

ΘΡΑΚΗ

«Ιστορικές και Γεωγραφικές
Προσεγγίσεις»

“ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ”
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΘΡΑΚΗ

Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις

Εκδόσεις της ίδιας σειράς:

- 1) Σύγχρονα Επιτεύγματα των Θετικών Επιστημών – ΑΘΗΝΑ 1993
- 2) Μοριακή Βάση των Ασθενειών – ΑΘΗΝΑ 1994
- 3) Αρχαιολογία της Πόλης των Αθηνών – ΑΘΗΝΑ 1996
- 4) Η Θεωρία της Εξελίξεως- ΑΘΗΝΑ 1996
- 5) Περιβάλλον και Υγεία – ΑΘΗΝΑ 1996
- 6) Το Νεοελληνικό Θέατρο, 17ος –20ός αι. – ΑΘΗΝΑ 1997
- 7) Κατανόηση και Αποδοχή των Εφαρμογών της Βιοτεχνολογίας από το ευρύ κοινό – ΑΘΗΝΑ 1997
- 8) Τα βιολογικά αίτια της γήρανσης και τα προβλήματα της τρίτης ηλικίας – ΑΘΗΝΑ 1998
- 9) Η άλλη πλευρά της Βιοτεχνολογίας – ΑΘΗΝΑ 1998
- 10) Βιοτεχνολογία και ΜΜΕ – ΑΘΗΝΑ 1999
- 11) Οι Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4ος - 15ος αι.) – ΑΘΗΝΑ 2000

ISBN: 960-7998-04-9

© 2000, ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ (Ε.Ι.Ε.)

Υπεύθυνη των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων "ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" –

Επιμέλεια έκδοσης:

Ελένη Γραμματικοπούλου

Τηλ.: (01) 72 73 501, Fax: (01) 72 46 618, e-mail: gramma@eie.gr

Σχεδίαση, παραγωγή:

S & P Advertising

Ασκληπιού 154, 114 71 Αθήνα

Τηλ.: (01) 64 62 716, Fax: (01) 64 52 570

Εικόνα εξωφύλλου: "Büyük Çekmece"

Luigi Mayer, *Views in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia...* London 1810.

ΘΡΑΚΗ

Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις

«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, συνεχίζοντας την παράδοση της προσφοράς και της συμβολής στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής του τόπου μας, οργάνωσε τον καθιερωμένο πια κύκλο των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων "ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" και κατά την περίοδο 1997-1998.

Η παρουσίαση των σύγχρονων επιστημονικών επιτευγμάτων στο χώρο των θετικών και των ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και η προβολή του κοινωνικού χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας εξακολουθούν να αποτελούν, κατά μείζονα λόγο, τα καθοδηγητικά κριτήρια και το στόχο των εκδηλώσεων αυτών.

Από το πρόγραμμα των τριών Ιστορικών Ινστιτούτων του Ιδρύματος "Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός" που εκπονείται σε συνεργασία με την Πολυτεχνική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης και άλλους επιστημονικούς και δημοτικούς φορείς της περιοχής, θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί στο πρόγραμμα των εκδηλώσεων της χρονιάς αυτής ο κύκλος δέκα ομιλιών με το γενικό τίτλο: **"ΘΡΑΚΗ: Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις"**.

Η Θράκη βρίσκεται για πολλούς λόγους στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και των συζητήσεών μας σχεδόν σε καθημερινή βάση. Η περιοχή αυτή στη μακρά της πορεία, αλλά και σήμερα ακόμα, παραμένει εν πολλοίς "άγνωστη" καθώς ως χώρος και ως ιστορική οντότητα ποικίλλει και μεταλλάσσεται στη διαδρομή του χρόνου. Περιοχή γνωστή στην αρχαιότητα για την πυκνή της βλάστηση, τα δάση

και τα υδροχαρή είδη στις παραποτάμιες περιοχές, αποτέλεσε πέρασμα όπου διασταυρώθηκαν η Ασία με την Ευρώπη και τανάπαλιν, αφήνοντας βαθιά τα ίχνη τους ως τη σύγχρονη εποχή.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται τα κείμενα των διαλέξεων του κύκλου αυτού. Στο τέλος των ομιλιών, οι οποίες έγιναν στο Αμφιθέατρο “Λεωνίδα Ζέρβας” του Ε.Ι.Ε. από τις 28 Απριλίου έως τις 9 Ιουνίου 1998, ακολουθούσε διαλογική συζήτηση μεταξύ ομιλητού και κοινού.

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών επιθυμεί και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσει τους ομιλητές και όλους όσους συνετέλεσαν στην πραγματοποίηση του κύκλου αυτού. Ειδικότερα την ιστορικό κ. Λουκία Δρούλια, ομότιμο σήμερα, Διευθύντρια Ερευνών του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών, στην οποία οφείλεται ο σχεδιασμός του κύκλου αυτού.

Περιεχόμενα

28 Απριλίου 1998

Λουκία Δρούλια

Παρουσίαση του προγράμματος
"Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός" 15

Ιωάννης Ασλάνης,

"Γεωμορφολογία και προϊστορική
κατοίκηση στη Θράκη" 23

5 Μαΐου 1998

Λουίζα Λουκοπούλου

"Η έρευνα της αρχαιότητας στη Θράκη" 41

Αντιγόνη Ζουρνατζή

"Η Θράκη και η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών
Περσών: Απόψεις από την Ανατολή" 49

Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη

"Σύντομη ιστορική και αρχαιολογική επισκόπηση
της Θράκης του Αιγαίου" 65

12 Μαΐου 1998

Τηλέμαχος Λουγγής

"Η ιστορική διαδρομή της Θράκης στα πλαίσια της
Βυζαντινής αυτοκρατορίας" 77

19 Μαΐου 1998

Ευαγγελία Μπαλτά

"Η Θράκη στις οθωμανικές καταστιχώσεις
(15ος - 16ος αιώνας)" 107

	Γεώργιος Τόλιας	
	"Η Χαρτογράφηση της Θράκης, 14ος - 18ος αι. Βήματα και προβλήματα της πρώιμης περιφερειακής χαρτογραφίας"	117
	Ιόλη Βιγγοπούλου	
	"Περιηγητικά κείμενα Πηγές της ιστορίας της Θράκης"	137
26 Μαΐου 1998	Πάρις Κονόρτας	
	"Από τα μιλλέτ στα έθνη: Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19ος – αρχές 20ού αιώνα)"	169
	Μιχάλης Κοκολάκης	
	"Το γεράκι και ο σκαντζόχοιρος. Η διοικητική ονοματοθεσία της ελληνικής Θράκης"	197
2 Ιουνίου 1998	Χρήστος Πάντσουλου	
	"Παρουσίαση των φυσικών οικοσυστημάτων της Θράκης. Η χλωρίδα και η πανίδα"	205
9 Ιουνίου 1998	Μιράντα Τερζοπούλου	
	"Έβρος: Ιστορία, Μνήμη και Γεγονότα τραγούδια"	233

Χρονολόγιο

- 2.6εκ - 10.000 π.Χ. *ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ*
- 200.000 - 35.000 π.Χ. Μέση Παλαιολιθική. Πρώτη εμφάνιση λίθινων εργαλείων στον Εβρο και τη Ροδόπη
- 35.000 - 10.000 π.Χ. Ύστερη Παλαιολιθική. Δεν εντοπίστηκαν ακόμα ευρήματα.
- 10.000 - 7.000 π.Χ. Μεσολιθική. Δεν εντοπίστηκαν ακόμα ευρήματα.
- 7.000 - 3.200 π.Χ. *ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ*
- 7.000 - 5.800 π.Χ. Αρχαιότερη Νεολιθική
- 5.800 - 5.300 π.Χ. Μέση Νεολιθική
- 5.300 - 4.600 π.Χ. Νεότερη Νεολιθική. Εντοπίζονται οι πρώτοι νεολιθικοί οικισμοί στη Θράκη.
- 4.600 - 3.200 π.Χ. Χαλκολιθική. Οι οικισμοί εγκαταλείπονται περί το τέλος της 5ης χιλιετίας. Ελάχιστα τα ευρήματα της 4ης χιλιετίας.
- 3.200 - 1.050 π.Χ. *ΕΠΟΧΗ ΧΑΛΚΟΥ*
- 3.200 - 1.800 π.Χ. Πρώιμη Εποχή Χαλκού. Ακριβής έναρξή της στην ενδοχώρα περί το 2.600 π.Χ. Ενωρίτερα στη Σαμοθράκη.
- 1.800 - 1.600 π.Χ. Μέση Εποχή Χαλκού. Άγνωστη στην ενδοχώρα. Αντιπροσωπεύεται μόνο στη Σαμοθράκη.
- 1.600 - 1.050 π.Χ. Ύστερη Εποχή Χαλκού. Περίοδος έντονης κατοίκησης, κυρίως στα ορεινά της ενδοχώρας. Απουσιάζουν μυκηναϊκές εγκαταστάσεις. Ιδιαίτερες πολιτιστικές σχέσεις με ανατολική Μακεδονία.
- 1.050 - 7ος αι. π.Χ. *ΕΠΟΧΗ ΣΙΔΗΡΟΥ*
- Κάθοδος θρακικών φύλων (ως την Τρωάδα). Ενίσχυση των Ακροπόλεων και δημιουργία κέντρων εξουσίας. Πολιτιστικές επαφές με γύρω περιοχές και νησιά του Αιγαίου. Παρουσία μεγαλιθικών τύμβων (Dolmen).

7ος - 6ος αι. π.Χ.	Ίδρυση των ελληνικών αποικιών.
περ. 700 π.Χ.	Αποικισμός της Σαμοθράκης.
περ. 650 π.Χ.	Πρώτος αποικισμός των Αβδήρων από τους Κλαζομενίους. - Δημιουργία της Σαμοθράκης "περαίας" στην παραλία των Θρακών Κικόνων. - Ίδρυση θασιακής αποικίας στην Στρώμη. - Αποικισμός της Μαρώνειας για την κατοχή της Στρώμης.
544 π.Χ.	Δεύτερος αποικισμός των Αβδήρων από Τηίους.
περ. 530 π.Χ.	Έναρξη της νομισματοκοπίας των Αβδήρων.
περ. 520	Έναρξη της νομισματοκοπίας της Μαρώνειας.
512 π.Χ.	Ο Δαρείος οχυρώνει τον Δορίσκο και εγκαθιστά περσική φρουρά.
480 π.Χ.	Η στρατιά του Ξέρξη διασχίζει τη Θράκη.
478 π.Χ.	Οι Αθηναίοι ελευθερώνουν τα θρακικά παράλια του Αιγαίου από τις περσικές φρουρές.
περ. 465-340 π.Χ.	Στους κόλπους της Αθηναϊκής συμμαχίας.
431-424 π.Χ.	Το βασίλειο των Οδρυσών υπό τον βασιλέα Σιτάλκη.
376/75 π.Χ.	Επιδρομή των Τριβαλλών στα Άβδηρα.
περ. 340 π.Χ.	Μακεδονική κατάκτηση και Β' Ελληνικός αποικισμός της Θράκης.
281 π.Χ.	Καταλύεται η μακεδονική κυριαρχία στη Θράκη.
περ. 187-179 π.Χ.	Αποκατάσταση της μακεδονικής κυριαρχίας.
168 μ.Χ.	Κατάλυση του Μακεδονικού βασιλείου και επιβολή της ρωμαϊκής κυριαρχίας. Τα Άβδηρα, η Μαρώνεια και η Αίνος ανακηρύσσονται πόλεις ελεύθερες.
167 π.Χ.	Σύναψη συνθήκης συμμαχίας μεταξύ Ρωμαίων και Μαρωνιτών.
2ος αι. π.Χ.-	
4ος αι. μ.Χ.	Περίοδος της Ρωμαϊκής κυριαρχίας.
148 π.Χ.	Ίδρυση της επαρχίας Μακεδονίας. Κατασκευή της Εγνατίας οδού ως τον Έβρο και τα Κυψέλα.

46 μ.Χ.	Ίδρυση της Ρωμαϊκής επαρχίας Θράκης.
1ος-2ος αι. μ.Χ.	Νέες πόλεις ιδρύονται στη Θράκη του Αιγαίου με πρωτοβουλία των Ρωμαίων αυτοκρατόρων: Τόπειρος, Τραϊνούπολις, Πλωτινόπολις.
4ος αι.	Αναδιοργάνωση επαρχιών.
361, Νοέμβρ.	Βελτίωση οχυρώσεων από τον αυτοκράτορα Ιουλιανό.
364	Διαίρεση Βυζαντινής αυτοκρατορίας.
382, 3 Οκτ.	Συνθήκη ειρήνης του Θεοδοσίου με Γότθους.
391	Κατάργηση της συμφωνίας του Θεοδοσίου.
394/5	Εισβολή Ούννων στη Θράκη και ερήμωσή της.
447	Σεισμός, αρρώστιες. Εισβολή του Αττίλα.
448	Νέα συνθήκη ειρήνης με Γότθους.
493	Εισβολή Βουλγάρων.
498	Μεταφορά Ισαύρων στη Θράκη.
491-505	Ειδική αντιμετώπιση της θρακικής διοίκησης.
Τέλη 5ου-6ου αι.	Εισβολές Σλάβων.
Α' μισό 6ου αι.	Οικοδομικό πρόγραμμα Ιουστινιανού.
558/9	Επιδρομές βουλγαρικών φύλων.
680/1	Ίδρυση του Θέματος Θράκης.
687-9	Εκστρατείες βυζαντινών εναντίον Σλάβων στη Θράκη.
741-775	Δημογραφική ενίσχυση θρακικών πληθυσμών.
8ος/9ος αι.	Ίδρυση του Θέματος Μακεδονίας.
9ος αι.	Η Θράκη διαμοιράζεται. Διωγμοί των Παυλικιανών.
9ος-10ος αι.	Ίδρυση επισκοπικού ναού Πόρων. Ανοικοδόμηση πόλεων από τον Ρωμανό Λεκαπηνό.
971	Ο Ιωάννης Τσιμισκής εναντίον των Βουλγάρων.
11ος-12ος αι.	Εισβολές Πετσενέγκων, Ούζων, Κουμάνων και Νορμανδών.
11ος ως 13ος/14ος αι.	Αναφορά του Παπικίου όρους στις πηγές ως σημαντικού κέντρου μοναχισμού.

1077	Ο Νικηφόρος Βρυέννιος ανακηρύσσεται αυτοκράτορας στην Τραϊανούπολη.
11ος αι.-12ος αι.	Θέμα Μακεδονίας-Θράκης.
1113	Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ διαχειμάζει στους πρόποδες του Παπικίου όρους.
1122	Τελευταία εισβολή των Πετσενέγκων.
1152	Ίδρυση μονής Παναγίας Κοσμοσώτειρας.
1204	Ο Ιωάννης Καματερός στο Διδυμότειχο.
1204/5	Συμμαχία θρακικών πόλεων.
1205, 14 Απρ.	Ήττα των Λατίνων από τον Ιωαννίτζη (Καλογιάννη).
+1206	Καταστροφές στη Θράκη από τον Ιωαννίτζη (Καλογιάννη). Αποκατάσταση λατινικής κυριαρχίας.
Από το 1223-	Ληλασίες των Κουμάνων. Τα στρατεύματα του Ιωάννη Βατάτζη στη Θράκη. Εισβολή Τατάρων.
1230, άνοιξη	Ήττα του Θεοδώρου Αγγέλου, αυτοκράτορα Θεσ/κης.
14ου αι., αρχές	Οι Καταλάνοι και η μάχη στο Περιθεώριο.
1316/7, χειμώνας	Ο Γρηγόριος Παλαμάς στο Παπίκιον.
1320/21	Νέα εισβολή Τατάρων στη Θράκη.
Από το 1321	Εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους Ανδρόνικους Β΄ και Γ΄.
1322	Ανακατάληψη θρακικών πόλεων από Βυζαντινούς.
1325,2 Φεβρ.	Ο Ανδρόνικος Γ΄ συναυτοκράτορας.
1328	Ληλασίες Βουλγάρων.
1329	Καταστροφή Τραϊανούπολης από Οθωμανούς.
1331()	Ίδρυση του κάστρου του Πυθίου.
1341	Στέψη του Ιωάννη Καντακουζηνού στο Διδυμότειχο.
1341/2	Ανδρόνικος Ασέν, διοικητής μέρους Θράκης.
1343	Παραχώρηση φρουριών στους Βούλγαρους. Ο Ομούρ στο Διδυμότειχο.

1347	Λήξη του εμφυλίου πολέμου. Έως το 1352 προσωρινή ανακωχή από τους εμφυλίους πολέμους.
1354	Οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν την Καλλίπολη.
1354, Νοεμβρ.-	Ο Ματθαίος Καντακουζηνός στη δυτική Θράκη.
1360/1	Κατάληψη του Διδυμότειχου από τους Οθωμανούς.
1363	Κατάληψη της Φιλιππούπολης από τους Οθωμανούς.
1364	Απόσπαση Αγκιάλου, πολιορκία Μεσημβρίας.
1366	Κατάληψη της Καλλίπολης από τον Αμεδαίο Στ' της Σαβοΐας.
1368/9	Άλωση της Ανδριανούπολης από Οθωμανούς.
1373-5	Τα Κουμουτζηνά στρατιωτική βάση των Οθωμανών.
1376	Ο Ανδρόνικος Δ' παραχωρεί την Καλλίπολη στους Οθωμανούς.
1403	Τμήματα της Θράκης στα βυζαντινά χέρια.
1456	Κατάληψη της Αίνου από τους Οθωμανούς.
16ος-18ος αι.	Συγκρότηση συντεχνιών, οικονομική ανάπτυξη χριστιανικού, κυρίως ελληνικού, στοιχείου. Ελληνικά σχολεία.
1821	Ελληνική επανάσταση.
1870	Ίδρυση Βουλγαρικής Εξαρχίας.
1877-1878	Ρωσο-οθωμανικός πόλεμος.
1878,3 Μαρτίου	Συνθήκη Αγ. Στεφάνου.
1878,13 Ιουλίου	Συνθήκη Βερολίνου.
1885	Προσάρτηση της Ανατ. Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία.
1886	Συνθήκη Κωνσταντινούπολης.
1908	Εγκατάσταση μεταξοβιομηχανίας στο Σουφλί.
1912-1913	Α' Βαλκανικός πόλεμος.
1913, Μάιος	Συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου.
1913	Β' Βαλκανικός πόλεμος.

1913, Αύγ.	Συνθήκη Βουκουρεστίου.
1913, Αυγ.	Ιδρύεται η αυτόνομη Δημοκρατία της Γκιουμουλτζίνας.
1913, Σεπτ.	Συνθήκη Κωνσταντινούπολης.
1914-1918	Α' Παγκόσμιος πόλεμος.
1915	Η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχωρεί στη Βουλγαρία τις περιοχές Διδυμότειχου και Ορεστιάδας.
1918	Ο Γαλλικός στρατός καταλαμβάνει τη δυτική Θράκη.
1919	Συνθήκη του Νειγύ.
1920	Συνθήκη των Σεβρών.
1920-1922	Ελληνική Διοίκηση Θράκης ως ενιαίου χώρου.
1923, Ιαν.	Χωριστή ελληνο-τουρκική σύμβαση.
1923, Ιουλ.	Συνθήκη της Λωζάννης.
1924-	Εμφάνιση του περιοδικού και ημερήσιου τύπου.
1939-1944	Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Βουλγαρική κατοχή (1941-1944).
1955-1974	Κύμα αποδημίας. Βιομηχανικές καλλιέργειες.
1972	Εργοστάσιο ζάχαρης.
1974	Ίδρυση Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.
1974-1989	Παλιννόστηση αποδήμων. Κίνητρα ανάπτυξης.
1980	Καπνοβιομηχανία ΣΕΚΑΠ.
1987	Νέο περιφερειακό διοικητικό πλαίσιο.
1989-1994	Εγκατάσταση Ελλήνων πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Εγνατία οδός. Αγωγός πετρελαίου.
1994-	Κοινωνική ενσωμάτωση Μουσουλμάνων.

Ένα ερευνητικό και τεχνολογικό πρόγραμμα: Ο "Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός" Παρουσίαση

Λουκία Δρούλια

*Ομότιμος Διευθύντρια Ερευνών στο Ινστιτούτο
Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*

Τα τρία Ινστιτούτα ιστορίας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών συνεργάζονται με την Πολυτεχνική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, το Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου και άλλους επιστημονικούς και δημοτικούς φορείς για την επεξεργασία ενός ερευνητικού και τεχνολογικού προγράμματος με σκοπό τη δημιουργία ενός "Θρακικού Ηλεκτρονικού Θησαυρού" (ΘΗΘ). Στο Θησαυρό αυτό συγκεντρώνονται στοιχεία για την ιστορία και τον πολιτισμό -από τα προϊστορικά χρόνια ως τον 20ό αιώνα- της ελληνικής Θράκης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής, στις περιπτώσεις που το απαιτεί η ιστορική πραγματικότητα. Συγκεντρώνονται επίσης στοιχεία για το περιβάλλον, γνωστό από την αρχαιότητα για την πυκνή του βλάστηση, τα δάση και τα υδροχαρή είδη στις παραποτάμιες περιοχές. Η Θράκη διακρίνεται ακόμα και σήμερα για τα φυσικά της οικοσυστήματα, την πλούσια χλωρίδα και πανίδα για τις οποίες καταβάλλονται σύντομες προσπάθειες να προστατευθούν και να διατηρηθούν. Στο Θησαυρό καταχωρούνται ακόμα πληροφορίες για τις τουριστικές δυνατότητες της περιοχής, όλα αυτά στο πλαίσιο της προσπάθειας για την πολιτιστική προβολή και την αναπτυξιακή πορεία της Θράκης που βρίσκεται, όπως όλοι γνωρίζουμε, για πολλούς λόγους στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και των συζητήσεών μας, σχεδόν σε καθημερινή βάση. Ο Θησαυρός που συγκροτείται προβλέπεται να είναι διαθέσιμος σε τρεις μορφές: 1. Βάση δεδομένων ανοικτού ορίζοντα που θα βρίσκεται στην Πολυτεχνική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου στη Ξάνθη, 2. μια συνεκτική μορφή διαθέσιμη μέσω διεθνών δικτύων (Διαδίκτυο) και 3. έναν ειδικό τίτλο CD, σε ελληνική και αγγλική γλώσσα, με θέμα τη Θράκη που περιλαμβάνει επίσης προτεινόμενες διαδρομές και προορίζεται για εκπαιδευτική και τουριστική χρήση.

Ο μορφωτικός κύκλος που εγκαινιάζεται σήμερα, με αφετηρία την παρουσίαση του ερευνητικού αυτού προγράμματος¹, στοχεύει να προσφέρει στους ακροατές μια ιστορικοπολιτισμική σκιαγράφιση και μια γεωγραφική περιδιάβαση του συγκεκριμένου χώρου, μέσα από την πλούσια βιβλιογραφία που ήδη υπάρχει, αλλά και μέσα από τις πιο πρόσφατες έρευνες που διεξάγονται στον τομέα αυτό. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι ομιλίες του κύκλου δεν πρόκειται να δώσουν όλες τις απαντήσεις, ούτε όλες τις λεπτομέρειες σχετικά με το θέμα. Περισσότερο θα επικεντρωθούν στα προβλήματα που προκύπτουν, θα επισημάνουν τα κενά που υπάρχουν και θα εκθέσουν τον τρόπο με τον οποίο καταβάλλεται προσπάθεια να αντιμετωπιστούν όλα αυτά τα ζητήματα, αναδεικνύοντας τις πηγές από όπου αντλούνται τα σχετικά στοιχεία.

Σπεύδω να αναφέρω ότι πολύ γρήγορα μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) που όριζε τελεσίδικα τα σύνορα της ελληνικής Θράκης άρχισαν να συστηματοποιούνται και να καταγράφονται οι μελέτες που αφορούσαν στο θρακικό χώρο, με την έκδοση ειδικών επιστημονικών περιοδικών, κυρίως από Θρακικές Εταιρίες ή Θρακικούς Συλλόγους και τη σύνταξη θρακικών βιβλιογραφιών, πάλι από θρακιώτες και θρακιώτισσες των οποίων οι ιδιαίτερες πατρίδες είχαν παραμείνει εκτός της ελληνικής επικράτειας Έγινε τότε προσπάθεια να επισημανθούν και να καταγραφούν οι μελέτες που αφορούσαν στη δυσπρόσιτη αυτή επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι οποίες απέρρεαν κυρίως από τις εργασίες των ξένων επιστημονικών αποστολών στα τέλη του 19ου αι. και από τη σωστική δραστηριότητα των ποικίλων φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων που είχαν ιδρυθεί στην περιοχή και στην Κωνσταντινούπολη. Από τη δεκαετία του '80 παρατηρούμε ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τα θρακικά θέματα και από τη δεκαετία του '90 μια πολύ πιο τονισμένη ενασχόληση με στόχο να συστηματοποιηθούν οι έρευνες για τη Θράκη, ιδιαίτερα με τις εργασίες και τα ερευνητικά προγράμματα που αναλήφθηκαν από διάφορους επιστημονικούς φορείς, όπως το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, την Ακαδημία Αθηνών, το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και τώρα το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Θα πρέπει αμέσως να αναφερθεί εδώ ότι το Ινστιτούτο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του ΕΙΕ είχε ήδη επιλέξει, από την ίδρυσή του το 1979, ως ένα από τα αντικείμενα της

1. Το Πρόγραμμα παρουσιάζεται αναλυτικότερα στο Γ' Θρακολογικό Συνέδριο (Κομοτηνή, 27 - 30 Μαΐου 1998), βλ. Πρακτικά (υπό εκτύπωση).

ερευνητικής του δραστηριότητας τη μελέτη της ιστορίας του θρακικού χώρου κατά τις περιόδους της προϊστορίας και της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας· σε συνεργασία μάλιστα με την αρμόδια αρχαιολογική Εφορεία προετοιμάζει το "Σύνταγμα" των ελληνικών και λατινικών επιγραφών που βρέθηκαν στη Δυτική Θράκη.

Όμως, η Θράκη στη μακρινά της πορεία, παρόλες τις ειδικές μελέτες που έχουν γίνει γι' αυτήν, παραμένει εν πολλοίς "άγνωστη" στο ευρύτερο κοινό, καθώς ως χώρος και ως ιστορική οντότητα ποικίλλει και μεταλλάσσεται στη διαδρομή του χρόνου, ώσπου ο τελικός καθορισμός των συνόρων ανάμεσα στις χώρες στις οποίες κατανεμήθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα "θρακικά εδάφη" να σταθεροποιήσει τα πολλαπλά γεωγραφικά της περιγράμματα. Σήμερα, φυσικά, όλοι γνωρίζουμε τι εννοούμε όταν λέμε Θράκη, δηλαδή ελληνική Θράκη. Λιγότεροι, όμως, γνωρίζουμε τα πολυσύνθετα γνωρίσματα και προβλήματα αυτής της περιοχής, η οποία αποτέλεσε και αποτελεί ένα σημαντικό σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ασία και την Ευρώπη. Ένα σταυροδρόμι όπου συναντήθηκαν διαφορετικοί πολιτισμοί, όπου συγκρούσθηκαν, αλλά και αλληλοεπηρεάσθηκαν, εθνοπολιτισμικές ομάδες, αλλά και ιδέες, θρησκείες, παραδόσεις και έθιμα, που οδήγησαν στη σημερινή "πολυπολιτισμική", θα την λέγαμε, πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα πλούσια σε έκφραση, όπου έχουν συγχωνευτεί γεγονότα και μνήμες, μύθοι και αλήθειες και όπου ο ερευνητής χρειάζεται να ανατρέξει ψηλαφητά, παραμερίζοντας τους επάλληλους πέπλους του χρόνου, για να καταλάβει και να ερμηνεύσει όσα έχουν πια αφομοιωθεί και παγιωθεί. Θα έλεγα στο σημείο αυτό πως δεν πρέπει να είναι τυχαίο ότι οι κορυφαίοι λαογράφοι, καθηγητές Στίλπων Κυριακίδης και Γεώργιος Μέγας, κατάγονταν από τη Θράκη. Ασφαλώς η περιρρέουσα ατμόσφαιρα με τις αρχαίες καταβολές της και τα φορτισμένα από την παράδοση καθημερινά βιώματα τους οδήγησαν στις αναζητήσεις τους.

Ένα από τα προβλήματα που απασχολούν έντονα τους μελετητές της Θράκης είναι ο ακριβής γεωγραφικός της προσδιορισμός, αφού ποικίλλει ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες, δημιουργώντας ορισμένες δυσκολίες στην ενιαία αντιμετώπιση του χώρου. Άλλωστε και οι απόψεις των ιστορικών δεν συμφωνούν πάντοτε: άλλοι αποκαλούν Θράκη τη χώρα που αποκαλούσαν οι αρχαίοι Έλληνες Θράκη, όταν αποίκησαν την περιοχή και άλλοι, δέχονται ως Θράκη το σύνολο των περιοχών που κατοικούνταν από θρακικά ή συγγενικά τους φύλα. Συνήθως ως Θράκη αναφέρεται σήμερα η περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης που έχει όρια τον Αίμο, τον ποταμό Νέστο,

το Αιγαίο πέλαγος, τη θάλασσα του Μαρμαρά και τη Μαύρη θάλασσα. Πάντως, είναι γνωστό ότι το θέμα της Θράκης ως ιστορικής ή γεωγραφικής ενότητας, τότε και αν είχε γεωγραφική ή εθνολογική σημασία, έχει αποτελέσει από παλαιά αντικείμενο πολλαπλών επιστημονικών συζητήσεων, με συνέπεια να διαμορφωθεί σε ειδικό ιστορικό κλάδο η θρακολογία. Τα θεωρητικά και τεκμηριωτικά προβλήματα που απασχολούν τη θρακολογία παρουσιάζει αναλυτικά στο εισαγωγικό της κείμενο με τίτλο "Η αρχαία Θράκη ως ιστορική ενότητα" στον συλλογικό τόμο "Θράκη" που εξέδωσε η Γενική Γραμματεία της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, Αθήνα 1994, η καθηγήτρια του Παν/μίου Θεσσαλονίκης κ. Βασιλική Παπούλια. Όπως σημειώνει η κ. Παπούλια, "ο προβληματισμός αλλάζει, ανάλογα με το ποιά ιστορική ενότητα θεωρεί κανείς κάθε φορά ως τον κυριώτερο φορέα της ιστορικής εξέλιξης. Αν δεχθούμε τις τάξεις ως τον πραγματικό φορέα αυτής της εξέλιξης, τότε αυτή αποτελεί κυρίως έκφραση των σχέσεων παραγωγής μιας εποχής με βασική έννοια το είδος της παρεχομένης εργασίας· εάν αντίθετα θεωρήσουμε τα έθνη ως τον κύριο φορέα της ιστορικής εξέλιξης, τότε η πολιτική ιστορία βρίσκεται περισσότερο στο κέντρο του ενδιαφέροντος, ενώ οι οικονομικές σχέσεις αποτελούν μια πλευρά της ιστορίας ενός λαού· ή αν πάλι δεχθούμε τους πολιτισμούς ως "νοητό πεδίο έρευνας", τότε η ιστορία θα είναι κυρίως μια μορφολογία πολιτισμών· εάν βρισκόμαστε τέλος μπροστά σε χαμηλότερο επίπεδο πολιτικής οργάνωσης, εκείνου των φύλων, τότε μπορούν οι πράξεις των αρχηγών, των ηρώων, να είναι η ιστορία αυτής της κοινότητας". Τις δυσκολίες αυτές αντικατοπτρίζει σε πολλές περιπτώσεις και ο ΘΗΘ, όπου για να συστηματοποιηθεί η καταγραφή των υπαρχόντων τεκμηρίων, ήταν απαραίτητο να εξευρεθεί ένας κοινός τρόπος μελέτης και τεκμηρίωσης της μακραίωνης ιστορίας του θρακικού χώρου και των κατοίκων του.

Η ερευνητική ομάδα του ΕΙΕ² που απαρτίζεται από αρχαιολόγους και ιστορικούς όλων των περιόδων (προϊστορία, κλασική, ελληνική και ρωμαί-

2. Στην ερευνητική ομάδα του ΕΙΕ συνεργάζονται οι ακόλουθοι ερευνητές: (για την περίοδο της προϊστορίας) Ιω. Ασάνης, διευθυντής ερευνών ΚΕΡΑ, Σμαράγδα Αρβανιτίδη, αρχαιολόγος δ.φ.: (για την περίοδο της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας) Λουίζα Λουκοπούλου, διευθύντρια ερευνών ΚΕΡΑ, Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη, εντεταλμένη ερευνήτρια ΚΕΡΑ και Αντιγόνη Ζουρνατζή, δόκιμος ερευνήτρια ΚΕΡΑ: (για τη βυζαντινή περίοδο), Τηλέμαχος Λουγγής, διευθυντής ερευνών ΚΒΕ, Κρίτων Χρυσοχοΐδης, διευθυντής ερευνών ΚΒΕ, Σταματία Κορτζή, υποψήφιος διδάκτωρ βυζαντινής αρχαιολογίας, Βασίλειος Σιαμέτης, υποψήφιος διδάκτωρ βυζαντινής αρχαιολογίας: (για την οθωμανική και

κή αρχαιότητα, βυζαντινή περίοδος, οθωμανική περίοδος, νεότεροι χρόνοι) επέλεξε την αναλυτική γεωγραφική προσέγγιση, δηλαδή τη συγκέντρωση και κατάταξη των δεδομένων με γνώμονα τις τοπωνυμικές "θέσεις" ή οικιστικές μονάδες. Η μέθοδος αυτή θεωρήθηκε ότι αποτελεί τον απαραίτητο κοινό παρονομαστή για τη διαχρονική προσέγγιση, καθότι η οργάνωση του οικισμένου χώρου διαφέρει ριζικά από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη: αν στην προϊστορία οι οικισμοί εμφανίζονται διάσπαρτοι, στην αρχαιότητα ο χώρος αρχίζει να οργανώνεται σε δίκτυα αποικιών και ανεξαρτήτων πόλεων, ενώ αργότερα ο θρακικός χώρος αποτελεί τμήμα ευρύτερων διοικητικών διαίρεσεων στα πλαίσια των διαδοχικών αυτοκρατοριών, που σχηματίστηκαν. Τέλος η σύσταση μιας ισχυρής πρωτεύουσας μέσα στα όριά του, καθιστούν τη Θράκη κέντρο δύο αυτοκρατοριών, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής, για περίπου δύο χιλιετίδες, με όσες συνέπειες συνεπάγεται αυτή η πραγματικότητα.

Κύρια μέριμνα της ερευνητικής ομάδας υπήρξε η διαμόρφωση ενός προγράμματος υποδομής της ειδικής Β. Δ. ανοικτού ορίζοντα, ικανού να καλύψει όλες τις απαιτήσεις καταγραφής και χρησιμοποίησης του πολύπλευρου και πολυδιάστατου ιστορικού υλικού. Η μέθοδος που επιλέχτηκε ανταποκρίνεται στις ανάγκες αυτές και επιτρέπει την άρτια επιστημονική καταχώριση των δεδομένων και μετά το πέρας της πρώτης τριετίας, ώστε να συνεχισθεί το έργο περιλαμβάνοντας πλήθος άλλων πληροφοριών που θα συμβάλλουν στην όσο το δυνατόν ολοκλήρωση του ΘΗΘ. Με τον τρόπο αυτό ο Θησαυρός θα αποτυπώνει τις μέχρι τούδε γνώσεις, αλλά και θα απηχεί τις εξελίξεις και τα διαρκή ερευνητικά αποτελέσματα σχετικά με την περιοχή.

Προκειμένου να συγκροτήσει τη Β.Δ. με κριτήρια την αναλυτική γεωγραφική διάταξη του τεκμηριωτικού υλικού, η ερευνητική ομάδα κατάρτισε μια γενική φόρμα εισαγωγής για κάθε θέση - οικιστική μονάδα της ελληνικής κυρίως Θράκης που έχει επιλεγεί για την κάθε ιστορική περίοδο. Η φόρμα αυτή διαρθρώνεται σε 15 θεματικά πεδία ικανά να περιλάβουν το σύνολο των

νεότερη περίοδο) Ευαγγελία Μπαλά, κύρια ερευνήτρια ΚΝΕ, Παρασκευάς Κονόρτας, αν. καθ. Ιονίου Παν/μίου, Γιώργος Τόλιας, κύριος ερευνητής ΚΝΕ, Μιχ. Κοκκολάκης, λέκτωρ Παν/μίου Αθηνών, Ιόλη Βιγγοπούλου, επιστ. συνεργάτρια ΚΝΕ, Κλεοπάτρα Παπουτσή υποψήφιος διδάκτωρ. Έχει επίσης συνεργαστεί η Ευτυχία Λιάτα, κύρια ερευνήτρια ΚΝΕ, για το θέμα των εκκλησιαστικών χάρτινων νομισμάτων του 19ου αι. Η κ. Βάσω Αντωνίου έχει αναλάβει την ψηφιοποίηση του υλικού και τη μεταβίβασή του στη Β.Δ. στη Ξάνθη. Η όλη εργασία συντονίζεται από την υπογράφοσα.

ιστορικών και πολιτισμικών πληροφοριών για κάθε τοπωνυμικό λήμμα. Για τις επιλεγμένες θέσεις η τεκμηριωτική επεξεργασία, όπου φυσικά το επιτρέπουν οι διαθέσιμες πηγές και τα βοηθήματα θα γίνει όσο το δυνατόν πιό εξαντλητική.

Το κάθε επιλεγμένο τοπωνυμικό λήμμα καταχωρείται με την παραδεδομένη ονομασία του που ακολουθείται επίσης από τις παράλληλες ονομασίες. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην τεκμηρίωση κάθε λήμματος (πεδίο 1). Συγκεντρώνονται και καταχωρούνται οι γραπτές πηγές, τα τεκμήρια και οι προφορικές μαρτυρίες που αναφέρονται στο συγκεκριμένο τοπωνύμιο και ακολουθεί γενική και ειδική βιβλιογραφία καθώς και οι σχετικοί χάρτες ή τα σχεδιογράμματα όπου, φυσικά, υπάρχουν.

Στό πεδίο (2) της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας δίνονται στοιχεία για τη θέση, το οικιστικό πλέγμα, τις επικοινωνίες και τις δημογραφικές πληροφορίες. Ακολουθούν οι πληροφορίες για τα ιστορικά γεγονότα με τη χρονολογική τους ακολουθία, τα στοιχεία για τις εθνικές, τις κοινωνικές και τις οικονομικές ομάδες της συγκεκριμένης τοποθεσίας. Καταγράφονται στοιχεία για το πολίτευμα και τους πολιτικούς, δικαστικούς και οικονομικούς θεσμούς, όπως και για το στρατό και την άμυνα εν γένει. Συγκεντρώνονται οι πληροφορίες για την πρωτογενή, τη δευτερογενή και την τριτογενή οικονομία, για τις λατρείες και τις θρησκείες, όσες απαντώνται στην κάθε περιοχή, το Δίκαιο, τη Γλώσσα, την Παιδεία και Εκπαίδευση, τις Τέχνες και τα Γράμματα.

Συγχρόνως έχουν καταρτισθεί φόρμες για επτά ειδικά αρχεία όπου καταχωρούνται αναλυτικά τα δεδομένα: 1. Αρχείο βιβλιογραφικών δεδομένων, 2. Αρχείο φιλολογικών δεδομένων, 3. Αρχείο εικονογραφικών δεδομένων, 4. Αρχείο αρχειακών τεκμηρίων, 5. Αρχείο επιγραφικών μαρτυριών, 6. Προσωπογραφικό αρχείο, 7. Αρχείο περιηγητικών μαρτυριών.

Τα Αρχεία αυτά τροφοδοτούν τη γενική φόρμα εισαγωγής, αλλά λειτουργούν και ανεξάρτητα. Εκτός από το αρχείο των αναλυτικών γεωγραφικών δελτίων και από τα παραπάνω ειδικά αρχεία, η Β.Δ. προβλέπεται να περιέχει και μελέτες, που θα αποδίδουν συνθετικά τη φυσιογνωμία ευρύτερων περιοχών (γεωγραφικών, διοικητικών, εκκλησιαστικών κ.ά.).

Η ερευνητική εργασία για τον εμπλουτισμό του ΘΗΘ δεν περιορίζεται μόνο στην απλή αποτύπωση του τεκμηριωτικού υλικού. Έχει ταυτόχρονα προσπαθήσει να συγκεντρώσει και να συστηματοποιήσει τις ήδη γνωστές πηγές, να εντοπίσει νέες και να καλύψει με συνθετικές εργασίες σοβαρά κενά

για τη γνώση της ιστορίας του θρακικού χώρου. Πολλές από τις εργασίες, αναζήτηση σε δυσπρόσιτες πηγές, συνθετικές μελέτες, ευρετηριάσεις και χαρτογραφήσεις, όπως λ.χ. χάρτες με τις διαδοχικές διοικητικές και εκκλησιαστικές διαιρέσεις, χάρτες με τα σχολεία, ελληνικά ή βουλγαρικά που ιδρύθηκαν μετά την Βουλγαρική εξουσία κλπ., για τις οποίες θα γίνει αναλυτικότερα λόγος σε άλλες ομιλίες, θεωρούνται ουσιαστικές καινοτομίες. Σημαντική καινοτομία αποτελεί η ειδική έρευνα για την αποτύπωση της εξέλιξης του οικιστικού πλέγματος του συνόλου θρακικού χώρου και γενικότερα όλων των γεωγραφικών τοπωνυμίων της ιστορικής Θράκης που διεξάγεται για πρώτη φορά. Υπολογίζεται ότι θα συγκεντρωθούν περίπου 3.000 τοπωνύμια τα οποία ανταποκρίνονται σε όλους τους οικισμούς και τις διοικητικές οντότητες της Θράκης κατά διάφορες εποχές, με τις παράλληλες ονομασίες τους (αρχαίες, βυζαντινές, νεότερες, βουλγάριες, τουρκικές). Στον ΘΗΘ θα ενταχθούν περί τα 300 λήμματα.

Παράλληλα, η ερευνητική ομάδα του ΕΙΕ προετοιμάζει το υλικό για τον ειδικό τίτλο CD περί Θράκης. Έχει συνθέσει κείμενα 160 δακτυλογραφημένων σελίδων και έχει επιλέξει τις αντίστοιχες 300 εικόνες. Το CD θα περιλαμβάνει εκτός από τα κείμενα των 56 επιλεγμένων θέσεων, 28 μικρά ή μεγαλύτερα συνθετικά ή διευκρινιστικά ιστορικά κείμενα και αναλυτικό Χρονολόγιο που θα του προσδώσουν ειδικότερο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον. Θα περιλαμβάνει επίσης πέντε προτάσεις πολιτιστικών οδοιπορικών για τους ξένους επισκέπτες του τόπου, κείμενα για τα φυσικά οικοσυστήματα της Θράκης και τις αναγκαίες τουριστικές πληροφορίες για τον επισκέπτη. Με το πλούσιο τεκμηριωμένο πληροφοριακό και εικονογραφικό υλικό που θα περιέχει πιστεύεται ότι θα αποτελέσει τίτλο αναφοράς για την περιοχή, αξιόπιστο διδακτικό εγχειρίδιο και χρήσιμο τουριστικό οδηγό.

Τέλος, στον κύκλο των μορφωτικών διαλέξεων, εκτός από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας του ΕΙΕ με τους εξωτερικούς τους συνεργάτες, που θα γνωρίσετε στα επόμενα σεμινάρια, έχουν κληθεί να μας μιλήσουν ο συνεργάτης του ΘΗΘ κ. Χρήστος Πάντζογλου, του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου, για τα σημαντικά φυσικά οικοσυστήματα της Θράκης και η λαογράφος - εθνομόλος κ. Μιράντα Τερζοπούλου, του Κέντρου Έρευνας της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών που αν και δεν ανήκει στην ομάδα μας, πιστεύουμε ότι θα κλείσει όμορφα τον κύκλο, αναφερόμενη στην "Τραγουδισμένη μνήμη" των ιστορικών γεγονότων που άφησαν βαθιά τα ίχνη τους στη συνείδηση του θρακικού λαού.

Γεωμορφολογία και Προϊστορική κατοίκηση στη Θράκη

Ιωάννης Ασλάνης

Διευθυντής Ερευνών στο Κέντρο Ελληνικής
και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών
(ΚΕΡΑ-Ε.Ι.Ε. Παράρτημα Βέροιας)

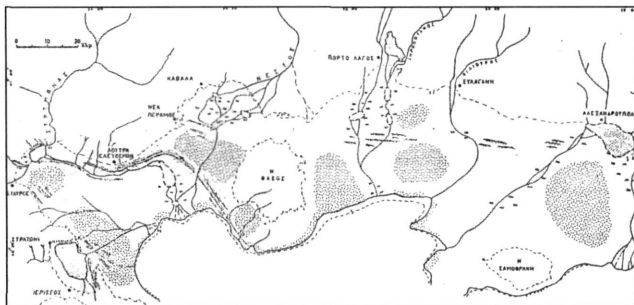
Στην προσπάθεια μελέτης της δράσης του ανθρώπου στην περίοδο πριν από την ανακάλυψη της γραφής και της καταγραφής δρώμενων, δηλ. στους προϊστορικούς χρόνους, ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να συνυπολογίζει μια σειρά από παραμέτρους, οι οποίες τον βοηθούν να αναπαραστήσει τον τρόπο ζωής και να κατανοήσει την συμπεριφορά των προϊστορικών ανθρώπων. Η μορφολογία του εδάφους αποτελεί τη σημαντικότερη, ίσως, παράμετρο, κυρίως γιατί η οικονομία της εποχής, βασιζόμενη αρχικά στο κυνήγι, την αλιεία και τη συλλογή καρπών και αργότερα στη γεωργία και στην κτηνοτροφία, είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον χώρο, στον οποίο κινείται και δρα ο προϊστορικός άνθρωπος. Υπό αυτήν την έννοια, θα έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να εξεταστεί, κατά πόσον οι μεταβολές της μορφολογίας του εδάφους στην περιοχή της Θράκης επηρεάζουν την εκεί παρουσία και εξέλιξη των ανθρώπων κατά τη διάρκεια των προϊστορικών χρόνων και πως αυτή η επίδραση διαπιστώνεται μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Ο χώρος της Θράκης είναι αρκετά εκτεταμένος¹. Επομένως, μια λεπτομερής αναφορά στην κατοίκηση της περιοχής στη διάρκεια όλης της Προϊστορίας απαιτεί μεγαλύτερο χώρο από τον εδώ διαθέσιμο. Για τον λόγο αυτόν θα είναι (α) γενική, (β) θα σχετίζεται με τις μεταβολές της μορφολογίας του εδάφους και (γ) θα αναφέρεται κυρίως στην αιγαιακή και, εφόσον κρίνεται αναγκαίο, στην υπόλοιπη Θράκη.

1. Σήμερα μοιράζεται μεταξύ Βουλγαρίας, Ελλάδας και Τουρκίας.

Τα πρώτα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή της αιγαιακής Θράκης χρονολογούνται στην Μέση Παλαιολιθική (200.000-35.000 π.Χ.), όπως φαίνεται από τα δημιουργήματά τους που είναι κυρίως πελέκες και άλλα λίθινα εργαλεία². Οι άνθρωποι στην περίοδο αυτήν είναι νομάδες-κυνηγοί και συλλέκτες, μετακινούμενοι σε μεγάλες αποστάσεις ακολουθώντας τα κοπάδια ζώων. Η ίδια εικόνα διατηρήθηκε και στη Νεότερη Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική³. Οι εγκαταστάσεις τους εξακολουθούν να είναι πρόχειρες και να βρίσκονται πάντοτε κοντά σε ποτάμια ή πηγές για εύκολη πρόσβαση σε νερό, καθώς εκεί τις εντοπίζει η έρευνα. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην περιοχή των θρακικών παραλίων της Προποντίδας και του Ευξείνου Πόντου, όπου έχουν εντοπισθεί πολλές παλαιολιθικές εγκαταστάσεις⁴.

Σύμφωνα με τη σημερινή διαμόρφωση του εδάφους πρέπει να φανταστούμε τους προϊστορικούς κατοίκους στην περιοχή της αιγαιακής και της ανατολικής Θράκης να κινούνται προς Ανατολάς μέχρι τα παράλια του Ελλησπόντου, της Προποντίδας και του Βοσπόρου που αποτελούν τα φυσικά όρια Ευρώπης και Μ. Ασίας. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την παράμετρο των γεωμορφολογικών μεταβολών, η περιοχή αποκτά μια εντελώς διαφορετική εικόνα. Σχετικά πρό-

Εικ. 1 Η ακτογραμμή στην ανατολική Μακεδονία και την αιγαιακή Θράκη την 15η χιλιετία [-100 μ.] (από: Περισσοράτης/Μητρόπουλος 1987, σχ.9)

σφατες μελέτες έδειξαν, ότι η θάλασσα στην περιοχή του βόρειου Αιγαίου και όχι μόνον αυτή, βρισκόταν πριν από 15.000 χρόνια περίπου 120 μ. χαμηλότερα⁵ (εικ. 1). Η Σαμοθράκη και η Θάσος ήταν ενωμένες με την Ξηρά και η Θράκη με τη Μ.

2. Ν. Ευστρατίου, Α. Ammerman "Τα πρώτα ευρήματα της παλαιολιθικής εποχής στη Θράκη", Αρχαιολογία και Τέχνες 60, Σεπτέμβριος 1996, 7-12

3. περίπου μέχρι 12000 από σήμερα.

4. Μ. Özdoğan, "Marmara bölgesinde kültür tarihi ile ilgili bazı sorunlar ve bulnarın cözümüne jeomorfoloji arastirmalarinin katkisi", I. Arkeometri Sonuclari Toplantisi, 20-24 Mayıs 1985, 154

5. Κ. Περισσοράτης, Δ. Μητρόπουλος, "Γεωλογική εξέλιξη της υποθαλάσσιας περιοχής Ιερισοού Αλεξανδρούπολης κατά το Ανωτ. Πλειστόκαινο-Ολόκαινο", Ι.Γ.Μ.Ε., Αθήνα 1987, σχ. 9 Μ. Ozdogan 1985, 139-162

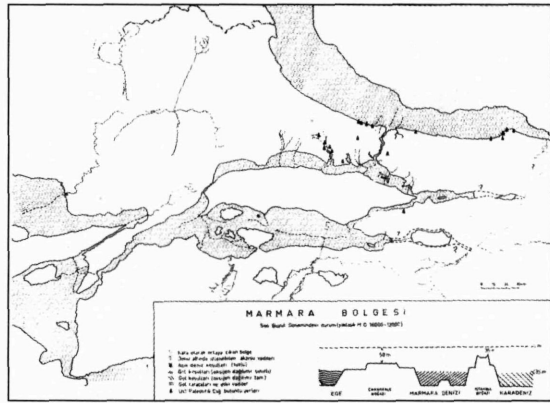
Ασία, καθώς δεν είχαν σχηματισθεί ακόμη ο Ελλήσποντος και ο Βόσπορος, ενώ η Προποντίδα ήταν ακόμη λίμνη (εικ. 2). Επομένως, η σημερινή αιγαιακή και η ανατολική Θράκη ήταν μια μεγάλη πεδινή έκταση με χαμηλούς λόφους ενωμένη με τη Μ. Ασία.

Η παρουσία του ανθρώπου θα πρέπει να ήταν έντονη, καθώς η περιοχή αποτελούσε φυσικό πέρασμα που συγκέ-

ντρωνε ζώα, κυνηγούς και στα παράλια αλιείς. Επομένως θα περίμενε κανείς μεγάλο αριθμό παλαιολιθικών θέσεων, γεγονός, όμως, που δεν επιβεβαιώνεται από την έρευνα. Η απουσία τους θα πρέπει να αποδοθεί περισσότερο στις γεωμορφολογικές μεταβολές και λιγότερο στην περιορισμένη έρευνα, καθώς οι περισσότερες από αυτές βρίσκονται σήμερα κάτω από τη θάλασσα.

Η εικόνα αυτή διατηρήθηκε μέχρι πριν περίπου 12.000 χρόνια, οπότε άρχισε να μεταβάλλεται. Την περίοδο εκείνη συνέβη ένα κλιματικό φαινόμενο που είχε σημαντική επίπτωση στο περιβάλλον και επομένως στον άνθρωπο. Η παγετώνια περίοδος που άρχισε ήδη πριν από 80.000 χρόνια τελείωσε και την διαδέχθηκε η μεταπαγετώνια περίοδος⁶. Το κλίμα ήταν ξηρό και ψυχρό, αλλά σταδιακά άρχισε να γίνεται θερμότερο. Η χλωρίδα και κυρίως η πανίδα, από την οποία εξαρτιόταν ο άνθρωπος, άρχισαν να μεταβάλλονται και να προσαρμόζονται στις νέες κλιματικές συνθήκες.

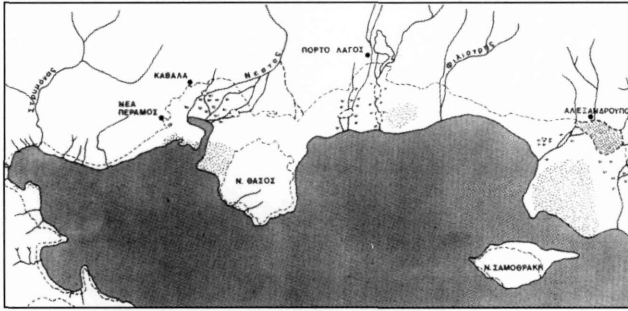
Ο προϊστορικός άνθρωπος διαπιστώνοντας, ότι, λόγω των αλλαγών, η συλλογή τροφής και το κυνήγι δεν εξασφάλιζαν πλέον την διατροφή του, επέλεξε ή αναγκάστηκε να ελέγξει ο ίδιος την παραγωγή της τροφής του, καλλιεργώντας, όσα δημητριακά ήταν κατάλληλα και εκτρέφοντας ορισμένα ζώα, τα οποία εξημέρωσε. Εγκατέλειψε τον νομαδισμό, άρχισε την καλλιέργεια δημητριακών και, δεμένος πλέον με τη γη, δημιούργησε μόνιμες εγκαταστάσεις. Ο τρόπος ζωής του άλλαξε ριζικά. Οι συνέπειες αυτής της αλλαγής ήταν

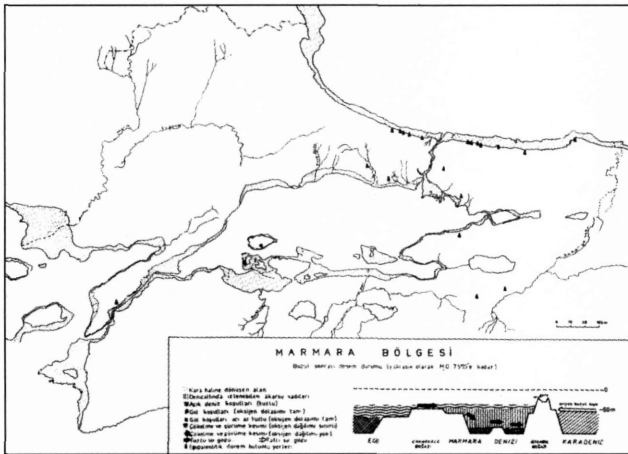
Εικ. 2 Η ακτογραμμή στην ανατολική Θράκη στο ισοβάθες των -100 μ. (από: M. Özdoğan 1985, εικ. 1)

6. Διαρκεί ακόμη σήμερα

τόσο έντονες που χαρακτηρίστηκαν από τους ειδικούς ως “νεολιθική επανάσταση”⁷. Το φαινόμενο αυτό, όπως ήταν φυσικό, αναπτύχθηκε αρχικά στις περιοχές που πρώτες είχαν υποστεί την κλιματολογική αλλαγή, δηλ. στην περιοχή της Μεσοποταμίας και στα οροπέδια του Ιράν⁸. Η εξάπλωση του νέου τρόπου ζωής προς βορρά έγινε σταδιακά και εφόσον το επέτρεπαν οι συνεχώς βελτιούμενες κλιματικές συνθήκες.

Εικ. 3 Η ακτογραμμή στην ανατολική Μακεδονία και την αιγαιακή Θράκη την 9η χιλιετία [-50 μ.]. (από: Περισσοράτης/Μητρόπουλος 1987, σχ. 13)

Εικ. 4 Η ακτογραμμή στην ανατολική Θράκη στο ισοβαθές των -50 μ. (από: M. Ozdogan 1985, εικ. 2)

Ταυτόχρονα με την άνοδο της θερμοκρασίας άρχισε και η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης λόγω της τήξης των παγετώνων. Στην περιοχή της αιγαιακής Θράκης τα τότε παράλια κατακλύστηκαν σταδιακά αλλά σταθερά από τη θάλασσα και στην 9η χιλιετία περίπου η Σαμοθράκη έχει ήδη αποκοπεί από την στεριά (εικ. 3). Όταν η στάθμη έφθασε στα -50 μ. περίπου⁹, τα ύδατα του Αιγαίου Πελάγους εισέρευσαν στην Προποντίδα μεταβάλλοντας το νερό από γλυκό σε αλμυρό (εικ. 4). Οι επιπτώσεις ήταν καταστροφικές όχι μόνο για το οικοσύστημα, καθώς

7. V. G. Childe, *The Down of European Civilisation*, London 1957

8. Ίσως μάλιστα και στη βόρεια Αφρική.

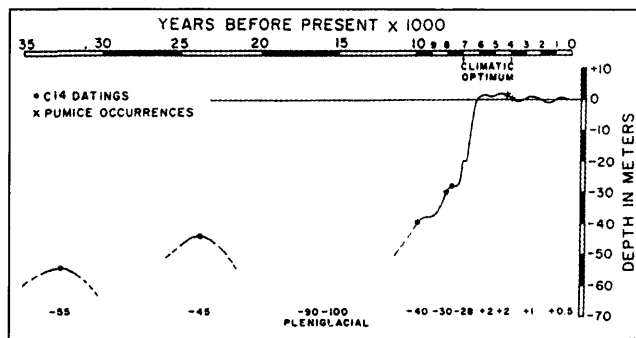
9. Περίπου την 9η χιλιετία π.Χ. M. Ozdogan 1985, Res. 2

εξαφανίστηκαν οι λιμναίοι οργανισμοί, αλλά και για τους ανθρώπους που είχαν προσαρμοστεί στο λιμναίο περιβάλλον. Λόγω της αλλαγής του οικοσυστήματος τα παράλια της Προποντίδας εγκαταλείφθηκαν μέχρι να αναπτυχθεί μια νέα ισορροπία. Ο οικισμός του Fikirtepe αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα¹⁰.

Οι επιπτώσεις της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης στην αιγαιακή Θράκη ήταν διαφορετικές και μάλλον πιο ήπιες. Εδώ δεν άλλαξε το οικοσύστημα, αλλά περιορίστηκε δραστικά ο καλλιεργήσιμος χώρος, καθώς συνεχώς οι πεδινές εκτάσεις κατακλύζονταν από τη θάλασσα. Μολονότι οι κλιματικές συνθήκες για καλλιέργεια σιτηρών ήταν ήδη κατάλληλες, οι πρώτοι νεολιθικοί οικισμοί στην περιοχή φαίνεται να ιδρύονται μόλις στην 6η χιλιετία π.Χ., αργότερα μάλιστα και από τις βορειότερες περιοχές στη ΝΑ Ευρώπη, από τις οποίες πλεονεκτούσε κλιματολογικά¹¹.

Το φαινόμενο αυτό αξίζει προσεκτικότερης προσέγγισης: Όταν την 7η χιλιετία π.Χ. καθιερώθηκε στην αιγαιακή ζώνη ο νεολιθικός τρόπος ζωής, στη Θράκη επιλέχθηκαν για την ίδρυση των πρώτων νεολιθικών οικισμών αρχικά οι εύφορες πεδινές εκτάσεις και κατόπιν οι λοφώδεις και οι ημιορεινές περιοχές. Την περίοδο αυτή η θαλάσσια στάθμη στο Αιγαίο, ακολουθώντας ανοδική πορεία, βρισκόταν περίπου 40 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή¹²

(εικ. 5). Έτσι η ακτογραμμή στην αιγαιακή Θράκη θα πρέπει να βρισκόταν αρκετά νοτιότερα από τη σημερινή αλλά πριν το ισοβαθές των 50 μ. της 9ης χιλιετίας π.Χ. (εικ. 3). Αυτό σημαίνει, ότι την 7η χιλιετία στην αιγαιακή Θράκη υπήρ-

Εικ. 5 Το διάγραμμα ανόδου της θαλάσσιας στάθμης στην περιοχή της Τρωάδας (J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol, 1982, εικ. 93)

10. M. Ozdogan 1985, 154

11. Όπου ο νέος τρόπος ζωής καθιερώνεται στην 7η χιλιετία π.Χ.

12. J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol, "Geology and Paleogeographic reconstructions of the Vicinity of Troy", G. Rapp, J.A. Gifford (Eds), Troy The Archaeological Geology, Supplementary Monograph 4, 1982, 11-41.

χε πεδινή έκταση πολλών τετραγωνικών χιλιομέτρων, η οποία σήμερα είναι καλυμμένη από τη θάλασσα¹³. Εκεί κατά την άποψη του γράφοντα, θα πρέπει να αναζητηθεί ο χαμένος κρίκος των πρώιμων νεολιθικών (αλλά και μεσολιθικών και παλαιολιθικών) εγκαταστάσεων.

Στη διάρκεια της Νεολιθικής εποχής¹⁴ στην αιγαιακή (αλλά και στην υπόλοιπη) Θράκη οι νεολιθικοί κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι οικισμοί συγκροτούνται από μικρές ολιγομελείς οικογένειες και ο αριθμός των κατοίκων - με ορισμένες εξαιρέσεις - δεν υπερβαίνει τους 200-300. Ιδρύονται σε εξάρματα του εδάφους, ώστε να αποστραγγίζονται τα νερά, και πάντοτε κοντά σε πόσιμο νερό. Είναι αραιοκτισμένοι και τα σπίτια, τα οποία έχουν μεγάλους ελεύθερους χώρους γύρω τους, κατασκευάζονται κυρίως από ξύλο και πηλό που αφθονούν στην περιοχή. Αργότερα εμφανίζεται η ανάγκη προστασίας των πεδινών οικισμών, οι οποίοι συμπύσσονται καλύπτοντας λιγότερο χώρο, είναι πυκνοκτισμένοι και προστατεύονται με περιβόλους, ενώ άλλοι ιδρύονται σε φυσικά οχυρές θέσεις¹⁵.

Η εικόνα αυτή εντάσσεται από τη σημερινή έρευνα σε ένα ήπιο κλιματικό περιβάλλον, καθώς στην Ελλάδα δεν αναγνωρίζονται δραστικές αλλαγές στη μορφολογία του εδάφους που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον προϊστορικό άνθρωπο. Ωστόσο, στην διάρκεια της Νεολιθικής εποχής και ειδικότερα στην 6η και στην 5η χιλιετία συμβαίνουν ορισμένες μεταβολές στη γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής, που επηρεάζουν αναμφισβήτητα την οικιστική δραστηριότητα όχι μόνο στη Θράκη, αλλά σε όλες τις παράκτιες περιοχές¹⁶. Αναφέρθηκε πιο πάνω, ότι με την έναρξη της μεταπαγετώνειας περιόδου περίπου από την 10η χιλιετία π.Χ., η θαλάσσια στάθμη βρισκόταν περίπου 50 μ. και αργότερα με την αρχή της νεολιθικής εποχής στην περιοχή (7η χιλιετία π.Χ.), περίπου 30 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή. Αυτό σημαίνει ότι ο

13. Δεν συνυπολογίζονται τα σημεία στις εκβολές των ποταμών, όπου η παλαιά επιφάνεια καλύπτεται από προσχώσεις και όχι από τη θάλασσα.

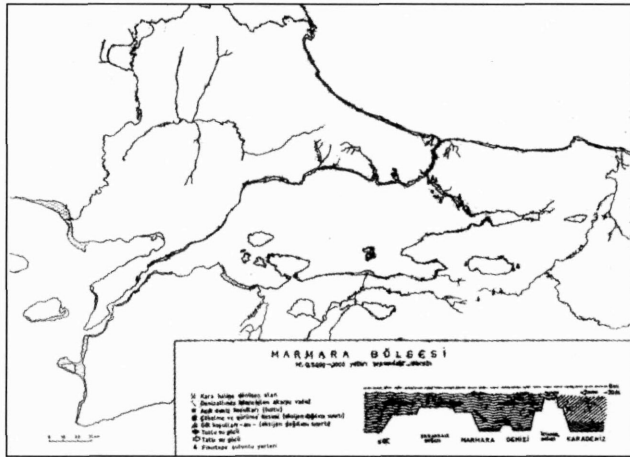
14. Σήμερα η διάρκειά της τοποθετείται περίπου μέχρι το τέλος της 4ης χιλιετίας πρβλ. Κ. Γαλλής, "Ο νεολιθικός κόσμος", στο Γ. Παπαθανασόπουλος (εκδ.), Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα, Αθήνα 1996, 23-37.

15. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στο τελευταίο στάδιο (5η-4η χιλιετία π.Χ.) στην περίοδο που ονομάζεται Χαλκολιθική και συμπίπτει με τη χρήση του μετάλλου και την ανάπτυξη του εμπορίου πρβλ. Η. Todorova, *The Eneolithic Bulgaria*, BAR 49, 1978.

16. Το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο στον Εύξεινο Πόντο.

Βόσπορος δεν υπήρχε ακόμη (εικ. 4) και ότι ο Εύξεινος Πόντος δεν είχε συνδεθεί ακόμη με το Αιγαίο. Η στάθμη του Πόντου βρισκόταν πολύ χαμηλά και ο ίδιος δεν ήταν παρά μια μεγάλη λίμνη με ελάχιστα αλμυρό νερό -κατάλοιπο παλαιότερων συνθηκών-, καθώς σ' αυτόν εξέβαλαν μόνον οι μεγάλοι ποταμοί που μετέφεραν τα νερά από τους παγετώνες της Βόρειας Ευρώπης και της Ρωσίας που έλιωναν με ταχύτατο ρυθμό. Ωστόσο, οι πληροφορίες σχετικά με τη στάθμη των υδάτων του είναι αντιφατικές και την τοποθετούν στην αρχή της μεταπαγετώνιας περιόδου (περίπου 10000 π.Χ.) άλλες μεν στα -40 μ. και άλλες στα -100 μ. χαμηλότερα¹⁷.

Πριν περίπου 7,5 χιλιάδες χρόνια από σήμερα, δηλαδή περίπου στα 5.500 χρόνια π.Χ., όταν η θαλάσσια στάθμη έφθασε τα 30 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή¹⁸, έγινε η σύνδεση του Αιγαίου πελάγους και του Ευξείνου Πόντου μέσω του Βοσπόρου (εικ. 6). Λόγω της διαφοράς ύψους στη στάθμη των δύο θα-

Εικ. 6 Η ακτογραμμή στην ανατολική Θράκη στο ισοβαθές των -20 μ. (από: M. Özdoğan 1985, εικ. 3)

λασσών η σύνδεση θα πρέπει να έγινε με πραγματικά εντυπωσιακό τρόπο. Το φαινόμενο αυτό μελέτησαν δύο αμερικανοί γεωλόγοι, ο W. Ryan & ο W. Pitman, οι οποίοι μάλιστα υποστηρίζουν, ότι εντόπισαν τον χώρο, όπου συνέβη ο κατακλυσμός του Νώε¹⁹. Περιγράφουν πολύ παραστατικά τον τρόπο

17. S. Erinc, "Changes in the Physical Environment in Turkey Since the End of the Last Glacial", στο W.C. Brice (Ed.), The Environmental History of the Near and Middle East Since the Last Ice Age, Academic Press London, N. York, San Francisco 1978, 95 και Ryan & Pitman, Noah's Flood, 1998, 118.

18. J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol 1982, fig. 4.

19. Σύμφωνα με τους αμερικανούς γεωλόγους W. Ryan και W. Pitman ο κατακλυσμός συνέβη στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου στα μέσα της 6ης χιλιετίας (περίπου τα 5550 π.Χ.), όταν αυτός μέσω του Βοσπόρου ενώθηκε με το Αιγαίο Πέλαγος και τη Μεσόγειο θάλασσα. Η άποψη αυτή παρουσιάστηκε στο βιβλίο τους Noah's Flood, εκδ. Simon & Schuster, New York 1998 και σε άρθρο σε

εισροής των υδάτων από το Αιγαίο μέσω της Προποντίδας και του Βοσπόρου στον Εύξεινο Πόντο. Σύμφωνα μάλιστα με τους υπολογισμούς τους (πλάτος και βάθος του Βοσπόρου, διαφορά στάθμης των δύο θαλασσών) υπολόγισαν, ότι μετά τη διάβρωση του πυθμένα του Βοσπόρου δημιουργήθηκε ένας τεράστιος καταρράκτης που μετέφερε τεράστιες ποσότητες αλμυρού νερού στον κλειστό μέχρι τότε Εύξεινο προκαλώντας άνοδο της στάθμης του περίπου 16 εκ. την ημέρα²⁰. Η διάρκεια αυτού του φαινομένου ήταν, κατά την άποψή τους, σύντομη, αλλά είχε τρομακτικές επιπτώσεις τόσο στον οικολογικό τομέα με την εισαγωγή αλμυρού νερού στο υφάλμυρο του Ευξείνου Πόντου, όσο και στον οικιστικό τομέα με τη μετακίνηση προς κάθε κατεύθυνση μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων που ζούσαν στα παράλια²¹. Στα νότια μετακινήθηκαν προς την ανατολική Τουρκία και από εκεί πέρασαν στη Μεσοποταμία, όπου η ανάμνηση αυτού του φαινομένου καταγράφηκε 2500 με 3000 χρόνια αργότερα στο έπος του Γκιλγκαμές και από εκεί μεταφέρθηκε πιθανότατα στην εβραϊκή θρησκεία και καταγράφηκε στην Παλαιά Διαθήκη.

Η αναπαράσταση του κατακλυσμού από τους Ryan και Pitman στο βιβλίο τους, αλλά κυρίως σε βιντεοταινία, είναι πραγματικά εντυπωσιακή²². Οι επιπτώσεις της σύνδεσης μιας θάλασσας και μιας (μέχρι τότε) λίμνης θα πρέπει όντως να ήταν μεγάλες τόσο στην πεδινή παραλιακή ζώνη όσο και στο οικοσύστημα, θα περίμενε κανείς, να υπάρχει όντως κάποια έντονη μεταβολή ή τέλος πάντων- κάποια ασυνέχεια στην διαρκή παρουσία και δράση του προϊστορικού ανθρώπου ιδιαίτερα στα πεδινά δυτικά και βόρεια παράλια του Ευξείνου Πόντου.

Επειδή οι επιπτώσεις που περιγράφονται, πλήττουν και τα ανατολικά παράλια της Θράκης, μια ιδιαίτερη αναφορά στις έρευνες αυτές είναι αναγκαία, έστω και με τον κίνδυνο παρέκκλισης από το κύριο θέμα. Θα ερευνηθούν λοιπόν οι πιθανές επιπτώσεις στους προϊστορικούς κατοίκους των περιοχών που επλήγησαν. Αυτό θα γίνει μέσα από μια περιληπτική παρου-

εφημερίδα (ΒΗΜΑ 8/3/98). Στην ίδια εφημερίδα (ΒΗΜΑ 19/4/98) υπήρξε αντίλογος και αναφέρθηκε η άποψη, ότι άνοδος της στάθμης του Ευξείνου Πόντου έγινε στην αρχή της μεταπαγετώνειας περιόδου, δηλ. περίπου 10.000 π.Χ..

20. W. Ryan, W. Pitman 1998, 160

21. W. Ryan, W. Pitman 1998, 188 κ. εξ.

22. Αντίθετα, η προσπάθειά τους να περιγράψουν τις επιπτώσεις του φαινομένου στους προϊστορικούς κατοίκους των παρευξείνιων περιοχών μπορεί να χαρακτηριστεί ατυχής.

σίαση της ζωής των κατοίκων της περιοχής στο διάστημα εξέλιξης του φαινομένου (6η χιλιετία π.Χ.), ώστε να διαπιστωθεί, εάν και πώς αντιδρούν οι άνθρωποι σε ένα τέτοιο φαινόμενο.

Στη διάρκεια της 6ης χιλιετίας ο προϊστορικός άνθρωπος στην περιοχή της νοτιανατολικής Ευρώπης, της Ανατολίας και των άλλων παρευξείνιων περιοχών βρισκόταν στο νεολιθικό στάδιο εξέλιξής του. Στις νοτιότερες μάλιστα, όπως στην Ελλάδα και τη Μ. Ασία, όπου άρχισε νωρίτερα, η νέα οικονομία είχε συμβάλει στο να αναπτυχθεί ένα αρκετά υψηλό πολιτιστικό επίπεδο με θαυμάσια δημιουργήματα τέχνης ιδιαίτερα στην ειδωλοπλαστική και στην αγγειοπλαστική. Με δεδομένη την προτίμηση εγκατάστασης κοντά σε μέρη που ήταν κατάλληλα για καλλιέργεια, πεδινές ήταν οι περιοχές, όπου στη διάρκεια της 6ης χιλιετίας αναπτύχθηκαν γνωστοί πολιτισμοί, όπως του Σέσκλου στη Θεσσαλία, του Hacilar στη νοτιοδυτική Μ. Ασία και του Καράνοβο στο ανατολικό τμήμα της Βαλκανικής, στην περιοχή της Βουλγαρίας. Λίγο βορειότερα, στην περιοχή της Ουκρανίας, ανατολικά από τον ορεινό όγκο των Καρπαθίων και μέχρι την Κασπία θάλασσα, το κλίμα ήταν σαφώς ψυχρότερο και δεν ευνοούσε στον ίδιο βαθμό την καλλιέργεια των πεδινών εκτάσεων. Εκεί οι άνθρωποι προσπαθούσαν ακόμη να καθιερώσουν την καλλιέργεια και να νικήσουν τις δύσκολες ακόμη κλιματικές συνθήκες. Είχαν περάσει και αυτοί στο νεολιθικό (παραγωγικό) στάδιο, χωρίς ωστόσο να φθάσουν το πολιτιστικό επίπεδο της νοτιότερης κλιματολογικής ζώνης. Έτσι, η εικόνα της περιοχής αυτής στη μέση περίπου της 6ης χιλιετίας, οπότε συνέβη η σύνδεση Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου, παρουσιάζει σχετικά παλαιούς νεολιθικούς οικισμούς με άρρηκτη συνέχεια κατοίκησης σε όλη τη διάρκεια της χιλιετίας στην περιοχή της Ουκρανίας και νεοϊδρυμένους οικισμούς με πρόσφατη εισαγωγή του νεολιθικού τρόπου ζωής στις περιοχές κοντά στην Κασπία²³. Αντίθετα, τα νότια παράλια του Ευξείνου Πόντου (ακτές της βόρειας Τουρκίας) δεν αποτελούσαν πρώτο χώρο επιλογής για εγκατάσταση αυτήν την περίοδο, γιατί η περιοχή είναι ορεινή. Ως εκ τούτου οι πληροφορίες μας για την παρουσία του προϊστορικού ανθρώπου εκεί είναι ελάχιστες.

23. Για τους νεολιθικούς πολιτισμούς μεταξύ Καρπαθίων και Κασπίας θάλασσας βλ. D. Telegin, E. N. Titova "La Zone des Steppes" στο J. Kozlowski (Ed.), Atlas du Neolithique Europeen, Vol. 1 L'Europe Orientale, ERAUL 45, Liege 1993, 463-494.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, ότι από την άποψη των αρχαιολογικών ευρημάτων που σχετίζονται με την κατοίκηση και την ανθρώπινη δραστηριότητα γενικότερα, δεν στοιχειοθετείται μια τόσο μεγάλη καταστροφή στα παράλια - ιδιαίτερα τα βόρεια και τα δυτικά - του Ευξείνου Πόντου στο μέσον της 6ης χιλιετίας, όπως παρουσιάζεται από τους γεωλόγους Ryan και Pitman²⁴. Επομένως, είναι εξαιρετικά δύσκολο από αρχαιολογική άποψη να γίνει αποδεκτό το συμπέρασμα, στο οποίο κατέληξαν οι δύο αμερικανοί γεωλόγοι, ότι ο κατακλυσμός συνέβη στον Εύξεινο Πόντο και οδήγησε σε μαζική μετακίνηση μεγάλες ομάδες ανθρώπων.

Η αδυναμία της αρχαιολογικής έρευνας να εντοπίσει τις επιπτώσεις ενός αναμφισβήτητου γεγονότος, όπως αυτό της σύνδεσης Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου μέσω του Βοσπόρου στο μέσον της 6ης χιλιετίας π.Χ.²⁵, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει έναν αρχαιολόγο στην επανεξέταση των αποτελεσμάτων των Ryan και Pitman με το ερώτημα, εάν οι μεταβολές που σημειώθηκαν ήταν πραγματικά τόσο έντονες και οι επιπτώσεις στους ανθρώπους τόσο δραματικές, όσο περιγράφονται και εάν συνέβησαν την χρονική περίοδο στην οποία τοποθετούνται²⁶.

Αρχίζοντας από το Αιγαίο διαπιστώνει κανείς, ότι η στάθμη της θάλασσας στη διάρκεια της 6ης χιλιετίας, σύμφωνα με γεωλογικές έρευνες στην περιοχή της Τροίας στην είσοδο των Δαρδανελίων, βρισκόταν περίπου 30 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή με τάση ανόδου²⁷. Στο διάγραμμα της εικ. 5 η άνοδος αυτή φαίνεται να διακόπτεται περίπου στο μέσον της χιλιετίας για να ακολουθήσει αμέσως μετά νέα ανοδική πορεία²⁸. Αν η στασιμότητα της θαλάσ-

24. Οι όποιες μεταβολές παρατηρούνται από την αρχαιολογική έρευνα, συνέβησαν αργότερα, προς το τέλος της 6ης χιλιετίας, όταν στη Μ. Ασία και στον ελλαδικό χώρο σημειώθηκαν πολιτιστικές αλλαγές που σχετίζονται με την δύση παλαιών πολιτισμών και την εμφάνιση νέων. Βορειότερα στην κοιλάδα του ποταμού Έβρου (Μαρίτσα) στη Βουλγαρία, οι όποιες μεταβολές σημειώνονται την ίδια περίοδο αφορούν την εξέλιξη ήδη εγκατεστημένων ομάδων και δεν δηλώνουν κάποια διακοπή ή ασυνέχεια. Οι αλλαγές αυτές στις παραπάνω περιοχές δεν μπορούν να σχετίζονται με τον Κατακλυσμό, καθώς απέχουν αρκετά από άποψη χρόνου και τόπου και θα πρέπει να αποδοθούν μάλλον σε άλλους παράγοντες.

25. Σύμφωνα με βαθμολογημένες ραδιοχρονολογήσεις βλ. W. Ryan, W. Pitman 1998, 149.

26. Στην προσπάθεια αυτήν θα συνεκτιμηθούν κάποια παλαιότερα γεωλογικά δεδομένα που προέκυψαν από έρευνες άλλων (αμερικανών και τούρκων) γεωλόγων ήδη από τη δεκαετία του 70.

27. J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol 1982, fig. 4.

28. Η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης οφείλεται στη συνεχή αύξηση της θερμοκρασίας και στο λιώσιμο των παγετώνων, φαινόμενο που άρχισε μετά την 10η χιλιετία, όταν κλιματολογικά έγινε η μετάβαση στη μεσοπαγετώνεια περίοδο, η οποία διαρκεί ακόμη και σήμερα.

σιες στάθμης στο Αιγαίο οφείλεται στην εισροή υδάτων στον Εύξεινο Πόντο, τότε ίσως έχουμε μια πρώτη ένδειξη του συμβάντος.

Με την στάθμη της θάλασσας στην Προποντίδα να βρίσκεται και αυτή στα -30 μ. ο Βόσπορος την περίοδο αυτήν εμφάνιζε την εικόνα ενός στενού ξηράς, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου διέρρεε ένας μικρός ποταμός που άρχιζε περίπου από τον σημερινό Κεράτιο κόλπο και χυνόταν στον Εύξεινο Πόντο²⁹. Ουσιαστικά δηλαδή, η πραγματική ξηρά που υπήρχε μεταξύ Προποντίδας και Ευξείνου Πόντου ήταν μια λεπτή ζώνη στο νότιο τμήμα του Βοσπόρου (ακριβώς εμπρός από το ναό της Αγίας Σοφίας) πλάτους λιγότερο των 3 χλμ. Επομένως εδώ θα πρέπει να συνέβη η σύνδεση, όταν ο στενός ισθμός καλύφθηκε από τα νερά της Προποντίδας. Στο υπόλοιπο τμήμα του Βοσπόρου η παρουσία του ποταμού διευκόλυνε τη σύνδεση³⁰. Με τη στάθμη της Προποντίδας ελαφρά υψηλότερη από εκείνη του ποταμού που έρεε στον Εύξεινο Πόντο, θα μπορούσε κανείς να επανεξετάσει την ποσότητα υδάτων που εισέρεε σ' αυτόν λαμβάνοντας βέβαια υπόψη του και την διάβρωση που ακολούθησε την σύνδεση.

Την ίδια περίοδο (6η χιλιετία π.Χ.) η στάθμη του Εύξεινου Πόντου βρισκόταν, κατά τους Ryan και Pitman, περίπου 110-120 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή με αποτέλεσμα ο καταρράκτης που δημιουργήθηκε από τον Βόσπορο να έχει ύψος 100 μ. περίπου³¹. Ωστόσο, σύμφωνα με το διάγραμμα της εικόνας 5, θα πρέπει να αφαιρεθούν 30 μ. και όχι μόνο 15 μ. Αν μάλιστα δεχθούμε την άποψη των Τούρκων γεωλόγων που προκύπτει από έρευνες στα νότια παράλια του Πόντου, ότι η επιφάνεια των υδάτων του Πόντου ήταν μόνο 40 μ. περίπου χαμηλότερα από τη σημερινή³², τότε η εικόνα ενός καταρράκτη ύψους περίπου 100 μ. και εκατοντάδες φορές μεγαλύτερου από τον Νιαγάρα, όπως τον παρουσιάζουν οι Ryan και Pitman, αλλάζει ριζικά και μετατρέπεται σε έναν πολύ μικρότερο. Αυτές οι διαπιστώσεις μας οδηγούν

29. W. Ryan, W. Pitman 1998, εικ. στη σελ. 158

30. Στη σημερινή του μορφή ο Βόσπορος στο νότιο τμήμα του, όπου αρχικά ο ισθμός, έχει βάθος περίπου 30 με ένα στενό όρυγμα βάθους περίπου 50 μ. στο κέντρο του, το οποίο ασφαλώς προήλθε από την ισχυρή διάβρωση κατά τη σύνδεση.

31. Το 5600 π.Χ. υπολογίζουν τη στάθμη του Ευξείνου Πόντου στα 350 πόδια χαμηλότερα από τον Βόσπορο και την στάθμη των ωκεανών 50 πόδια χαμηλότερα από τη σημερινή βλ. W. Ryan, W. Pitman 1998, 157.

32. Erinc 1978, 95

ασφαλώς σε διαφορετικούς υπολογισμούς από εκείνους των αμερικανών γεωλόγων σχετικά με την ποσότητα εισροής των υδάτων και τη χρονική διάρκεια της εξομοίωσης της στάθμης των δύο θαλασσών. Δεν αλλάζει όμως αυτό το ίδιο το γεγονός.

Έτσι φθάνουμε στο κρίσιμότερο ερώτημα, στο οποίο πραγματικά αξίζει να αναζητηθεί μια απάντηση: πόση έκταση ξηράς κάλυψε η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης στον Εύξεινο Πόντο μετά από την ένωσή του με το Αιγαίο Πέλαγος; Σύμφωνα με τους Ryan και Pitman καλύφθηκε η ξηρά από το ισοβαθές των -100 μ. μέχρι αυτό των -15 μ. περίπου, καθώς, σύμφωνα με τις έρευνές τους, αυτά ήταν τα βάθη του Ευξείνου και της Προποντίδας αντίστοιχα³³. Ωστόσο, σύμφωνα με μετρήσεις σε κοντινότερη περιοχή προς τον Πόντο, την Τρωάδα, η στάθμη του Αιγαίου βρισκόταν στα -30 μ. και με την εισροή υδάτων από τον Βόσπορο η στάθμη στον Εύξεινο Πόντο ανέβηκε μόνο μέχρις αυτό το ισοβαθές³⁴. Ακολουθώντας το στην εικόνα 7 διαπιστώνει κανείς εύκολα, ότι οι αλλαγές που υπέστησαν τα νότια και ανατολικά παράλια του Ευξείνου Πόντου, ήταν -λόγω του ορεινού εδάφους- ελάχιστες. Στα βόρεια η Αζοφική θάλασσα, το βάθος της οποίας δεν υπερβαίνει τα 6-7 μ. δεν είχε δημιουργηθεί. Δυτικότερα, στα παράλια της Ουκρανίας, ένα πολύ μεγάλο τμήμα πάνω από το ισοβαθές των -30 μ. εξακολουθούσε να είναι ξηρά. Στην περιοχή των εκβολών του Δούναβη η εικόνα είναι ασαφής λόγω των προσχώσεων και στα δυτικά παράλια, στη Βουλγαρία, η ζώνη ξηράς που καλύφθηκε έχει μικρό πλάτος. Ουσιαστικά δηλαδή, η μεγαλύτερη έκταση που καλύφθηκε είναι μια πεδινή ζώνη στα βορειοδυτικά (περιοχή Ουκρανίας και Βουλγαρίας). Η διαφορά από τα σημερινά παράλια ή ακόμη και από το ισοβαθές των 15 μ. των Ryan και Pitman είναι πολύ μεγάλη.

Με αυτά τα δεδομένα το φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από τους Ryan και Pitman ως “Κατακλυσμός” κάλυψε μόνο ένα μικρό τμήμα (το 1/4 περίπου) της έκτασης που υπολόγισαν. Οι επιπτώσεις στους κατοίκους της περιοχής ήταν μικρές και επομένως μη ανιχνεύσιμες από την αρχαιολογική έρευνα³⁵.

Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις και αποστασιοποιούμενοι από τις πραγματικά εντυπωσιακές περιγραφές των Ryan και Pitman, μια πιο ήπια

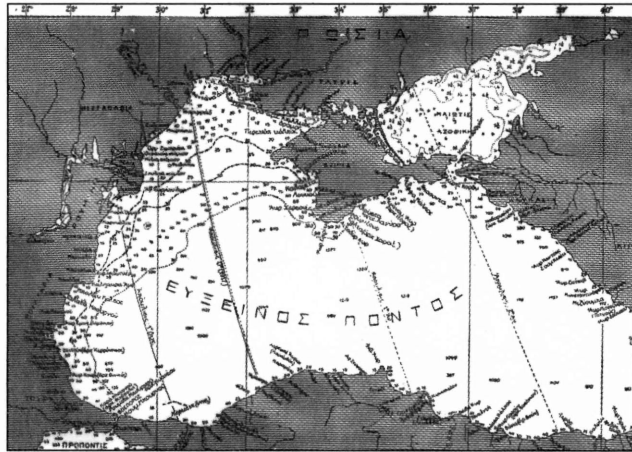
33. W. Ryan, W. Pitman 1998, 157, όπου οι μετρήσεις αναφέρονται σε πόδια, 350 και 50 αντίστοιχα.

34. J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol 1982, fig. 4.

35. Πολύ μικρότερες από εκείνες που αναφέρονται από τους αμερικανούς γεωλόγους

προσέγγιση οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η σύνδεση Αιγαίου και Ευξείνου συνέβη περίπου στο μέσον της 5ης χιλιετίας, όπως προκύπτει από τρεις διαφορετικές μετρήσεις³⁶. Αναμφίβολα πρόκειται για ένα σημαντικό φαινόμενο, χωρίς, ωστόσο, εκείνες τις επιπτώσεις στους ανθρώπους που αναφέρουν οι Ryan και Pitman. Επομένως είναι μάλλον δύσκολο να δεχθεί κανείς αβασάνιστα την άποψή τους, ότι ο κατακλυσμός που υπάρχει στις μυθολογίες των λαών όλου του κόσμου, αναφέρεται στο τοπικό φαινόμενο της σύνδεσης Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου στο μέσον της 5ης χιλιετίας π.Χ.

Αναζητώντας μια απάντηση στο ερώτημα, εάν και πότε έγιναν κάποιες σημαντικές μεταβολές που να επηρέασαν πραγματικά τους προϊστορικούς ανθρώπους στην περιοχή, πρέπει να εξετάσουμε τι συνέβη μετά τη σύνδεση Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου. Έχει διαπιστωθεί³⁷, ότι η θαλάσσια στάθμη συνέχισε να ανεβαίνει με αυξανόμενη ταχύτητα. Στη διάρκεια μάλιστα της 5ης χιλιετίας έγινε ραγδαία και σε διάστημα λιγότερο της χιλιετίας (5000-4200 π.Χ.) ανυψώθηκε ταχύτατα κατά 20 μ. ή 2 μ. ανά αιώνα (εικ. 5). Ανάλογη ραγδαία άνοδο θα πρέπει να υπολογίζει κανείς και στον Εύξεινο Πόντο. Στην διάρκεια της 5ης χιλιετίας θα πρέπει να καλύφθηκε μεγάλο τμήμα της περιοχής της Ουκρανίας. Περίπου στη μέση της ίδιας χιλιετίας άρχισε να δημιουργείται η Αζοφική θάλασσα, όταν το ύψος των υδάτων έφθασε στα 6-7 μ. Στα ανατολικά και νότια παράλια του Ευξείνου το ορεινό του εδάφους δεν επέτρεπε πυκνή κατοίκηση. Μέχρι το τέλος της χιλιετίας (περίπου 4200-4000 π.Χ.) δημιουργήθηκε η σημερινή ακτογραμμή στις περιοχές αυτές (εικ. 7).

Εικ. 7 Ο Εύξεινος Πόντος και τα ισοβαθή των -100μ. (με σιχτή γραμμή), των -30μ. και -20μ. (με διακεκομμένη γραμμή)

36. Ραδιοχρονολόγηση οστρέων από τον Εύξεινο Πόντο, βάθος Βοσπόρου και καμπύλη θαλάσσιας στάθμης από την Τρωάδα.

37. Από έρευνες στην περιοχή της Τρωάδας, Β. Αιγαίο, J.C. Kraft, I. Kayan, O. Erol 1982, fig. 4.

Η προσαρμογή των ανθρώπων στις επιπτώσεις αυτού του φαινομένου δεν ήταν παντού το ίδιο επιτυχής. Στις περιοχές της Ρουμανίας και της Μολδαβίας η κατοίκηση είναι συνεχής και δεν φαίνεται να επηρεάζεται από την άνοδο της θάλασσας. Αυτό τουλάχιστον συμπεραίνεται από τη δημιουργία του μεγάλου πολιτιστικού κύκλου Cucuteni-Tripolje που αναπτύχθηκε στην 5η και συνεχίστηκε στην 4η χιλιετία π.Χ., δηλ. παράλληλα με το φαινόμενο της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης³⁸. Συνέχεια στην κατοίκηση παρατηρείται και στην περιοχή της Ουκρανίας³⁹. Αντίθετα, στα ανατολικά παράλια της Θράκης, περί το τέλος της 5ης χιλιετίας (4200-4000 π.Χ.) διαπιστώνεται απότομη διακοπή του χαλκολιθικού πολιτισμού Βάρνα, γνωστού από το περίφημο νεκροταφείο με τα εντυπωσιακά χρυσά ευρήματα⁴⁰.

Με τη στάθμη της θάλασσας να ανεβαίνει ταχύτατα σε σύντομο χρονικό διάστημα, δεν επλήγησαν μόνον τα παράλια του Ευξείνου αλλά και του Αιγαίου με αποτέλεσμα να διαπιστώνονται φαινόμενα ασυνέχειας και αλλαγών στην ανθρώπινη παρουσία. Έτσι, στην αρχή της 5ης χιλιετίας παρατηρείται στη Μ. Ασία ένα διάστημα εξαιρετικά περιορισμένης κατοίκησης και στη συνέχεια αναπτύχθηκε ο πολιτισμός του Beycesultan με χαρακτήρα εντελώς διαφορετικό από τον προηγούμενο στον ίδιο χώρο πολιτισμό του Hacilar. Στον ελλαδικό χώρο μετά από μια περίοδο αναζήτησης, αναπτύχθηκε ο πολιτισμός του Διμηνίου που διαφέρει σημαντικά από τον προηγούμενο πολιτισμό του Σέσκλου και διακόπηκε σχεδόν απότομα ακολουθούμενος από τον επίσης διαφορετικό πολιτισμό του Ραχμανίου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση, ότι στα παράλια της αιγαιακής Θράκης απουσιάζουν οικισμοί παλαιότεροι από το δεύτερο μισό 6ης χιλιετίας π.Χ. Εν μέρει η απουσία αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στην κάλυψή τους από τη θάλασσα⁴¹.

Εκτός από τις επιπτώσεις στη διαμόρφωση των παραλίων, η εισροή θαλάσσιου ύδατος θα πρέπει να προκάλεσε σημαντικές μεταβολές στον θαλάσσιο

38. Η περιοχή έχει περάσει στην Χαλκολιθική εποχή βιβλ. D. Monah, F. Monah, Cucuteni. Ο τελευταίος μεγάλος χαλκολιθικός πολιτισμός της Ευρώπης (κατάλογος έκθεσης), Θεσσαλονίκη 1997.

39. Όπου όμως εξακολουθούν να βρίσκονται στο νεολιθικό στάδιο παραγωγής βλ. D. Telegin, E. N. Titova 1993, 466 κ. εξ.

40. H. Todorova, "Probleme der Umwelt der praehistorischen Kulturen zwischen 7000 und 100 v. Chr.," υπό έκδοση.

41. Σημαντική είναι και η επίδραση των προσχώσεων από τα κοντινά βουνά και τους ποταμούς Νέστο και Έβρο.

πλούτου του Ευξείνου Πόντου, καθώς τα νερά του γίνονται πιο αλμυρά. Οι επιπτώσεις στα είδη ψαριών που ζούσαν εκεί, θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο ειδικότερης έρευνας. Επιπτώσεις θα πρέπει να υπάρχουν και στην Προποντίδα, όπου εισρέει γλυκό νερό από τον Ευξείνο Πόντο. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι θέσεις που κατοικούνται στο β' μισό της 6ης χιλιετίας, είναι σε κάποια απόσταση από τα παράλια, προφανώς γιατί έχει επηρεαστεί το θαλάσσιο οικολογικό σύστημα⁴².

Γενικά, στη διάρκεια της 5ης και μέχρι το πρώτο μισό της 4ης χιλιετίας συμβαίνουν πολλές μεταβολές που καλύπτουν όλο το φάσμα δραστηριότητας του προϊστορικού ανθρώπου και παρατηρούνται σε ευρύτατο γεωγραφικό χώρο που απλώνεται από τη Μεσοποταμία μέχρι τη ΝΑ Ευρώπη⁴³. Σε κάθε περιοχή (Μ. Ασία κ.α.) οι μεταβολές αυτές αφομοιώνονται με διαφορετικό τρόπο, με επιτυχέστερο στη Μεσοποταμία, όπου σύντομα θα οδηγήσουν (από τη μέση της 4ης χιλιετίας π.Χ.) στην ανάπτυξη του πρώτου υψηλού πολιτισμού (Uruk). Λίγο αργότερα (3η χιλιετία π.Χ.) θα ακολουθήσει η δημιουργία του έπους του Γκιλγκαμές, όπου περιγράφεται ο Κατακλυσμός⁴⁴. Το ερώτημα που τίθεται είναι, ποιο από τα τρία φαινόμενα κατάκλυσης της ξηράς από θάλασσα χαράχθηκε στη μνήμη των ανθρώπων ως Κατακλυσμός και έχει καταγραφεί στο έπος: της μετάβασης από την παγετώνεια στη μεταπαγετώνεια περίοδο την 10η χιλιετία, της ένωσης Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου στην 6η χιλιετία που υποστηρίζουν οι Ryan και Pitman ή της ταχείας ανόδου της στάθμης στην 5η-4η χιλιετία; Κατά την ταπεινή γνώμη του γράφοντα θα πρέπει να είναι το φαινόμενο της 5ης-4ης χιλιετίας γιατί (α) είναι το τελευταίο επεισόδιο μεγάλης ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, (β) έπληξε τα παράλια όλου του κόσμου και (γ) χρονικά βρίσκεται πλησιέστερα στον χρόνο καταγραφής του (3η χιλιετία π.Χ.).

Συνεχίζοντας τη διαδρομή στο χρόνο, περίπου στο τέλος της 4ης χιλιετίας η θερμοκρασία στην περιοχή της Μεσογείου σταθεροποιείται στα σημερινά

42. Ozdogan 1985, 154

43. Ιδιαίτερα η 4η χιλιετία είναι μία περίοδος που προβληματίζει έντονα τους ερευνητές της Προϊστορίας. Κατά την άποψη του γράφοντα αποτελεί τους "σκοτεινούς χρόνους" της Προϊστορίας, αν λάβουμε υπόψη, ότι η Εποχή του Σιδήρου, στην οποία αποδίδεται ο όρος ανήκει πλέον στην Προϊστορία.

44. Το κεφάλαιο της περιγραφής του Κατακλυσμού θα πρέπει να προϋπήρχε και να εντάχθηκε στο έπος πρβλ. Ν. Κ. Σάνταρς, Το έπος του Γκιλγκαμές, Εκδόσεις Κατσαντώνη, Αθήνα 1977, 20 κ.εξ.

της επίπεδα. Το κλίμα είναι πλέον πιο υγρό και ψυχρό από πριν. Η περίοδος αυτή συμπίπτει, όχι τυχαία, με την αρχή της εποχής του Χαλκού, μιας εποχής της Προϊστορίας που θα δώσει στην περιοχή (και στην Ελλάδα) τους πρώτους μεγάλους πολιτισμούς. Τα παράλια της αιγαιακής Θράκης ταυτίζονται πλέον με τα σημερινά και οι μόνες μεταβολές που παρουσιάζονται στη συνέχεια σχετίζονται με τις προσχώσεις των μεγάλων και μικρών ποταμών.

Στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, που καλύπτει σε γενικές γραμμές την 3η χιλιετία π.Χ., οι οικισμοί στην αιγαιακή Θράκη ακολουθούν τις ίδιες αρχές οργάνωσης, όπως στη Νεολιθική εποχή, καθώς αποτελούν ακόμη απλές αγροτικές εγκαταστάσεις. Επιλέγονται φυσικά προστατευμένοι χώροι κοντά σε νερό, (ποταμούς ή πηγές) σε κοντινή απόσταση από τα καλλιεργούμενα χωράφια. Η μακροχρόνια κατοίκηση και οι αλληπάλληλες ανοικοδομήσεις στον ίδιο χώρο δίνουν στους οικισμούς τη μορφή τούμπας που αποτελεί το κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου. Τα σπίτια εξακολουθούν να κατασκευάζονται από ξύλο και πηλό και είναι απλά στη δομή τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη Σαμοθράκη, ακολουθείται η αιγαιακή τεχνική που χρησιμοποιεί πέτρες⁴⁵. Για ένα διάστημα 200-300 χρόνων, μέχρι δηλ. το 1600 π.Χ., δεν έχουμε πληροφορίες για οικισμούς στην περιοχή. Ίσως να οφείλεται στην ελλιπή ακόμη έρευνα. Ωστόσο, το κενό αυτό χαρακτηρίζει και την Μακεδονία.

Στην Υστερη Εποχή του Χαλκού, δηλ. μέχρι το 1100 περίπου π.Χ., οι οικισμοί βρίσκονταν σε ορεινές, ημιορεινές περιοχές, αλλά και στα παράλια⁴⁶. Πολιτιστικά η αιγαιακή Θράκη είχε μεγαλύτερη επαφή με την ανατολική Μακεδονία και λιγότερο με τον Βορρά. Άμεση επαφή με τον μυκηναϊκό κόσμο δεν έχει ακόμη εντοπισθεί, θα πρέπει, ωστόσο, να υπήρχε, ίσως μέσω της Θάσου και της ανατολικής Μακεδονίας. Η επιλογή της περιοχής της αιγαιακής Θράκης για τον αποικισμό των Ελλήνων αργότερα, προϋπέθετε γνώση αυτών των περιοχών ήδη από πολύ παλιότερα.

Στην Πρώιμη εποχή του Σιδήρου που αρχίζει περίπου στα 1100 π.Χ., οι κάτοικοι της περιοχής εξακολουθούν να είναι κτηνοτρόφοι και γεωργοί. Σύμφωνα με αρχαιολογικά δεδομένα, την περίοδο αυτήν ένα θρακικό φύλο από τις εκβολές του Δούναβη και τα θρακικά παράλια του Ευξείνου μετακινήθηκε προς Νότο. Ίχνη του βρίσκουμε στην αιγαιακή Θράκη αλλά και στην

45. Δ. Μάτσας, "Μικρό Βουνί Σαμοθράκης. Μια προϊστορική κοινότητα", *Ανθρωπολογικά* 6 1984, 73-94.

46. Δ. Τριαντάφυλλος, "Αρχαία Θράκη", στο ΘΡΑΚΗ, Αθήνα 1994, 35-97.

7η πόλη της Τροίας (Τροја VII) μετά την μυκηναϊκή παρουσία⁴⁷. Οι κάτοικοι της αιγαιακής και της λοιπής Θράκης αναφέρονται πλέον στα ομηρικά έπη και στην ελληνική μυθολογία. Οι Θράκες είναι σύμμαχοι των Τρώων. Θράκες είναι οι Κίκονες που φιλοξένησαν και στη συνέχεια συγκρούστηκαν με τον Οδυσσέα, θράκας είναι και ο βασιλιάς Διομήδης, τα άγρια άλογα του οποίου απετέλεσαν έναν από τους άθλους του Ηρακλή. Κατοικούν σε ακροπόλεις, όπως ονομάζονται οι φυσικά προστατευμένες κορυφές υψωμάτων⁴⁸. Οι περίβολοι περικλείουν λίγα σπίτια και πολύ ελεύθερο χώρο. Τα σπίτια είναι λιθόκτιστα, τετράπλευρα ή και αψιδωτά. Λιθόκτιστοι είναι και οι περίβολοι οι οποίοι σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν μνημειακές πύλες.

Οι πρώτοι έλληνες άποικοι που έφθασαν στην περιοχή της ανατολικής Μακεδονίας και της αιγαιακής Θράκης τον 7ο αι. π.Χ. αντίκρισαν μια περιοχή κατάφυτη, με πυκνά δάση, ψηλά βουνά αλλά και αφιλόξενους κατοίκους. Εγκαθίστανται αρχικά στη Θάσο (680 π.Χ.) και από εκεί προσπαθούν να διεισδύσουν στην ενδοχώρα, όπου κυριαρχούν οι αφιλόξενοι Θράκες. Ιδρύουν αποικίες, ποτέ όμως δεν προχωρούν βαθύτερα στην ενδοχώρα, περισσότερο απ' όσο είναι αναγκαίο. Η στενή επαφή Ελλήνων και Θρακών αρχίζει. Ωστόσο, αυτό είναι ένα άλλο επεισόδιο της Ιστορίας που δεν σχετίζεται με τη γεωμορφολογία και την προϊστορική κατοίκηση.

47. Όπως αμφορείς με κερατοειδείς αποφύσεις βλ. και Δ. Τριαντάφυλλος, "Αρχαία Θράκη", στο ΘΡΑΚΗ, Αθήνα 1994, 35-97.

48. π.χ. Άγιος Γεώργιος Μαρώνειας βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, "Αρχαία Θράκη", στο ΘΡΑΚΗ, Αθήνα 1994, 35-97.

Η έρευνα της αρχαιότητας στην Θράκη

Λουίζα Λουκοπούλου

Διευθύντρια Ερευνών στο Κέντρο Ελληνικής
και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Οι γνώσεις μας για την αρχαία Θράκη θά περιορίζονταν σέ πλούσια αλλά βωβά αρχαιολογικά εύρήματα, αν ή ελληνική γραπτή παράδοση, φιλολογική και επιγραφική, δέν διέσωζαν ένα πλήθος πληροφοριών για την ιστορία και τόν πολιτισμό της. Πράγματι, ή Θράκη και οί Θραῖκες αναδύονται από την άχλύ τῆς προϊστορίας μέ την εἴσοδό τους στήν σφαῖρα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ και μέ την χρήση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἔς δοῦμε τί γράφει για τούς Θραῖκες ὁ Ἡρόδοτος γύρω στά μέσα του 5ου αἰ. π.Χ.:

Ἡρόδ. 5.3: Θρηίκων δὲ ἔθνος μέγιστον ἐστὶ μετὰ γε Ἰνδοῦς πάντων ἀνθρώπων· εἰ δὲ ὑπ' ἐνός ἄρχοιτο ἢ φρονέοι κατὰ τῷτο, ἄμαχόν τ' ἂν εἶη και πολλῶ κράτιστον πάντων ἐθνέων κατὰ γνώμην τὴν ἐμήν. ἀλλὰ γὰρ τοῦτο ἄπορόν σφι και ἀμήχανον μή κοτε ἐγγένηται, εἰσὶ δὴ κατὰ τοῦτο ἀσθενέες. οὐνόματα δ' ἔχουσι πολλὰ κατὰ χώρας ἕκαστοι, νόμοισι δὲ οὔτοι παραπλησίοισι πάντες χρέωνται κατὰ πάντα ...

Ἐπίσης, πῶς ὁ γεωγράφος Στράβων περιγράφει τὴν Θράκη κατὰ τούς πρώιμους αὐτοκρατορικούς χρόνους:

Στράβ. 7.7.4 (C 324): τὰ δὲ πέραν Στρυμόνος ἤδη μέχρι τοῦ Ποντικοῦ στόματος και τοῦ Αἴμου πάντα Θρακῶν ἐστὶ πλὴν τῆς παραλίας· αὕτη δ' ὕφ' Ἑλλήνων οἰκεῖται, τῶν μὲν ἐπὶ τῇ Προποντίδι ἰδρυμένων, τῶν δὲ ἐφ' Ἑλλησπόντῳ και τῷ Μέλανι κόλπῳ, τῶν δ' ἐπὶ τῷ Αἰγαίῳ.

Οἱ ἀρχαῖοι Θραῖκες, ἄθροισμα συγγενῶν ἀλλά πολιτικά κατακερματισμένων και ἀνταγωνιστικῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων μέ κοινή γλώσσα και πολιτισμό, βρίσκονται κατὰ τὴν ἱστορική ἀρχαιότητα ἐγκατεστημένοι στό ΒΑ τμήμα τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, πρὸς Ν. τοῦ ποταμοῦ Ἰστρου (Δουνά-

βεως) και προς Α του Στρυμόνος. Κατά τον 7ο και 6ο αι. π.Χ. οι πλουτοπα-
ραγωγικές πηγές της χώρας (μέταλλα, ξυλεία, δημητριακά, εργατικό δυναμι-
κό-δούλοι) προσείλκυσαν τό ενδιαφέρον των Έλλήνων, οι οποίοι εγκατέστη-
σαν σταδιακά μιάν άλυσίδα άποικιών κατά μήκος των άκτών του Βορείου
Αιγαίου (Άβδηρα, Μαρώνεια, Αϊνος, Καρδία), της Προποντίδος (Σηστός, Πέ-
ρινθος, Σηλυμβρία, Βυζάντιον) και του Εύξεινου Πόντου (Άπολλωνία, Με-
σημβρία, Όδησός, Κάλλατις), άπωθώντας τους γηγενείς πληθυσμούς προς
τήν ένδοχώρα.

Οί ελληνικές άποικίες της Θράκης άνέπτυξαν δραστήριες οικονομικές σχέ-
σεις μέ τους Θράκες, μέ συνέπεια τήν προοδευτική διείσδυση ελληνικών
πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών θεσμών στους κόλπους της θρακικής
κοινωνίας.

Άπό τά μέσα περίπου του 5ου αι. π.Χ., έπειτα από μερικές δεκαετίες
περσικής κατοχής (περ. 513-465 π.Χ.), ή ελληνική έπιρροή έντάθηκε μέ τήν
δυναμική άνάπτυξη της ήγεμονικής πολιτικής των Άθηνών στό Βόρειο
Αιγαίο, τήν Προποντίδα και τον Εύξεινο. Τήν ίδια εποχή συγκροτήθηκε στό
ΝΑ τμήμα της θρακικής ένδοχώρας τό πρώτο ένιαίο θρακικό κράτος υπό τήν
πολιτική ήγεσία του φύλου των Όδρουσών, στην δομή και οργάνωση του
όποιου διακρίνονται σαφείς έπιρροές της ελληνικής πολιτικής και κοινωνικής
οργάνωσης. Υπό τον βασιλέα Σιτάλκη (431-424 π.Χ.) τό βασίλειο των
Όδρουσών αναδείχθηκε σέ σημαντική δύναμη και διεδραμάτισε επανειλημέ-
να σημαντικό ρόλο στους πολιτικούς άνταγωνισμούς της εποχής, μέ άποτέλε-
σμα τήν ένίσχυση των άμοιβαίων σχέσεων και άνταλλαγών, ιδίως στον
οικονομικό και πολιτιστικό τομέα, μέ τίς ελληνικές πόλεις κράτη.

Ή άκμή του βασιλείου των Όδρουσών υπήρξε όπωσδήποτε βραχύβια. Ή
ανάβίωση των παλαιών έσωτερικών άνταγωνισμών όδήγησε στον κατακερμα-
τισμό του μετά τον θάνατο του Κότους (384-59 π.Χ.). Λίγο άργότερα, τά
νότια παράλια της Θράκης πρώτα και στην συνέχεια ή θρακική ένδοχώρα ώς
τον Αίμο, περιήλθαν μετά από άλλεπάλληλες έκστρατείες του Φιλίππου Β΄
στην κυριαρχία της ήδη άνερχόμενης δυνάμεως του Μακεδονικού βασιλείου.
Ή νέα πολιτική πραγματικότητα έπισφραγίσθηκε από τον δεύτερο ελληνικό
άποικισμό της Θράκης, μέ τήν ίδρυση μακεδονικών άποικιών, αϋτήν τήν φορά
στην θρακική ένδοχώρα (Φίλιπποι, Φιλιπούπολις, Βερόη).

Ή μακεδονική κυριαρχία στην Θράκη έδραιώθηκε επί Μεγάλου Άλεξάν-
δρου και διατηρήθηκε επί του διαδόχου του Λυσιμάχου, καταλύθηκε όμως

μετά τόν θάνατο τοῦ τελευταίου ὑπό τά πλήγματα τῶν Γαλατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέστησαν τό ὁμώνυμο βασίλειο στήν παλαιά κοιτίδα τοῦ κράτους τῶν Ὀδρουσῶν. Ὅπως δὴποτε, μέ τήν ἀναβίωση τῆς μακεδονικῆς δυνάμεως ἐπί Φιλίππου Ε΄, ἡ Θράκη ἐπανῆλθε στήν μακεδονική κυριαρχία ἢ ἐπικυριαρχία καί ἡ ἑλληνική παρουσία καί ἐπιρροή στήν θρακική ἐνδοχώρα ἀποκαταστάθηκε καί ἐνισχύθηκε ἀποφασιστικά.

Στήν τελική φάση τοῦ ἐξελληνισμοῦ ἡ Θράκη εἰσῆλθε κατά τήν ἐπόμενη περίοδο τῆς Ρωμαιοκρατίας, ὡς πελατικό βασίλειο τῆς Ρώμης ἀρχικά καί, ἀργότερα, ὡς ἐπαρχία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀπουσία ρωμαϊκῶν ἐγκαταστάσεων (ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις) στήν περιοχή πρὸς Ν. τοῦ Αἴμου καί, ἀντιθέτως, ἡ δημιουργία καί ἀνάπτυξη γιά στρατιωτικούς κυρίως σκοπούς ἀξιόλογου δικτύου χερσαίων ἐπικοινωνιῶν –ὑπογραμμίζεται ιδιαίτερα ἡ κατασκευή τῆς περίφημης Ἐγνατίας Ὀδοῦ καί τῆς μεγάλης "διαγώγιας" ἀρτηρίας, πού συνέδεσαν τήν Ρώμη ἀλλά καί τήν κεντρική Εὐρώπη μέ τήν Ἀνατολή–, ἡ ἐλεύθερη διακίνηση καί ἐγκατάσταση στήν χώρα ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἰδίως ἀπό τήν Μ. Ἀσία, κυρίως ὁμως ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη παλαιῶν καί νέων ἑλληνικῶν ἀστικῶν κέντρων καί ἡ προώθηση τῆς ἀστικοποιήσεως ἀπό τοὺς Ρωμαίους γιά λόγους δημοσιονομικούς, προήγαγαν τόν πολιτιστικό καί γλωσσικό ἐξελληνισμό τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας καί τόν ἐπεξέτειναν σέ ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις. (Ἐκρωμαϊσμένη ἀντίθετα ἐμφανίζεται τήν ἴδια ἐποχή ἢ πρὸς Β. τοῦ Αἴμου Θράκη, ἐξ αἰτίας τῆς ἀθρόας ἐγκαταστάσεως ρωμαίων ἀποίκων γιά ἀμυντικούς λόγους κατά μῆκος τοῦ Δουνάβεως, βορείου συνόρου (limes) τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στήν περιοχή, καί τῆς δημιουργίας στήν ζώνη αὐτῆν ρωμαϊκοῦ τύπου ἀστικῶν κέντρων). Ἔτσι ἀπό τοὺς πρῶτους μεταχριστιανικούς αἰῶνες, ἡ κυρίως Θράκη ἀποτέλεσε ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς καί ἀργότερα τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἀπό τήν ἐποχή δέ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως στήν θέση τῆς ἀρχαίας ἀποικίας τοῦ Βυζαντίου, ἔγινε τό ἐπίκεντρο τῆς ὀρθόδοξης ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ γλῶσσα τῶν Θρακῶν, γλῶσσα ἰνδοευρωπαϊκή, παρέμεινε κατά τά φαινόμενα ἄγραφη. Εἶναι μόνον γνωστή ἀπό ἐλάχιστες "γλῶσσες" (δηλ. χαρακτηριστικές λέξεις) πού διέσωσαν Ἕλληνες "γλωσσογράφοι" ἢ λεξικογράφοι καί ἀπό ἓνα μέγαν ἀριθμό κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καί ἀνθρωπωνυμίων, πού μᾶς εἶναι γνωστά ἀπό τήν ἑλληνική τους ἐκφορά, ὅπως δηλ. διασώθηκαν μέσω τῆς ἑλληνικῆς (ἢ καί τῆς λατινικῆς) φιλολογικῆς ἢ ἐπιγραφικῆς παραδόσεως. Κατά συνέπειαν ἐμφανίζονται μέ ἔντονα ἐξελληνισμένους μορ-

φολογικούς και φωνητικούς χαρακτήρες. Ός γραπτό λόγο, οί Θραῖκες χρησιμοποίησαν τήν ἑλληνική γλῶσσα (καί περιορισμένα, ἰδίως στίς πρὸς Βορράν τοῦ Αἴμου περιοχές, τήν λατινική κατά τήν ὄψιμη ἀρχαιότητα). Τό γεγονός αὐτό εὐνόησε τήν ταχεία πρόοδο τοῦ ἐξελληνισμοῦ τους, ἰδίως ἀπό τούς ὕστερους ἑλληνιστικούς χρόνους, ὅποτε διαπιστώνεται ὀλοένα μεγαλύτερη διάδοση τῆς χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας μεταξύ τῶν κατώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων καί σέ ὄλην τήν ἔκταση τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας.

Μαζί μέ τήν ἑλληνική γλῶσσα διαπιστώνεται παράλληλη διάδοση τῶν ἑλληνικῶν κοινωνικῶν καί πολιτιστικῶν θεσμῶν (θρησκεία, παιδεία, λατρεῖες, ἥθη κλπ.), τεχνικῶν προόδων καί καλλιτεχνικῶν τεχνοτροπιῶν καί μορφῶν. Ἔτσι περί τά τέλη τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος ἤ πρὸς Ν. τοῦ Αἴμου Θράκη ἐμφανίζεται ἀπό πολιτιστική ἄποψη ἀπόλυτα ἐξομοιωμένη μέ τίς ἄλλες περιοχές τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καί οί ἐπιζῶντες θρακικοί χαρακτήρες (κυρίως ὀνόματα, κάποιες θρησκευτικές ἢ λατρευτικές ἰδιοτυπίες) δέν ἀντιπροσωπεύουν πλέον παρά ἐπιχωριάζουσες ἰδιομορφίες στόν χάρτη τοῦ ἐνιαίου, "κοινοῦ" ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι ὅπωςδῆποτε πιθανόν ὅτι ἐπιζοῦσαν ἀκόμη, ἰδίως σέ ὀρεινές περιοχές, μεμονωμένες νησίδες θρακοφῶνων, οί ὁποῖοι παρέμεναν σέ παρωχημένα πολιτιστικά στάδια. Κατά τά ἄλλα, ὁ πληθυσμός τῆς πρὸς Ν. τοῦ Αἴμου Θράκης εἶχε πλήρως ἐξελληνισθεῖ ὡς πρὸς τήν γλῶσσα, τήν παιδεία καί τόν πολιτισμό γενικότερα καί δέν εἶχε "θρακική" ἐθνική συνείδηση. Οἱ ὄροι Θράκη καί Θραῖκες εἶχαν πλέον, ὅπως καί σήμερα, ἀποκλειστικά γεωγραφικό περιεχόμενο. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι ὁ Χριστιανισμός δέν χρειάσθηκε νά χρησιμοποιήσει στήν Θράκη ἄλλη γλῶσσα ἀπό τήν Ἑλληνική.

Ἡ μελέτη τῆς Ἀρχαιότητος στήν Θράκη ὑπῆρξε, σχετικά μέ ἄλλες περιοχές τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου, περιθωριακή καί καθυστερημένη. Λόγω τοῦ δυσπρόσιτου χαρακτήρος της, ἡ ἐπαρχία αὐτή τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας προσεῖλκυσε μικρό σχετικά ἀριθμό ξένων περιηγητῶν κατά τόν 18ο καί 19ο αἰ. Εὐάριθμες ἐπίσης εἶναι καί οἱ ἐπιστημονικές ἀποστολές στήν Θράκη, κυρίως Γάλλων, Γερμανῶν καί Αὐστριακῶν ἀρχαιολόγων, στά τέλη τοῦ 19ου καί τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., στίς ὁποῖες ὀφείλεται ἡ πρώτη συστηματική καταγραφή ἀρχαιολογικοῦ καί κυρίως ἐπιγραφικοῦ ὕλικου. Ἄξια μνείας κατά τήν ἴδια αὐτήν περίοδο εἶναι καί ἡ σωστική δραστηριότης τῶν διάφορων περιφερειακῶν ἢ τοπικῶν ἑλληνικῶν φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων, μέ προεξάρχοντα τόν Ἑλληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλά καί φωτισμένων Ἑλλήνων ἱστοριοδιφῶν καί συλλεκτῶν, ὅπως ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης ἢ ὁ Ἀναστάσιος Σταμούλης.

Ἡ τελική τριχοτόμηση τῆς Θράκης πού προέκυψε ἀπό τὴν δίνη ἀλλεπάλληλων πολέμων ὀδήγησε καὶ στὴν ἄνιση ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς τῆς ἔρευνας. Ἡ ἱστορία τῆς Θράκης, εἰδωμένη κυρίως ὡς ἱστορία τῶν Θρακῶν, ἀποτέλεσε ἐνωρίς —καὶ ἀποτελεῖ ἀκόμη— σημαντικό τομέα ἐντονης ἐρευνητικῆς δραστηριότητος τῶν Βουλγάρων ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι μὲ τρόπο ἀνάλογο πρὸς ἐκεῖνον ἄλλων γειτονικῶν μας λαῶν, ἐπιζητοῦν νὰ θεμελιώσουν στὴν νεόκοπη "Θρακολογία" τίς ρίζες τῆς "ἐθνογενέσεως" νέωτερον Βαλκανικῶν ἐθνοτήτων. Στὴν ὑπηρεσία τῆς "Θρακολογίας" ἀναπτύχθηκαν συστηματικά, πέραν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἱστοριογραφίας, ὅλοι οἱ συναφεῖς κλάδοι, τῆς γλωσσολογίας, τῆς θρησκευολογίας, τῆς ἐπιγραφικῆς, τῆς νομισματικῆς, τῆς ὀνοματολογίας, τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας κ. ἄ., στὴν μακρόχρονη καλλιέργεια τῶν ὁποίων ὀφείλεται μία σειρά ἀπὸ σημαντικά ἔργα ὑποδομῆς καὶ συνθετικῆς μονογραφίας. Ἀναφέρονται ἐνδεικτικά, μὲ χρονολογικὴ τάξη, ἡ συλλογὴ τῶν καταλοίπων τῆς θρακικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν D. Detschew· ἡ πρώτη συνθετικὴ ἱστοριογραφικὴ ἀπόπειρα "Ἀρχαία Θράκη" ἀπὸ τὸν Christo Danov· ἡ ἔκδοση τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ἀπὸ τὸν V. Besevliev καὶ ἡ μνημειώδης ἔκδοση σὲ πέντε, σήμερα 6, τόμους τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν πού ἀποκαλύφθηκαν στὴν Βουλγαρία ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Georgi Mihailov· ἡ μελέτη τῶν πόλεων τῆς Θράκης κατὰ τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸν Velizar Velkov, ἀλλὰ καὶ ἡ συστηματικὴ δημοσίευση μεγάλων καὶ πολύχρονων ἀνασκαφῶν ὅπως τῆς Μεσημβρίας τοῦ Εὐξείνου, τῆς Καβύλης κ. ἄ.

Διαμετρικὰ ἀντίθετη εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς ἔρευνας στὴν τουρκικὴ σήμερα Ἀνατολικὴ Θράκη, ὅπου παρά τίς δραστικῆς καταστροφῆς πού συντελοῦνται ἀπὸ τὴν δραματικὴ πολεοδομικὴ ἀνάπτυξη, τὸ μειωμένο ἐνδιαφέρον τῆς τουρκικῆς ἐπιστήμης στὸν τομέα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας καὶ ὁ στρατιωτικὸς χαρακτήρας τῆς περιοχῆς ἀποθαρρύνουν —συχνὰ μάλιστα καὶ ἀποκλείουν— τίς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνες.

Μὲ βραδύτατους ρυθμούς κινήθηκε ἡ ἔρευνα καὶ στὴν ἑλληνικὴ Δυτικὴ Θράκη. Τὴν πρώτη ἡρωϊκὴ περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας στὴν Θράκη λάμπρυναν οἱ πείσιμονες καὶ ἀκατάβλητες προσπάθειες ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων ὅπως ὁ Χρῆστος Τσουντας, ὁ Στίλπων Κυριακίδης καὶ, ιδίως, ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης, γιὰ τὴν πρώτη περισυλλογὴ καὶ ἀποτύπωση τῶν ἱστορικῶν τεκμηρίων τῆς Θράκης. Οἱ πρῶτες ὅμως συστηματικῆς ἔρευνες καὶ ἀνασκαφῆς ἄρχισαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου μὲ βάση τὴν ἐνιαία τότε Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης καὶ κατὰ κύριο

λόγο υπό την αιγίδα της ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Οἱ συστηματικές ἀνασκαφές στίς σπουδαίες ἀρχαιολογικές θέσεις τῶν Ἀβδήρων, τῆς Μαρωνείας καί τῆς Μεσημβρίας-Ζώνης συνδέθηκαν γιά πολλές δεκαετίες μέ τά ὀνόματα τῶν ἀείμνηστων Δημήτρη Λαζαρίδη καί Εὐάγγελου Πεντάζου, τοῦ Ἀνδρέα Βαβρίτσα, τῆς Κατερίνας Ρωμιοπούλου, τῆς Χάιδως Κουκούλη-Χρυσανθάκη, τοῦ Πάντου Πάντου, καί συνεχίζονται μέ μεθοδικότητα ἀπό μία πλειάδα ἀξιόλογων νέωτερον συναδέλφων, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετοῦν στήν χωριστή πλέον σήμερα Ἰθ' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καί Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων πού ἔχει ἔδρα τό Μουσεῖο τῆς Κομοτηνῆς, καί τῆς ὁποίας προΐσταται ὁ Διαμαντῆς Τριαντάφυλλος.

Ἀπό τήν πρώτη ἴδρυσή του τό 1979, τό Ἰνστιτούτο Ἑλληνικῆς καί Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος (Κ.Ε.Ρ.Α.) τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καί ὁ πρῶτος Διευθυντής του ἀκαδημαϊκός Μιχάλης Σακελλαρίου ἐπέλεξαν τήν Θράκη ὡς μία ἀπό τίς κυριότερες περιοχές ἐρευνητικῆς δραστηριότητος: ἐπιδίωξαν νά ἐμπλουτίσουν τήν διεθνή ἐπιστημονική βιβλιογραφία καί νά ὑποστηρίξουν τό ἔργο τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, συνεισφέροντας στήν μελέτη τῆς ἀρχαιότητος τῆς Θράκης ἔργα ὑποδομῆς καί συνθετικές προσεγγίσεις. Μέ τίς ἐξαιρετικά περιορισμένες σέ ἀνθρώπινο δυναμικό καί οικονομικούς πόρους δυνάμεις πού διέθετε τό Κ.Ε.Ρ.Α. προχώρησε στήν δημοσίευση μιᾶς πρώτης συνθετικῆς μελέτης τῆς πρώιμης ἱστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καί μικροῦ ἀριθμοῦ δημοσιεύσεων σέ θέματα κυρίως ἱστορικῆς γεωγραφίας καί ὀνοματολογίας. Τά τελευταῖα χρόνια ἐξ ἄλλου συμμετέσχε, μαζί μέ τά ἄλλα ἱστορικά ἰνστιτούτα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, στό πρόγραμμα τοῦ Πολυτεχνείου Ξάνθης γιά τήν δημιουργία τοῦ "Θρακικοῦ Ἡλεκτρονικοῦ Θησαυροῦ", στόν ὁποῖο συνεισέφερε δεδομένα ἀρχαιογνωστικοῦ περιεχομένου. Παράλληλα ὁμως τό Κ.Ε.Ρ.Α. προωθεῖ τήν ὑλοποίηση ἑνός σημαντικοῦ ἔργου ὑποδομῆς: τήν ἔκδοση, σέ στενή συνεργασία μέ τήν ἀρμόδια ἀρχαιολογική Ἐφορεία, "Συντάγματος" (Corpus) τῶν ἑλληνικῶν καί λατινικῶν ἐπιγραφῶν πού βρέθηκαν στήν Δυτική Θράκη, δηλαδή στούς σημερινούς νομούς Ξάνθης, Ροδόπης καί Ἐβρου, καί μαζί, τῶν συναφῶν φιλολογικῶν τεκμηρίων. Τά δύο αὐτά ἔργα, ὁ «Θησαυρός» καί τό Corpus, στά ὁποῖα συγκεντρώνονται ἐξαντλητικά καί μεθοδικά, μέ τά ἐργαλεῖα πού προσφέρει ἡ σύγχρονη ἠλεκτρονική τεχνολογία, ὅλα τά δημοσιευμένα τεκμήρια τῆς ἱστορικῆς ἀρχαιότητος στίς συγκεκριμένες περιοχές, φιλοδοξοῦν νά προσφέρουν εὐρύτατη καί συνεχῶς ἀνανεούμενη βάση ὑποδομῆς, ἱκανή νά στηρίξει σέ δεύτερη φάση εἰδικές μελέτες καί συνθετικές ἀκόμη προσεγγίσεις ἀπό

τούς ίδιους τούς συνεργάτες τοῦ προγράμματος ἢ καί ἀπό ἐξωτερικούς ἐρευνητές. Ἡ ὀλοκλήρωση αὐτῶν καί ἄλλων συναφῶν ἔργων ἐλπίζεται ὅτι θά δώσουν νέα ὥθηση στό ἐνδιαφέρον νέων ἐπιστημόνων ἀλλά καί τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ γιά τήν πρώιμη ἱστορία τῆς σημαντικῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς ἐλληνικῆς "οἰκουμένης"¹.

1. Χρήσιμα γιά μιὰ πρώτη προσέγγιση τῆς ἀρχαιότητος στήν Θράκη εἶναι τά ἀκόλουθα ἐλληνικά βιβλία, στά ὁποῖα οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν νά βροῦν καί περαιτέρω βιβλιογραφικές ὑποδείξεις: Θράκη, ἔκδοση τῆς Γενικῆς Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικῆς Μακεδονίας-Θράκης, 1994 X. Μπακιρτζῆς, Δ. Τριαντάφυλλος κ.ἄ., Θράκη, "Πολιτισμικοί Ὁδηγοί" Α', ἔκδοση τοῦ Κοινωφελοῦς Ἰδρύματος ΕΤΒΑ, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὄργανισμοῦ Τουρισμοῦ καί τοῦ ΕΟΜΜΕΧ, Ἀθήνα 1988.

Ἡ Θράκη καί ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ἀχαιμενιδῶν Περσῶν: Ἀπόψεις ἀπό τήν Ἀνατολή*

Ἀντιγόνη Ζουρνατζή

Ερευνήτρια στο Κέντρο Ἑλληνικῆς καί Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος
του Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν

Ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης κατά τήν πρώτη χιλιετία π.Χ. δέν περιορίζεται σέ μελέτες τοῦ θρακικοῦ καί ἑλληνικοῦ στοιχείου τῶν ὁποίων ἡ μακρόχρονη παρουσία στήν περιοχή φέρεται συνήθως ὡς κυρίως ὑπεύθυνη γιά τήν διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πρὶν ἀπό τήν Ρωμαϊκή κατάκτηση. Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τά γεγονότα--ἀποικισμός, ἀλλεπάλληλες κατακτήσεις, ἐκτεταμένες ἐμπορικές σχέσεις--στήν γενικότερη πορεία τῆς θρακικῆς ἱστορίας οἱ ἐσωτερικές ἐξελίξεις βρισκόνταν πάντοτε σέ δυναμική σχέση μέ τίς ἐξωτερικές ἐπεμβάσεις καί ἐπιδράσεις. Ἡ ἔρευνα προτρέπει ἐπομένως στήν μελέτη τόσο τῶν λαῶν καί πολιτισμῶν μέ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῆς Θράκης ἤλθαν σέ ἐπαφή σέ διάφορες στιγμές τῆς ἱστορίας τους ὅσο καί τῶν εὐρύτερων φαινομένων τά ὁποῖα κατά καιροῦς ἐπηρέασαν τίς τύχες τῆς περιοχῆς.

Στήν παρουσίαση αὐτή ἐπιθυμῶ νά ἀναφερθῶ σέ ἕνα ἀπό τά εὐρύτερα αὐτά φαινόμενα, συγκεκριμένα στήν ἐξάπλωση τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας (περ. 550 - 330 π.Χ.) στή Θράκη. Στόχος μου εἶναι νά παρουσιάσω ἐπιλεκτικά καί σύντομα παραδείγματα τῆς συμβολῆς τῶν περσικῶν πηγῶν στήν μελέ-

* Ἡ παρούσα ὁμιλία ἐντάσσεται στά πλαίσια ἐρευνητικοῦ ἔργου τῆς συγγραφῆς γιά τίς πολιτιστικές καί πολιτικές σχέσεις τῆς Θράκης μέ τήν αὐτοκρατορία τῶν Ἀχαιμενιδῶν Περσῶν τό ὁποῖο ὑπάγεται στό Πρόγραμμα Θράκης τοῦ Κέντρου Ἑλληνικῆς καί Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν. Εὐχαριστῶ τήν ὑπεύθυνη τοῦ προγράμματος, κ. Α. Λουκοπούλου, γιά τήν πρόσκλησή της νά συμμετάσχω, ἔστω καί σέ πρῶτο στάδιο τῆς μελέτης μου, στήν παρουσίαση τῶν ἐργασιῶν τοῦ προγράμματος στόν σχετικό κύκλο τῶν Μορφωτικῶν Ἐκδηλώσεων τοῦ Ε.Ι.Ε. στίς 5 Μαΐου 1998.

τη τῆς θρακικῆς ιστορίας. Τά θέματα τά ὅποια πρόκειται νά τίξω ἐκφράζουν μιά πρώτη ματιά, κι ἓνα ἀρχικό προβληματισμό, στίς σχέσεις τῆς Περσίας μέ τόν θρακικό κόσμο στόν ὁποῖο εἶμαι νιόφερτη.

Περί τά μέσα τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. ἡ πολιτική ἰσορροπία ἀνάμεσα στά βασίλεια τῶν Λυδῶν, τῶν Βαβυλωνίων καί τῶν Μήδων, ἡ ὁποία εἶχε δημιουργηθεῖ στή Δυτική Ἀσία μετά τήν κατάρρευση τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀσσυρίων, ἀναταράχθηκε ἀπό μιά ἀνερχόμενη δύναμη. Πολιτικά ἀσήμαντοι καί σχεδόν ἄγνωστοι στίς γραπτές πηγές ὡς τόν 6ο αἰ. π.Χ., οἱ Πέρσες κατάφεραν στό διάστημα μιᾶς μόνο γενιᾶς τήν ὁποία ἐκπροσωπεῖ ὁ Κῦρος ὁ Μεγάλος (559-530 π.Χ.), ὁ ἰδρυτής τῆς Περσικῆς αὐτοκρατορίας, νά ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τόν Μηδικό ζυγό. Ἐγίναν κυρίαρχοι ἑνός σημαντικοῦ τμήματος τοῦ ἀρχαίου κόσμου πού ἀπλωνόταν ἀπό τήν καμπή τοῦ ποταμοῦ Ἰαξάρτη (Σύρ-Ντάρια) ὡς τήν Μικρά Ἀσία. Στήν βασιλεία τοῦ Καμβύση (529-522 π.Χ.), ὁ ὁποῖος διαδέχθηκε τόν Κῦρο, στά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας προστέθηκαν ἐπίσημα ἡ Συροπαλαιστινιακή ἀκτή, ἡ Κύπρος καί ἡ Αἴγυπτος (Εἰκ. 1).¹

Οἱ συνέπειες τῆς Περσικῆς ἐξάπλωσης στή Δύση εἶχαν ἤδη γίνει αἰσθητές στήν Θράκη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ 540 π.Χ., ὅταν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἓνα νέο κῦμα ἀποίκων ἦρθε στά Ἄβδηρα ἀπό τήν Τέω ἐξαιτίας τῆς κατάκτησης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό τόν Κῦρο.² οἱ ἀποικοὶ αὐτοὶ ἔφυγαν γιά νά γλυτώσουν τόν Περσικό ζυγό. Τρεῖς περίπου δεκαετίες ἀργότερα, μέ τήν ἐστρατεία τοῦ Δαρείου Α' (522-486 π.Χ.) ἐναντίον τῶν Σκυθῶν τῆς Εὐρώπης³

1. Τά στάδια τῆς Περσικῆς ἐξάπλωσης, τά ὅποια πραγματεύεται κατ' ἐξοχὴν ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς τό ἔργο τοῦ Ἡροδότου, τεκμηριώνονται ὀρισμένες φορές καί ἀπό ἀνατολικές πηγές. Γιά τίς σχετικές μαρτυρίες, βλ. κυρίως Α.Τ. Olmstead, *A History of the Persian Empire*, Chicago 1946, καί P. Briant, *Histoire de l'empire perse: de Cyrus à Alexandre*, Paris 1996.

2. Γιά τήν ἀβεβαιότητα ἡ ὁποία περιβάλλει τήν γενικά ἀποδεκτὴ χρονολογία, 547/6 π.Χ., τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς περσικῆς ἀρχῆς στήν Μ. Ἀσία, βλ. J. Cargill, "The Nabonidus Chronicle and the Fall of Lydia: consensus with feet of clay," *American Journal of Ancient History* 2 (1977) 97-116. Τήν περσική κατάκτηση τῆς Ἰωνίας ἀφηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος. 1.162.2, 168-70. Ἡ ἐγκατάσταση τῶν Τηίων στά Ἄβδηρα ἀναφέρεται στόν Ἡρόδοτ. 1.168· πρβλ. Στράβ. 14.1.30.

3. Ἡρόδοτ. 4.1, 83-44· πρβλ. F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden 1958, 688 (Ktesias von Knidos) F 13(20-21). Ἡ χρονολογία δέν εἶναι δυνατόν νά προσδιοριθεῖ ἐπακριβῶς, ἀλλά τοποθετεῖται μεταξύ 519 καί 512 π.Χ. Γιά τίς διαφορετικὲς χρονολογήσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν προταθεῖ κατά καιρούς, βλ. κυρίως G.G. Cameron, "Darius the Great and his Scythian (Saka) campaign. Bisitun and Herodotus," *Hommages et opera minora. Monumentum H.S. Nyberg*, τόμ. I, Acta Iranica 4, Téhéran-Liège 1975, 77-88, καί J.R. Gardiner-Garden, "Dareios' Scythian Expedition and its Aftermath," *Klio* 69 (1987) 326-30.

Εικ. 1: Οι όποτελεις της αυτοκρατορίας των 'Αχαιμενιδών Περσών κατά τήν μέγιστην ἔκτασίν της. (Σχῆδιον R. Döcsan.)

καί μέ τήν ἀμέσως ἐπόμενη ἐκστρατεία τοῦ Πέρση στρατηγοῦ Μεγαβάζου στό βόρειο Αἰγαῖο καί τήν Προποντίδα, οἱ Πέρσες ἐγκαθιδρύθησαν καί μέ τήν φυσική τους παρουσία στήν Θράκη.⁴

Ἡ ἐπέκταση τῆς περσικῆς ἐπικυριαρχίας στή Χερσόνησο τοῦ Αἴμου ἦταν βραχύβια. Ἐληξε μέ τήν ἀποτυχία τῆς μεγάλης ἐκστρατείας τοῦ διαδόχου τοῦ Δαρείου, Ξέρξη (486-465 π.Χ.), ἐναντίον τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἑλληνικές ἐπιτυχίες στήν Σαλαμίνα τό 480 π.Χ. καί στίς Πλαταιές καί τήν Μυκάλη τό 479 π.Χ. δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις πού ἐπέτρεψαν στήν Δηλιακή (κατόπιν Ἀθηναϊκή) συμμαχία καί στούς δυνάστες τῶν Ὀδρυσῶν Θρακῶν νά ἀπομακρύνουν τοὺς Πέρσες καί νά ἀντικαταστήσουν σταδιακά τόν Περσικό ἔλεγχο σέ περιοχές τοῦ Βορείου Αἰγαίου, τῶν στενῶν καί τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ὡστόσο εὐκαιρίες γιά ἐπεμβάσεις τῶν Περσῶν στίς

4. Ἡρόδοτος. 4.143-4, 5.1-18. Οἱ γραπτές καί ἀρχαιολογικές μαρτυρίες γύρω ἀπό τήν περσική παρουσία στήν Θράκη ὑπῆρξαν ἀντικείμενο ἑνός ἀριθμοῦ μελετῶν κυρίως κατά τίς δύο τελευταίες δεκαετίες. Τά κύρια ἀποτελέσματα τῶν προηγουμένων ἐρευνῶν συνοψίζονται σέ Z.H. Archibald, *The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*, Oxford 1998, 79-90, τοῦ ὁποίου ἡ δημοσίευση συνέπεσε μέ τήν παρουσίαση τοῦ παρόντος κειμένου.

Βαλκανικές υποθέσεις παρουσιάζονταν περιοδικά ως τήν κατάλυση του περσικού κράτους από τον Μεγαλέξανδρο στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.

Σέ ότι ἀφορᾶ τίς σχέσεις τῆς Θράκης μέ τούς Πέρσες, οἱ ἑλληνικές ιστορικές πηγές (μέ τό ἀναπόφευκτα στενό τους ἐνδιαφέρον γιά τίς ἑλληνικές υποθέσεις) ἀναφέρονται ἐπιλεκτικά σέ γεγονότα τά ὅποια εἶχαν ἄμεσες ἐπιπτώσεις στόν ἑλληνικό χῶρο καί ἐντοπίζονται γεωγραφικά στίς περιοχές τοῦ βορείου Αἰγαίου.

Ἐπίσης ἀπό τίς ἑλληνικές μαρτυρίες εἶναι δύσκολο νά σταθμίσουμε τά ὄρια τῆς Περσικῆς ἐπιρροῆς στήν Θράκη. Ὁ Ἡρόδοτος, γιά παράδειγμα, ἀναφέρει ὅτι κατά τήν Σκυθική ἐκστρατεία, ὁ Δαρεῖος "κατέκτησε τούς πάντες στό διάβα του,"⁵ καί ὅτι "κατέστησε τούς Θράκες ὑποτελεῖς του."⁶ Ὁμως τόσο οἱ λεπτομέρειες τῆς πορείας τοῦ Δαρείου ὅσο καί οἱ δυνατότητες, ἡ ἢ πρόθεσή του, νά ἐπηρεάσει τό ἐσωτερικό τῆς Θράκης, ἡ ἀκόμη καί νά ἐγκαθιδρύσει μόνιμη περσική παρουσία στήν περιοχή τοῦ Αἴμου, παραμένουν ὑπό ἀμφισβήτηση.⁷

Μέ τά δεδομένα τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν εἶναι ἐξ ἴσου δυνατόν νά ἐλαχιστοποιήσει κανεῖς τά ὄρια τῶν περσικῶν κατακτήσεων, ὅπως διαμορφώθηκαν μετά τήν σκυθική ἐκστρατεία, περιορίζοντάς τα στά ἐδάφη τῆς νότιας Θράκης--ἐκεῖ δηλαδή ὅπου ὑπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τήν ὑπαρξη περσικῶν φρουρῶν κατά τά τέλη τοῦ ἔκτου/ἄρχες πέμπτου αι. π.Χ.⁸ --ἡ νά τά τοποθετήσει πολύ πιό βόρεια, τοῦλάχιστον ὡς τόν Δούναβη,⁹ περιλαμβάνοντας καί τό ἐσωτερικό τῆς Θράκης (ὅπως ὁ χάρτης στήν Εἰκ. 1), ἂν καί γενικότερα δέν ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις γιά τήν ὑπαρξη περσικῶν ἐγκαταστάσεων στήν θρακική ἐνδοχώρα.¹⁰

5. Ἡρόδοτ. 4.118.1.

6. Ἡρόδοτ. 4.118.5.

7. Βλ., π.χ., Gardiner-Garden (σημ. 3) 326-30, μέ παραπομπές στίς διαφορετικές ἀπόψεις.

8. Ὅπως στήν Σησό (Ἡρόδοτ. 7.33, 9.116.1), στόν Δορίσκο (Ἡρόδοτ. 7.59, 105-6) καί στήν Ἴλινα (Ἡρόδοτ. 7.107 καί 113, Θουκ. 1.98, Πλούτ. Κίμων 7.2, Διόδ. Σικ. 11.60.2, Σχόλ. Αἰσχύν. 2.31). Βλ. ἐπίσης F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden 1957, 1 (Hekataios von Milet) F 166, ὅπου ἀναφέρεται περσική πόλις ὀνόματι Βόρυζα στήν ἀνατολική Θράκη.

9. Πλούτ. Ἄλέξ. 36.4.

10. Κρίσιμο κατά τόν N.G.L. Hammond, "The Extent of Persian Occupation in Thrace," *Chiron* 10 (1980) 53-61, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τά ὑπό περσική κατοχή εὐρωπαϊκά ἐδάφη περιλάμβαναν καί τό ἐσωτερικό τῆς Θράκης, εἶναι τό σχόλιο τοῦ Ἡροδότ. 7.106.1, "κατέστασαν γάρ ἔτι πρότερον ταύτης τῆς ἐλάσιος ὑπαρχοῖ ἐν τῇ Θρηίκῃ καί τοῦ Ἑλλησπόντου πανταχῇ." Τό σχόλιο ὁμως αὐτό ἀναφέρεται στήν ἐντατικοποίηση τῆς διοικητικῆς ἐπιβλεψῆς καί περιφρούρησης τῆς ἐπικράτειας τῶν Περσῶν στήν Εὐρώπη ἐν ὄψει τῆς ἐπικείμενης προέλασης τῆς στρατιᾶς τοῦ Ξέρξη τό 480 π.Χ. χωρῖς νά προσδιορίζει τά ὄρια τῆς περσικῆς ἐπέκτασης στήν Θράκη.

Ἄβεβαιη παραμένει καί ἡ ἀκριβής χρονική διάρκεια τῆς περσικῆς παρουσίας στίς διάφορες θέσεις στίς ὁποῖες οἱ πηγές μας βεβαιώνουν τήν ἐγκατάσταση περσικῶν φρουρῶν. Ἡ Ἡϊών, γιά παράδειγμα, θεωρεῖται ὅτι ἔπεσε σέ Ἀθηναϊκά χέρια τό 476/5 π.Χ.,¹¹ ἀλλά οἱ πηγές μας δέν ἀναφέρουν πότε ιδρύθηκε. Ἄγνωστη παραμένει ἡ στιγμή τῆς περσικῆς ἐγκατάλειψης τοῦ Δορίσκου, ὁ ὁποῖος εἶχε ιδρυθεῖ κατά τή Σκυθική ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου καί πρέπει νά ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα (ἂν ὄχι τό σημαντικότερο) περσικά κέντρα στήν Θράκη.¹²

Ἀκόμη, δέν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ Θράκη ἀποτελέσει ποτέ ἀνεξάρτητη σατραπεία (δηλαδή, ἀνεξάρτητη διοικητική ἐνότητα) ἢ ἦταν διοικητικά ἐξαρτημένη ἀπό τά Μικρασιατικά κέντρα τῶν Σάρδεων ἢ τοῦ Δασκυλείου.¹³ ἂν εἶχε κοινή διοίκηση μέ τήν Μακεδονία (ἡ ὁποία προστέθηκε στίς εὐρωπαϊκές κτήσεις τῶν Περσῶν τό 492 π.Χ. τό ἀργότερο).¹⁴ καί ἂν ἡ περσική κυριαρχία ἦταν σέ θέση νά ἐπιφέρει ἀλλαγές στίς ἤδη ὑπάρχουσες πολιτικές καί οικονομικές δομές.

Τά κενά καί ἐρωτηματικά πού ἀφοροῦν τήν ἱστορία τῆς περιόδου καθιστοῦν εὐπρόσδεκτη κάθε σχετική πληροφορία ἀπό περσικές πηγές. Οἱ περσικές πηγές εἶναι καί αὐτές βεβαρυμένες μέ τά δικά τους ἰδιαίτερα προβλήματα χρονολόγησης καί ἐρμηνείας. Οὔτε αὐτές ἐπομένως βοηθοῦν νά ἀποφανθοῦμε μέ τρόπο ἀπόλυτο ἢ ὀριστικό στά θέματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν. Ἐπιτρέπουν ὅμως νά διαμορφώσουμε τοῦλάχιστον ὑποθέσεις καί ἐρωτήματα γιά τόν βαθμό τῶν Περσικῶν ἐπεμβάσεων στήν ὀργάνωση τῆς περιοχῆς, καί ὑποδεικνύουν πιθανές κατευθύνσεις γιά περαιτέρω ἔρευνα.

Ἀπό περσικῆς πλευρᾶς, τεκμήρια γιά τήν ἐξάπλωση τῆς περσικῆς ἀρχῆς πέρα ἀπό τήν Μικρά Ἀσία προέρχονται κυρίως ἀπό βασιλικές ἐπιγραφές,

11. Βλ. A.W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, τόμ. I, Oxford 1970, 389-413.

12. Γιά τήν ἀβεβαιότητα ἡ ὁποία περιβάλλει τήν χρονολόγηση τῆς περσικῆς ἀποχώρησης ἀπό τόν Δορίσκο, βλ. Ἡρόδοτ. 7.106 μέ τά σχόλια τοῦ R. Sealey, *A History of the Greek City States, ca. 700-338 B.C.*, Berkeley 1976, 251.

13. Προβλ., π.χ., H.T. Wallinga, "The Ionian Revolt," *Mnemosyne* 37 (1984) 404-13· P. Georges, "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered," *Historia* 49 (2000) 6 καί σημ. 23.

14. Ἡρόδοτ. 6.44.1· προβλ. 7.9 α2 β2. Γιά τήν ἄποψη ὅτι ἡ Μακεδονία καί Θράκη ἀποτελοῦσαν ἐνιαία διοικητική ἐνότητα, βλ. A.R. Burn, *Persia and the Greeks, the defense of the West, c. 546-478 B.C.*, London 1962, 110. Ὅτι ἡ Θράκη ἀποτελέσει ξεχωριστή διοικητική ὀργάνωση ἔχει προταθεῖ, π.χ., ἀπό τούς H. Bengtson, *The Greeks and the Persians*, New York 1968, 11 καί 23, καί H. Castritius, "Die Okkupation Thrakiens durch die Perser und der Sturz des athenischen Tyrannen Hippias," *Chiron* 2 (1972) 5.

ἀπό κείμενα οικονομικοῦ χαρακτήρος, καί ἀπό ἀνάγλυφα πού βρέθηκαν στήν περιοχή τῆς Περσεπόλεως, στή Σοῦσα καί στήν Αἴγυπτο.

Στίς βασιλικές ἐπιγραφές, τούς ὑποτελεῖς τῶν Περσῶν στήν νοτιοανατολική Εὐρώπη δηλώνουν διάφορες ὀνομασίες. Ἐπιγραφή τοῦ Δαρείου στήν Ἀρχαία Περσική γλῶσσα ἀπό τόν νότιο τοῖχο τοῦ ἀνδῆρου τῆς Περσεπόλεως (περί τό 513 π.Χ.) ἀναφέρει τούς πέραν τῆς θαλάσσης λαούς.¹⁵ ἄλλη ἐπιγραφή ἀπό τά Σοῦσα, τούς πέραν τῆς θαλάσσης Ἴωνες¹⁶ (Ἴωνες εἶναι ὁ συνήθης ὄρος μέ τόν ὅποιο οἱ ἀνατολικές πηγές ἀναφέρουν γενικότερα τούς Ἕλληνες). Σέ ἐπιγραφή τοῦ ἰδίου μονάρχη, στήν πρόσοψη τοῦ ταφικοῦ του μνημείου στό Νάκς-ί Ρουστάμ, στόν κατάλογο τῶν ὑποτελῶν τῆς αὐτοκρατορίας προστίθενται οἱ πέραν τῆς θαλάσσης Σκούθες,¹⁷ ἡ περιοχή (ἤ λαός) πού ἀποκαλεῖται Σκούδρα,¹⁸ καί οἱ πετασοφόροι Ἴωνες.¹⁹

Ἡ ἀκριβής ταύτιση τῶν λαῶν πού ἀπαριθμοῦν οἱ περσικές ἐπιγραφές μέ συγκεκριμένες ἐθνικές ὁμάδες καί μέ ἀπεικονίσεις ὑποτελῶν στή περσικά ἀνάγλυφα, ἀποτελεῖ θέμα μακροχρόνιας συζήτησης (καί κάποτε διαφωνίας). Γενικά θεωρεῖται ἀποδεκτό ὅτι ὁ ὄρος Σκούδρα παραπέμπει (ἴσως μεταξύ ἄλλων) στούς Θραῆκες. Μέ ἐκπροσώπους τῆς Σκούδρα ταυτίζονται συνήθως καί τά μέλη μιᾶς ἀπό τίς πρεσβείες, οἱ ὁποῖες ἀπεικονίζονται στήν ἀνάγλυφη πομπή τῶν ὑποτελῶν στήν βόρεια καί ἀνατολική κλίμακα τῆς μεγάλης, ὑπόστηλης αἰθουσας ὑποδοχῆς (Apadana) τοῦ Δαρείου Α' στήν Περσέπολη (Εἰκ. 2).²⁰ Ἡ ἐν-

15. R.G. Kent, *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Series 33, β' ἔκδ., New Haven, Co., 1953, DPe 14-15, βάσει ἀποκατάστασης τῶν στίχων ἀπό τόν G.G. Cameron, "Darius, Egypt, and the 'Lands Beyond the Sea,'" *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943) 307-8.

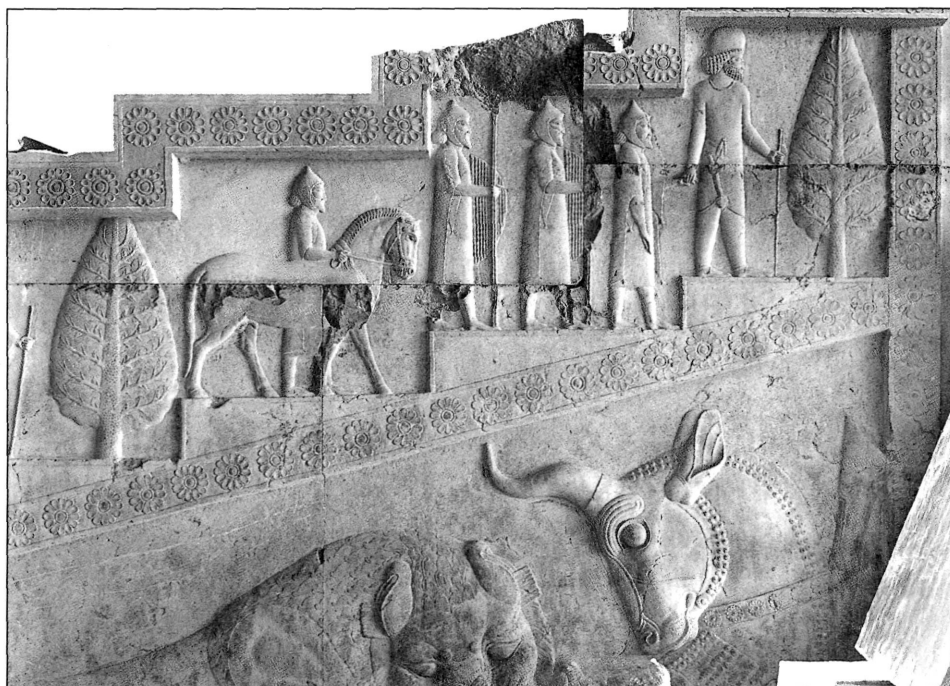
16. Kent (σημ. 15) DSe 28-29· πρβλ. XPh 22-4.

17. Kent (σημ. 15) DNα 28-9.

18. Kent (σημ. 15) DNα 30· πρβλ. DSe 29, XPh 27, A?P 25, καί J. Yoyotte, "Les inscriptions hiéroglyphiques de la statue de Darius Ier à Suse," *Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran* 4 (1974) 182-4 (ἡ ἴδια ὀνομασία, σέ ἱερογλυφική γραφή, συνοδεύει τήν συνοπτική ἀπεικόνιση ἐκπροσώπου τοῦ ἀντίστοιχου λαοῦ στήν ἀριστερή πλευρά τῆς ὀρθογώνιας πλίνθου τοῦ ἀγάλματος τοῦ Δαρείου Α' πού βρέθηκε στή Σοῦσα).

19. Δηλ. οἱ Ἴωνες, οἱ ὅποιοι σύμφωνα μέ τό Ἀκκαδικό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς "ἔφεραν ἀσπίδες στή κεφάλια τους," βλ. Kent (σημ. 15) DNα 30 καί σελ. 185.

20. E.F. Schmidt, *Persepolis*. Τόμ. I., *Structures, Reliefs, Inscriptions*, Oriental Institute Publications LXVIII, Chicago 1953, 89 καί πίν. 45. Οἱ διαφορετικές ἀπόψεις οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐκφραστεῖ μέχρι στιγμῆς γύρω ἀπό τήν ἐθνική προέλευση τῆς ἀντιπροσωπίας συνοψίζονται, πύ πρόσφατα, ἀπό τήν Ἀ. Ζουρνατζή, "Inscribed Silver Vessels of the Odrisian Kings: Gifts, Tribute and the Diffusion of the Forms of 'Achaemenid' Metalware in Thrace," *American Journal of Archaeology* 104 (2000) σημ. 6 (ὑπό ἐκτύπωση).

Εἰκ. 2: Ἐκπρόσωποι τῆς Σκούδρα (;) Περσέπολις, Αραάνα, ἀνατολική κλίμακα. Ἄρχές 5ου αἰ. π.Χ. (Courtesy of the Oriental Institute, University of Chicago.)

δυμασία καί ὁ ὄπλισμός τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας παραπέμπουν, σέ γενικές τουλάχιστον γραμμές, στήν φυσιογνωμία τῶν Θρακῶν, ὅπως περιγράφονται ἀπό τίς ἑλληνικές γραπτές πηγές, καί ὅπως θεωρεῖται ὅτι ἀπεικονίζονται στήν ἑλληνική ἀγγειογραφία (Εἰκ. 3).²¹ Στό περσικό ἀνάγλυφο μποροῦμε νά ἀναγνωρίσουμε τόν θρακικό μανδύα, τόν ὁποῖο ὁ Ἡρόδοτος ἀποκαλεῖ ζειρά (ἡ πλούσια γεωμετρική διακόσμησή του διασώζεται σέ θραῦσμα ἀναγλύφου πού προέρχεται πιθανότατα ἀπό ἀπεικόνιση τῆς ἴδιας ἀντιπροσωπείας στήν πρόσοψη κλίμακος τοῦ Ἄρταξέρξη Β' στήν Περσέπολη²²), τόν "βαρβαρικό" πῖλο, τά δύο ἀκόντια, τήν ἐλαφριά, πιθανότατα ψάθινη, ἀσπίδα (πέλτη), χαρακτηριστική τῶν Θρακῶν πελταστῶν, καί τίς χαμηλές μπότες.

21. Συστηματική παρουσίαση τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν καί εἰκονογραφικῶν τεμηρίων γύρω ἀπό τήν θρακική περιβολή σέ J.G.P. Best, *Thracian Peltasts and their Influence on Greek Warfare*, Groningen 1969, 3-16. Σύμφωνα ὡστόσο μέ τίς πηγές μας, π.χ., Ἡρόδοτ. 7.75.1, ἡ ἐνδυμασία αὐτή ἦταν χαρακτηριστική καί τῶν Θρακῶν τῆς Ἀσίας.

22. A.B. Tilia, *Studies and Restorations at Persepolis and other Sites of Fārs*, IsMEO Reports and Memoirs XVI, Rome 1972, 284-7, ἀρ. 43, εἰκ. 8, 139-41.

Εικ. 3: Ἀπεικόνιση Θρακός (;) πελταστῆ σέ ἀττική ἐρυθρόμορφη κύλικα. 470-460 π.Χ. (Courtesy of the Arthur M. Sackler Museum, Harvard University Art Museums, David M. Robinson Bequest, Acc. No. 1959.219.)

ῥαν τίς ὑπηρεσίες τους στήν Πάρσα ἢ ἄλλους οἰκισμούς τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.²³

Ἀναφορές στίς ὑπόλοιπες ἐθνικές ομάδες οἱ ὁποῖες κατοικοῦσαν σέ θρακικό ἔδαφος ἀναγνωρίζονται μέ ἀκόμη μικρότερη βεβαιότητα. Οἱ πέραν τῆς θαλάσσης Ἴωνες ἴσως ἀντιστοιχοῦν μέ τούς κατοίκους τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στά θρακικά παράλια, ἄν καί ἡ γεωγραφικά ἀόριστη αὐτή ἔκφραση θά μπορούσε νά ἀναφέρεται στό σύνολο ἢ σέ οἰοδῆποτε τμήμα τῶν κατά καιρούς ἐλεγχομένων ἀπό τούς Πέρσες ἠπειρωτικῶν ἐλληνικῶν ἐδαφῶν.²⁴ Σέ θρακομακεδονικά φῦλα ἴσως παραπέμπει ὁ χαρακτηρισμός πετασοφόροι Ἴωνες,²⁵ ἄν καί ἡ κυρίαρχη ἄποψη εἶναι ὅτι οἱ Ἴωνες αὐτοί ἦσαν οἱ Μακεδόνες.²⁶ Κάποια ἐνδειξη σχετική μέ τά βορειοδυτικά ὄρια τῆς περσικῆς ἀρχῆς ἴσως προσφέρουν οἱ ἀναφορές τῶν βασιλικῶν ἐπιγραφῶν στούς πέραν τῆς θαλάσσης

23. Βλ., π.χ., R.T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets*, Oriental Institute Publications XCII, Chicago 1969, passim. Τίς ἀναφορές στούς Iskudra στά διαφορετικά κείμενα ἔχουν συγκεντρώσει οἱ J.M. Balcer, "Persian Occupied Thrace (Skudra)," *Historia* 37 (1988) 7 σσμ. 22-23, καί S. Kalojanov, "Thraco-Persica. Thrace and the Achaemenids 6th-4th c. B.C.," *Bulgarian Historical Review* 16 (1988) 85-6.

24. Πρβλ., π.χ., Balcer (σσμ. 23) 4.

25. Πρβλ. Archibald (σσμ. 4) 83-4.

26. Βλ., π.χ., A.T. Olmstead, "Wearing the Hat," *American Journal of Theology* 24 (1920) 94-5 (ἀπό Balcer [σσμ. 23] 5).

Οἱ ἐλαμιτικές πινακίδες οἱ ὁποῖες βρέθηκαν κατά τήν ἀνασκαφή τῶν βορειοανατολικῶν ὀχυρώσεων καί τοῦ θησαυροφυλακίου τῆς Περσέπολεως φανερώνουν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σκούδρα δέν βρίσκονταν στά περσικά κέντρα τοῦ Ἰράν μόνον μέ τήν ιδιότητα τῶν πρεσβευτῶν. Τά κείμενά τους ἀναφέρουν ἐκατοντάδες ἐργατῶν, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται ὡς Iskudra καί προσέφε-

Σκύθες. Οί Σκύθες αυτοί πρέπει νά ἦσαν ἐγκατεστημένοι σέ ἐδάφη βορείως αὐτῶν στά ὁποῖα κατοικοῦσαν τά θρακικά φῦλα, καί ἴσως βορείως τοῦ Δουνάβευς.²⁷

Ὅσο γιά τή διείσδυση τῶν Περσῶν στό ἐσωτερικό τῶν Βαλκανίων, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἓνα τυχαῖο καί μεμονωμένο περσικό εὔρημα ἀπό τό ἐσωτερικό τῆς Ρουμανίας. Τό εὔρημα αὐτό, ἓνα τμήμα πήλινης πινακίδας στό ὁποῖο σώζεται ἀπόσπασμα Ἀρχαίας Περσικῆς ἐπιγραφῆς σέ σφηνοειδῆ προέρχεται ἀπό τήν Γέρλα (ἀπέχει περίπου 250 χλμ ἀπό τά παράλια καί 180 χλμ ἀπό τόν Δούναβη). Σύμφωνα μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τόν Οὐγγρο γλωσσολόγο Janos Harmatta, τό κείμενο ἀναφέρεται στήν κατασκευή ἑνός παλατιοῦ ἀπό τόν Δαρεῖο καί πιθανόν ἀποτελοῦσε πρότυπο γιά ἐπιγραφές σέ πλίνθους ἢ πέτρα σέ κάποιον διοικητικό κτίριο, ὅπως συνηθιζόταν στό Ἰράν καί τήν Μεσοποταμία.²⁸ Ἄν ἡ πινακίδα εἶναι αὐθεντική (καί μέχρι στιγμῆς δέν συντρέχουν λόγοι νά ἀμφισβητήσουμε τήν αὐθεντικότητά της), τό εὔρημα αὐτό ἴσως ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο γιά τίς βλέψεις καί περιπλανήσεις τῶν Περσῶν βορείως τοῦ Δουνάβευς, τοῦλάχιστον κατά τήν Σκυθική ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου. Τό ἐνδιαφέρον τῶν Περσῶν στήν ἀπομακρυσμένη αὐτή περιοχή μποροῦν νά ἐξηγήσουν ὁ πλοῦτος της σέ μεταλλεύματα χαλκοῦ, σιδήρου καί χρυσοῦ, καί τά "ἀνοίγματα" της στούς ἐμπορικούς δρόμους τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης.

Οἱ διάφορες ὀνομασίες ὑποτελῶν στίς βασιλικές περσικές ἐπιγραφές, ἴσως ἀναφέρονται σέ λαούς καί ὄχι σέ διοικητικές ἐνότητες, ὅπως ὑποστήριξε πειστικά ὁ George Cameron.²⁹ Ἐπομένως οὔτε οἱ περσικές ἐπιγραφές μποροῦν νά προσφέρουν στοιχεῖα γιά τήν διοικητική δομή τῆς Θράκης. Ὡστόσο γνώ-

27. Ὁ Hammond (σημ. 10) 58 καί σημ. 19, θεωρεῖ πιθανή τήν ταύτιση τῶν πέραν τῆς θαλάσσης Σκυθῶν μέ τούς Γέτες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι νοτίως τοῦ δέλτα τοῦ Δουνάβευς.

28. Ὁ J. Harmatta, "A recently discovered Old Persian inscription," *Acta Antiqua* 2 (1954) 1-16, ἀποκατέστησε τό κείμενο ὡς ἑξῆς: "Ὁ Δαρεῖος ὁ Μεγάλος Βασιλεὺς, βασιλεὺς βασιλέων, βασιλεὺς λαῶν, γιός τοῦ Ὑστάσπη, τοῦ γένους τῶν Ἀχαιμενιδῶν, (εἶναι αὐτός) πού ἔχτισε αὐτό τό παλάτι". Πρβλ. P. Georges, "Darius in Scythia: The Formation of Herodotus' Sources and the Nature of Darius' campaign," *American Journal of Ancient History* 11 (1987[1995]) 129-30. Γιά τήν ἀνέγερση ἐνεπιγράφων μνημείων κατά τήν Σκυθική ἐκστρατεία τοῦ Δαρείου Α', βλ. Ἡρόδοτ. 4.87 καί 91, καί τά σχόλια τῆς St. West, "Herodotus' epigraphical interests," *Classical Quarterly* 35.2 (1985) 296.

29. G.G. Cameron, "The Persian Satrapies and Related Matters," *Journal of Near Eastern Studies* 32 (1973) 47-56· πρβλ. W.J. Vogelsang, *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire. The Eastern Iranian Evidence*, Leiden 1992, 121-4.

σεις, οί όποίες έχουν άποκτηθει κυρίως κατά τίς τελευταίες δεκαετίες, γύρω από τούς διοικητικούς μηχανισμούς του περσικού κράτους έπιτρέπουν νά διαμορφώσουμε κάποια ιδέα καί γιά τόν ρόλο καί τίς λειτουργίες τών περσικών κέντρων στην Θράκη.

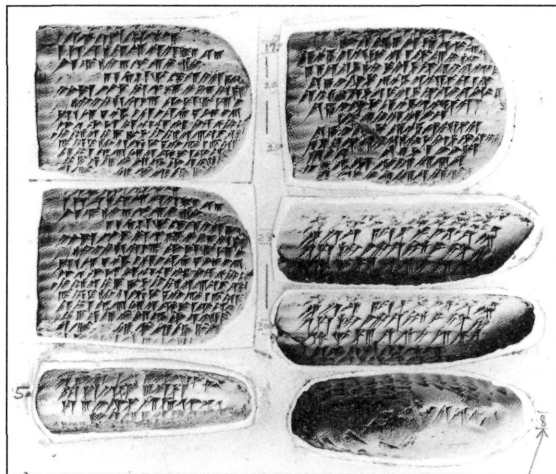
Στίς κατακτημένες περιοχές, οί περσικές έγκαταστάσεις διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην άμυνα τών περσικών έδαφών καί στην προώθηση τών περσικών οικονομικών συμφερόντων. Πέραν τής άμυντικής τους σημασίας, τά περσικά κέντρα τής Θράκης είχαν σίγουρα τήν δυνατότητα (καί πιθανότατα καί τήν εϋθύνη) έλέγχου σημαντικών όδών του τοπικού καί διεθνούς έμπορίου καθώς καί τών πλουτοπαραγωγικών πόρων τής περιοχής. Ή Σηστός καί τό Βυζάντιο έλεγχαν τό θαλάσσιο πέρασμα, καί έπομένως τό υπερόντιο έμπόριο, ανάμεσα στό Αίγαίο, καί γενικότερα τήν Μεσόγειο, καί τήν Μαύρη Θάλασσα. Ή Ήϊών έλεγχε τό πέρασμα του ποταμού Στρυμώνος καί παράλληλα τήν πλούσια σέ κοιτάσματα χρυσου καί άργύρου περιοχή του όρους Παγγαίου. Ή Δορίσκοσ³⁰ είχε έλεγχο, τών όδών που προέρχονταν, αντίστοιχα, από τό έσωτερικό τής Θράκης καί τίς δυτικές άκτές τής Μαύρης Θάλασσας μέσω τής κοιλάδος του Ήβρου, καθώς καί τών παραλίων όδών οί όποίες κατευθύνονταν από τήν Προποντίδα καί τήν Μικρά Άσία προς τήν Μακεδονία καί τήν κεντρική καί νότια Έλλάδα διασχίζοντας τίς έκβολές του Ήβρου.

Μέχρι στιγμής άγνοοϋμε τίς λεπτομέρειες τής έσωτερικής όργάνωσης καί του πληθυσμου τών περσικών κέντρων τής Θράκης. Ίσως όμως μπορούμε νά σχηματίσουμε μιá εικόνα τής πολυπλοκότητάς τους από γραπτές μαρτυρίες γύρω από τίς δραστηριότητες καί τήν σύνθεση έν γένει αναλόγων έγκαταστάσεων εκτός Θράκης. Οί πινακίδες τής Περσεπόλεως (Είχ. 4), άπομεινάρια τής πολύπλοκης περσικής γραφειοκρατίας, σώζουν λεπτομέρειες πολύμορφων καθημερινών συναλλαγών καί φανερώνουν τήν ποικιλία καί τό πλήθος του προσωπικού που συνδεόταν μέ τά περσικά κέντρα.³¹ Κάποιες από τίς πινα-

30 Ή άκριβής γεωγραφική θέση του Δορίσκου παραμένει άβέβαιη. Σύμφωνα μέ παλαιότερες έρμηνείες (βλ. B. Isaac, *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, Leiden 1986, 139-40) βρισκόταν στην περιοχή τής Τραϊανουπόλεως. Ή πιό πρόσφατη ταύτιση τής θέσης μέ τόν λόφο Σαράγια, πλησίον τής δυτικής όχθης του Ήβρου (δπως στόν Χάρτη 2), όφείλεται στόν Γ. Μπακαλάκη, *Αρχαιολογικές Έρευνες στη Θράκη*, 1959-60, Θεσσαλονίκη 1961, 17-9.

31. Βλ. G.G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets*, Oriental Institute Publications LXV, Chicago 1948, καί Hallock (σημ. 23). Τά περιεχόμενα τών πινακίδων συνοψίζει ό R.T. Hallock, "The evidence of the Persepolis tablets," σέ I. Gerschevitch, έκδ., *The Cambridge History of Iran*, τόμ. II, Cambridge 1985, 588-9.

κίδες αναφέρουν πληρωμές από τό θησαυροφυλάκιο σε άξιωματούχους, στρατιώτες, έργάτες και άγγελιοφόρους, ή (άν και σπάνια) εισφορές από ύποτελεΐς. "Άλλες καταγράφουν παροχές τροφών, κρασιού και μύρας για θυσίες σε ιερείς ποικίλων (και όχι μόνον Ίρανικών) θεοτήτων και θρησκειών.³² Οί λεπτομερείς καταγραφές περιλαμβάνουν ακόμη και δαπάνες για την έκτροφή ζώων και πουλερικών.

Εικ. 4: Πήλινη πινακίδα με έλαμιτική έπιγραφή από τό θησαυροφυλάκιο τής Περσεπόλεως. 482 π.Χ. (PT 15. Courtesy of the Oriental Institute, University of Chicago.)

Άκόμη και όταν απουσιάζουν οί πινακίδες, ένδειξεις για τήν ύπαρξη παρομοίων άρχείων και στά ύπόλοιπα περσικά διοικητικά κέντρα (όπως, π.χ., στό Δασκύλειο) άποτελοϋν εύρήματα άποτυπωμάτων σε πηλό τών έπισήμων σφραγίδων με τίς όποιες οί άξιωματούχοι τών περσικού κράτους κατά κανόνα επικύρωναν τήν γνησιότητα και έγκυρότητα τών καταγραφών.³³ Δέν αποκλείεται μελλοντική, συστηματική έρευνα, για παράδειγμα, στόν Δορίσκο (Εικ. 5) νά μās φέρει άντιμέτωπος με παρόμοια ίχνη περσικής γραφειοκρατεΐας.

Σημαντική πρέπει νά ήταν ή συμμετοχή τών Θρακικών κέντρων στή συγκέντρωση τών φόρων τούς όποιους οί Πέρσες δυνάστες (τουλάχιστον από τήν έποχή του Δαρειού και μετέπειτα) άπαιτοϋσαν από τούς κατακτημένους λαούς. Ο Ήρόδοτος βεβαιώνει τίς τακτικές οικονομικές άπαιτήσεις τών Περσών από τήν Θράκη αλλά δέν αναφέρει ούτε τό συνολικό ποσό ούτε τό μέσο (ή τά μέσα) πληρωμής του θρακικού φόρου.³⁴ Ένα μέρος τών ύποχρεω-

32. Βλ. Μ. Boyce, *A History of Zoroastrianism*, τόμ. ΙΙ, Leiden 1982, 132-7 και 139-41.

33. Για τά σφραγίσματα τά όποια βρέθηκαν στό Δασκύλειο, βλ. κατ άρχήν Κ. Balkan, "Inscribed bullae from Daskyleion-Ergili," *Anatolia* 4 (1959) 123-128. Γενικά για τήν Άχαιμενδική αυτή πρακτική, βλ. ιδίως Μ. Root, "The Persepolis fortification tablets. Archival issues and the problem of stamps versus cylinder seals," σε Μ.-F. Boussac και Α. Invernizzi, έκδ., *Archives et Sceaux du Monde Hellénistique* (Torino, Villa Gualino, 13-16 Gennaio 1993), *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Suppl. 29, 1996, 3-27.

34. Ήρόδοτ. 3.96.1.

Εικ. 5: 'Ο λόφος "Σαράγια" (ταυτ. με ἀρχαίο Δορίσκο), ἀπό τὰ δυτικά. (Φωτογραφία Ἀ. Ζουρνατζή.)

ριαρχίας στην Θράκη θεωρείται ὅτι συμπίπτει με σημαντική αύξηση τῆς νομισματοκοπίας στην περιοχή³⁵) εἴτε με τὴν μορφή χρηστικῶν ἀντικειμένων. Ἰδιαίτερη θέση μεταξύ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν φαίνεται νά εἶχαν τὰ διαφόρων τύπων πολύτιμα ἀγγεῖα. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι κατά τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη τό 480 π.Χ. οἱ παράλιες πόλεις τοῦ βορείου Αἰγαίου εἶχαν ἐπωμισθεῖ τὰ ἔξοδα τῶν γευμάτων τοῦ Ξέρξη καί τῆς ἀκολουθίας του. Οἱ κάτοικοί τους ἦσαν ὑποχρεωμένοι, μεταξύ ἄλλων, νά κατασκευάσουν "ἀργυρᾶ καί χρυσᾶ ποτήρια καί κρατῆρες, καί ὅλα ὅσα ἐπρόκειτο νά τοποθετηθοῦν στό τραπέζι τοῦ Πέρση βασιλιᾶ."³⁶ Τὰ πολύτιμα αὐτά ἀγγεῖα καί ἄλλα ἀντικείμενα περιέρονταν στην κατοχή τῶν ἐπισήμων φιλοξενουμένων, οἱ ὅποιοι τὰ ἔπαιρναν μαζί τους κατά τὴν ἀναχώρησή τους.

Ἄν καί ἀναφέρεται εἰδικά ὡς ἔνδειξη τοῦ ὑψηλοῦ κόστους τῆς "φιλοξενίας" τὴν ὁποία παρείχαν στόν Ξέρξη οἱ πόλεις τῆς περιοχῆς, ἡ εἰσφορά τῶν πολύτιμων αὐτῶν ἀγγείων μπορεῖ συγχρόνως νά ἐνταχθεῖ καί στην γενικότερη πρακτική τῆς συλλογῆς τῶν φόρων ἀπό τίς Περσικές ἀρχές. Στήν ἀνατολή κυρίως, ἀντικείμενα ἀπό πολύτιμα μέταλλα (ἀγγεῖα, κοσμήματα, ὅπλα) λειτουργοῦσαν παράλληλα ὡς χρηστικά ἀντικείμενα πολυτελείας καί ὡς μέσα θησαυρισμοῦ (δηλ. ὡς νομίσματα μεγάλων ὑποδιαίρεσεων³⁷). Κατά τόν

35. Τό θέμα πρᾶγματεῦεται πιό πρόσφατα ὁ Georges (σημ. 13) 2-10 (μέ ἐκτενείς παραπομπές σέ προηγούμενες μελέτες).

36. Ἡρόδοτ. 7.119.

37. Πρβλ. M. Vickers, "Golden Greece: Relative Values, Minae, and Temple Inventories," *American Journal of Archaeology* 94 (1990) 622.

Στράβωνα³⁸, ὁ φόρος σέ χρυσάφι καί ἀσημι πού ἀπαιτοῦσαν οἱ περσικές ἀρχές φυλασσόταν ὑπό μορφήν ἀντικειμένων μιά καί οἱ Πέρσες θεωροῦσαν τά ἀντικείμενα αὐτά ὡς τά πλέον κατάλληλα γιά τόν θησαυρισμό μεγάλων ποσοτήτων χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ στά θησαυροφυλάκιά τους καί γιά τήν ἀναδιανομή τοῦ πολυτίμου μετάλλου στούς ὑπηκόους τους ὡς δῶρα. Τήν σημαντική θέση τῶν πολυτίμων ἀγγείων μεταξύ τῶν εἰσφορῶν πού οἱ Πέρσες δυνάστες θεωροῦσαν ἀρμόζουσες ἀπό τούς ὑποτελεῖς τους φανερώνουν καί τά ἀνάγλυφα τῆς Περσεπόλεως.³⁹

Στόν Θρακικό χῶρο, παρόμοιος ἦταν πιθανόν καί ὁ προορισμός (δηλαδή ὡς μέσα θησαυρισμοῦ τῶν φόρων σέ χρυσό καί ἄργυρο) ἑνός μέρους τοῦλάχιστον τῶν πολυτίμων περιεχομένων ἀρκετῶν θησαυρῶν πού βρέθηκαν στήν περιοχή τῆς Θράκης.⁴⁰

Οἱ ἐπιγραφές πού σώζονται σέ κάποια ἀπό αὐτά (Εἰκ. 6) ὑποδηλώνουν τήν κατασκευή τῶν συγκεκριμένων ἀντικειμένων γιά τά θησαυροφυλάκια δυναστῶν τοῦ Θρακικοῦ βασιλείου τῶν Ὀδρυσῶν.⁴¹ Ὡστόσο, τά σχήματα τῶν ἀγγείων παραπέμπουν σέ αὐτά πού ἀπεικονίζονται στά ἀνάγλυφα τῆς Περσεπόλεως (καί τά ὁποῖα ἦσαν διαδεδομένα στήν αὐτοκρατορία⁴²) καί, ἀκόμη σημαντικότερα, στήν κεραμεική τῶν Ἀχαιμενιδῶν.⁴³ Θά μπορούσαμε λοιπόν νά προτείνουμε, ὡς ὑπόθεση τοῦλάχιστον, ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἡ περσική πρακτική χρησίμευσε ὡς ἔμπνευση γιά τίς οἰκονομικές ἀπαιτήσεις τῶν Ὀδρυσῶν δυναστῶν ἀπό τούς ὑπηκόους τους. Θά μπορούσαμε ἀκόμη καί νά ἀποδώσουμε στήν ἴδια περσική πρακτική τό ἔναυσμα γιά τήν ἐντατικοποίηση τῆς παραγωγῆς πολυτίμων ἀγγείων πού παρατηρεῖται στό βόρειο Αἰγαῖο (ἀλλά καί σέ ἄλλες περιοχές) κατά τήν περίοδο τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας.⁴⁴

38. Στράβ. 15.3.21.

39. Schmidt (σημ. 20) πίν. 29-41.

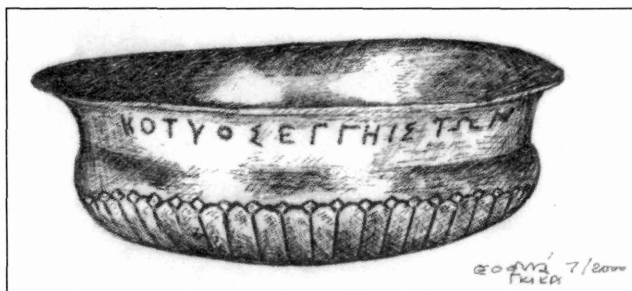
40. Γιά τούς θησαυρούς αὐτούς, βλ. τώρα γενικά Archibald (σημ. 4).

41. Ἡ ἀρχική συστηματική μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ὀφείλεται στόν G. Mihailov, βλ., π.χ., G. Mihailov, "The Inscriptions", σε A. Fol (ἐκδ.), *The Rogozen Treasure*, Sofia 1989, 46-71.

42. Βλ., μεταξύ ἄλλων, M.C. Miller, "Adoption and Adaptation of Achaemenid Metalware Forms in Attic Black-Gloss Ware of the Fifth century," *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 26 (1993) 109-46.

43. Βλ. D.B. Stronach, *Pasargadae. A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*, Oxford 1978, 242-3 καί πίν. 173a.

44. Τήν σχετική περσική πρακτική καί τίς πιθανές ἐπιδράσεις της στόν θρακικό χῶρο, καί στά ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας γενικότερα, παραγματεύεται ἡ Ζουρνατζή (σημ. 20).

Εικ. 6: 'Αργυρή φιάλη με επιγραφή ΚΟΤΥΟΣ ΕΓΓΗΙΣΤΩΝ από τό 'Αλεξάντροβο (Βουλγαρία). 384-360 π.Χ. (Σχέδιο Θεοφάνω Γκίκα βάσει L' or des Thraces, Genève 1980, άρ. 281.)

μεγάλο βαθμό στίς καλές έπικοινωνίες. Στο κείμενο του 'Ηροδότου, ή περιγραφή τής βασιλικής όδοϋ,⁴⁵ ή όποία συνέδεε τίς Σάρδεις μέ τά Σοϋσα, και ή όποία περιελάμβανε ένδιαμέσους σταθμούς έλέγχου και άνεφοδιασμοϋ σέ τακτικά διαστήματα όπου άγγελιοφόροι και ταξιδιώτες έβρισκαν ξεκούραστα άλογα και τροφή, θυμίζει τό κατά αιώνες άρχαιότερο άσσυριακό σύστημα έπικοινωνιών.⁴⁶ 'Υπογραμμίζει έπίσης τήν βασιλική μέριμνα για τήν έξασφάλιση τής έπικοινωνίας μέ τά άπομακρυσμένα σατραπικά κέντρα τής αυτοκρατορίας. 'Η μέριμνα αυτή δέν περιοριζόταν στήν δημιουργία και συντήρηση χερσαίων όδών.

Στ'ήλες μέ κείμενα σέ τρίγλωσση σφηνοειδή και ίερογλυφική γραφή, οί όποίες βρέθηκαν στήν Αίγυπτο (στήν περιοχή του Σουέζ), μνημονεύουν τήν άποπεράτωση διώρυγας κάτω από τίς διαταγές του Δαρείου Α'. 'Η διώρυγα ένωνε τον Νείλο μέ τήν 'Ερυθρά Θάλασσα, ώστε "τά πλοία πήγαιναν," όπως δηλώνει ο Δαρείος στο περσικό κείμενο τής επιγραφής, "μέσω αυτής τής διώρυγας, από τήν Αίγυπτο στήν Περσία, όπως ήταν ή έπιθυμία μου."⁴⁷

Οί περσικές έκστρατείες στήν Θράκη συνδέονται και αυτές μέ άνάλογα έπιτεύγματα. Κατασκευάσθηκαν πλωτές γέφυρες στον Βόσπορο, τον 'Ελλήσποντο και τον Δούναβη, και άλλες στον ποταμό Στρυμόνα, οί όποίες διευκόλυναν τήν προέλαση των περσικών δυνάμεων του Δαρείου Α' και του Ξέρξη

45. 'Ηρόδοτ. 5.52-3.

46. Βλ. γενικά D.F. Graf, "The Persian Royal Road System," σέ H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt and M.C. Root, έκδ., *Achaemenid History. VII, Continuity and Change (Proceedings of the last Achaemenid History Workshop, April 6-8, 1990, Ann Arbor, Michigan)*, Leiden 1994, 167-189.

47. Kent (σημ. 15) DZc. Για τίς στήλες, σωζόμενες σέ άποσπασματική μορφή, βλ. G. Posener, *La première domination perse en Égypte*, Cairo 1936, 48-87 άρ. 8-10, πίν. IV-XV.

στήν Εὐρώπη.⁴⁸ Οἱ προετοιμασίες γιὰ τὴν μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη τὸ 480 π.Χ. περιελάμβαναν καὶ πιὸ μόνιμες κατασκευές. Τέτοιες ἦσαν ἡ διάνοιξη διώρυγας στὸν ἰσθμὸ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἴθω⁴⁹ καὶ ἐπεμβάσεις στὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς Θράκης. Ἐν καὶ ἀναφέρονται σὲ σχέση μὲ συγκεκριμένα στρατιωτικὰ γεγονότα, οἱ ἐπεμβάσεις αὐτές φέρουν συγχρόνως τὴν σφραγίδα τυπικῆς περσικῆς ὀργάνωσης στίς κατακτημένες περιοχές. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι ἡ ὁδὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλέως (Ξέρξη) παρέμενε ἀνέγγιχτη ὡς τίς μέρες του καὶ ὅτι οἱ Θράκες τὴν σέβονταν καὶ ποτέ δὲν καλλιεργοῦσαν τὰ ἐδάφη ἀπὸ τὰ ὁποῖα περνοῦσε.⁵⁰ Τὰ φυσικὰ ἴχνη τοῦ δρόμου αὐτοῦ δὲν εἶναι σήμερα ὀρατά. Μελέτες ὅμως τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τῆς Θράκης στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια θὰ πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐνδεχόμενη προϊστορία του ἀπὸ τὴν περσικὴ ἐποχὴ.⁵¹

48. Ἡρόδοτ. 4.88.1-2, 97.1, 98.3 (γέφυρα Δαρείου στὸν Βόσπορο)· Ἡρόδοτ. 4.97.1, 98.3 (γέφυρα Δαρείου στὸν Δούναβη)· Ἡρόδοτ. 7.33-6, πρβλ. 9.115 (γέφυρα τοῦ Ξέρξη μεταξὺ Ἀβύδου καὶ Σηστοῦ/Μαδύτου)· Ἡρόδοτ. 7.24 (γέφυρες Ξέρξη στὸν Στρυμόνα). Συλλογὴ τῶν σχετικῶν γραπτῶν μαρτυριῶν καὶ ἀποκατάσταση τῶν λεπτομερειῶν κατασκευῆς σὲ N.G.L. Hammond, "The Construction of Xerxes' Bridge over the Hellespont," *Journal of Hellenic Studies* 116 (1996) 88-107.

49. Ἡρόδοτ. 7.22-4, 37.

50. Ἡρόδοτ. 7.115.3. Γιὰ τὴν διαδρομὴ τοῦ Ξέρξη, βλ. D. Müller, "Von Doriskos nach Therme. Der Weg des Xerxes-Heeres durch Thrakien und Ostmakedonien," *Chiron* 5 (1975) 1-11. Τὴν μέριμνα τῶν Περσῶν μοναρχῶν γιὰ τὴν δημιουργία καὶ συντήρηση ὀδικοῦ δικτύου στὴν περιοχὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀπηχοῦν καὶ οἱ ἀνάλογες, μεταγενέστερες δραστηριότητες τοῦ Ὀδρόση δυνάστη Σιτάλλη (Θουκ. 2.98).

51. Γιὰ τὴν στενὴ σχέση μεταξὺ τῆς διαδρομῆς τοῦ Ξέρξη τὸ 480 π.Χ. καὶ τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τῆς αἰγαιακῆς Θράκης στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, βλ. ἰδίως. Mottas, "Les voies de communication antiques de la Thrace égéenne," σὲ *Labor omnibus unum. Gerold Walsler zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden*, Stuttgart 1989, 82-104.

Σύντομη ιστορική και αρχαιολογική επισκόπηση της Θράκης του Αιγαίου

Παρισάκη Μαρία - Γαβριέλλα

Ερευνήτρια στο Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Το τμήμα της Θράκης που βρίσκεται σήμερα εντός των ελληνικών συνόρων ορίζεται από τους ποταμούς Έβρο στα ανατολικά και Νέστο στα δυτικά, την κορυφογραμμή της Ροδόπης στα βόρεια και το Αιγαίο πέλαγος στα νότια. Αν και η διαίρεση της περιοχής οφείλεται στις σύγχρονες ιστορικές συγκυρίες¹, εντούτοις η εντός Νέστου και Έβρου παραλιακή ζώνη της Θράκης αποτελούσε και κατά την αρχαιότητα μία ενιαία γεωγραφική ενότητα σε στενή επαφή με τον κόσμο της Ιωνίας, του Αιγαίου και της ηπειρωτικής Ελλάδας (εικ. 1).

Πριν την άφιξη των πρώτων Ελλήνων αποίκων, στην περιοχή κατοικούσαν τα θρακικά φύλα των Κικόνων και των Βιστόνων. Οι Κίκονες, που δρούσαν στην περιοχή από τον Έβρο έως τον Ίσμαρο περιπίου, αναφέρονται

Εικ. 1: Χάρτης της περιοχής με τις σημαντικότερες αρχαίες θέσεις των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

1. Βλ. σχετικά την ανακοίνωση της καθ. κ. Λουΐζας Λουκοπούλου στον ίδιο τόμο. Αν και το δυτικό σύνορο της Θράκης μεταβλήθηκε σταδιακά με την επέκταση του μακεδονικού βασιλείου προς τα ανατολικά, ο Νέστος φαίνεται πως αποτέλεσε το διοικητικό όριο μεταξύ των δύο περιοχών ήδη από την εποχή του Φιλίππου Β'.

ήδη στον Όμηρο. Από την Ιλιάδα αντλούμε την πληροφορία πως ήταν σύμμαχοι των Τρώων, ενώ στην Οδύσσεια μαθαίνουμε πως ο Οδυσσεύς και οι σύντροφοί του σταμάτησαν στον Ίσμαρο κατά το ταξίδι της επιστροφής. Ο ιερέυς των Κικόνων Μάρων τους προσέφερε δώρα — δέκα τάλαντα χρυσού, έναν πανάργυρο κρατήρα και άφθονο κρασί — ο Οδυσσεύς, όμως, και οι σύντροφοί του υποχρεώθηκαν να φύγουν όταν δέχθηκαν την επίθεση των Κικόνων της ενδοχώρας². Οι Βίστονες, που ζούσαν δυτικότερα, από τον Ίσμαρο έως τον Νέστο περίπου, αναφέρονται στον όγδοο άθλο του Ηρακλέους, όταν ο ήρωας κλήθηκε να συλλάβει και να εξουδετερώσει τα ανθρωποβόρα άλογα του βασιλιά τους Διομήδη. Ο Ηρακλής υπήρξε βέβαια επιτυχής, όχι όμως χωρίς απώλειες, αφού τα άλογα κατασπάραξαν τον σύντροφό του Άβδηρο³. Όσοι αναζητούν έναν ιστορικό πυρήνα στους μύθους αυτούς υποστηρίζουν πως αντανακλούν τις πρώτες προσπάθειες των Ελλήνων για εγκατάσταση στην περιοχή ήδη κατά την μυκηναϊκή εποχή — προσπάθειες μάλλον ανεπιτυχείς αν κρίνουμε από την έκβαση των ιστοριών — ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν με τρόπο έμμεσο αλλά γλαφυρό τους λόγους της παρουσίας και του ενδιαφέροντός τους: τα άλογα, που αναφέρονται στον άθλο του Ηρακλέους, το κρασί και τα μέταλλα, στην Οδύσσεια, ήσαν μερικές μόνο από τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της περιοχής, που θα διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο και στα μεταγενέστερα χρόνια⁴.

Οι Έλληνες υπήρξαν περισσότερο επιτυχείς κατά την διάρκεια του λεγόμενου "δεύτερου αποικισμού", στα ιστορικά πλέον χρόνια. Συνδυάζοντας φιλολογικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά δεδομένα συμπεραίνουμε πως όσοι εγκαταστάθηκαν στην παράκτια ζώνη από τον Έβρο έως τον Νέστο ποταμό προέρχονταν από τα μεγάλα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και τις πόλεις της Μικράς Ασίας, ήσαν δηλαδή Ίωνες ή Αιολείς. Πρώτα αποικίστηκε η Σαμοθράκη περί το 700 π.Χ. από Έλληνες της Λέσβου ή του ΒΑ Αιγαίου. Ο λόγος του αποικισμού της νήσου πρέπει να αναζητηθεί στην καίρια για την

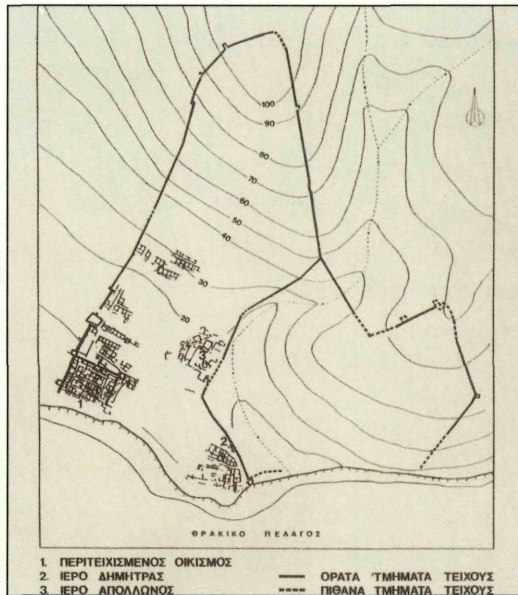
2. Βλ. *Ιλιάδα* Β, στ. 846-47 και *Οδύσσεια* ι, στ. 39-66 και 187-215.

3. Για τον μύθο αυτόν, που συνδέεται με την ίδρυση των Αβδήρων, βλ. *Ελληνική Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 4, Αθήνα 1986, 48-50.

4. Επιφανειακές έρευνες στην μεταξύ Νέστου και Έβρου παραλιακή ζώνη της Θράκης οδήγησαν στον εντοπισμό αρκετών θέσεων, που χρονολογούνται στα χρόνια πριν την άφιξη των πρώτων Ελλήνων αποίκων και συνδέονται με τους προ-ελληνικούς πληθυσμούς της περιοχής, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, "Η Θράκη του Αιγαίου πριν από τον ελληνικό αποικισμό", *Θρακική Επετηρίδα* 7 (1987-1990) 297-322.

ναυσιπλοΐα του Βορείου Αιγαίου γεωγραφική της θέση⁵. Η Σαμοθράκη, όμως, δεν διέθετε αξιόλογες καλλιεργήσιμες εκτάσεις και έτσι, πολύ σύντομα, οι νέοι κάτοικοι ενδιαφέρθηκαν για τον έλεγχο της απέναντι ηπειρωτικής ακτής, όπου η πεδιάδα του Έβρου προσέφερε όχι μόνο άφθονα γεωργικά προϊόντα αλλά και εύκολη επικοινωνία με την ενδοχώρα. Με τον τρόπο αυτόν, σχηματίστηκε η λεγόμενη Σαμοθρακική περαιά, που στην περίοδο της μεγαλύτερης ακμής της εκτεινόταν από τον Έβρο έως τον Ίσμαρο περίπου. Στην περαιά αυτήν οι αρχαίες πηγές αναφέρουν έξι συνολικά εγκαταστάσεις των Σαμοθρακών: το Χαράκωμα, την Τέμπυρα, την Σάλη, την Δρυ, την Ζώνη και την Μεσημβρία⁶.

Η Ζώνη ταυτίζεται με τον αρχαιολογικό χώρο, που ανασκάπτεται τα τελευταία χρόνια στα ανατολικά του Ισμαρού (εικ. 2). Η πόλη φέρει οχύρωση, μία μεγαλύτερη εξωτερική και μία μικρότερη εσωτερική που καλύπτει μέρος μόνο του οικισμού για μεγαλύτερη ασφάλεια. Στο εσωτερικό ερευνήθηκαν οικίες, όπως μία που παρουσιάζει ένα ενδιαφέρον σύστημα αποστραγγίσεως των υπογείων υδάτων. Κάτω από το δάπεδο του ισογείου έχουν τοποθετηθεί ανεστραμμένοι αμφορείς ο ένας δίπλα στον άλλον, για να συκρατούν στο εσωτερικό τους τα πλεο-

Εικ. 2: Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου της Μεσημβρίας-Ζώνης (Θράκη, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 81).

5. Για την ιστορία του νησιού και κυρίως για το ιερό των Μεγάλων Θεών, που απέκτησε πανελλήνια φήμη και ήκμασε καθ' όλη την διάρκεια της αρχαιότητας, βλ. K. Lehmann, *Samothrace. A Guide to the Excavations and the Museum*, Νέα Υόρκη 1983⁵, Δ. Μάτσας, "Σαμοθράκη", *Αρχαιολογία* 13 (1984) 35-43 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 76-80.
6. Για τις σημαντικότερες φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες καθώς και για τα προβλήματα, που σχετίζονται με τον εντοπισμό των θέσεων αυτών, βλ. ενδεικτικά Τζένη Τσατσοπούλου, "Η ελληνική παρουσία στο Β. Αιγαίο. Οι αποικίες της Σαμοθράκης", *Θρακική Επετηρίδα* 7 (1987-1990) 323-34.

νάζοντα νερά, προστατεύοντας έτσι τα θεμέλια του σπιτιού. Η πόλη διέθετε και ιερά, ένα αρχαϊκό του 6ου-5ου π.Χ. αιώνας — που αποδόθηκε στον Απόλλωνα εξαιτίας των οστράκων, που βρέθηκαν σε αυτό, με εγχάρακτο το όνομα του θεού — και ένα ιερό κλασικών χρόνων που αποδόθηκε στην Δήμητρα και από όπου προέρχεται μία ολόκληρη σειρά χρυσών και αργυρών πλακιδίων. Στα δυτικά της πόλεως, έξω από τα τείχη, εκτεινόταν το νεκροταφείο όπου έχουν βρεθεί κατά καιρούς αξιόλογα ευρήματα, όπως χρυσά κοσμήματα, ειδώλια, αλλά και ένα ανάγλυφο του 5ου π.Χ. αιώνας, που ήρθε στο φως το 1917 την περίοδο της κατοχής από τα βουλγαρικά στρατεύματα και σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο της Σόφιας⁷.

Εικ. 3: Νόμισμα της Ορθαγορείας. (H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nord- Griechenlands. Band III: Makedonia und Paionia*, Βερολίνο 1935, πίν. 18).

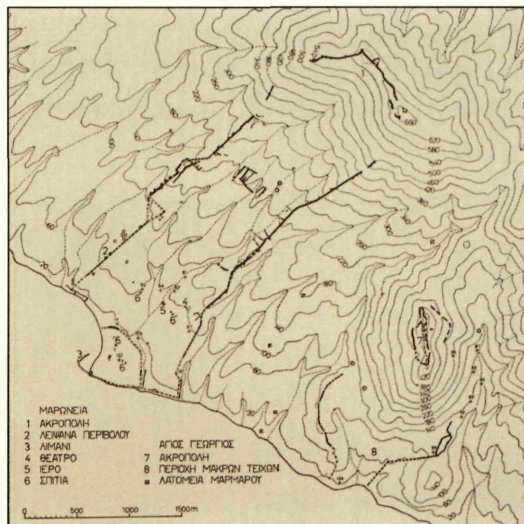
Δυτικά της Σαμοθρακικής περαιάς ακολουθούσε μία μικρή εγκοπή κατάστασης, η Ορθαγόρεια, της οποίας η ακριβής θέση παραμένει άγνωστη⁸ (εικ. 3), και δυτικότερα η Μαρώνεια, που ιδρύθηκε κατά το πρώτο ήμισυ του 7ου π.Χ. αιώνας από Χίους αποίκους. Η Μαρώνεια έγινε μία

από τις σημαντικότερες πόλεις της περιοχής, τόσο εξαιτίας των εύφορων εδαφών της όσο και εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσεως. Την σπουδαιότητα της πόλεως μαρτυρεί και η έκτασή της (εικ. 4). Τα τείχη της έχουν μήκος πάνω από 10.000 μέτρα και περικλείουν έναν χώρο μήκους τεσσάρων χλμ.

7. Για μια συνθετική παρουσίαση των κυριότερων αποτελεσμάτων των ανασκαφών, που ξεκίνησαν συστηματικά το 1966 και συνεχίζονται μέχρι σήμερα, βλ. Τζένη Τσατσουπούλου - Καλούδη, "Η Αιγαιακή Μεσημβρία", *Αρχαιολογία* 13 (1984) 59-64, Χ. Μπακιριτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 59-61 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 80-84.

8. Η πόλη αναφέρεται κυρίως από τον Στράβωνα, *Γεωγραφικά* 7α.1.47 (48) και τον Πλίνιο, *Naturalis Historiae* 4.11.43, ενώ η ύπαρξή της είναι γνωστή και από τα αργυρά και χάλκινα νομίσματα, που έκοψε περί τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνας. Βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Μαρώνεια και Ορθαγόρεια*. Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, τόμ. 16, Αθήνα 1971, 45-51.

και πλάτους ενός. Σε αντίθεση με την Ζώνη, τόσο η έκταση αυτή όσο και η σύγχρονη χρήση της δεν έχουν επιτρέψει μέχρι σήμερα την συστηματική ανασκαφική της έρευνα. Συστηματικά έχουν ερευνηθεί ορισμένα μόνο σημεία, που παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον, όπως το θέατρο, που είχε χωρητικότητα 2.500 θεατών και πιστεύεται πως κατασκευάστηκε κατά τα ελληνιστικά χρόνια, ένα ιερό, που αποδόθηκε στον Διόνυσο, εξαιτίας της ανευρέσεως ενός πήλινου προσωπίου του θεού, και μία οικία ελληνιστικών χρόνων με αξιόλογο ψηφιδωτό. Την ακμή της πόλεως μαρτυρεί και η νομισματοκοπία της. Τα πρώτα νομίσματα εμφανίζονται στα τέλη του βου π.Χ. και φέρουν παράσταση αλόγου στον εμπροσθότυπο και αμπέλου στον οπισθότυπο, παραστάσεις δηλωτικές των δραστηριοτήτων της πόλεως⁹.

Εικ. 4: Τοπογραφικό σχεδιάγραμμα της Μαρωνείας (Θράκη, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 71).

Στα δυτικά ακολουθούσε η Στρώμη, η ανατολικότερη εγκατάσταση των Θασίων στην δική τους περαιά¹⁰. Η Στρώμη τοποθετείται στην χερσόνησο της Μολυβωτής, όπου οι ανασκαφές έφεραν στο φως την αρχαία πόλη, με το τείχος και τις οικίες, και στα βόρεια της χερσονήσου το νεκροταφείο των τύμβων. Πιο σημαντικά από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που δεν διατηρούνται

9. Για την ιστορία της πόλεως και τα αποτελέσματα των ανασκαφών, βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Μαρωνεία και Ορθαγόρεια*. Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, τόμ. 16, Αθήνα 1971, 1-44, Μαρία Σαρλά-Πεντάζου και Ευ. Πεντάζος, "Μαρωνεία", *Αρχαιολογία* 13 (1984) 44-49, Χ. Μπακιριτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 52-55 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 71-76. Για το νομισματοκοπείο της πόλεως, βλ. Edith Schönert-Geiss, *Griechisches Münzwerk: Die Münzprägung von Maroneia*, Βερολίνο 1987.

10. Η περαιά της Θάσου εκτεινόταν δυτικά του Νέστου, στην απέναντι της νήσου ηπειρωτική ακτή. Για την κατοχή της Στρώμης Θάσος και Μαρωνεία ήρθαν τουλάχιστον δύο φορές σε ρήξη, όπως πληροφορούν οι αρχαίοι συγγραφείς, βλ. Αρποκρατίων, s.v. Στρώμη και Δημοσθένης, *Προς Πολυκλέα περί του Επιτηρηραρχήματος*, L. 20-23.

σε καλή κατάσταση, είναι τα κινητά ευρήματα και ιδιαίτερα τα γλυπτά, όπως μία ιωνική ανθεμωτή στήλη με παράσταση κόρης, που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του βου π.Χ. και η Πεπλοφόρος, επίσης έργο ιωνικό των αρχών του 5ου¹¹.

Στον μυχό της Βιστονίδος λίμνης ακολουθούσε η Δίκαια, ίσως αποικία των Σαμίων¹² και, τέλος, τα Άβδηρα, η δεύτερη σημαντικότερη πόλη της περιοχής, μαζί με την Μαρώνεια. Ο Ηρόδοτος αναφέρει πως η πρώτη προσπάθεια ιδρύσεως της πόλεως έγινε από Κλαζομενίους κατά τα μέσα του 7ου π.Χ. αλλά απέτυχε όταν οι Θράκες σκότωσαν τον οικιστή τους Τιμήσιο. Η πόλη αποικίστηκε εκ νέου λίγες δεκαετίες αργότερα από τους κατοίκους της Τέω και αυτήν την φορά η προσπάθεια ήταν επιτυχής¹³. Η πόλη ήκμασε για τους ίδιους λόγους με την Μαρώνεια — ευφορία εδαφών και γεωγραφική θέση — και η ακμή της δεν ήταν μόνο εμπορική και οικονομική αλλά και πνευματική. Στα Άβδηρα γεννήθηκε ο μεγάλος φυσικός Δημόκριτος και ένας από τους πιο διάσημους σοφιστές της αρχαιότητας, ο Πρωταγόρας¹⁴.

Οι ανασκαφές υπήρξαν εδώ ιδιαίτερα πλούσιες σε συμπεράσματα. Έφεραν στο φως δύο περιβόλους (εικ. 5), εκ των οποίων ο βορειότερος χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 7ου π.Χ. αιώνας και, επομένως, συνδέεται με την πρώτη εγκατάσταση των Κλαζομενίων. Στα ΒΔ του περιβόλου αυτού βρέθηκε το νεκροταφείο της αρχαϊκής πόλεως, του οποίου οι ταφές χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 7ου και έως τις αρχές του βου π.Χ. Το χρονικό αυτό διάστημα των μερικών δεκαετιών και το γεγονός ότι το 90 % των τάφων περιέπου

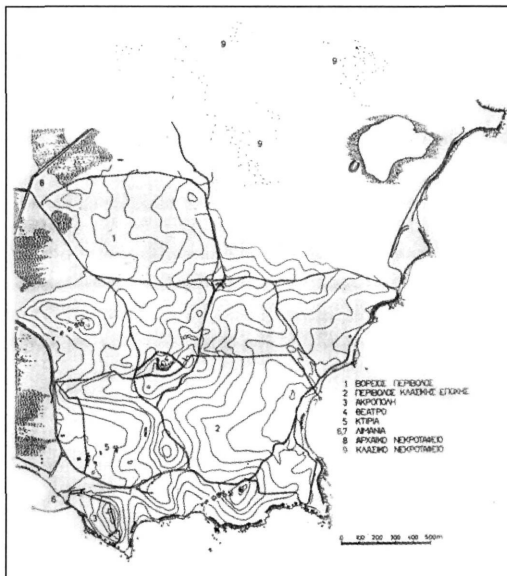
11. Βλ. Γ. Μπακαλάκης, *Ανασκαφή Στρώμης*, Θεσσαλονίκη 1967, Λυδία Κρανιώτη, "Στρώμη, μια Θασίτικη αποικία", *Αρχαιολογία* 13 (1984) 65-70 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 66-71.

12. Βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Άβδηρα και Δίκαια*, Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, τόμ. 6, Αθήνα 1971, 45-53, Χ. Μπακιρτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 35-36 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 64-65. Η άποψη πως πρόκειται για αποικία των Σαμίων είναι υποθετική και στηρίζεται στις εικονογραφικές συγγένειες, που παρουσιάζουν τα νομίσματα των δύο πόλεων.

13. Βλ. Ηρόδοτος, *Ιστορία* 1.168-69.

14. Για μια συνθετική παρουσίαση του χώρου και της ιστορίας του, βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Άβδηρα και Δίκαια*, Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, τόμ. 6, Αθήνα 1971, 1-44, Δ. Τριαντάφυλλος, "Άβδηρα. Ιστορικά στοιχεία", *Αρχαιολογία* 13 (1984) 27-34, Χ. Μπακιρτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 28-32 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 55-63.

ανήκε σε βρέφη, οδήγησε τους αρχαιολόγους στο συμπέρασμα πως οι πρώτοι άποικοι κινδύνευσαν όχι τόσο από τους Θράκες όσο από την ελονοσία. Το συμπέρασμα αυτό φαίνεται να ενισχύει και η μελέτη του σκελετολογικού υλικού¹⁵. Στα μέσα του 4ου π.Χ., μάλλον εξαιτίας των γεωμορφολογικών αλλαγών, που προκάλεσαν οι προσχώσεις του Νέστου, οι Αβδηρίτες εγκαταλείπουν την περιοχή του βορείου περιβόλου και η πόλη των ύστερων κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων αναπτύσσεται νοτιότερα. Από την νέα οχύρωση διατηρείται καλύτερα η περιοχή της λεγόμενης δυτικής πύλης, που εξασφάλιζε την επικοινωνία με το λιμάνι και προστατευόταν εκατέρωθεν από δύο ισχυρούς τετράγωνους πύργους. Στο εσωτερικό της νέας πόλεως έχουν ανασκαφεί κατά καιρούς οικίες ενώ έχει εντοπισθεί και η θέση του αρχαίου θεάτρου. Το νεκροταφείο της πόλεως αυτής — νεκροταφείο τύμβων — εκτεινόταν σε μεγάλη απόσταση στα βόρεια και έχει δώσει κατά καιρούς αξιόλογα ευρήματα, όπως χρυσά κοσμήματα και ειδώλια.

Εικ. 5: Τοπογραφικό σχεδιάγραμμα των Αβδήρων, όπου σημειώνονται οι δύο περιβολοί της αρχαίας πόλεως (Θράκη, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 62).

Με την ίδρυση των αποικιών αυτών στην θρακική ακτή του Αιγαίου εγκαινιάζεται η παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή και η βαθμιαία διείσδυση του ελληνικού πολιτισμού προς την ενδοχώρα. Μετά την απώθηση του προγενέστερου εγχωρίου πληθυσμού, του οποίου η αντίσταση σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρξε ιδιαίτερα ισχυρή, οι αποικίες εδραιώνονται και αχμαζούν οικο-

15. Για τις ανασκαφές του βορείου περιβόλου και του αρχαίου νεκροταφείου, βλ. Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, "Οι ανασκαφικές έρευνες στα αρχαία Αβδηρα", *Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1988, 39-74 και της ίδιας, "Η αρχαία πόλη των Αβδήρων. Β: Αρχαιολογικές έρευνες", *Αρχαία Θράκη. Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Κομοτηνή 1997, τόμ. II, 715-34.

νομικά. Όμως, τόσο οι σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές της Θράκης, όσο και η καίρια γεωγραφική της θέση κοντά στις χερσαίες και θαλάσσιες οδούς, που ένωναν την Ευρώπη με την Ασία και το Αιγαίο με τον Εύξεινο Πόντο, υποχρέωσαν τις πόλεις της περιοχής να αντιμετωπίσουν πολλές φορές κατά την διάρκεια της αρχαιότητας τις βλέψεις άλλων δυνάμεων¹⁶.

Πρώτοι εμφανίστηκαν οι Πέρσες, που κατά την διάρκεια της εκστρατείας τους εναντίον των Σκυθών το 513 π.Χ. ίδρυσαν το οχυρό του Δορίσκου, αμέσως δυτικά του Έβρου, και εγκατέστησαν σε αυτό φρουρά. Η επιλογή της θέσεως για βάση ανεφοδιασμού δεν υπήρξε τυχαία, αφού από αυτήν ελέγχονταν τόσο η χερσαία οδός ανατολής-δύσεως όσο και η ποτάμια επικοινωνία βορρά-νότου. Η παρουσία των Περσών θα διατηρηθεί για μερικές δεκαετίες μέχρι την οριστική εκδίωξή τους από τους Αθηναίους περί το 465 π.Χ., που γίνονται τώρα ο νέος ρυθμιστικός παράγοντας στην περιοχή.

Οι Αθηναίοι ενδιαφέρονται για τον έλεγχο δύο γειτονικών περιοχών: του Παγγαίου αμέσως δυτικά του Νέστου, που με τα χρυσοφόρα και αργυροφόρα κοιτάσματά του αποτελεί βασική πηγή τροφοδοτήσεως του νομισματοκοπέιου των Αθηνών, και του Ελλησπόντου ανατολικά, από όπου εξασφαλίζεται η ναυσιπλοΐα με τον Εύξεινο Πόντο, κύρια πηγή προελεύσεως των σιτηρών. Όπως είναι φυσικό, ο άμεσος έλεγχος των περιοχών αυτών αποκτά ζωτική σημασία για την Αθήνα και γίνεται κεντρικός άξονας στην χάραξη της εξωτερικής της πολιτικής. Μέλη της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας γίνονται τα Άβδηρα, η Μαρώνεια, η Σαμοθράκη, η Ζώνη, η Δρυς και η Σάλη, καταβάλλοντας φόρο στο ταμείο της Συμμαχίας. Τα ποσά, που αναγράφονται στους φορολογικούς καταλόγους, μαρτυρούν και την οικονομική τους ευρωστία. Ο φόρος των Αβδήρων είναι ο πέμπτος μεγαλύτερος στο σύνολο των 250 περίπου πόλεων της Συμμαχίας.

Κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα οι ισορροπίες ανατρέπονται και καθοριστικό ρόλο στην περιοχή διαδραματίζει μία νέα ανερχόμενη δύναμη, το γειτονικό βασι-

16. Για την ιστορία της Θράκης γενικότερα, βλ. Chr. M. Danov, *Altthrakien*, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1976 και του ίδιου, "Die Thraker auf dem Ostbalkan von der hellenistischen Zeit bis zur Gründung Konstantinopels", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II τόμ. 7.1, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1979, 21-185, για τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Για την ιστορία της περιοχής και τις εγκαταστάσεις των Ελλήνων αποίκων, βλ. B.H. Isaac, *The Greek settlements in Thrace until the Macedonian conquest*, Λέυδεν 1986. Στην ελληνική βιβλιογραφία, πλην των γενικών αναφορών στα βιβλία *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994 και Χ. Μπακιρτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 6-9, βλ. και Δ. Κ. Σαμσάρης, *Ο εξελληνισμός της Θράκης κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1980.

λειο της Μακεδονίας. Στα μέσα του αιώνας ο Φίλιππος Β' καταλαμβάνει και προσαρτά στο βασίλειό του ολόκληρη την Θράκη από τις ακτές του Αιγαίου μέχρι και την οροσειρά του Αίμου. Η κατάκτηση αυτή υπήρξε καθοριστικής σημασίας για την περιοχή αφού έθεσε σε νέες βάσεις τον τρόπο επικοινωνίας Ελλήνων και Θρακών. Ο Φίλιππος ενδιαφέρεται για τον άμεσο και αποτελεσματικό στρατιωτικό και διοικητικό έλεγχο της περιοχής και για τον λόγο αυτό αναπτύσσει τις χερσαίες επικοινωνίες και ιδρύει αποικίες στην ενδοχώρα. Τώρα η επαφή Ελλήνων και Θρακών είναι συνεχής και άμεση με σημαντικότερες συνέπειες στην διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Ενδεικτική για την πολιτική του Φιλίππου στην περιοχή που εξετάζουμε είναι η κατασκευή μίας σειράς οχυρών κατά μήκος του Νέστου, μεταξύ Δράμας και Σταυρουπόλεως, για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο της διαβάσεως αυτής μεταξύ Μακεδονίας και Θράκης. Το καλύτερα σωζόμενο και μόνο ανεσκαμμένο μέχρι σήμερα είναι το οχυρό της Καλύβας, που βρίσκεται κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα¹⁷. Είναι ένα μικρό κάστρο με περίμετρο 245 μ. από όπου ελέγχεται αποτελεσματικά μεγάλο μέρος της κοιλάδας. Κατά την ίδια εποχή εμφανίζονται και τάφοι μακεδονικού τύπου. Μέχρι σήμερα είναι γνωστοί τρεις, ένας στην Σταυρούπολη, ένας στα Σύμβολα και ένας στο Ελαφοχώρι¹⁸.

Η πολιτική του Φιλίππου συνεχίζεται και επί των διαδόχων του μέχρι τον κατακερματισμό του Μακεδονικού βασιλείου και την δημιουργία των ελληνιστικών κρατών. Η Θράκη γνωρίζει μία περίοδο αστάθειας και αβεβαιότητας για την οποία η έρευνα δεν διαθέτει πολλά στοιχεία. Η νότια Θράκη περιέρχεται υπό τον έλεγχο των Σελευκιδών, των Πτολεμαίων της Αιγύπτου και πάλι υπό την κατοχή των Μακεδόνων επί Φιλίππου του Ε' στα τέλη του 3ου και στις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνας. Ενδεικτική για την κατάσταση που επικρατεί στα χρόνια αυτά είναι μία επιγραφή, που προέρχεται από τα Άβδηρα. Διασώζει μέρος ενός νόμου, που ορίζει αμοιβή ενός ταλάντου για όποιον καταδώσει συνωμοσία κατά του καθεστώτος¹⁹.

17. Βλ. Χ. Μπακιρτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 25-26 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 92-96.

18. Βλ. Χ. Μπακιρτζής και Δ. Τριαντάφυλλος, *Θράκη*, Αθήνα 1988, 25, 48 και 73 αντίστοιχα, καθώς και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 89-91.

19. Μουσείο Αβδήρων ΜΑ 5903, βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Άβδηρα και Δίκαια*, Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις, τόμ. 6, Αθήνα 1971, σελ. 12, παρ. 58.

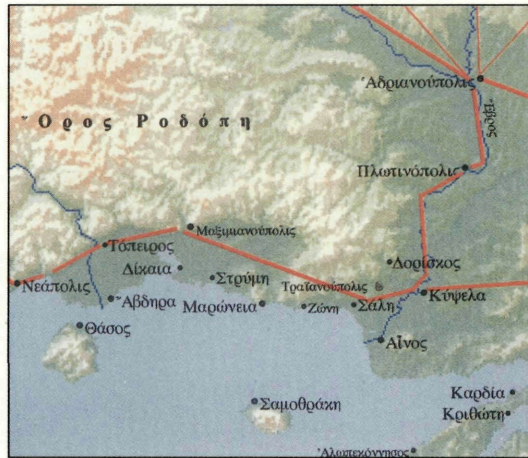
Η ασταθής αυτή κατάσταση σε ολόκληρη την ελληνιστική Ανατολή προκαλεί την σταδιακή παρέμβαση της νέας δυνάμεως της εποχής, της Ρώμης. Όταν το 168 π.Χ. καταλύει το γειτονικό βασίλειο της Μακεδονίας, ανακηρύσσει ελεύθερες τις μεγάλες πόλεις της Θράκης του Αιγαίου: τα Άβδηρα, την Μαρώνεια, την Αίνο και την Σαμοθράκη. Στους χρόνους αυτούς χρονολογείται και μία επιγραφή, που διασώζει το κείμενο της συμφωνίας μεταξύ Ρωμαίων και Μαρωνιτών για αμοιβαία υποστήριξη σε περίπτωση επιθέσεως από τρίτη δύναμη²⁰. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι ενέργειες αυτές της Ρώμης αποσκοπούν αποκλειστικά στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, που είναι η δημιουργία μίας ζώνης φιλικά διαχειόμενης στην περιφέρεια του κράτους της, ταυτόχρονα, όμως, ευνοεί και τις πόλεις της περιοχής, που ακμάζουν και πάλι εκμεταλλεόμενες τις νέες συνθήκες σταθερότητας. Κατά τους χρόνους αυτούς, τα νομίσματα της Μαρωνείας εμφανίζουν μεγάλη διάδοση σε ολόκληρη την Βαλκανική, μαρτυρώντας το εύρος και την ένταση των εμπορικών της συναλλαγών.

Τελικά, το 46 μ.Χ. η Θράκη γίνεται επαρχία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Όπως ο Φίλιππος παλαιότερα, έτσι και οι Ρωμαίοι ενδιαφέρονται κατά κύριο λόγο για τον στρατιωτικό και διοικητικό έλεγχο της περιοχής και ακολουθούν σε γενικές γραμμές την ίδια πολιτική. Η ολοκλήρωση της Εγνατίας οδού, που διασχίζει τα Βαλκάνια από το Δυρράχιο έως τον Ελλήσποντο και το Βυζάντιο περνώντας και από τα εδάφη των πόλεων της Θράκης του Αιγαίου, εξασφαλίζει την ασφαλή μετακίνηση εμπορών και στρατευμάτων. Όσες πόλεις βρίσκονται κοντά στον άξονα αυτόν — όπως η Μαρώνεια — ακμάζουν, ενώ οι πιο απομακρυσμένες — όπως τα Άβδηρα — δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες και σταδιακά χάνουν την σπουδαιότητά τους.

Άλλη σημαντική όψη της πολιτικής των Ρωμαίων στην περιοχή είναι η συγκέντρωση του διάσπαρτου αγροτικού πληθυσμού σε μεγάλα αστικά κέντρα, πολιτική που εφαρμόστηκε κυρίως από τους αυτοκράτορες Τραϊανό και Αδριανό στον 2ο μ.Χ. αιώνα. Τώρα ιδρύονται η Τραϊανούπολις, η Πλωτινόπολις, η Αδριανούπολις λίγο βορειότερα, ενώ η Τόπειρος — στην διάβαση του Νέστου — μετονομάζεται σε Ουλπία Τόπειρο από το οικογενειακό όνομα του αυτοκράτορα Τραϊανού (εικ. 6).

20. Πρόκειται για την επιγραφή του Μουσείου Κομοτηνής ΑΓΚ 1712, βλ. Δ. Τριανάφυλλος, "Συμμαχία Ρωμαίων και Μαρωνιτών", *Θρακική Επετηρίδα* 4 (1983) 419-46.

Η επιλογή των θέσεων αυτών δεν είναι τυχαία αλλά ανταποκρίνεται στις νέες ανάγκες της εποχής. Η Τραϊανούπολις βρίσκεται κοντά στην Εγνατία οδό και σε μία διακλάδωσή της που ενώνει τα παράλια με την θρακική ενδοχώρα κατά μήκος του Έβρου. Από τα σημαντικά ευρήματα των ρωμαϊκών χρόνων, που έχουν έρθει στο φως κοντά στην πόλη, είναι ένας μεγάλος ταφικός τύμβος, που περιείχε πλήθος χρυσών, αργυρών και χάλκινων αντικειμένων, που μαρτυρούν την ακμή της²¹.

Εικ. 6: Χάρτης της περιοχής, όπου σημειώνονται οι πόλεις των ρωμαϊκών χρόνων και η πορεία της Εγνατίας οδού.

Κοντά στην ίδια διακλάδωση της Εγνατίας ιδρύθηκε και η Πλωτινόπολις, που τοποθετείται στην περιοχή του σημερινού Διδυμοτείχου και συγκεκριμένα επί του λόφου της Αγίας Πέτρας δίπλα στον λόφο του Κάστρου. Εδώ έχουν βρεθεί κατάλοιπα οικιών, οχυρώσεων, τάφων αλλά και κινητά ευρήματα, όπως ένα ψηφιδωτό με παράσταση της Λήδας και του Κύκνου, που χρονολογείται στα μέσα του 2ου μ.Χ. αιώνας, και η χρυσή σφυρήλατη κεφαλή του αυτοκράτορος Σεπτίμιου Σεβήρου²². Σε νευραλγικό σημείο βρισκόταν και η Τόπειρος, κοντά στην Εγνατία οδό και στο σημείο όπου αυτή διέσχιζε τον Νέστο²³.

21. Η Τραϊανούπολις τοποθετείται περί τα 13,5 χλμ. ανατολικά της Αλεξανδρουπόλεως και, παρά το γεγονός πως τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ανήκουν σε μεταγενέστερους χρόνους, η ταύτιση της θέσεως είναι ευρύτερα αποδεκτή. Για την ανασκαφή του τύμβου, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, "Ο ταφικός τύμβος της Τραϊανουπόλεως", *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 5 (1991) 439-53.

22. Βλ. Εύη Σκαρλατίδου, "Ανασκαφές στην αρχαία Πλωτινόπολη", *Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1988, 109-26 και *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης 1994, 136 και 139.

23. Η τοποθέτηση της Τοπείρου στην περιοχή του Παραδείσου δεν έχει ακόμη επιβεβαιωθεί ανασκαφικά, αν και στην περιοχή έχουν κατά καιρούς ανευρεθεί αξιόλογα γλυπτά και σημαντικές επιγραφές. Ενδεικτικά αναφέρονται μία γυναικεία κεφαλή ρωμαϊκών χρόνων, βλ. Χάϊδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, "Πορτραίτο της Αγριππίνας της νεώτερης", *Θρακική Επετηρίδα* 7 (1987-1990) 81-102, και μία επιγραφή με κατάλογο των στρατηγών της Θράκης, που χρονολογείται στα πρώτα χρόνια

Η ίδρυση των νέων αυτών αστικών κέντρων στηρίχθηκε κυρίως στον ελληνικό ή εξελληνισμένο εγχώριο πληθυσμό. Στην περιοχή, που μας απασχολεί, οι Ρωμαίοι δεν ίδρυσαν αποικίες και αυτό υπήρξε καθοριστικό για την διατήρηση και διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Οι λατινόγλωσσες επιγραφές είναι ελάχιστες, πολύ λίγα και τα ρωμαϊκά ονόματα.

Όταν το 330 μ.Χ. ο Μέγας Κωνσταντίνος μεταφέρει την πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην παλαιά αποικία των Μεγαρέων, το Βυζάντιο, που τώρα μετονομάζεται σε Κωνσταντινούπολη, η Θράκη παύει να βρίσκεται στην περιφέρεια του αρχαίου κόσμου και για πρώτη φορά στην ιστορία της βρίσκεται στο επίκεντρο ενός νέου πολιτισμού, του βυζαντινού. Η μακραίωνη παρουσία των ελληνικών αποικιών στην περιοχή, η πολιτική των Μακεδόνων βασιλέων αλλά και των Ρωμαίων κατακτητών της οδήγησαν στην σταδιακή πολιτιστική αφομοίωση των εγχώριων πληθυσμών και καθόρισαν τον χαρακτήρα της περιοχής και κατά τους επόμενους αιώνες.

της προσαρτήσεως της περιοχής στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία, βλ. Δ. Λαζαρίδης, "Κατάλογος στρατιγών Θράκης", *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1953-1954, 235-44. Για τα προβλήματα τα σχετικά με την ταύτιση της θέσεως, βλ. ενδεικτικά Λουΐζα Πολυχρονίδου-Λουκοπούλου, "Τόπειρος, πόλις της Θράκης: προβλήματα ιστορικής γεωγραφίας και τοπογραφίας", *Byzantinische Forschungen* 14 (1989) 577-99, πίν. 232-36.

Η ιστορική διαδρομή της Θράκης στα πλαίσια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας

Τηλέμαχος Κ. Λουγγής

Διευθυντής Ερευνών στο Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Τα ιστορικά πεπρωμένα της Θράκης κατά την Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα χαρακτηρίζονται από το ότι η γεωγραφική αυτή περιοχή αποτελούσε το πρώτο ευρωπαϊκό έδαφος, το οποίο θα έπρεπε να κατακτήσει ο οποιοσδήποτε επιδρομέας από την Ασία, στην προσπάθειά του να φτάσει σε πολιτισμένες κοινωνίες. Για τον ιστορικό Προκόπιο τον Καισαρέα, η θάλασσα εξ Ωκεανου και Ισπανίας γην την ευρωπαϊάν εν αριστερα ποιουμένη μέχρι μεν ες Θράικην κατά ταυτα χωρει προς ανίσχοντα που τον ήλιον¹. Η αντίληψη αυτή διατηρήθηκε με απόλυτο τρόπο ως το δέκατο τρίτο αιώνα, οπότε οι Μογγόλοι εισέβαλαν στην Ευρώπη όχι διαμέσου της Θράκης αλλά διαμέσου της ευρασιατικής στέππας αλλά, αργότερα, ο κανόνας αυτός επιβεβαίωσε και πάλι την ισχύ του, όταν οι Οθωμανοί αποβιβάστηκαν στη Θράκη το 1352² για να μη σταματήσουν πια παρά στη Βιέννη. Ιδιαίτερα στην αρχή του Μεσαίωνα, η Θράκη θα διακριθεί ως περιοχή επιτυχημένης άμυνας του πολιτισμένου κόσμου απέναντι σε νομάδες εισβολείς³.

Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη στο απώτατο ανατολικό άκρο της Θράκης της περιλάλητης βυζαντινής πρωτεύουσας, της Κωνσταντινούπολης από το 324, ανέδειξε την περιοχή αυτή περιοχή σε κεντρικό και, κατά συνέπεια, τον πιο ζωτικό χώρο της αυτοκρατορίας αυτής με τη χιλιόχρονη ζωή. Ο πολύς Προκόπιος επιμένει στο ότι η Κωνσταντινούπολη δεν προΐσταται μόνο διοι-

1. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων, Δ', 9, 1, σ. 136 - 137 Haury - Wirth.

2. Για την κατάληψη της Καλλίπολης από τους Τούρκους το 1354, βλ. π.χ. P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, I, Wien 1975 (CFHB 12/1), 299.

3. Βλ. P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l' époque romaine jusqu' au VIIIe siècle, Revue historique 211, 1954, 265 - 308.

κητικά στα μέρη της Θράκης, αλλά και σαν φυσική ακρόπολη της Ευρώπης, φράζοντας με τη θάλασσα την απόληξη της Ασίας⁴. Η ιστορική πείρα έδειξε ότι η Κωνσταντινούπολη δεν μπόρεσε να επιζήσει, όταν στερήθηκε τη θρακική της ενδοχώρα. Ταυτόχρονα, η ανάδειξη της Θράκης σε ενδοχώρα της μεγαλύτερης μεσαιωνικής πρωτεύουσας συνοδεύεται από μια προοδευτική αύξηση της σημασίας της που αποκτά έτσι μια ιδιαίτερη, αυτοκρατορική θα λέγαμε, παράμετρο. Στο θρακικό Έβδομον (σήμερα Bakirköy, έβδομο μίλι από το κέντρο της Κωνσταντινούπολης) γίνονται συνήθως οι αναγορεύσεις των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Ο μητροπολίτης της θρακικής Ηρακλείας Περίνθου (Eregli) είχε πρωτεύοντα ρόλο στην αναγόρευση του πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, σύμφωνα με την παράδοση. Η άνοδος της σημασίας της Θράκης εξαιτίας της ακτινοβολίας της Κωνσταντινούπολης⁵ έχει σαν αποτέλεσμα να θεωρείται από τους βυζαντινούς συγγραφείς η ένδοξη κατά την Αρχαιότητα Μακεδονία ως προέκταση ή δυτικό παράρτημα της Θράκης, με τη γνωστή έκφραση *Θράκην και Μακεδονίαν ή Θράκης και Μακεδονίας*⁶. Η διφυής υπόσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε δυο ηπείρους θα συντελέσει επίσης στο να θεωρείται ο όρος *Θράκη* ή *Θραικωα μέρη ταυτόσημη με τον όρο Ευρώπη*, σε αντιπαράθεση με την *Ασία*⁷ καθώς μάλιστα Ευρώπη λέγεται η ακραία ανατολική επαρχία (provincia) της υστερορωμαϊκής διοίκησης Θράκης (diocesis Thraciae), από την οποία θα αποσπαστεί η πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη ως ιδιαίτερη διοικητική ενότητα (βλ. πιο κάτω). Σύντομα, οι άγιοι θρακικής προέλευσης, θα γίνουν δημοφιλείς και σεβαστοί στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα.⁸

Είναι, συνεπώς, φυσικό, η οικιστική, διοικητική και κοινωνική εξέλιξη της Κωνσταντινούπολης να μεταβάλλει ριζικά την υστερορωμαϊκή πολιτική και διοικητική διεύθυνση της Θράκης, της οποίας οι βάσεις τοποθετούνται στη βασιλεία των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού (284 - 305) και Κωνσταντίνου Α' (306 - 337). Σε κάθε κρίσιμη περίπτωση, εκδηλώνεται μια σχεδόν αδιάλειπτη αυτοκρατορική μέριμνα για την πυκνότητα του αγροτικού πληθυσμού της Θράκης και την παραγωγική του απόδοση. *Πότερον ουν βέλτιον νεκρων*

4. Προκόπιος, Κτισμ., Δ', 8, 2, σ. 133 - 134.

5. Βλ. The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991, 2079 - 2080.

6. Θεοφάνης, 475 και 495/496 de Boor. Λέων Διάκονος, ΣΤ', 13, σ. 111 CSHB. Σκυλίτζης, 330, 95 Thurn.

7. Π.χ. Θεοφάνης, 415, 12 - 15 και 417, 26 - 27. Λέων Διάκονος ΣΤ', 11, σ. 108.

8. H. Delehay, Saints de Thrace et de Mésie, Analecta Bollandiana 31, 1912, 161 - 300.

εμπλησαι την Θράικην ή γεωργών; θα ρωτήσει ρητορικά ο συγκλητικός Θεμιστιος⁹, λίγο μετά τη συνθήκη του 382 που εγκατέστησε τους Γότθους στη Θράκη. Το ίδιο θα συμβεί πολύ αργότερα, μετά την οριστική εγκατάσταση των Βουλγάρων νότια του Δούναβη (680/681), οπότε οι βυζαντινοί αυτοκράτορες θα προβούν σε αλληπάλληλες και, όπως φαίνεται, συστηματικές μετακινήσεις πληθυσμών με σκοπό τον εποικισμό των θρακικών περιοχών που παραμένουν βυζαντινές ως τη Μεσημβρία (Nesebar)¹⁰, με πληθυσμούς που προέρχονται κύρια από ακραίες ανατολικές μικρασιατικές επαρχίες¹¹. Στις αρχές του ένατου αιώνα, ο αυτοκράτορας Λέων Ε΄ ο Αρμένιος (813 - 820) θα ανανεώσει τις πόλεις κατά Θράικην, Μακεδονίαν τε πασαν και έως των ορίων των Σκυθών¹² και το ίδιο θα πράξει το δέκατο αιώνα ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920 - 944)¹³, ως την εποχή που οι Βυζαντινοί θα αισθανθούν αρκετά ισχυροί για να υποτάξουν τους Βουλγάρους και να ξαναφέρουν τα σύνορα της αυτοκρατορίας τους και πάλι στο Δούναβη¹⁴.

Στο θέμα του γεωγραφικού διαχωρισμού της βυζαντινής Θράκης από τη Βουλγαρία, οι βυζαντινοί συγγραφείς είναι, όπως πάντα ιδιαίτερα προσεκτικοί. Ο Λέων Διάκονος π. χ.¹⁵ ισχυρίζεται ότι η χώρα που κατοικείται από τους Μυσούς (Βουλγάρους) θα μπορούσε, με ποιητική άδεια, να θεωρηθεί πηγή κάθε κακού: μια περιοχή αμφιλαφή και λοχμώδη διαδέχεται μια άλλη περιοχή κρημνώδης και σηραγγώδης και αυτήν την διαδέχεται μια άλλη περιοχή τελματώδης και σομφώδης¹⁶. Ολόκληρη η χώρα είναι αλσώδης, γεμάτη δύσβατα όρη, περιρρέεται από μέγιστους ποταμούς και κατοικείται μόνο γύρω από τον Αίμο και τη Ροδόπη. Η περιφρονητική και ιδιαίτερα αρνητική αυτή κρίση που έχει σκοπό να δικαιολογήσει τους δισταγμούς του αυτοκράτορα Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963 - 969) να εισβάλει στη Βουλγαρία συμπληρώνεται από την υπαινικτική δήλωση ότι οι Βούλγαροι πάντοτε κατέτρεχαν τα Θρακωια κλίματα¹⁷ που, βέβαια, τοποθετούνται γεωγραφικά νότια της

9. Themistii Orationes, 16, Downey I, 301, 26 - 27.

10. Θεοφάνης, 391, 6 - 8.

11. Θεοφάνης, 422, 15 - 18. 429, 19 - 22. 452, 1 - 2.

12. Γενέσιος, Α΄, 23, σ. 21 Lesmueller-Werner και Thurn. Συνεχεια Θεοφάνη, 30 CSHB.

13. Συν. Θεοφ., 431.

14. Για τη διάβαση του Δούναβη από εισβολείς στη Θράκη βλ. F. Hornstein, ΙΣΤΡΟΣ ΑΜΑΞΕΥΟΜΕΝΟΣ. Zur Geschichte eines literarischen Topos, Gymnasium 64, 1957, 154 - 165.

15. Λέων Διάκονος, Δ΄, 5, σ. 62.

16. Σομφός είναι το εσωτερικό μέρος του φλοιού των δέντρων.

17. Λέων Διάκονος, ΣΤ΄, 9, σ. 104.

Ροδόπης. Αυτός ο τόπος θεωρείται όμορος και *αγχιτέρμων της Μυσίας*¹⁸, ενώ ο Δούναβης (Ίστρος) μοιάζει για τον Λέοντα Διάκονο να βρίσκεται τόσο μακριά, ώστε να αποτελεί έναν από τους ποταμούς που πηγάζουν από τη βιβλική Εδέμ!¹⁹ Πέρα από την Αδριανούπολη υπάρχουν μόνο στενές και επικίνδυνες διαβάσεις που οδηγούν στη Βουλγαρία²⁰ και μια αναλογικά όμοια εικόνα δίνεται από το ιστορικό κείμενο του Ιωάννη Σκυλίτζη, όπου η Θράκη απεικονίζεται να βρίσκεται νότια της Βουλγαρίας²¹, στην οποία μπορεί κανείς να εισβάλει από μια δίοδο στη Ροδόπη, παράλληλα με τον Έβρο²². Ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ (976 - 1025) θα επιχειρήσει την εισβολή στην καρδιά της Βουλγαρίας από την κατεχόμενη από τους Βυζαντινούς Φιλιππούπολη (Ploudiv)²³, ενώ, την εποχή αυτή των αλλεπάλληλων εκστρατειών και εισβολών στη Βουλγαρία, σπουδαίο ορμητήριο ανασύνταξης και ανεφοδιασμού του βυζαντινού στρατού θα αναδειχθεί η Μοσυνόπολη (πρώην Μαξιμιανούπολη, μάλλον κοντά στο σημερινό Πόρτο - Λάγο)²⁴ που θα εμφανίζεται και στα μεταγενέστερα κείμενα²⁵. Εκείνο όμως που προβάλλει πιο έντονα από οτιδήποτε άλλο την εποχή των βουλγαρικών πολέμων επί Βασίλειου Β΄ είναι το ότι η Θράκη, έστω και γεωγραφικά συρρικνωμένη στα εδάφη νότια της Ροδόπης, παραμένει συνεχώς υπό βυζαντινή κατοχή, σε αντίθεση με τη Μακεδονία που ελέγχεται συνήθως, αλλού σταθερά και αλλού σποραδικά, από το στρατό του Σαμουήλ. Αν πιστέψει κανείς τα όσα ισχυρίζεται το 1018 ο πατριίκιος και στρατηγός Αχρίδος Ευστάθιος ο Δαφνομήλης και που μας παραδίδει ο Σκυλίτζης²⁶, οι Ρωμαίοι που κατοικούν τη Θράκη και τη Μακεδονία έχουν κάποια “απέχθεια” προς τους Βουλγάρους, σε αντίθεση με τους Ρωμαίους της Μικράς Ασίας, που πολεμούν τους Βουλγάρους μόνο από καθήκον.

Γενικά όμως, οι πόλεμοι με τους Βουλγάρους και, στη συνέχεια, η βυζαντινή κατοχή της Βουλγαρίας (1018 - 1185) θα δώσει στη Θράκη σχετικά ελα-

18. Λέων Διάκονος, ΣΤ΄, 11, σ. 108.

19. Λέων Διάκονος, Η΄, 1, σ. 129.

20. Λέων Διάκονος, Η΄, 2, σ. 130. Πρβλ. Vasilka Tapkova - Zaïmova, Kum vuprosa za voennite putista prez purvoto bulgarsko carstvo, Istoriceski Pregled 1, 1958, 60 - 61.

21. Σκυλίτζης, 264, 75 και 288, 20 - 21.

22. Σκυλίτζης, 330, 15.

23. Σκυλίτζης, 343, 79 - 80.

24. Σκυλίτζης, 343, 82. 354, 81. 355, 17. 357, 68.

25. Π. χ. Αχροπολίτης, 9 Heisenberg. Villehardouin, 270, σ. 271, Faral.

26. Σκυλίτζης, 362, 17 - 21.

στικά γεωγραφικά όρια. Αρκετά αργότερα από την ίδρυση του δεύτερου βουλγαρικού βασιλείου (1185), ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1258 - 1282) θα μιλήσει ρεαλιστικά για την υφ' ημας Θράκη²⁷, ενώ ο κλασικιστής ιστορικός του δέκατου τέταρτου αιώνα Νικηφόρος Γρηγοράς θα θεωρήσει το όρος Αίμος ως σύνορο ανάμεσα στη Βουλγαρία προς Βορρά και στη Θράκη και Μακεδονία προς Νότο²⁸.

Ως άμεσος περίγυρος της Κωνσταντινούπολης, όπου εδρεύει η εξουσία, η Θράκη θα αποτελέσει το πεδίο όπου θα συντρίβονται ανταρσίες και εξεγέρσεις, ιδιαίτερα του Θωμά του Σλάβου (821 - 823)²⁹ και του Γεώργιου Μανιάκη στο Μαρμάριο, κοντά στην Αμφίπολη³⁰ το 1043, και εισβολές, όπως αυτές των Πετσενέγγων στην Αδριανούπολη (Edirne) το 1050³¹, στη Γολόη (αταύτιστη) το 1051³² και στη Χαριούπολη (45 χμ ΒΔ της Ραιδεστού)³³. Ήδη επί Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969 - 976), ο μάγιστρος Βάρδας Σκληρός είχε συντρίψει τους Ρως στην Αρκαδιούπολη (Lule Burgaz) το 971³⁴. Η σειρά αυτή των νικών θα συμπληρωθεί από τη συντριβή των Πετσενέγγων από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081 - 1118) στο Λεβούνιον³⁵ το 1091³⁶ και από τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό (1118 - 1143) στη Βερόη (Stara Zagora) το 1122/1123³⁷. Στη Θράκη αρχίζουν να εμφανίζονται ως γηγενείς διάφορες αριστοκρατικές οικογένειες που διοικούν συνήθως τον τοπικό στρατό³⁸, όπως οι Βατάτζηδες³⁹, που αποκαλούνται *εγχώριοι δυνάσται*. Από τη Θράκη κατάγονται οι Βρανάδες (Αδριανούπολη)⁴⁰ και, αργότερα, οι Απρηνοί (κώμη

27. Αυτοβιογραφία Μιχαήλ Η΄, 457 Grégoire.

28. Γρηγοράς, Επιστολές, 32 Α - Β, 41 - 44, σ. 117 Leone.

29. Helga Köpstein, Zur Erhebung des Thomas, Studien zum 8. und 9. Jahrhundert in Byzanz (Berliner byzantinistische Arbeiten 51), Berlin 1983, 61 - 87.

30. Σκυλίτζης, 428, 82 - 85. Πρβλ. Γ. Θεοχαρίδου, Κατεπανίκια της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1954, 39, σημ. 1.

31. Σκυλίτζης, 470 - 471.

32. Σκυλίτζης, 472, 43.

33. Σκυλίτζης, 473, 55 - 63.

34. Λέων Διάκονος, ΣΤ, 12 - 13, σ. 109 - 111. Σκυλίτζης, 288 - 291.

35. Για την τοποθεσία του, ODB, 1200 - 1201.

36. Άννα Κομνηνή, Η, 5, 3= Leib II, 141.

37. Α. Σαββίδης, Η τελευταία πατζινακική επιδρομή στο Βυζάντιο, Παρνασσός 27, 1985, 493 - 507.

38. Σκυλίτζης, 439, 83 - 86.

39. Σκυλίτζης, 441, 49 - 56.

40. M. Angold, The Byzantine empire 1025 - 1204. A Political History, London - New York 1984, 272.

Άπρος, κοντά στη Ραιδεστό)⁴¹, οι Ταρχανειώτες⁴² και άλλοι. Όπως αναφέρει ο Νικήτας Χωνιάτης⁴³, το 1204, υπάρχουν πολλοί επίσημοι το γένος και ουκ άδοξοι προς πόλεμον και πατρίδας τας εν Θράκιη πόλεις αυχουντες που προσχωρούν στους Λατίνους κατακτητές. Μια σύντομη πολεμική ελληνο-βουλγαρική σύμπραξη εναντίον των Λατίνων στα μέρη της Θράκης το 1204 - 1206⁴⁴, ίσως να προαναγγέλλει την αντιδυτική πολιτική του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης το δέκατο τέταρτο αιώνα. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα όμως, την εποχή της αυτοκρατορίας της Νίκαιας και του βουλγαρικού βασιλείου των Ασενιδών στη Φιλιππούπολη ακούγονται φράσεις που ασφαλώς απεικονίζουν τη συνέχεια μιας πρόσφατης αυτοκρατορικής παράδοσης, όπως ο ημέτερος χωρος τη Ρωμαίων προσήκει αρχη και ημεις δε πάντες εκ Φιλιππουπόλεως ορμώμεθα, καθαροί το γένος Ρωμαιοί⁴⁵.

Από το δέκατο τρίτο στο δέκατο τέταρτο αιώνα, η κατάρρευση των τελευταίων βυζαντινών σημείων άμυνας στη Μικρά Ασία αναδεικνύει τη Θράκη στη μοναδική συνεχόμενη με την Κωνσταντινούπολη βυζαντινή επαρχία, που αρχίζει να αποτελεί πεδίο αιματηρών εμφυλίων πολέμων, πρώτα ανάμεσα στον Ανδρόνικο Β' (1282 - 1328) και στον Ανδρόνικο Γ' (1328 - 1341) και, στη συνέχεια, ανάμεσα στον Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνό (1347 - 1354) και στη δυναστεία των Παλαιολόγων. Η διαπεραίωση των Τούρκων στην Ευρώπη (1352/1354) όπου σύντομα θα κατακτήσουν την Αδριανούπολη και θα την αναγορεύσουν σε πρωτεύουσά τους⁴⁶, σηματοδοτεί και την οριστική απώλεια της Θράκης για το Βυζάντιο, του οποίου η κυριαρχία περιορίζεται πια στην Κωνσταντινούπολη και την τάφρο της, όπως θα απαντήσει αλαζονικά ο Μεχμέτ Β' (1451 - 1481) στον Κωνσταντίνο ΙΑ' Παλαιολόγο (1449 - 1453). Σύμφωνα με τον ιστορικό της άλωσης Δούκα, πρέπει να ήταν ένα πραγματικά μεγαλειώδες θέαμα η απόβαση του Μεχμέτ Β' στην Καλλίπολη και η πορεία του μέσα στη θρακική πεδιάδα, όπου συνέρρεαν ποικιλόχρωμα και άφθονα πλήθη για να τον υποδεχτούν και να τον προσκυνήσουν. Η σκηνή αυτή σφραγίζει την έναρξη της απόλυτης τουρκικής κυριαρχίας στην ανατολική Θράκη που θα διαρκέσει ως και τον εικοστό αιώνα.

41. D. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 102 - 103.

42. Polemis, *Doukai*, 183 - 184.

43. Χωνιάτης, σ. 612 van Dieten.

44. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Η κατά των Λατίνων ελληνοβουλγαρική σύμπραξις εν Θράκη τωι 1204 - 1206*, Αθήναι 1964.

45. Ακροπολίτης, 44, σ. 76 - 77.

46. D. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium 1261 - 1453*, London 1972, 285 - 286.

ΜΕΡΟΣ Α: Η ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΡΑΚΗ

(τέταρτος-τέλη εβδόμου αι.)

Την εποχή που η Θράκη, ως γεωγραφική και διοικητική ενότητα, αρχίζει να περιλαμβάνεται στο Ανατολικό τμήμα (*partes Orientis*) της μεταγενέστερης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δηλ. μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Θεοδόσιου Α' (17 Ιαν. 395), διατηρεί σε γενικές γραμμές τον αρχαίο γεωγραφικό της χαρακτήρα⁴⁷. Σε ό,τι αφορά τη δημογραφική κατανομή του πληθυσμού της, η Θράκη παρουσιάζει δυο διαφορετικές όψεις: η δυτική και βορειοδυτική Θράκη, περιοχή κύρια ορεινή, παρουσιάζει μια αγροτική βασικά εικόνα, με κώμες και χωριά με ως 1000 σχεδόν κατοίκους⁴⁸. Η ανατολική Θράκη, που εκτείνεται ως ομαλή πεδιάδα ως την Κωνσταντινούπολη, περιλαμβάνει έως 40 ανθηρές πόλεις και πολίσματα⁴⁹, διαθέτει πυκνό σύστημα χερσαίας και θαλάσσιας επικοινωνίας, διακίνηση αγαθών και ακμάζον εμπόριο⁵⁰. Αντίθετα, οι πόλεις της δυτικής και βορειοδυτικής Θράκης παρουσιάζουν ομοιότητες με τις πόλεις της δακικής και της μακεδονικής ενδοχώρας⁵¹. Η διαφορά αυτή επηρεάζει και το χαρακτήρα των χερσαίων δρόμων ρωμαϊκής κατασκευής που θα παραμείνουν λίγο, πολύ ανοικτοί σε σχεδόν ολόκληρη τη διάρκεια του Μεσαίωνα στη πεδιάδα της ανατολικής Θράκης, ενώ στην υπόλοιπη θα επικρατήσουν οι πολεμικές συνθήκες και ο στρατιωτικός χαρακτήρας των μετακινήσεων⁵².

Γεωγραφικά, η Θράκη μπορεί να χωρίζεται από τη Μυσία με τον Αίμο, όπως το καταλάβαινε ακόμα ο λόγιος Νικηφόρος Γρηγοράς το δέκατο τέταρτο αιώνα⁵³, αλλά το ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα του τέταρτου μ. Χ. αιώνα

47. Δυτικό της όριο θεωρείτο ο Αξιός, ή ο Στρυμών ή ο Νέστος. Βλ. E. Oberhammer, *Thrace* 3, RE 6A/1 (1936), 2. *Ausdehnung. Grenzen.* 394 - 396.

48. V. Velkov, *Les campagnes et et la population rurale en Thrace aux IVe - VIe siècles*, *Byzantinobulgarica* 1, 1962, 52.

49. Θ. Παπαζώτος, *Ανίχνευση τοπογραφική της Ανατολικής Θράκης*, *Byzantinische Forschungen* 14, 1989, 545.

50. Παπαζώτος, *Ανίχνευση*, 556.

51. V. Velkov, *Gradut v Trakia i Dakia prez ksnata anticnost, IV - VI vek*, *Proucvanija i meteriali*, Sofia 1959.

52. P. Soustal, *Thrakien (Thrakien, Rhodope und Haemimontus)*, TIB 6, Wien 1991, 132 - 136 για το οδικό σύστημα και το δίκτυο των δρόμων.

53. Βλ. πιο πάνω, σημ. 28. Πρβλ. T. C. Lounghis, *La Montagne. Quelques considérations d' après les sources byzantines*, *Communications grecques présentées au VIe Congrès international des Etudes du Sud-Est européen*, Athènes, 1990, 47 - 55.

αποκαλεί με το γενικό όνομα Θράκη όλα τα εδάφη της Βαλκανικής Χερσονήσου που εκτείνονται από το Αιγαίο ως το Δούναβη⁵⁴, ανατολικά από μια νοητή ημικυκλική γραμμή που έχει την κοίλη της πλευρά προς Α και την κυρτή της πλευρά προς Δ, ξεκινώντας από το φρούριο του Οίσκου (Oescus) πάνω στο Δούναβη για να καταλήξει στο Αιγαίο, σχεδόν απέναντι από τη Θάσο. Έτσι, οι Ρωμαίοι παραβλέπουν την ασάφεια του αρχαίου γεωγραφικού ορισμού της Θράκης που ήθελε ως δυτικό της όριο άλλοτε το Στρυμόνα, άλλοτε το Νέστο και άλλοτε τον Αξιό⁵⁵ και, ταυτόχρονα, επεκτείνουν με τη διοικητική τους αυτή διευθέτηση τον όρο Θράκη ως το Δούναβη. Η ρωμαϊκή αυτή διοικητική πρωτοβουλία θα συντελέσει ώστε, πολλές φορές στη συνέχεια, ο όρος Θράκη στις βυζαντινές πηγές να υποδηλώνει και τις περιοχές από τον Αίμο ως το Δούναβη. Γενικά, όταν ένας εισβολέας διαβεί το Δούναβη, προσβάλλει τη Θράκη⁵⁶.

Τον τέταρτο αιώνα, η Θράκη αποτελεί μια από τις διοικήσεις (dioceses) της Επαρχότητας ή Υπαρχίας της Ανατολής (Praefectura Praetorio per Orientem), της μεγαλύτερης Επαρχότητας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η Praefectura Praetorio per Orientem διαθέτει διοικήσεις σε τρεις ηπείρους: στην Αφρική (Αίγυπτος), στην Ασία (Ασία, Πόντος, Ανατολή) και στην Ευρώπη (Θράκη), δηλ. η Θράκη είναι η μοναδική ευρωπαϊκή διοίκηση της Επαρχότητας της Ανατολής⁵⁷. Πολιτικά, διοικείται από βικάριο (vicarius), αλλά οι πηγές δεν παρέχουν πληροφορίες για πρόσωπα που διετέλεσαν βικάριοι Θράκης, ενώ, αντίθετα, πολυάριθμες είναι οι πληροφορίες που διαθέτουμε για το διοικητή των στρατευμάτων της Θράκης (magister militum per Thracias) που φέρεται να διοικεί στις αρχές του πέμπτου αιώνα γύρω στα 53 στρατιωτικά σώματα, σύμφωνα με τη Notitia Dignitatum⁵⁸. Εδώ πρέπει επίσης να επισημανθεί, ότι η Θράκη είναι η μόνη από τις διοικήσεις της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (ίσως και η Ανατολή κατά καιρούς), ο στρατιωτικός ηγέτης της οποίας φέρει τον υψηλό βαθμό του magister militum. Όλοι οι άλλοι magistri militum είτε βρίσκονται

54. C. G. Brandis, Danuvius, RE 4/2 (1901), 2103 κε.

55. Soustal, Thrakien, 58.

56. Θεοφάνης, 290, 12 - 16. Πρβλ. Γρηγορά, Ιστορία, Β', 5, σ. 37 CSHB και Δ', 7, σ. 103. Για τους όρους Θράκη - Ασία σε αντιπαράθεση (πιο πάνω, σημ. 7), βλ. επίσης Νικηφόρο 68, 10 - 14 de Boor.

57. Notitia Dignitatum utriusque imperii. Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et laterculi provinciarum, ed. O Seeck, Berlin 1876 (ανατ. Frankfurt a. M.) 1962.

58. Notitia Dignitatum, Or. 23 - 25. [Πρβλ. συνημμένο χρονολογικό κατάλογο των magistri militum per Thracias].

στις δυο πρωτεύουσες Ρώμη και Κωνσταντινούπολη, είτε διοικούν στρατιωτικά επαρχότητες, όπως τις Γαλατίες, την Ιταλία, το Ιλλυρικό, την Ανατολή.

Η διοίκηση Θράκης υποδιαιρείται σε έξι επαρχίες (provinciae) που είναι οι ακόλουθες από Β προς Ν και από Δ προς Α: 1) η Μυσία II (Κάτω ή Δευτέρα Μυσία/Moesia. Απαντάται σπανιότερα ως Μοισία), με πρωτεύουσα τη Μαρκιανούπολη 2) η Μικρά ή ελάσσων Σκυθία (Scythia minor) με πρωτεύουσα την Τόμι 3) η Θράκη, με πρωτεύουσα τη Φιλιππούπολη 4) ο Αιμίμοντος, με πρωτεύουσα την Αδριανούπολη 5) η Ροδόπη, με πρωτεύουσα την Τραϊανούπολη 6) η Ευρώπη, με πρωτεύουσα την Ηράκλεια Πέρινθο. Οι επαρχίες Ευρώπη και Θράκη διοικούνται από consulares, ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις επαρχίες από praesides. Από την εποχή του Κωνσταντίνου Α' (306 - 337), οι επίσκοποι που εδρεύουν στις πρωτεύουσες πόλεις των επαρχιών αναγορεύονται σε μητροπολίτες και, έτσι, η διοίκηση Θράκης διαθέτει έξι μητροπόλεις⁵⁹. Σε ό, τι αφορά τις πόλεις, η πηγή που απαριθμεί γύρω στις 1000 πόλεις της αυτοκρατορίας και που πρέπει να γράφτηκε γύρω στις αρχές της βασιλείας του Ιουστινιανού Α' (527 - 565), γνωστή στην έρευνα ως *Συνέκδημος του Ιεροκλέους*⁶⁰ αναφέρει έξι πόλεις για την επαρχία Μυσία 2 (Οδυσσός, Μαρκιανούπολη, Νικόπολη, Αππιαρία, Δορόστολον, Νοβαί, Θεοδωρόπολη), δεκατέσσερις πόλεις για τη Μικρά Σκυθία (Τόμις, Διονυσόπολις, Άκραι Σκυθικαί, Κάλλατις, Ίστρος, Κωνσταντιανά, Τρόπαιον, Αξιούπολη, Νοβιόδουνον, Αίγισος, Αλμυρις, Καπίδαβα, Τρόσμις, Ίβιδα), πέντε πόλεις για την επαρχία Θράκης (Φιλιππούπολη, Διόσπολη, Βερόη, Σεβαστούπολη, Διοκλητιανούπολη), τέσσερις πόλεις για την επαρχία Αιμίμοντος (Αδριανούπολη, Αγχιάλος, Δεβελτός, Πλωτινίπολη), οκτώ πόλεις για την επαρχία Ροδόπη (Τραϊανούπολη, Αίνος, Μαξιμιανούπολη, Μαρώνεια, Τόπειρος, Νικόπολη θρακική, Κομοτηνή-Μαξιμιανούπολη, Αναστασιούπολη Θράκης) και έντεκα πόλεις για την επαρχία Ευρώπη (Ηράκλεια Πέρινθος, Σηλυβρία, Βιζύη, Πάνιον, Μύριζος, Αφροδισία, Ραιδεστός, Αθύρας, Ελαιούς, Αρκαδιούπολη, Όρνοι). Αν προσθέσει κανείς και διάφορες μεγάλες κώμες (Μελιτιάς, Θερμόπολις, Απρος, Γάνος, Δριζίπερα κ.λπ.), η διοίκηση Θράκης εμφανίζεται να διαθέτει γύρω στις 60 μεγάλες και μικρές πόλεις επί Ιουστινιανού Α'⁶¹, του αυτοκράτορα που διαπίστωνε μελαγ-

59. Π. Γεωργαντζής, Η εκκλησιαστική οργάνωση και διοίκηση της Θράκης κατά τη βυζαντινή εποχή, *Byzantinische Foersuchungen* 14, 1989, 203.

60. E. Honigmann, *Le Synecdémos d' Hiéroclès et l' opusculé géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles 1939.

61. Βλ. *Byzantinische Forschungen* 14, 1989, 67 - 72.

χολικά την έκπτωση των αστικών λειτουργιών των πόλεων και σημείωνε λιτά στις Νεαρές του: *εν ταις πόλεσιν, ήτοι κάστροις*⁶². Η πτώση αυτή των αρχαίων πόλεων δεν είναι τόσο αισθητή ίσως στον άμεσο περίγυρο της νέας πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης⁶³, αλλά χάρη στον Προκόπιο τον Καισαρέα που ύμνησε τον Ιουστινιανό στο γνωστό σύγγραμμα “Περί Κτισμάτων” είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, ότι στην επαρχία Ευρώπη, όπου, όπως ειπώθηκε ήδη, το αστικό δίκτυο είναι πυκνό, ο αυτοκράτορας θα κτίσει μόνο τέσσερα φρούρια (Σιλτική, Λυδικαί, Ελαίαι, Θέσκου). Στη γειτονική Ροδόπη, ελάχιστα πιο αραιοκατοικημένη από την Ευρώπη, ο Ιουστινιανός θα κτίσει δέκα τρία φρούρια. Στη Θράκη που έχει μόνο πέντε πόλεις σύμφωνα με το Συνέκδημο, ο αυτοκράτορας θα ανεγείρει 35 φρούρια. Στον Αιμίμοντο με τις τέσσερις πόλεις τα ιουστινιάνεια φρούρια θα φθάσουν τα 53, στη μεγάλη παραμεθόριο περιοχή της Μυσίας 2 με τις έξη πόλεις, τα φρούρια θα φθάσουν τον απίστευτο αριθμό των 88, ενώ στη Μικρά Σκυθία (Δοβρουτζά) όπου οι πόλεις είναι αρκετές (14), ο Ιουστινιανός θα κτίσει μόνο έξη φρούρια (Καρσός, Ζέλδεπα, Αλμυρίς, Άγιος Κύριλλος, Σκυθίας, Ουλμιτών οχύρωμα, Αίγισσος)⁶⁴. Έτσι λοιπόν, ο αυτοκράτορας προσπαθεί να παρατείνει την αρχαία ευημερία πόλεων και υπαίθρου με την ανέγερση αυτών των 199 αμυντικών σημείων στη Θράκη⁶⁵.

Ως λίγο μετά το 548, ο ιστορικός Αγαθίας ο Μυριναίος (γράφει μετά το 558) δείχνει να έχει εμπιστοσύνη στις στρατιωτικές αμυντικές δυνατότητες της Θράκης⁶⁶, αλλά και της Βαλκανικής γενικότερα απέναντι σε μια ενδεχόμενη επίθεση. Στη συνέχεια όμως, γύρω στο 558, οι επιδρομές των Κουτριγούρων και των Ονογουνδούρων θα βρουν τη Θράκη στρατιωτικά αφύλακτη, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου ιστορικού⁶⁷. Ακολουθούν η αβαρική επίθεση και η σλαβική πλημμυρίδα στα Βαλκάνια⁶⁸ που καταστρέφουν τις πόλεις και λεηλατούν την ύπαιθρο. Την άνοιξη του 592, οπότε ο αυτοκράτορας Μαυρί-

62. Νεαρά 26, Περὶ τοῦ πρᾶιτωρος Θρακίης, σ. 203 - 209 Schoell - Kroll. Πρβλ. W. Müller - Wiener, Von der Polis zum Kastron, Gymnasium 93, 1986, 435 - 475.

63. V. Velkov, Das Schicksal der antiken Städte in den Ostbalkanländern, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschaft und Sprachwissenschaft, Reihe II, XXI, 1963, 7 - 8.

64. Βλ. Byzantinische Forschungen 14, 1989, 67 - 72.

65. Βλ. V. Besevliev, Zur Deutung der Kastellnamen in Prokopios Werk “De aedificiis”, Amsterdam 1970.

66. Αγαθίας, Α', 4, 4, σ. 14 Keydell.

67. Αγαθίας, Ε', 11, 6 - 7, σ. 177.

68. H. Ditten, Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen, Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus (BBA 48), Berlin 1978, 73 - 160.

κιος (582 - 602) τίθεται επικεφαλής του στρατού της Ασίας που θα εκστρατεύσει στο Δούναβη, η θρακική ύπαιθρος είναι λεηλατημένη και άγρια ζώα περιφέρονται παντού⁶⁹. Σχεδόν τίποτα δεν δείχνει να έχει επιζήσει από το πρωτοβυζαντινό και ιουστινιάνειο διοικητικό και αμυντικό σύστημα. Ο τελευταίος *magister militum per Thracias* που αναφέρεται στα κείμενα, Κομεντίολος, που βρίσκεται στις Νοβές (Svistov) της Μυσίας έχει ανάγκη από ντόπιους οδηγούς για να του δείξουν πού είναι η περίφημη οδός του Τραϊανού, ώστε να μπορέσει να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη διαμέσου της Φιλιππούπολης⁷⁰. Ο από την αρχαιότητα γνωστός στρατιωτικός αυτός δρόμος από τη Σιγγιδώνα (Βελιγράδι) ως την Κωνσταντινούπολη διάβαινε τις γνωστές ως *angustiae succorum* ή Πύλη του Τραϊανού στο μεταγενέστερο πέρασμα *Vakarel*⁷¹ και οι μνείες αυτές δείχνουν καθαρά τη βυζαντινή αδυναμία να ελέγξει τους δρόμους πέρα από την άμεση γειτνίαση της πρωτεύουσας. Οπωσδήποτε, η περίφημη Εγνατία οδός θεωρείται ήδη από τον πέμπτο αιώνα *δύσοδος και στενή οδός επί την Νέαν Ήπειρον απάγουσα*⁷², ενώ ακόμα και η χερσαία επικοινωνία Κωνσταντινούπολης - Θεσσαλονίκης που διατηρείται πάντα, γίνεται *σοροαδική*⁷³. Όπως η ένδοξη στα παλιά χρόνια οδός του Τραϊανού είναι τώρα *δυσχερής και αδιόδευτος από ετων πολλων*⁷⁴, έτσι και οι υπόλοιποι δρόμοι αρχίζουν να εμπνέουν ανασφάλεια⁷⁵. Οι σκληρές συνθήκες επιβάλλουν αλλαγές στα Βαλκάνια, αλλαγές που θα εργήσουν να εμπεδωθούν στη συνείδηση των μεσαιωνικών ανθρώπων⁷⁶. Γενικά, ο έβδομος αιώνας είναι για τη Θράκη, όπως και για την υπόλοιπη αυτοκρατορία, μια τόσο

69. Σιμοκάττης, Ε', 16, 9 - 14, σ. 219 - 220 de Boor. Θεοφάνης, 268, 2 - 6. Πρβλ. P. Schreiner, Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokattes, in: Renate Pillinger (Hrsg), Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident, Wien 1986, 25 - 35

70. Σιμοκάττης, Η', 3, 1, σ. 289 - 290. Θεοφάνης, 282, 27 - 29.

71. K. Jirecek, Die Heerstraße von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe, Prag 1877. Την Πύλη του Τραϊανού περιγράφει γλαφυρά ο D. Obolensky, Η βυζαντινή κοινοπολιτεία. Η ανατολική Ευρώπη, Θεσσαλονίκη 1991, 42 - 45.

72. Μάλχος, απ. 18 = FHG IV, 127. T. L. F. Tafel, De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum Macedonia et Thracia jungebantur, Tübingen 1842.

73. Ι. Καραγιαννόπουλος, Η επικοινωνία Θεσσαλονίκης - Κωνσταντινουπόλεως κατά τους 7ο - 9ο αι., Επιστημονική επετηρίς Φιλοσοφικής σχολής Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης 22, 1984, 211 - 229.

74. Σιμοκάττης Η', 3, 2, σ. 290. Θεοφάνης, 282 - 283.

75. Τ. Κ. Λουγγής, Παραδείγματα έργων οδοποιίας στο Βυζάντιο, Δίπτυχα 6, 1994 - 95, 37 - 48.

76. Ι. Καραγιαννόπουλος, Το βυζαντινό διοικητικό σύστημα στα Βαλκάνια από τον 7ο στον 9ο αι., ΕΕΣΝΑΕ, Αθήνα 1995.

σκοτεινή εποχή, ώστε, όταν μαθαίνουμε από τον πατριάρχη Νικηφόρο, ότι κατά τα τελευταία χρόνια του αυτοκράτορα Ηράκλειου (610 - 641) υπάρχει κάποιος Μαρίνος, που αναφέρεται ως των θραϊκικών εκστρατευμάτων ηγεμών⁷⁷, να αδυνατούμε να εντοπίσουμε ποιο είναι ακριβώς το αξίωμα αυτού του στρατιωτικού ηγέτη και σε ποιο διοικητικό σύστημα υπάγεται. Είναι στην κυριολεξία η εποχή των σκοτεινών αιώνων⁷⁸.

ΜΕΡΟΣ Β: Η ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΡΑΚΗ

(τέλη έβδομου - τέλη δωδέκατου αι.)

Επί αυτοκράτορα Κώνσταντα Β' (641 - 668) η Θράκη θα υποστεί και νέες εισβολές⁷⁹. Επί Κωνσταντίνου Δ' (668 - 685) αναφέρεται στα πρακτικά της ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου το 680 ο πατριάρχης Θεόδωρος (Κολωνεϊας), κόμης του Οψικίου και υποστράτηγος Θράκης⁸⁰ και, γενικά, οι ερευνητές τοποθετούν την ίδρυση του θέματος Θράκης γύρω στο 680/681⁸¹, σε άμεση συνάρτηση με την οριστική εγκατάσταση των Βουλγάρων νότια του Δούναβη. Όπως μάλιστα παραδίδει ο μεταγενέστερος (945 - 959) λόγιος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος⁸², αρχικά το θέμα αυτό μπορεί να μην είχε στρατηγό επικεφαλής του, αλλά να υπαγόταν κατ' ευθείαν στην Κωνσταντινούπολη, ίσως διαμέσου της φρουράς της. Σύμφωνα με τον Στίλωνα Κυριακίδη⁸³, το θέμα Θράκης περιλάμβανε τις παλιές επαρχίες Ευρώπη, Αιμίμο-

77. 24, 10 - 11.

78. Βλ. H. Ditten, Die Veränderungen auf dem Balkan in der Zeit vom 6. bis zum 10. Jh. im Spiegel der veränderten Bedeutung von "Thrakien", *Byzantinobulgarica* 7, 1981, 157 - 179.

79. J. Irmscher, Zur Verwaltungsgeschichte Thrakiens in byzantinischer Zeit, *Thrakia* II, Sofia 1974, 163 - 165. Idem, Die Begründung des Themas Thrake, *Studia Balcanica, Recherches de géographie historique*, Sofia 1975, 101 - 103.

80. Mansi XI, 209 = ACO II, 2, 1, 14.

81. H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung, Leipzig 1899.

82. Περί θεμάτων, 84 - 85 Pertusi: *Το δε θέμα Θράκης υπό τον βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως ετέτακτο και εις υπουργίαν αυτού εχηματίζε, και ουδέποτε τις στρατηγός ην εν αυτω. Αφ' ου δε το θεομίσητον των Βουλγάρων έθνος επεραιώθη τον Ιστρον ποταμόν, τότε και αυτός ο βασιλεύς ηναγκάσθη δια τας επιδρομάς των Σκυθων και αυτων των Βουλγάρων εις θέματος τάξιν αγαγειν αυτό και στρατηγόν εν αυτω χειροτονησαι.*

83. Στ. Κυριακίδης, *Βυζαντινά Μελέται IV: το Βολερόν, Επιστημονική επετηρίς Φιλοσοφικής σχολής Παν/μίου Θεσσαλονίκης*, 3, 1934, 289 - 494, εδώ 379 - 388.

ντος, Θράκη και Ροδόπη και έφθανε έτσι ως τα όρια της διοίκησης Θράκης προς την επαρχότητα (υπαρχία) Ιλλυρικού, ξεκινώντας από τα Μακρά τείχη του αυτοκράτορα Αναστάσιου (491 - 518) και, έτσι, αποδίδεται από τους Άραβες συγγραφείς ως θέμα Tafala ή Tafla (Θράκη ή τάφρος)⁸⁴. Η ίδρυση του θέματος Θράκης σε συνδυασμό με τη μαρτυρούμενη αρχική έλλειψη στρατηγού και στρατού και τη μεία ενός κόμητος του Οφικίου που είναι ταυτόχρονα και υποστράτηγος Θράκης το 680 οδηγεί στην υπόθεση ότι το θέμα Θράκης αποσπάστηκε στρατιωτικά από τα στρατεύματα του Οφικίου, τα οποία, κατά την εποχή της παντοδυναμίας τους (τέλη έβδομου/αρχές όγδοου αι.) προστάτευαν την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη ελέγχοντας ταυτόχρονα την ευρωπαϊκή και την ασιατική ακτή της Προποντίδας⁸⁵. Εκείνο που έχει προσεχθεί πολύ λιγότερο στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το ότι αυτή η ίδρυση του μεσοβυζαντινού θέματος Θράκης συμπίπτει χρονικά με την έναρξη των αυτοκρατορικών προσπαθειών επί Ιουστινιανού Β' (685 - 695 και 705 - 711) για μετακινήσεις μικρασιατικών πληθυσμών και εγκατάστασή τους στη Θράκη με σκοπό τη δημογραφική ενίσχυση της περιοχής αυτής που γίνεται, κάπως ανέλπιστα παραμεθόριος⁸⁶. Στα όρια του θέματος Θράκης, οι πόλεις δείχνουν να έχουν αραιώσει πολύ αισθητά. Ο πατριάρχης Νικηφόρος αναφέρει μόνο την Ηράκλεια Πέρινο⁸⁷, τη Σηλυβρία⁸⁸, τη Μεσημβρία⁸⁹, την Αγγιαλο⁹⁰ και τη Μήδεια⁹¹, ενώ στη Χρονογραφία του Θεοφάνη δεν αναφέρεται ούτε μια πόλη της Θράκης τον έβδομο και τον όγδοο αιώνα⁹². Αντίθετα, στα όρια του θέματος Θράκης πληθαίνουν σε αναλογία οι αγροτικοί οικισμοί (Βήρυδες, Καρδία, Τζουρουλός κλπ) ενώ τοπωνύμια όπως Λιθοσώρια, Κατασύρται, Μηλεώνες, Κηδουκτός, Βερσινικία, Βουλγαρόφυγον κλπ δείχνουν να υποδηλώνουν τοποθεσίες γνωστές από μάχες, οριοθεσίες ή διελεύσεις στρατιών⁹³. Στη διάρκεια της μακράς βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε' (741 - 775) που κυριαρχείται από

84. E. W. Brooks, Arabic Lists of the Byzantine Themes, *Journal of Hellenic Studies* 21, 1901, 72κ.

85. R. J. Lillie, Thrakien und Thraakesion. Zur byzantinischen Provinzorganisation am Ende des 7. Jahrhunderts, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 26, 1977, 7 - 47.

86. Θεοφάνης, 391, 6 - 8. Πρβλ. *Byzantinische Forschungen* 14, 1989, 63.

87. Νικηφόρος, 13, 9.

88. Νικηφόρος, 13, 14.

89. Νικηφόρος, 35, 8 και 73, 16 - 17.

90. Νικηφόρος, 43, 11 και 73, 16 - 17.

91. Νικηφόρος, 67, 17.

92. Τ. Κ. Λουγγής, Η εξέλιξη της βυζαντινής πόλης, από τον τέταρτο στο δωδέκατο αιώνα, *Βυζαντιακά* 16, 1996, 54.

93. Βλ. Soustal, Thrakien, 336, 353, 223, passim.

νικηφόρους αραβικούς και βουλγαρικούς πολέμους, οι μετακινήσεις των μικρασιατικών πληθυσμών με σκοπό τη μόνιμη εγκατάστασή τους στη Θράκη θα πάρουν συστηματικό χαρακτήρα⁹⁴ και την ίδια τακτική φαίνεται ότι ακολούθησε και ο γιός και διάδοχός του Λέων Δ' (775 - 780)⁹⁵. Γενικά, οι θεωρούμενοι "αιρετικοί" (εικονομάχοι) Ίσαυροι αυτοκράτορες προσπαθούν να στρατιωτικοποιήσουν τη Θράκη, έτσι ώστε η Χρονογραφία του Θεοφάνη να τη χαρακτηρίζει γεμάτη από αιρετικούς Σύρους, από μονοφυσίτες Σύρους και Αρμένιους από τη Θεοδοσιούπολη (Erzurum) και τη Μελιτηνή (Malatya) της Μικρασίας. Συμπέρασμα του ευσεβούς χρονογράφου: *εξ ων και επλατύνθη η αίρεσις των Παυλικιανών (στη Θράκη)*⁹⁶.

Εμπέδωση της βυζαντινής κυριαρχίας στα εδάφη του θέματος Θράκης επιχειρήθηκε και επί Κωνσταντίνου ΣΤ' (780 - 797), οπότε η μητέρα του Ειρήνη η Αθηναία (780 - 802) προωθήθηκε με μεγάλη ακολουθία ως τη Βερόη (Stara Zagora) που μετονομάστηκε με την ευκαιρία αυτή σε Ειρηνούπολη⁹⁷, τη Φιλιπούπολη (Plovdiv) και την Αγκιάλο (Pomorie). Στη στροφή ακριβώς του έβδομου προς τον όγδοο αιώνα θα ιδρυθεί το θέμα Μακεδονίας, που οι πηγές θα μνημονεύσουν για πρώτη φορά το 802⁹⁸, στο οποίο θα περιληφθούν αμέσως ορισμένες γνωστές πόλεις της Θράκης, όπως η Αδριανούπολη, η Φιλιπούπολη, η Βερόη, η Ηράκλεια Πέρινθος και το Πάνιον, δηλ το νέο αυτό θέμα Μακεδονίας θα περιλάβει αρκετά θρακικά εδάφη, θα έχει μάλιστα για πρωτεύουσα την Αδριανούπολη, ενώ το θέμα Θράκης, κολοβωμένο και περιορισμένο πια, θα έχει για πρωτεύουσα την Αρκαδιούπολη⁹⁹. Στην ενίσχυση του θέματος Θράκης με στρατιωτικές δυνάμεις από τα δυτικά πρέπει να οδήγησε ένας βουλγαρικός αιφνιδιασμός στο Στρυμόνα το 789, οπότε έπεσε ο στρατηγός Θράκης Φιλητός και αρκετοί στρατιώτες του¹⁰⁰, αλλά η πορεία των γεγονότων θα δείξει ότι η διοικητική διχοτόμηση των θρακικών εδαφών σε θέμα Θράκης και θέμα Μακεδονίας θα αποτελέσει ένα ευέλικτο σύστημα στρατιωτικής κινητοποίησης, αντίστοιχο με εκείνο που ίσχυε για τα

94. Θεοφάνης, 422, 15 - 18 και 19 - 21. 429, 21 - 22.

95. Θεοφάνης, 452, 1 - 2.

96. Θεοφάνης, 429, 21 - 22. Πρβλ. Eleonora Kountoura, *New Fortresses and Bishoprics in 8th-century Thrace*, *Revue des études byzantines* 55, 1997, 281 - 290.

97. Θεοφάνης, 457, 6 - 10.

98. Θεοφάνης, 475, 22 - 23.

99. Κυριακίδης, στο ίδιο, 389.

100. Θεοφάνης, 463 - 464.

μικρασιατικά θέματα. Τον ένατο αιώνα, διαδοχικοί βυζαντινοί στρατιωτικοί ηγέτες θα εμφανιστούν να ηγούνται *Θραιοικων και Μακεδόνων*¹⁰¹, δηλ. στρατευμάτων από τα θέματα Θράκης και Μακεδονίας σε άλλα μέρη, στο μέτρο που η βυζαντινή αυτοκρατορία ισχυροποιείται και πάλι. Είναι χαρακτηριστικό το ότι η ίδρυση του θέματος Μακεδονίας συνοδεύεται από τη μνεία του Λέοντος, αδελφού του ευνούχου Αέτιου ως *μονοστρατήγου εις τε την Θράικην και την Μακεδονίαν*¹⁰² κάτι που ερμηνεύει αυτό που ειπώθηκε στην αρχή, ότι δηλ. κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο η Μακεδονία θεωρείται κάτι σαν προέκταση ή δυτικό παράρτημα της Θράκης. Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου (821 - 823)¹⁰³, οπότε ο αντάρτης επιχειρεί ναυτική απόβαση από την Ασία στη Θράκη¹⁰⁴, η πλειοψηφία των εκεί πόλεων προσχωρούν στην ανταρσία και δεν παύουν *τα του τυράννου φρονησαι* ακόμα και μετά την καταστολή της, ιδιαίτερα η Ηράκλεια Πέρινθος και το Πάνιον¹⁰⁵, δηλ. πόλεις που έχουν υπαχθεί στο σχετικά πρόσφατα ιδρυμένο θέμα Μακεδονίας. Παραμένει άγνωστο το αν η Ηράκλεια (Eregli) και το Πάνιον (Barbaros) ανήκουν στις πόλεις *κατά Θράικην Μακεδονίαν τε πασαν, έως των ορίων της Σκυθων γης που ανοικοδόμησε ο Λέων Ε' ο Αρμένιος*¹⁰⁶. Σημαντικές οχυρώσεις θα αποκτήσουν αργότερα και οι πόλεις Βρύσις (Pinarhisar)¹⁰⁷, Μήδεια (Kiyiköy)¹⁰⁸ και Τυρολόη (Τζουρουλόν, Corlu)¹⁰⁹.

Από ό,τι μπορεί να υποθεθεί, οι Βυζαντινοί του ένατου και του δέκατου αιώνα απέδιδαν στο διοικητικό όρο Θράκη (που σήμαινε θέμα Θράκης) ένα αρκετά στενότερο περιεχόμενο από ό,τι στο παρελθόν. Ορισμένες φορές η Θράκη αντιπαρατίθεται στον όρο Πόλις¹¹⁰, ενώ οι συνεχόμενοι όροι Θράκη και Μακεδονία (που σημαίνουν τα αντίστοιχα θέματα)¹¹¹ υπονοούν βασικά θρακικές γεωγραφικές περιοχές. Γίνεται φανερό ότι με τον όρο Θράκη οι

101. Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν 50, 9 - 13, σ. 232 Moravcsik - Jenkins. Συν. Θεοφ., 305. Σκυλίτζης, 150.

102. Θεοφάνης, 475, 22 - 28.

103. Βλ. πιο πάνω, σημ. 29.

104. Συν. Θεοφ., 56 και 64. Η τοποθεσία λέγεται Βήρυδες ή Βήριδες.

105. Συν. Θεοφ., 71.

106. Γενέσιος, Α', 23, σ. 21. Συν. Θεοφ., 30.

107. Παπαζώτος, Ανίχνευση, 548, σημ. 39.

108. Παπαζώτος, Ανίχνευση, 554, σημ. 84.

109. Annie Pralong, Remarques sur les fortifications byzantines de la Thrace orientale. Géographie historique du monde méditerranéen, Paris 1988, 179 - 200.

110. Συν. Θεοφ., 409. Σκυλίτζης, 220.

111. Συν. Θεοφ., 405.

Βυζαντινοί υπονοούν τώρα τον άμεσο περίγυρο της Κωνσταντινούπολης¹¹² ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις, αρχίζει να διακρίνεται στις πηγές και ένας αστυνομικός ρόλος του στρατηγού Θράκης και των υφισταμένων του διοικητών έξω από τα τείχη της πρωτεύουσας¹¹³. Οπωσδήποτε όμως, η ανοικοδόμηση πόλεων στη Μακεδονία και στη Θράκη (οι όροι σε αντίστροφη φορά) από το Ρωμανό Λακαπηνό στα χρόνια μετά το 920¹¹⁴, ίσως μάλιστα αμέσως μετά το θάνατο του βουλγάρου τσάρου Συμεών (893 - 927) και την ειρήνη του 927, να παραπέμπει στην αντίστοιχη οικοδομική δραστηριότητα του Λέοντα Ε΄, που πρέπει να υλοποιήθηκε μετά το θάνατο του Κρούμου (803 - 814)¹¹⁵. Από όλα αυτά διαφαίνεται, ότι ο ρόλος του θέματος Θράκης από τα τέλη του έβδομου αιώνα και εξής και του θέματος Μακεδονίας, που πρέπει να ιδρύθηκε για να υποστηρίξει το θέμα Θράκης στη στροφή από τον όγδοο στον ένατο αιώνα, συνίστατο στην καλύτερη απόκρουση του βουλγαρικού κινδύνου. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης, συγγραφέας του τέλους του ενδέκατου αιώνα, θα είναι αυτός που θα χρησιμοποιήσει κατά κόρον τον όρο Βουλγαρία (και όχι πια Μυσία ή χώρα των Μυσών) σε αντιπαράθεση με τον όρο Θράκη¹¹⁶, διακρίνοντας έτσι δυο διαφορετικές χώρες, σε προφανή αντίθεση με τον αρχαιοπρεπή Λέοντα Διάκονο που, όπως ειπώθηκε πιο πάνω¹¹⁷, θεωρεί τη Μυσία σαν μια αφιλόξενη και αραιοκατοικημένη από Βαρβάρους περιοχή, που όμως είναι υποχρεωμένος να αναγνωρίσει ότι από την εποχή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ ως τα χρόνια του ονομάζεται Βουλγαρία, παρ' ότι η Μυσία είναι *Ρωμαίοις προσήκουσα, απόμοιρα τελουσα Μακεδονίας ανέκαθεν*¹¹⁸. Έτσι λοιπόν, εφ' όσον πρωτεύουσα του θέματος Μακεδονίας είναι η Αδριανούπολη¹¹⁹, από την Αδριανούπολη θα ξεκινήσει και η εκστρατεία για την εκ νέου προσάρτηση στη Μακεδονία της Μυσίας, που είναι, όπως ισχυρίζεται ο Λέων Διάκονος, απόμοιρά της¹²⁰, ενώ τα Θρακωια

112. Σκυλίτζης, 137.

113. Βίος Ευθυμίου, Πατριάρχου, 16, έκδ. Karlin - Hayter, 105. Τουρμάρχης Βιζύης στο Βίο Αγίας Μαρίας της Νέας, βλ. Fr. Dvornik, Quelques données sur les Slaves extraites du tome IV Nonembris des "Acta Sanctorum", Byzantinoslavica 1, 1929, 40.

114. Συν. Θεοφ., 431.

115. Βλ. πιο πάνω, σημ. 12 και 105. Επίσης, Συν. Θεοφ., 30.

116. Σκυλίτζης, 343, 348, passim.

117. Πιο πάνω, σημ. 15 - 18.

118. Λέων Διάκονος, ΣΤ', 8, σ. 103.

119. Βλ. πιο πάνω, σημ. 98.

120. Λέων Διάκονος, Η', 2, σ. 130. Εδώ, η Αδριανούπολη αποκαλείται και Ορεστιάδα

κλίματα είναι τόπος όμορος και αγχιτέρμων Μυσιάς¹²¹ και η Φιλιππούπολη θεωρείται ήδη άστυ κατοικούμενο από Μυσούς¹²². Από ό, τι είναι είναι δυνατό να υπολογιστεί, οι στρατολογικές δυνατότητες της Θράκης είναι περίπου οι ίδιες και τον ένατο και τον δέκατο αιώνα: 5.000 άνδρες για το θέμα Θράκης και 5.000 άνδρες για το θέμα Μακεδονίας¹²³, όταν όμως ο μάγιστρος Βάρδας Σκληρός αναφέρεται ως των επί Θράικης στρατευμάτων επισιτατών¹²⁴, εδώ δεν εννοούνται τα στρατεύματα που αποδίδει η Θράκη, αλλά τα αυτοκρατορικά στρατεύματα που, τη δεδομένη στιγμή (αρχές του 971) είναι συγκεντρωμένα στη Θράκη για να αντιμετωπίσουν τους Ρως. Οπωσδήποτε όμως, τον Απρίλιο του ίδιου έτους η διάβαση των κλεισούρων από τη Θράκη στη Βουλγαρία θα διαρκέσει τρεις το πολύ μέρες για τη μεγάλη στρατιά του Ιωάννη Τζιμισκή¹²⁵. Γρήγορα επίσης θα διαβεί τη Ροδόπη παράλληλα προς τον Έβρο ο Βασίλειος Β΄ το 986¹²⁶ και, μετά την ήττα του στην Πύλη του Τραϊανού, θα διασωθεί στη Φιλιππούπολη¹²⁷ που κατέχεται τώρα από τους Βυζαντινούς, μετά τις κατακτήσεις του Τζιμισκή. Στρατηγός Φιλιππουπόλεως θα εμφανιστεί το 1014 ο Νικηφόρος Ξιφίας¹²⁸.

Το 1037 ενέσκηψε λιμός κατά τε Θράικην και Μακεδονίαν, Στρυμόνα και Θεσσαλονίκη¹²⁹ και η τάξη των γεωγραφικών περιοχών που χρησιμοποιεί ο Σκυλίτζης από Α προς Δ δείχνει ότι πρόκειται ακόμα για τα μεσοβυζαντινά θέματα, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί από τον ένατο ήδη αιώνα. Τρία χρόνια νωρίτερα, στη Θράκη είχαν αποικισθεί Μικρασιάτες που είχαν πληγεί στις αρχικές τους κοιτίδες από επιδρομή ακρίδων¹³⁰. Θα μπορούσε να υποτεθεί, ότι ο τρόπος αποικισμού τους ήταν το Βολερόν ή ο Βολερός, που αναφέρεται επανειλημμένα από τον Σκυλίτζη ως τόπος εποικισμού Βουλγάρων επί Βασι-

121. Βλ. πιο πάνω, σημ. 17 - 18.

122. Λέων Διάκονος, ΣΤ΄, 10, σ. 105. Σκυλίτζης, 288, από τον Αίμο ως την Αρκαδιούπολη, η πασα Θραικη.

123. J.-C. Cheynet, Les effectifs de l'armée byzantine aux Xe - XIIe siècles, Cahiers de civilisation médiévale 38, 1995, 321 - 322. Πρβλ. Σκυλίτζη, 300, 79 - 80.

124. Λέων Διάκονος, Ζ΄, 3, σ. 117.

125. Λέων Διάκονος, Η΄, 2 - 4, σ. 130 - 133. Σκυλίτζης, 295.

126. Πρβλ. πιο πάνω, σημ. 22.

127. Σκυλίτζης, 331, 44.

128. Σκυλίτζης, 348, 21 - 22.

129. Σκυλίτζης, 402, 83 - 84.

130. Σκυλίτζης, 389, 60.

λείου Β¹³¹. Σε ό,τι αφορά το θέμα Σμολένων της περιοχής της Ροδόπης (άνω Άρδα), τα πράγματα είναι ακόμα πιο αβέβαια¹³². Ως τα τέλη του ενδέκατου αιώνα, το Βολερόν, γύρω από Μοσυνόπολη της Θράκης, θα αποτελέσει ιδιαίτερο θέμα¹³³. Τα όρια ανάμεσα στα θέματα Βολερού και Μακεδονίας πρέπει να βρίσκονταν ανάμεσα στη Μαρώνεια και στη Μάκρη¹³⁴.

Όπως παρατηρήθηκε όμως¹³⁵, από τον ενδέκατο αιώνα και εξής, παρατηρείται σύγχυση και αβεβαιότητα σχετικά με την ίδρυση και οργάνωση των νέων διοικητικών ενοτήτων. Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, οι επιδρομές και εισβολές των Πετсенέγγων και, λιγότερο, οι τοπικές εξεγέρσεις πρέπει να συντέλεσαν στις νέες μεταβολές που μόλις αναφέρθηκαν. Το 1047 π. χ. οι θρακικές και μακεδονικές πόλεις παραμένουν πιστές στον αντάρτη σφετεριστή Λέοντα Τορνίκιο¹³⁶ που έχει μάλιστα προσεταιριστεί από πριν τους εν Αδριανούπολει στρατηγούς¹³⁷ που διοικούν τα Μακεδονικά και Θρακικά τάγματα¹³⁸. Οι στρατηγοί, λοιπόν, πρέπει να είναι ακόμα δυο, ο στρατηγός Θράκης (από την Αρχαδιούπολη, που υπακούει πάντα στον Τορνίκιο¹³⁹) και ο στρατηγός Μακεδονίας που εδρεύει στην Αδριανούπολη. Ένα μόλις χρόνο αργότερα, το 1048, αναφέρεται μια νέα αρχή: ο δούξ Αδριανούπολεως μάγιστρος Κωνσταντίνος ο Αριανίτης¹⁴⁰. Ακόμα, Μακεδόνες και Θράκες πολεμούν το 1050 στη Διάμπολη (Jambol)¹⁴¹. Γίνεται γενικά αποδεκτό, ότι τα θέματα Θράκης και Μακεδονίας ενώθηκαν, μάλλον κατά το δεύτερο μισό του ενδέκατου αιώνα¹⁴² με το γενικό όνομα **θέμα Θράκης και Μακεδονίας**. Το ενιαίο αυτό θέμα, από το οποίο όμως αφαιρέθηκαν κατά περίπτωση περιοχές, πρέπει να διατηρήθηκε ως τα τέλη του

131. Σκυλίτζης, 344, 19. 345, 24 - 25. 352, 13. 352, 17 - 18. Πρβλ. Κυριακίδη, στο ίδιο, 429 - 431 και Θ.

Παπαζώτο, Σημειώσεις στο "Βολερόν" του Στ. Κυριακίδη, Θρακική επετηρίδα 1, 1981, 233 - 243.

132. Βλ. P. Lemerle, Phlippe et la Macédoine orientale à l' époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, 135 - 138, 163. Soustal, Thrakien, 96, 451, με τις σχετικές αναφορές.

133. Πρβλ. Δ. Ζακυθνής, Μελέται περί της διοικητικής διαιρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω βυζαντινω κράτει, Επετηρίς Εταιρείας βυζαντινών σπουδών 18, 1948, 52, σημ. 6.

134. Κυριακίδης, στο ίδιο, 293 και 402. Παπαζώτος, Σημειώσεις, 233 - 243.

135. Ζακυθνής, στο ίδιο, 58.

136. Σκυλίτζης, 441, 54.

137. Σκυλίτζης, 439, 83 - 84.

138. Σκυλίτζης, 439, 86.

139. Σκυλίτζης, 441, 61.

140. Σκυλίτζης, 458, 48 - 49.

141. Σκυλίτζης, 467, 86.

142. Κυριακίδης, στο ίδιο, 431.

δωδέκατου αιώνα, αν όχι ως το 1204¹⁴³ και περιλάμβανε τις επισκέψεις: Χοιροβάχων, Σηλυβρίας¹⁴⁴, Τζουρουλού και Θεοδωρουπόλεως, Μεσσήνης, Αρκαδιουπόλεως και Βουλγαροφύγου¹⁴⁵. Σύμφωνα με την ορολογία του χρυσόβουλλου που απέλυσε ο Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195 - 1203) υπέρ των Βενετών το 1198¹⁴⁶, από το θεωρητικά μεγάλο αυτό θέμα Θράκης και Μακεδονίας, θα έπρεπε να αφαιρεθούν: το θέμα Χερρονήσου, που δεν αποκλείεται να ιδρύθηκε στη στροφή από τον ενδέκατο στο δωδέκατο αιώνα¹⁴⁷, το θέμα Αγκιάλου, στο οποίο περιλαμβάνονταν επίσης η Μεσημβρία, η Δεβελτός και η Σωζόπολη¹⁴⁸, το θέμα Φιλιππουπόλεως, Βερόης, Μόρας και Αχριδούς¹⁴⁹ και, τέλος, το θέμα Αδριανουπόλεως και Διδυμοτείχου¹⁵⁰. Όπως λοιπόν συνάγεται από όσα ειπώθηκαν πιο πάνω σχετικά με την ένωση των θεμάτων Θράκης και Μακεδονίας τον ενδέκατο αιώνα¹⁵¹, η Αδριανούπολη πρέπει να ήταν το κέντρο ή η πρωτεύουσα, από όπου εκπορευόταν η ενιαία διοίκηση των στρατιωτικών δυνάμεων Θράκης και Μακεδονίας (Θράκες και Μακεδόνες)¹⁵². Πέρα από την έλλειψη οποιασδήποτε μνείας στρατιωτικών δυνάμεων ενός θέματος Αδριανουπόλεως σε οποιαδήποτε εποχή, μια διοικητική απόσπαση της Αδριανουπόλης και του Διδυμοτείχου από το θέμα Θράκης και Μακεδονίας θα μετέθετε τη Μακεδονία ακόμα ανατολικότερα και από την Αδριανούπολη και το Διδυμοτείχο, δεδομένου ότι προς Δ του θέματος Θράκης και Μακεδονίας υπήρχαν τα θέματα Σμολένων και Βολερού¹⁵³. Έτσι, είναι εύλογοι οι δισταγμοί που εκφράζει ο Ζακυθηνός¹⁵⁴ προκειμένου να αποδεχθεί την ύπαρξη ενός θέματος Αδριανουπόλεως και Διδυμοτείχου πέρα από το θέμα Θράκης και Μακεδονίας.

143. Ζακυθηνός, Μελέται, Επετηρίς Εταιρείας βυζαντινών σπουδών 18, 1948, 51 και ΕΕΒΣ 22, 1952, 155.

144. Πρβλ. P. Magdalino, Byzantine Churches of Selymbria, *Dumbarton Oaks Papers* 32, 1978, 309 - 318.

145. Ζακυθηνός, Μελέται, ΕΕΒΣ 18, 1948, 53.

146. Στο χρυσόβουλλο του 1198, ο όρος *provincia* ή *provincia* υπονοεί το βυζαντινό όρο θέμα.

147. Κυριακίδης, στο ίδιο, 433. Ζακυθηνός, στο ίδιο, 55 - 56.

148. Ζακυθηνός, στο ίδιο, 58 - 60. Κραντονέλλη, Σύμπραξις, 9.

149. Ζακυθηνός, στο ίδιο, 60 - 62 και ΕΕΒΣ 22, 1952, 155.

150. Κυριακίδης, 430 κε, 486. Ζακυθηνός, ΕΕΒΣ 18, 1948, 57 - 58.

151. Πιο πάνω, σημ. 141 - 142 και 137 - 139.

152. Πέρα από το δούκα Αδριανουπόλεως Κωνσταντίνο Αριανίτη το 1048, το έτος 1077 εμφανίζεται ο καταπάνω Αδριανουπόλεως Κατακαλών Ταρχανειώτης. Βλ. Κυριακίδη, στο ίδιο, 430 - 431.

153. Βλ. πιο πάνω, σημ. 131 - 133.

154. Ζακυθηνός, στο ίδιο, ΕΕΒΣ 18, 1948, 57: "Δεν θα ηδυνάμεθα κατ' ακολουθίαν να ομιλώμεν περί υπάρξεως ιδίας διοικητικής περιφέρειας Αδριανουπόλεως, αν δεν είχομεν, πλήν του κειμένου του χρυσοβούλλου του 1198, εξόχως διαφωτιστικού επί του προκειμένου, και σειράν όλην σφραγιστικών μνημείων". Οι σφραγίδες που παραθέτει όμως ο Ζακυθηνός κάθε άλλο παρά μαρτυρούν μια μόνιμη διοικητική διαίρεση.

Ακόμα μεγαλύτερη διάσπαση του θρακικού χώρου στα τελευταία βυζαντινά χρόνια πριν από το 1204 μαρτυρεί η λεγόμενη *Partitio terrarum imperie Romaniae*, ένα πρωτόκολλο που ρύθμιζε την τύχη των εδαφών που όφειλαν ακόμα να κατακτήσουν Σταυροφόροι και Βενετοί και που συντάχθηκε, όπως φαίνεται, στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 1204¹⁵⁵. Στο έγγραφο αυτό, τη θέση των *provinciae* (θέματα) που μνημονεύονταν στο χρυσόβουλλο του 1198, δηλ. μόλις πριν από λίγα χρόνια, έχουν πάρει τώρα ολόκληρες σειρές από μικρότερες διοικητικές και φορολογικές περιφέρειες, όπως *civitates* (πόλεις, κάστρα), *pertinentiae* (επισκέψεις), *katapanikia* (κατεπανίκια) και *casalia* (προάστεια)¹⁵⁶. Θα μπορούσε εδώ να παρατηρηθεί αμέσως, ότι δυτικά του Έβρου δεσπόζουν οι επισκέψεις - *pertinentiae*¹⁵⁷, ενώ ανατολικά του Έβρου αναγνωρίζει κανείς τις παλιές θρακικές πόλεις, όπως την Αίνο, στην οποία ο μεταγενέστερος ιστορικός του δέκατου πέμπτου αιώνα Κριτόβουλος ο Ίμβριος θα προσγράψει ιδιαίτερη παραγωγική και εμπορική σημασία¹⁵⁸, την Άπρο μαζί με την επίσκεψη Γαρέλλης, γνωστές το δέκατο τέταρτο αιώνα και από το Γρηγορά¹⁵⁹ και από τον Καντακουζηνό¹⁶⁰, τη Βιζύη στα μεσόγαια¹⁶¹, το Πάμφιλον, επίσης γνωστό από τον Καντακουζηνό¹⁶². Από την Θρακική Χερρόνησο και καθώς πλησιάζουμε προς την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, οι επισκέψεις (μεγάλες αγροτικές ιδιοκτησιακές εκτάσεις) εναλλάσσονται με τις υπόλοιπες θρακικές πόλεις που είναι η Ραιδεστός, γνωστή, φυσικά από πολύ παλιά, αλλά στη μεσοβυζαντινή εποχή κύρια από την Ιστορία του Ατταλειάτη¹⁶³, καθώς και από “βασιλικά κομμέρκια της Θράκης” σε μολυβδόβουλλα του δέκατου/ ενδέκατου αιώνα¹⁶⁴. Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης ίδρυσε εκεί πτωχοκομείο το 1077¹⁶⁵. Λίγο νοτιότερα από τη Ραιδεστό, το

155. A. Carile, *Partitio terrarum imperie Romaniae*, *Studi Veneziani* 7, 1965, 125 - 305.

156. Ζακυθνός, στο ίδιο, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 157.

157. Ζακυθνός, στο ίδιο, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 157 - 160.

158. Κριτόβουλος, Β', 11-12, σ. 101 - 103 Reinsch.

159. Γρηγοράς, *Ιστορία*, Ζ', 4, σ. 229.

160. Καντακουζηνός, Α', 123, 138, 143 CSHB.

161. Ζακυθνός, στο ίδιο, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 165 - 166. Βλ. πιο πάνω, σημ. 112.

162. Καντακουζηνός, Β', 187.

163. Ατταλειάτης, σ. 201 - 203 CSHB.

164. Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Αρχαιότητες και επιγραφαί της Θράκης*, Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός φιλολογικός Σύλλογος, Αρχαιολογική Επιτροπή, Παράρτημα 17ου τόμου, 1886, 82.

165. P. Gautier, *La Diataxis de Michel Attaliate*, *Revue des études byzantines* 39, 1981, 5 - 143.

Πάνιον¹⁶⁶ διοικείται από άρχοντα¹⁶⁷ ήδη από το δέκατο αιώνα, ένα υπόδειγμα που θα ακολουθήσουν οι περισσότερες θρακικές πόλεις, καθώς, με τη συρρίκνωση του βυζαντινού κράτους, σχεδόν όλες οι μείζονες διοικητικές διαιρέσεις τείνουν να ατονήσουν. Τέλος, η Ηράκλεια Πέρινθος, μητρόπολη και λιμάνι ταυτόχρονα, δεσπόζει στις άμεσες προσβάσεις της πρωτεύουσας¹⁶⁸. Το ότι οι επισκέψεις με τα σχετικά ασήμαντα τοπωνύμια είναι ιδιαίτερα πολυάριθμες δικαιολογείται από την τάση των Σταυροφόρων να σημειώνουν τις περιοχές που θα μοιράζονταν ως φέουδα¹⁶⁹. Η διανομή που ακολούθησε ανάμεσα στο λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνο της Φλάνδρας (περιοχή ανάμεσα στην Αγαθούπολη και στο Τζουρουλόν)¹⁷⁰, στους Βενετούς (Ηράκλεια, Ραιδεστός, Καλλίπολη, εμπορική ζώνη ως την Αδριανούπολη)¹⁷¹ και στους Σταυροφόρους (Διδυμότειχο, Πάμφιλο, Κύψελλα,¹⁷² Άπρων κλπ)¹⁷³ επιβεβαίωσε και τον οριστικό κατακερματισμό της Θράκης, η οποία ποτέ πια στο μέλλον δεν πρόκειται να αποτελέσει μεγάλη και ενιαία διοικητική ενότητα. Η οριστική εγκατάσταση στο Διδυμότειχο μετά την άλωση του 1204 του έκπτωτου πατριάρχη Ιωάννη Καματερού (1199 - 1206)¹⁷⁴ σηματοδοτεί και το τέλος της ιστορίας της μεσοβυζαντινής Θράκης.

166. Βλ. πιο πάνω, σημ. 99 και 105.

167. G. Schlumberger, *Sigillographie de l' empire byzantin*, Paris 1884, 159 - 160.

168. Ζακωθινός, στο ίδιο, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 173, σημ. 3, εκφράζει την απορία για την απουσία της Σηλυβρίας από την *Partitio Romaniae*. Τα ίδια, σ. 178 για τη Χαριούπολη.

169. Για τους εμφυλίους πολέμους στη Θράκη το 1203/1204, βλ. Κραντονέλλη, *Σύμπραξις*, 31 - 32.

170. J. Longnon, *L' empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949, 62.

171. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, Paris 1959, 76.

172. Για τα Κύψελλα (Ipsala), βλ. Soustal, *Thrakien*, 330 - 331.

173. Κραντονέλλη, *Σύμπραξις*, 37 - 38.

174. Αχροπολίτης, 11.

ΜΕΡΟΣ Γ: Η ΘΡΑΚΗ ΣΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ (1204 - 1369)

Η κατάκτηση από τους Λατίνους της βυζαντινής αυτοκρατορίας, πιο μόνιμη και αισθητή στο θρακικό περίγυρο της Κωνσταντινούπολης¹⁷⁵ από ό, τι στις υπόλοιπες περιοχές, δίνει την ευκαιρία να αποκραυγαλωθούν οι τάσεις που επικρατούσαν ανάμεσα στους τοπικούς πληθυσμούς καθώς και οι συνεπακόλουθες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις θρακικές περιοχές και πόλεις, ανάλογα με τον κυρίαρχό τους.

Από το 1204 ως το 1205 συμμαχήσαν με το βούλγαρο βασιλέα Ιωαννίτζη (Kalojan, 1197 - 1207) οι θρακικές πόλεις Αδριανούπολη, Βιζύη, Διδυμότειχο, Τζουρουλός, Αρκαδιούπολη, Βουλγαρόφυγο και Βερσινικία, καθώς και οι κωμοπόλεις Πάμφιλον, Χαριούπολη, Ρούσιον και Άπρωσ ή Θεοδοσιούπολη¹⁷⁶, δηλ. όλες σχεδόν οι περιοχές που είχαν περιέλθει από την *Partitio* στον κλήρο του αυτοκράτορα, των Βενετών και των Σταυροφόρων¹⁷⁷, ενώ δεν είχε συμμετοχή στην αντιλατινική εξέγερση η μεγάλη περιοχή της Φιλιππούπολης και της Στενιμάχου¹⁷⁸. Έτσι λοιπόν στη Θράκη αρχίζουν να διαμορφώνονται δυο μείζονες περιοχές με διαφορετικούς προσανατολισμούς η μια από την άλλη: η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη. Η διαγωγή της Αδριανούπολης επηρεάζει, όπως φαίνεται, τη ΝΑ Θράκη που αρχίζει από τις υπώρειες της Ροδόπης και κύριο ρόλο μετά την Αδριανούπολη παίζει το Διδυμότειχο¹⁷⁹. Είναι χαρακτηριστικό το ότι ο Νικήτας Χωνιάτης αναφέρει ότι οι ευγενείς της Θράκης *τας των Θραικων και Μακεδόνων πόλεις διαφιστωσι*¹⁸⁰, δηλ. ο Χωνιάτης θεωρεί τις πόλεις που εξεγέρθηκαν κατά των Λατίνων ως πόλεις της Θράκης και της Μακεδονίας, ενώ είναι γνωστό, ότι το μικρό γεωγραφικό τμήμα της Θράκης που υπαγόταν στο βασίλειο του

175. Longnon, *Empire latin*, 60. B. Sinogowitz, über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzug, *Byzantinische Zeitschrift* 45, 1952, 344 - 356.

176. Οι ελληνικές και λατινικές πηγές συγκεντρωμένες στο βιβλίο της Κραντονέλλη, *Σύμπραξις*, 53 - 57.

177. Κραντονέλλη, *Σύμπραξις*, 59, σημ. 4.

178. Κ. Μ. Αποστολίδου, *Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία*, Αθήναι 1960, 170 - 174. Σύμφωνα με το Βιλλεαρδουίνο, 335 - 336 = *Fatal II*, 144 - 146, πρώτα εξεγέρθηκε το Διδυμότειχο και ακολούθησε η γενική εξέγερση στην Αδριανούπολη.

179. Από το Διδυμότειχο θα κατάγεται ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Γ' Δούκας ο Βατάτζης (1222 - 1254), σύμφωνα με τον Αχροπολίτη, 26.

180. Χωνιάτης, 613.

Βονιφάτιου του Μομφερρατικού δεν εξεγέρθηκε, ακριβώς όπως δεν εξεγέρθηκαν Φιλιππούπολη και Στενήμαχος¹⁸¹. Η εξέγερση αυτή είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τη συντριπτική ήττα των Λατίνων από τους Βλαχο- Βουλγάρους και Κουμάνους του Ιωαννίτζη στις 14 Απριλίου του 1205 μπροστά στην Αδριανούπολη και την αιχμαλωσία του λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου της Φλάνδρας¹⁸². Η Αδριανούπολη όμως δεν παραδόθηκε στους Βουλγάρους¹⁸³, ενώ αντίθετα, ένα περίπου χρόνο αργότερα, ο Ιωαννίτζης κατέλαβε και κατέστρεψε την Φιλιππούπολη που δεν είχε συμμετάσχει στην εξέγερση¹⁸⁴. Σύντομα, οι Λατίνοι ανακατέλαβαν όλες τις πόλεις της ΝΑ Θράκης εκτός από την Αδριανούπολη και το Διδυμότειχο¹⁸⁵, ενώ μια σφοδρή αντεπίθεση του Ιωαννίτζη προκάλεσε ερήμωση της Θράκης ως την Κωνσταντινούπολη¹⁸⁶. Το Διδυμότειχο όμως άντεξε στη βουλγαρική πολιορκία (Μάϊος 1206) και οι εξεγερμένοι Έλληνες ζήτησαν τη βοήθεια των Λατίνων¹⁸⁷ εγκαταλείποντας θεαματικά τη βουλγαρική συμμαχία. Το Διδυμότειχο καταλήφθηκε τελικά στα τέλη Αυγούστου 1206¹⁸⁸, αλλά η Αδριανούπολη άντεξε και σε νέα βουλγαρική έφοδο το 1207¹⁸⁹. Στο εξής, είτε συνασπισμένες σε ομάδες, είτε η κάθε μια χωριστά, οι πόλεις της Θράκης θα περιέρχονται είτε στη μια δύναμη είτε στην άλλη, καθώς θα εντείνεται ο αγώνας για την κατάκτηση ή την διατήρηση της Κωνσταντινούπολης, ως την οριστική υποταγή στους Τούρκους¹⁹⁰. Από το 1223 π.χ. οι Κουμάνοι λεηλάτησαν άγρια την Αδριανούπολη, τη Βιζύη, το Διδυμότειχο και την Καλλιόπολη, που ο ιστορικός Γεώργιος Ακροπολίτης θεωρεί άστεα της Μακεδονίας¹⁹¹. Ως την τουρκική κατάκτηση λοιπόν καμιά διοικητική υπαγωγή δεν είναι ούτε σίγουρη ούτε μόνιμη.

Αμέσως μετά την άνοδό του στον αυτοκρατορικό θρόνο της Νίκαιας (1222), ο αυτοκράτορας από το Διδυμότειχο¹⁹² Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης

181. Κραντονέλλη, Σύμπραξις, 60.

182. Κραντονέλλη, Σύμπραξις, 73.

183. Ακροπολίτης, 22.

184. Βιλλεαρδουίνος 401 = II, 212. Πρβλ. Αποστολίδου, στο ίδιο, 174.

185. Βιλλεαρδουίνος, 395 και 397 = II, 204 - 206.

186. Βιλλεαρδουίνος, 416 - 419 = II, 226 - 232.

187. Βιλλεαρδουίνος, 422 - 423 = II, 234.

188. Βιλλεαρδουίνος, 442 = II, 256.

189. Βιλλεαρδουίνος, 461 = II, 276.

190. Longnon, Empire latin, 162. Nicol, Last Centuries, 273 κε.

191. Ακροπολίτης, 54.

192. Βλ. πιο πάνω, σημ. 179.

έσπευσε να αποβιβάσει τα στρατεύματά του σε θρακικά εδάφη¹⁹³. Ο πολύ δραστήριος κατά τα άλλα αυτοκράτορας δεν φαίνεται να προχώρησε σε κάποια διοικητική αναδιοργάνωση των νεοκατακτημένων περιοχών, ίσως επειδή τα εδάφη αυτά ήταν αντικείμενο διεκδικήσεων εκ μέρους του δεσποτάτου της Ηπείρου¹⁹⁴, είναι όμως γνωστό από το Νικηφόρο Γρηγορά ότι, ως το 1241, ο Ιωάννης Γ' εγκατέστησε κατά Θράκιη και Μακεδονίαν Κουμάνους πρόσφυγες, συγκαταλέγοντάς τους στο στρατό του¹⁹⁵. Σύμφωνα μάλιστα με το Γεώργιο Ακροπολίτη¹⁹⁶, ο στρατός του Ιωάννη Βατάτζη προέλασε τον επόμενο χρόνο 1242 πέρα από τα της Θράκιης και Μακεδονίας χωρία, κάτι που πρέπει να σημαίνει ότι κυριαρχούσε ήδη στον άμεσο περίγυρο της Κωνσταντινούπολης και τέτοιες διελεύσεις του στρατού της Νίκαιας από τη Θράκη, στην οποία διαπεραιώνονται από την Ασία διαμέσου του Ελλησπόντου¹⁹⁷ δείχνουν να πυκνώνουν αισθητά ως τις παραμονές της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης. Ήδη στις αρχές του 1261, ο στρατός της Νίκαιας στρατολογεί ανάμεσα στα άλλα εκ τε Θράκιης και Μακεδονίας¹⁹⁸. Είναι άγνωστο αν οι στρατολογημένοι από το 1241 Κουμάνοι πρόσφυγες ήταν εκείνοι που βρίσκονται να παρενοχλούν την Αδριανούπολη και το Διδυμότειχο το 1256. Είναι όμως βέβαιο ότι η αντίδραση του στρατού της Νίκαιας, που περιπολεί συνεχώς στα μέρη αυτά, είναι άμεση¹⁹⁹.

Θα ήταν λάθος να υποτεθεί ότι η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και η αποκατάσταση της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας στην παλιά της έδρα το 1261 οδηγεί και σε μια ενδυνάμωση της διοικητικής οργάνωσης της Θράκης. Αντίθετα μάλιστα, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό ότι, στο εξής, αποσυνδέονται οριστικά οι όροι Θράκη και Μακεδονία που, ως τότε, εμφανίζονταν ενωμένοι στις φιλολογικές πηγές, κάτι που πρέπει να σημαίνει και διοικητική αποσύνδεση²⁰⁰. Η Θράκη αποτελεί τώρα μια ιδιαίτερη και μάλλον

193. Γρηγοράς, *Ιστορία Β'*, 3, σ. 29.

194. Ακροπολίτης, 39 - 40. Πρβλ. Γρηγορά, *Ιστορία, Γ'*, 5, σ. 71. Ο Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας (1215 - 1230) της Ηπείρου κατέλαβε, μάλλον μετά το 1227, Αδριανούπολη, Διδυμότειχο, Ξάνθεια, Μάχη και Μοσυνόπολη.

195. Γρηγοράς, *Ιστορία Β'*, 5, σ. 37.

196. Ακροπολίτης, 65.

197. Γρηγοράς, *Ιστορία, Γ'*, 5, σ. 72 - 73.

198. Γρηγοράς, *Ιστορία, Δ'*, 2, σ. 83. Επίσης Δ', 9, σ. 111 (έτος 1267).

199. Ακροπολίτης, 125 - 126.

200. Πρβλ. E. Stein *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte*, Amsterdam 1962, 26.

ασαφή γεωγραφική ενότητα που επεκτείνεται ή συρρικνώνεται σε κάθε μνεία των πηγών, ανάλογα, με τις προθέσεις κάθε βυζαντινού συγγραφέα. Κατά τον ιστορικό Γεώργιο Παχυμέρη που αρέσκεται να ακριβολογεί πάντα, η Ηράκλεια Πέρινθος είναι, μετά το 1261, μια θρακική πόλη, όπου ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1258 - 1282) θα εγκαταστήσει Γενουάτες²⁰¹, ενώ, το 1264, η αυτοκρατορική ακολουθία θα έχει την κακή τύχη να διασκορπιστεί πανταχού της Θράκης²⁰², που αρχίζει σιγά - σιγά να μοιάζει με εχθρική περιοχή και οι πόλεις της αρχίζουν να επικοινωνούν μεταξύ τους μόνο ευκαιριακά. Η διασπορά της αυτοκρατορικής ακολουθίας δεν ήταν τυχαία. Το 1264, οι Τάταροι πλημμύρισαν με τα πλήθη τους τη Θράκη, χωρίς οι Βυζαντινοί να μπορέσουν να προβάλλουν αποτελεσματική αντίσταση²⁰³. Στις συνθήκες αυτές, είναι οπωσδήποτε δύσκολο να υπάρξει ολοκληρωμένη διοικητική έκφραση και οι συχνές μνείες της Θράκης στα βυζαντινά κείμενα της εποχής για αξιωματούχους που περιφέρονται στις θρακικές περιοχές²⁰⁴ δεν υπονοούν συνήθως τίποτα το ιδιαίτερο. Η διοικητική και γεωγραφική στένωση της Θράκης φαίνεται καλύτερα στην έκφραση του Ιωάννη Καντακουζηνού, της ανω Θράκης και της παραλίου μέχρι και αυτού του Βυζαντίου²⁰⁵ που αποδίδει την ανάγκη των Βυζαντινών να διαιρέσουν τη μοναδική τους επαρχία σε παράλιο και μεσόγαια τον δέκατο τέταρτο αιώνα.

Με την έναρξη του μοιραίου αιώνα αυτού, η Θράκη γίνεται πεδίο των λεηλασιών των πολεμοχαρών Καταλανών μισθοφόρων²⁰⁶, που έμειναν περίπου διόμισυ χρόνια στην Καλλίπολη (1304 - 1307)²⁰⁷ πριν κινηθούν τελικά προς την κυρίως Ελλάδα, ενώ ο αρχηγός τους Roger de Flor δολοφονήθηκε στο

201. Παχυμέρης, Β΄, 35, σ. 225 - 227 Failler. Πρβλ. M. Balard, *La Romanie génoise* (XII - début du XVe siècle), Genova 1978, 49 - 51. Κ. Γιαννακόπουλος, *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος* (1258 - 1282) και η Δύσις, Αθήνα 1969, 106 - 110.

202. Παχυμέρης, Γ΄, 25, σ. 307.

203. Παχυμέρης, Γ΄, 25, σ. 303. Γρηγοράς, Δ΄, 6, σ. 100.

204. Πρβλ. Πλανούδη, *Επιστολή* 11, σ. 24, 22 - 27 Leone (έτος 1299).

205. Καντακουζηνός, Α΄, 105. Πρβλ. και την αντιπαράθεση Α΄, 115: *εκ Σηλυβρίας άχρι και Χριστουπόλεως των μεταξύ χωρων τε και πόλεων και στρατιας απέναντι αυτης τε της Κωνσταντινου μέχρι Σηλυβρίας... Α΄, 179: ανωτερικά μέρη της Θράκης...*

206. Γρηγοράς, *Ιστορία*, Ζ΄, 4, σ. 227. Πρβλ. Angeliki Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge Mass 1972, 188 - 193. Για τις καταστροφές που υπέστη η Θράκη ήδη από το δέκατο τρίτο αιώνα βλ. Γρηγορά, *Ιστορία*, Δ΄, 6, σ. 101: *ως μόγις που δια χρόνου σποράδας ορασθαι βους και αροτηρας περί Θράκιην...*

207. Soustal, *Thrakien*, 113.

ανάκτορο του Μιχαήλ Θ' στην Αδριανούπολη²⁰⁸ την άνοιξη του 1305. Το 1307, οι Καταλανοί λεηλάτησαν την περιοχή ως τη Μαρώνεια και τη Ροδόπη προς Δ²⁰⁹, φτάνοντας προς Β ως τη Βιζύη²¹⁰, ενώ το 1320 και το 1321 οι Τάταροι εισέβαλαν και πάλι στη Θράκη. Σύμφωνα με τον Καντακουζηνό που εκφράζεται επίσης αρχαιοπρεπώς, την *Μυσιάν Σκυθική καταδραμόντες στρατιά, μέρος τι αυτής και την Οδρυσων άχρι Αδριανουπόλεως επήλθε και εξημίωσε ου πολύ*²¹¹. Μια άλλη ταταρική στρατιά *πασαν επέδραμε την Θράικην, εξημίωσε δε ου πολλά, διά το τους άρχοντας των κατά Θράικην πόλεων την έφοδον προγνόνας, τους κατά την χώραν εσκεδασμένους ανθρώπους συστείλαι εις τας πόλεις*²¹². Έτσι, οι πόλεις οχυρώνονται²¹³. Το 1327, ο Ανδρόνικος ο Νέος (1328 - 1331) διαμένει στο Ρήγιον²¹⁴, ενώ από τα εικοστά έτη του αιώνα, αρχίζει να διαφαίνεται μια νέα διοικητική αρχή: εφ' όσον οι θρακικές πόλεις διαθέτουν άρχοντες, στα κείμενα εμφανίζονται οι όροι *επίτροπος, επιτροπή και επιτροπεύω*. Στον Γρηγορά π. χ. συναντούμε την έκφραση *ώνιον ειλήφεσαν την επιτροπήν των εν Θράικη χωρων και πόλεων*²¹⁵, ενώ σε άλλα σημεία²¹⁶ επαναλαμβάνει τους όρους. Στον Καντακουζηνό, οι όροι αυτοί είναι ακόμα πιο συχνοί²¹⁷ με αποκορύφωμα την έκφραση *επίτροπος πάσης της Θράικης*, που χρησιμοποιεί για τον πρωτοστράτορα Συργιάννη²¹⁸.

Η πραγματικότητα όμως φαίνεται ότι ήταν αφάνταστα πιο πολύπλοκη ώστε να μπορεί να παρακολουθηθεί. Κατά καιρούς, πόλεις όπως η Μεσημ-

208. Παχυμέρης Β', 481 - 485 CSHB. Γρηγοράς, Ζ', 3, σ. 224 - 227.

209. Catherine Asdracha, *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique*, Athènes 1976, 248.

210. Soustal, *Thrakien* 114.

211. Καντακουζηνός, Α', 188.

212. Καντακουζηνός, Α', 189.

213. Είναι χαρακτηριστικό, το ότι ο Καντακουζηνός δεν παραλείπει, μερικές φορές να σημειώσει ότι ορισμένες πόλεις ήταν ακόμα ατείχιστες την εποχή που περιγράφει, π.χ. οι Επιβάτες παρά τη Σηλυβρία το 1321/1322, Α', 166.

214. Καντακουζηνός, Α', 218 και 219.

215. Γρηγοράς, *Ιστορία*, Η', 4, σ. 302.

216. Γρηγοράς, *Ιστορία*, Η', 6, 321. Θ', 2, 402. Θ', 5, σ. 413. Πρβλ. Lj. Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, 50 - 51.

217. Καντακουζηνός, Α', 24: *ταύτης επιτροπεύων πρέπει να ισοδυναμεί με το Α', 54: της αρχης επιμελησόμενον*. Πρβλ. Α', 123: *προς ας επετρόπευε της Θράικης πόλεις*.

218. Καντακουζηνός, Α', 259. Πρβλ. Α', 285.

βρία και η Σηλυβρία, που απέχουν αρκετά η μια από την άλλη, εμφανίζονται περίπου ως ανεξάρτητες²¹⁹, και το ίδιο θα συμβεί και σε άλλες πόλεις, με πρώτη την Αδριανούπολη²²⁰. Το 1321, ο Ανδρόνικος Β΄ θα παραχωρήσει στον εγγονό του αυτοκρατορικάς κατέχειν όσον το από Χριστουπόλεως άχρι των περί το Ρήγιον προαυλίων και προαστείων της Κωνσταντινουπόλεως²²¹. Οι πόλεις αυτές που ο Καντακουζηνός αποκαλεί υπηκόους τω νέω βασιλει²²² θα γίνουν πεδίο διεκδικήσεων, ενώ, βορειότερα, οι Βούλγαροι θα πάρουν τη Φιλιππούπολη²²³ που θα περιέλθει και πάλι στους Βυζαντινούς το 1322²²⁴. Την ίδια περίπου εποχή, οι πόλεις από Μεσημβρίας άχρι Στίλβνου προσχωρούν στους Βυζαντινούς²²⁵. Για τους γηγενείς, η κατάσταση πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να αποδίδεται με τη λιτή έκφραση του Νικηφόρου Γρηγορά: *οι ταλαίπωροι Θραικες*²²⁶, και δεν πρέπει να πρόκειται για υπερβολή. Το 1328, νέες λεηλασίες των άνω της Θράκης πόλεων από τους Βουλγάρους²²⁷. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός θεωρεί ότι, την εποχή αυτή, αναστήθηκε το ένδοξο παρελθόν του βυζαντινού στρατού: *η τε γαρ εκ της εσπέρας πασα παρην και Μακεδόνες και Θραικες*, λέει²²⁸, ανασταίνοντας μια έκφραση που είχε ατονήσει εδώ και αρκετόν καιρό. Η εξέγερσή του στο Διδυμότειχο το 1341 είναι φυσικό επακόλουθο της υψηλής αριστοκρατικής αντίληψης που είχε ο Καντακουζηνός για το ένδοξο παρελθόν της βασιλείας των Ρωμαίων²²⁹. Στην κυριαρχία του όμως έμειναν το Διδυμότειχο με τον άμεσο περιγύρό του και το φρούριο Πύθιον (Küleli Burgaz) και το Πολύστυλον (τα αρχαία Άβδηρα) στην

219. Maksimovic, Provincial Administration, 52 - 53.

220. Αδριανούπολη, Σωζόπολη, Αγαθόπολη και Μόρα (δυτικά της Αδριανούπολης). Βλ. Maksimovic, Provincial Administration, 53, σημ. 66.

221. Γρηγοράς, Ιστορία, Η΄, 6, σ. 321. Πρβλ. την προίκα της Θεοδώρας Παλαιολογίνας στο Θεόδωρο Σβιετοσλάβ (1300 - 1322) που αποτελείται από τη Διάμπολη, τη Μεσημβρία, την Αγχίαλο και τη Σωζόπολη. Κ. Π. Κύρρη, Το Βυζάντιον κατά τον ΙΔ΄ αιώνα, Ι: Η πρώτη φάσις του εμφυλίου πολέμου (1321), Λευκωσία 1982, 94. Η Σωζόπολη θεωρείται από τον Ιωάννη Καντακουζηνό, Α΄, 326, πολυάνθρωπος και μεγάλη πόλις.

222. Καντακουζηνός, Α΄, 136.

223. Καντακουζηνός, Α΄, 170.

224. Καντακουζηνός, Α΄, 178.

225. Καντακουζηνός, Α΄, 172. Για το Στίλβνον (Sliven), βλ. Soustal, Thrakien, 462 - 464.

226. Γρηγοράς, Ιστορία, Η΄, 4, σ. 300.

227. Καντακουζηνός, Α΄, 323.

228. Καντακουζηνός, Α΄, 326. Πρβλ. Soustal, Thrakien, 116.

229. Γρηγοράς, Ιστορία, ΙΒ΄, 16, σ. 625.

ακτή²³⁰. Την ίδια εποχή (1341/1342) βρίσκουμε το σεβαστοκράτορα Ανδρόνικο Ασέν να διοικεί ένα μέρος της Θράκης²³¹ με την πόλη της Βιζύης²³² και τότε περίπου ή λίγο νωρίτερα ο Καντακουζηνός πρέπει να πληροφορήθηκε για πρώτη φορά ότι οι Τούρκοι του Αϊδινίου ήταν έτοιμοι επί πονηρωι διαβαίνειν της Θράικης και των εν ταύτη ρωμαϊκων χωρων²³³. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς γνωρίζει γύρω στο 1340 ότι συνεχως τε και αδεως και κατά πλήθη κατέδραμόν τε και κατατρέχουσι Θράικην οι Τουρκοι²³⁴. Η γενική ανασφάλεια μεγαλώνει και σκυθική ερημία η κατακράτος οικουμένη Θράικη απεδείκνυτο ουκ εν μακρωι, λέει ο Καντακουζηνός²³⁵. Για να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους συμμάχους του Καντακουζηνού, ο Μέγας Δούξ Αλέξιος Απόκαυκος και η αυτοκράτειρα Άννα της Σαβοΐας παραχωρούν στους Βουλγάρους εννέα φρούρια της Θράκης το 1343²³⁶, χωρίς αντίκρουσμα, όπως φαίνεται. Από την πλευρά του, ο Καντακουζηνός υποχωρεί από την περιοχή της Μερόπης στη Ροδόπη²³⁷. Στο έργο του Καντακουζηνού αρχίζουν να εμφανίζονται συχνά τα Κουμουτζηνά (Κομοτηνή)²³⁸ και το Περιθεώριον, γνωστό αυτό και προγενέστερα²³⁹, μόνο που τώρα είναι τόποι εμφύλιων συγκρούσεων, όπου την ολέθρια για τους τοπικούς πληθυσμούς στρατιωτική λεηλασία διαπράττουν κατά κανόνα ξένα μισθοφορικά στίφη. Με την επικράτηση του Καντακουζηνού το 1347, ο γιός του Ματθαίος πήρε ως δικά του εδάφη τις περιοχές του παλιού Βολερού, από την Ξάνθεια (Ξάνθη) ως τη Χριστούπολη²⁴⁰. Έτσι, τα πράγματα έδειξαν να ηρεμούν, με μια προσωρινή ανακωχή στους εμφυλίους πολέμους, ως το 1352. Τους ταλαίπωρους Θράκες όμως, σύμφωνα με την

230. Soustal, Thrakien, 117.

231. Είναι δύσκολο να καθοριστούν ακριβώς τα μέρη της Θράκης που αναφέρονται κάθε φορά. Βλ. Maksimovic, Provincial Administration, 141, σημ. 143. Ο Γρηγοράς, Ιστορία, Α', 4, σ.484, αναφέρει τον τότε επιτροπεύοντα Θράικην Γλαβαν τον πρωτοστράτορα.

232. Καντακουζηνός, Γ', 293 - 294. Για τον Ανδρόνικο Ασέν βλ. I. Bozilov, Familijata na Asenevci (1186 - 1460). Genealogija i prosopografija, Sofia 1994, αρ. 33, σ. 338 - 340.

233. Γρηγοράς, Ιστορία, ΙΒ', 7, σ. 596 - 597.

234. Γρηγοράς, Ιστορία, ΙΑ', 6, σ. 545.

235. Καντακουζηνός, Β', 186.

236. Τα φρούρια Τζέπαινα, Φιλιππούπολη, Στενήμαχος, Κριτζιμός, Περιστίτζα, Μπέαδνος, Αγία Ιουστίνια, Κόσνικος, Αετός, στον Soustal, Thrakien, 118 και οικεία λήμματα.

237. Asdracha, Rhodopes, 39, 64, 253. Soustal, Thrakien, 354.

238. Καντακουζηνός, Β'16 - 19, Α', 470 - 473. Β', 415 - 419, Γ', 311 - 314, 331. Πρβλ. Asdracha, Rhodopes, 109 - 113.

239. Για τις μνείες του Περιθεώριου (Buru kale) στις πηγές, βλ. Soustal, Thrakien, 394 - 395.

240. Asdracha, Rhodopes, 255. Nicol, Last Centuries, 233.

έκφραση του Γρηγορά²⁴¹ περίμενε η τελευταία και αποφασιστική δοκιμασία, που θα οδηγούσε και στην τελική κατάλυση της βυζαντινής κυριαρχίας.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Τούρκοι βρίσκονται να έχουν στην κατοχή τους το 1352 το φρούριο Τζύμπη εν Θράκη δεν είναι δυνατόν να γίνουν γνωστές από τον Ιωάννη Καντακουζηνό που αναφέρει το γεγονός²⁴², ενώ ο σεισμός του 1354 που προκάλεσε την κατάληψη της Καλλιπόλης μνημονεύεται από το Νικηφόρο Γρηγορά²⁴³, τον Καντακουζηνό, με αρκετές λεπτομέρειες²⁴⁴, καθώς και από έναν αριθμό βραχέων χρονικών²⁴⁵. Οι μέριμνες και παραινέσεις του Καντακουζηνού πειρασθαι προνοίαι μαλλον και ευβουλίαι τας κατά Θράικην πόλεις ανασώζεσθαι²⁴⁶ δεν είχαν καμιά πιθανότητα επιτυχίας και, από το σημείο αυτό, οι εξελίξεις είναι ραγδαίες: το 1361 οι Τούρκοι θα πάρουν το Διδυμότειχο²⁴⁷ και θα προωθηθούν προς τα Β. επί σουλτάνου Μουράτ Α' (1362 - 1389)²⁴⁸, εν οι Βυζαντινοί θα κατορθώσουν να κρατηθούν προσωρινά στις ακτές της Προποντίδας ως την Ηράκλεια Πέρινθο και τη Σηλυβρία²⁴⁹. Οι Τούρκοι θα πάρουν τη Φιλιππούπολη το 1363, ενώ ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος (1341 - 1391) θα κατορθώσει το 1364 να αποσπάσει την Αγχίαλο από τους Βουλγάρους²⁵⁰, πολιορκώντας ταυτόχρονα τη Μεσημβρία. Αναφέροντας το τελευταίο αυτό δυσάρεστο περιστατικό, ο Ιωάννης Καντακουζηνός που κλείνει περίπου εδώ το ιστορικό του έργο, αναφέρει ότι στη Θράκη κατοικούν πια βάρβαροι²⁵¹.

241. Πρβλ. πιο πάνω, σημ. 226.

242. Καντακουζηνός, Γ', 276 κε. Πρβλ. Nicol, Last Centuries, 249, 260, σημ. 50.

243. Γρηγοράς, Ιστορία, ΚΗ', 65 - 68 = τομ. Γ', 220 - 222.

244. Καντακουζηνός, Γ', 277 - 278. Πρβλ. P. Charanis, On the Date of the Occupation of Gallipoli by the Turks, Byzantinoslavica 16, 1955, 113 - 117.

245. P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, II, Wien 1977, 283 - 284 = Schreiner, Kleinchroniken (πιο πάνω, σημ. 2) I, 66 κε (Βραχέα χρονικά 7,13 κε).

246. Καντακουζηνός, Γ', 298 - 299.

247. Schreiner, Kleinchroniken I, 560 (Βραχύ χρονικό 72α,20) = II, 289 - 290. A. Karpozilos - G. M. Parassoglou, Διήγησις βασιλέων των Ισμαηλιτών. A Short chronicle, Byzantion 42, 1972, 79, σημ. 1.

248. Για την εξοίκηση της Βιζύης το 1358, βλ. A. Bakalopoulos, Les limites de l' empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu' à sa chute, Byzantinische Zeitschrift 55, 1962, 56 - 65.

249. Πρβλ. Γρηγορά, Ιστορία, ΛΣΤ', 16, τομ. Γ', 510: *την πριν αγρίαν εκείνην και ληστων γέμουσαν Θράικην...*

250. Soustal, Thrakien, 120, σημ. 414 - 415, 176, 401.

251. Καντακουζηνός, Γ', 362: *παρά των εν Θράικη βαρβάρων... Αντίστοιχη μνεία στο Γρηγορά, Ιστορία, ΙΣΤ', 4, σ. 816: Ορας γαρ ως εις στενόν κοιμηθι τα Ρωμαίων ελήλαται πράγματα, και άβατός τις μικρου και θηριώδης ημιν αντι πάντων η της Θράικης ήπλωται μόνη γη..*

Η άλωση της Αδριανούπολης που αντικατέστησε το Διδυμότειχο ως πρωτεύουσα του τουρκικού κράτους στην Ευρώπη πρέπει να έγινε μάλλον το 1368/1369, παρά το 1361, όπως πιστευόταν παλιότερα²⁵². Οπωσδήποτε όμως, επισφράγισε τη μόνιμη εγκατάσταση στην Ευρώπη των Τούρκων, οι οποίοι νυν ασφαλέστερον ή πρότερον ημεις την Θράικην οικουσι, όπως αναφέρει επιγραμματικά γι' αυτούς ο λατινόφιλος λόγιος Δημήτριος Κυδώνης²⁵³. Όλες οι μετέπειτα απόπειρες Βυζαντινών, λοιπών Βαλκανίων και Δυτικών για κάποια μερική αποκατάσταση οδήγησαν στην καταστροφή του Τζερνομιάνου (Cernomen), πάνω στον Έβρο (Μαρίτζα) στις 26 Σεπτεμβρίου του 1371²⁵⁴. Στο εξής, η φημισμένη βυζαντινή Αδριανούπολη θα είναι μια τουρκική πόλη και θα δίνει τον τόνο και το ρυθμό σε ολόκληρη την περιοχή.

Ευχαριστούμε τον κ. Αλέξη Γ.Κ. Σαββίδη, ερευνητή στο Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Ε.Ι.Ε. και επιμελητή έκδοσης του Περιοδικού "Βυζαντινός Δόμος" για την παραχώρηση των δικαιωμάτων του παρόντος κειμένου.

252. Βλ. Elisabeth A. Zachariadou, The Conquest of Adrianople by the Turks, Studi Veneziani 12, 1970, 211 - 217. Βλ. Schreiner, Kleinchroniken I, 379 κε = II, 297 - 299, όπου και τα δέκα βραχεία χρονικά που μνημονεύουν την άλωση της Αδριανούπολης.

253. Δημήτριος Κυδώνης, Προς Ρωμαίους συμβουλευτικός, Patrologia Graeca 154, 965C.

254. Nicol, Last Centuries, 286. Soustal, Thrakien, 121. Πριν από τη μάχη αυτή πρέπει να είχε πέσει η Κομοτηνή - Κουμουτζηνά (Soustal, Thrakien, 329), λίγο μετά η Ξάνθεια - Ξάνθη (Soustal, Thrakien, 501).

Η Θράκη στις οθωμανικές καταστιχώσεις (15ος-16ος αιώνας)

Ευαγγελία Μπαλτά

Κύρια Ερευνήτρια στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Ομολογώ ότι αισθάνομαι λίγο αμήχανα κάνοντας την παρουσίαση αυτή. Ενδεχομένως αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι καλούμαι να μιλήσω από καθέδρας για μια έρευνα που βρίσκεται εν τη γενέσει, για ένα προϊόν που δημιουργείται και το οποίο θα είχε αξία κατά την άποψή μου να εκτεθεί, και συνεπώς να κριθεί, μόνον εφόσον είχε φτάσει σε τελική μορφή. Σπεύδω βεβαίως να πώ ότι δεν τρέφω την παραμικρή ψευδαίσθηση ότι ακόμη και σε επίπεδο ολοκληρωμένης έρευνας, δηλαδή στη μορφή βιβλίου ή μελέτης, τα ερωτήματα και οι υποθέσεις εργασίας, το κυνήγι των αποδείξεων, το εξοντωτικό πήγαινε-έλα από τον έλεγχο των γραπτών των άλλων στον έλεγχο του δικού σου, αφορούσαν και αφορούν πάντα πολύ λίγους. Μετρημένοι είναι και μέσα στο περιβάλλον των επαγγελματιών ιστορικών.

Η παρουσίαση ενός ερευνητικού προγράμματος ασφαλώς στοχεύει στην ενημέρωση. Θέλει ή πρέπει να ανταποκριθεί σε κάποιο εκφρασμένο ή υπολανθάνον αίτημα ενός κοινού που ενδιαφέρεται για τα τεκτονόμενα της επιστήμης. Από κανέναν όμως δεν διαφεύγει ότι η παρουσίαση μιας έρευνας σε πρώιμα στάδια αποσκοπεί και στην προβολή της, αφού οι νόμοι του μάρκετινγκ επιβλήθηκαν και στον χώρο της επιστήμης. Μια παρουσίαση λοιπόν ενός ερευνητικού προγράμματος εν πολλοίς αποβλέπει στην ηθική και υλική του υποστήριξη μέσω της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης, όπως είθισται να λέγεται, η οποία πρέπει να πεισθεί για το αναγκαίο της έρευνας.

Παλιότερα ο ρόλος του ερευνητή περιοριζόταν στην παραγωγή και μόνο πρωτογενούς γνώσης. Σήμερα ο ερευνητής καλείται στην καλύτερη των περιπτώσεων να πείσει επιπλέον για την αναγκαιότητα της παραγωγής της. Θα προσπαθήσω να ανταποκριθώ σ' αυτό το αίτημα των καιρών, γιατί πρέπει να σας

ομολογήσω, ίσως κάνοντας ουσιαστικά την ανάγκη φιλοτιμία, ότι η παρουσίαση αυτή για μένα είναι μια πρόκληση για να λύσω μια απορία που συχνά-πυκνά εμφανίζεται μπροστά μου: Να δώ δηλαδή κατά πόσον η διαδικασία της έρευνας, η αναγκαστικά μοναχική αυτή διαδρομή, αφορά κι άλλους εκτός από τον ίδιο τον ερευνητή. Αν κοινωνικοποιείται η διαδικασία της, αν η κοινωνικοποίησή της έχει κάποιο πρακτικό, απτό αποτέλεσμα για τον ερευνητή και την έρευνά του ή είναι απλή τελετουργία, *cérémonie*. Νομίζω ότι θα φανεί έτσι ή αλλιώς.

Όσα είπα είναι, για μένα, η απαραίτητη προϋπόθεση για όσα θα ακολουθήσουν.

Στις δύο πρώτες συνεδριάσεις των συνεργατών του ΕΙΕ, που αφορούσαν τον σχεδιασμό της συμμετοχής τους στο Πρόγραμμα “Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός”, τόνισα ότι είναι πτωχή ως ανύπαρκτη η ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή η σχετική με τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, τον 15ο και 16ο αιώνα. Δεν υπάρχει χρόνος για να αναφερθώ στην υπάρχουσα βιβλιογραφία της οθωμανικής περιόδου, μολοντί θα είχε σημασία. Ίσως να δοθεί η ευκαιρία κατά τη συζήτηση. Πάντως πρέπει να υπογραμμίσω ότι ελάχιστες είναι οι εργασίες που βασίζονται σε έρευνα πηγών, πολύ περισσότερο για τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης.

Για τον λόγο αυτό, υπογράμμισα την αναγκαιότητα να αναληφθεί από μέρους του ΕΙΕ η πρωτοβουλία για διενέργεια έρευνας στα οθωμανικά αρχεία, προκειμένου να καλυφθεί κατά το δυνατόν το κενό αυτό, με την καταγραφή, σε ένα πρώτο στάδιο, των υπαρχόντων τεκμηρίων και σε ένα δεύτερο με την επεξεργασμένη παρουσίαση των πληροφοριών, δηλαδή με τη μορφή αυτοτελών μελετών, εφόσον ένα ερευνητικό κέντρο, σαν το ΕΙΕ δεν είναι δυνατόν να λειτουργεί μόνο ως κέντρο τεκμηρίωσης.

Ανέλαβα λοιπόν την υποχρέωση να συγκεντρώσω ανέκδοτο οθωμανικό αρχειακό υλικό των αιώνων, που έπονται της οθωμανικής κατάκτησης και περιγράφουν την παγίωσή της. Το υλικό αυτό απόκειται σε αρχεία της Τουρκίας και Βουλγαρίας. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να διευκρινίσω ότι το φάσμα της απαιτούμενης έρευνας είναι τόσο μεγάλο και η επεξεργασία του τόσο επίπονη που είναι αδύνατη, όπως γίνεται αντιληπτό, η ενασχόληση ενός τουρκολόγου, με το σύνολο του θρακικού χώρου, έτσι όπως οριοθετείται στην περιγραφή του έργου. Πολύ περισσότερον αποκλείεται η όποια χρονική διεύρυνση του πεδίου παρατήρησης.

Την άνοιξη του 1996 εργάστηκα τρεις εβδομάδες στο Başbakanlık Arşivi της Πόλης επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μου στον αστικό και αγροτικό

χώρο της Ξάνθης, Κομοτηνής και Διδυμοτείχου. Στη συνέχεια θα αναφερθώ στους λόγους που υπέβαλαν αυτήν την επιλογή. Στο ελάχιστο χρονικό διάστημα για τις απαιτήσεις ενός τέτοιου προγράμματος, εντοπίστηκαν και φωτογραφήθηκαν, στο μέτρο του δυνατού, ορισμένες απογραφές που αποτυπώνουν τον αστικό και αγροτικό χώρο των τριών αυτών περιοχών που επελέγησαν ως πεδία παρατήρησης. Πρόκειται για οθωμανικές τιμαριωτικές και βακουφικές καταστιχώσεις καθώς και απογραφές κεφαλικού φόρου, οι οποίες προσφέρονται στη διακρίβωση του δημογραφικού μεγέθους των τριών πόλεων που αναφέρθηκαν αλλά και των οικιστικών συναθροίσεων της υπαίθρου, της δομής της αγροτικής παραγωγής, της επίπτωσης της φορολογίας στην οικονομία. Είναι οι κυρίαρχες πηγές για την περίοδο.

Τα δημοσιονομικού χαρακτήρα αυτά τεκμήρια καταρτίστηκαν από το οθωμανικό κράτος για λόγους φορολογικούς. Για τον λόγο αυτό αποτυπώνουν τον φορολογούμενο πληθυσμό και τους φόρους που βαρύνουν τις παραγωγικές του δραστηριότητες. Σημείο αναφοράς τους είναι η οικιστική μονάδα, δηλαδή το χωριό ή το άστυ, το οποίο καταγράφεται κάθε φορά με την υπαγωγή του σε ένα τιμάριο, ζαμέτι, χάσι ή βακούφι, αφού οι φόροι που πληρώνουν οι κάτοικοί του συνιστούν το εισόδημα ενός στρατιωτικού ή διοικητικού αξιωματούχου της αυτοκρατορίας, ενός κοινωφελούς ή θρησκευτικού ιδρύματος, αποτελούν εισόδημα του σουλτάνου ή των μελών της οικογενείας του. Με αυτήν τη φορολογική υπαγωγή ένας οικισμός εγγράφεται στον καζά, τη διοικητική μονάδα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Καλείται συνεπώς ο ιστορικός της περιόδου να ανασυνθέσει τον γεωγραφικό χώρο από το πάζλ αυτών των φορολογικών ενοτήτων.

Δεν είναι ο τόπος και ο χρόνος για να αναφερθεί κανείς σε θέματα μεθοδολογικού χαρακτήρα, σε ό,τι αφορά την επεξεργασία αυτών των πηγών για την εξαγωγή συμπερασμάτων που θα μας έδιναν μια ιδέα για τη σύνθεση του πληθυσμού, την κατανομή του στον χώρο, τα δημογραφικά μέγεθη, για την οικονομία της περιοχής. Πρέπει όμως να υπογραμμίσω ότι απαιτούνται αναγωγές, διεργασίες, πολλαπλές συγκρίσεις για να φτάσουμε από τα τιμάρια στον χώρο, από τον αριθμό των φορολογουμένων σε αριθμητικές εκτιμήσεις του πληθυσμού και από τον φόρο της παραγωγής στον υπολογισμό του όγκου της.

Θέλω να πιστεύω με τα λίγα που αναφέρθηκαν περιγράφοντας τον χαρακτήρα της πηγής ότι γίνεται κατανοητό πώς η επεξεργασία τους θα συνέβαλε καθοριστικά στην κάλυψη των τεραστίων κενών που υπάρχουν στην ελληνική ιστοριογραφία της τουρκοκρατίας. Επικεντρώνοντάς το στη Θράκη διαπι-

στώνουμε ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων η ιστοριογραφία από την ύστερη βυζαντινή περίοδο ή την πρώιμη οθωμανική χρονογραφία που αναφέρεται στην κατάκτηση Ξαναπιάνει το νήμα της ιστορίας μετά από αρκετούς αιώνες, στις αρχές ή στα μέσα του 19ου αιώνα.

Ίσως είναι ώρα να παρουσιάσω σύντομα την εικόνα που προκύπτει από μια πρώτη επεξεργασία του ελάχιστου υλικού, σε σχέση τον όγκο που έχω εντοπίσει στο αρχείο που δούλεψα, αλλά και σε σχέση με αυτό που γνωρίζω ότι υπάρχει σε άλλα αρχεία. Νομίζω ότι οφείλω να πώ ξανά εδώ, κάτι που υπαινίχθηκα και πριν: ότι δεν έγινε η συστηματική έρευνα που απαιτείται, η οποία σε ό,τι πάντα με αφορά θα με έκανε να αισθάνομαι ασφαλής, ότι δηλαδή ελέγχω τη διαθέσιμη πληροφορία. Δυστυχώς δεν διατίθενται πια κονδύλια για βασική έρευνα, κι όσα διατίθενται, είναι εξαιρετικά περιορισμένα.

Για την παρουσίαση αυτή επέλεξα μια πηγή που διασφαλίζει λόγω της φύσης της όσα περιληπτικά θα σας πώ, διότι πρόκειται, θα λέγαμε, για ένα γενικό καθολικό λογιστικό βιβλίο που κρατούσε η οικονομική υπηρεσία. Καταγράφονται σ'αυτό οι φόροι που εισπράχθηκαν ή θα εισπραχθούν από μια γεωγραφική περιφέρεια επιμερισμένη δημοσιονομικά ανάμεσα σε κράτος, βακούφια και τιμριώτες. Το φορολογικό αυτό κατάστιχο είναι του 1530 και καταγράφει τα έσοδα του σαντζακίου του Πασά, δηλαδή Θράκης και Μακεδονίας καθώς και ορισμένων βαλκανικών άλλων περιοχών.

Ο καζάς του Γενιτζέ-Καρασού, ο σημερινός νομός Ξάνθης, παρουσιάζεται στις αρχές του 16ου αιώνα να έχει σύνολο 8.500 φορολογικές μονάδες, οικογένειες, δηλαδή γύρω στις 40.000 με 50.000 ψυχές. Το 64% του πληθυσμού αυτού είναι μουσουλμάνοι. Από τις 8.500 αυτές φορολογικές μονάδες οι 1.800 δεν πληρώνουν φόρο διότι προσφέρουν υπηρεσίες στη στρατιωτική φύλαξη της περιοχής, δουλεύουν στις αλυκές, στα μεταλλεία και στις ρυζοκαλλιέργειες. Ο πληθυσμός κατανέμεται σε 150 περίπου οικισμούς μικρούς κατά το πλείστον σε μέγεθος. Ο φόρος των χωριών αυτών μοιράζεται ανάμεσα σε 40 σπαχήδες, στο χάσι του Κασίμ πασά του Γκιουζέλτζε, στο χάσι του σουλτάνου και τέλος σε διάφορα βακούφια που συντηρούν θρησκευτικά ιδρύματα του καζά του Γενιτζέ Καρασού και της πόλης της Αδριανούπολης.

Το διοικητικό κέντρο του καζά είναι το Γενιτζέ-Καρασού, η σημερινή Γενισέα, με 300 περίπου σπίτια, όλα μουσουλμανικά. Δεν είμαι σε θέση τώρα να πώ γιατί προτιμήθηκε ως πρωτεύουσα το Γενιτζέ-Καρασού, εφόσον υφίσταται η Ξάνθεια/Iksanta, όπως γράφεται στις οθωμανικές πηγές της εποχής,

και μάλιστα με υπερδιπλάσιο πληθυσμό (700 χριστιανικά σπίτια και λίγους μουσουλμάνους) και τριπλάσιο φορολογικό εισόδημα από αυτό του Γενιτζέ-Καρασού. Ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα στο υλικό που διαθέτω το Γενιτζέ-Καρασού είναι το κέντρο του καζά, ενώ πάντα υπάρχει η πολυπληθέστερη Ξάνθεια. Δεν ξέρω αν τα κριτήρια που πρυτάνευσαν έχουν σχέση με τη γεωγραφική θέση των δυο οικισμών. Αν δηλαδή προτιμάται το Γενιτζέ-Καρασού επειδή είναι στον κάμπο, κοντά στην Εγνατία, είναι ασφαλέστερο κλπ. Το θέμα θέλει διερεύνηση. Πάντως καθαρά πληροφοριακά καταθέτω ότι οι φόροι της Ξάνθειας και άλλων 8 χωριών από τα τέλη του 15ου αιώνα εκχωρούνται ως εισόδημα του βακουφίου που συντηρεί το ιμαρέτι που ίδρυσε ο Βαγιαζήτ ο Β', στην Αδριανούπολη. Πρόκειται για ένα μεγάλο συγκρότημα καλά συντηρημένο, που όσοι έχετε πάει στην Αδριανούπολη θα έχετε επισκεφθεί. Αποτελείται από τζαμί, νοσοκομείο, μεντρεσέ κλπ. Μόνο το 6% του φόρου προέρχεται από μη αγροτικές απασχολήσεις, δηλαδή την εκμετάλλευση πορθμείων, μεταλλείων, ιχθυοτροφείων κλπ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κτηνοτροφία αποτέλεσε σημαντικό κλάδο της οικονομίας της περιοχής αφού το 20% της συνολικής φορολογικής υποχρέωσης του καζά συνιστούσε τον φόρο προβάτων.

Ας περάσουμε τώρα στον καζά της Γκιουμουλτζίνας. Πρωτεύουσά του ήταν η Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), τα έσοδα της οποίας ανήκουν στον Αλή, αγά του σώματος των αζάπηδων που υπηρετούσαν στις ευρωπαϊκές κτήσεις της αυτοκρατορίας, στη Ρούμελη. Είχε 300 σπίτια, εκ των οποίων μόνο 36 δεν ήταν μουσουλμανικά. Στον ίδιο καζά ως πόλη καταγράφεται και η Αίνος, με χριστιανικό πληθυσμό 550 σπίτια και 70 περίπου μουσουλμανικά. Πάλι τίθεται το ερώτημα γιατί η Αίνος δεν είναι το διοικητικό κέντρο του καζά της Γκιουμουλτζίνας; Αυτό που μπορεί να πεί κανείς είναι ότι σίγουρα για το δεδομένο γεωγραφικό χώρο πρυτάνευσαν άλλα κριτήρια από τα πληθυσμιακά. Οι φόροι της Αίνου πηγαίνουν στη συντήρηση και λειτουργία του ιμαρετίου, που αναφέραμε παραπάνω μιλώντας για την Ξάνθη, αυτό δηλαδή που ίδρυσε ο Βαγιαζήτ ο Β' στην Αδριανούπολη.

Εκτός των δυο αυτών πόλεων στον καζά της Γκιουμουλτζίνας καταγράφονται περί τα 120 χωριά. Ο συνολικός πληθυσμός έφτανε τα 8.000 σπίτια, περίπου 40.000 ψυχές. Το 62% ήταν μουσουλμάνοι. 2.000 σπίτια δεν πλήρωναν φόρο, γιατί εξυπηρετούσαν ανάγκες της αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τις ίδιες κατηγορίες που ανέφερα παραπάνω όταν μιλούσα για τον καζά του Γενιτζέ-Καρασού. Σ'αυτές προστίθενται και οι παραγωγοί βουτύρου. Το

εισόδημα του καζά της Γκιουμουλτζίνας που έχει πληθυσμό κατά τι μικρότερο του Γενιτζέ-Καρασού είναι υψηλότερο (780.000 άσπρα). Διπλασιάζεται όταν σ'αυτό προστεθούν τα ποσά του φόρου των προβάτων (150.000 άσπρα) και των αλυκών στην Αίνο (500.000 άσπρα). Τούτοι οι φόροι, καταγραμμένοι χωριστά, εισπράττονταν από το Δημόσιο Θησαυροφυλάκιο.

Τα χωριά ανήκαν, θα ήταν σωστότερα να πώ, η επικαρπία της φορολογίας τους κατανέμονταν, στο χάσι του σουλτάνου, στο χάσι του καπουδάν πασά, στη δικαιοδοσία του οποίου υπήγοντο τα παράλια χωριά, και σε τριάντα περίπου τιμάρια και τέσσερα βακούφια. Τα δυο ήσαν βακούφια των σουλτάνων Μουράτ του Α' και Βαγιαζήτ του Β'. Συντηρούσαν ιδρύματα της Αδριανούπολης. Το άλλο είχε ιδρυθεί από τον Εβρενός μπέη που μαζί με τους γαζήδες του διεδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην κατάκτηση και στον εποικισμό της Θράκης και της Μακεδονίας. Το βακούφι του Εβρενός μπέη συντηρούσε το ιμαρέτι και το καραβάν σαράϊ που έκτισε μόλις κατέλαβε την Γκιουμουλτζίνα. Υπήρχε επίσης το βακούφι του Μουράτ πασά, που αποτελείται αποκλειστικά από εισοδήματα της Μαρώνειας. Ένα πλήθος άλλων μικρών βακουφίων με έσοδα από μαγαζιά και σπίτια της Γκιουμουλτζίνας και της Αίνου συντηρούσε μουσουλμανικά ιδρύματα του καζά.

Φοβούμαι ότι μακρυγορώ στην προσπάθειά μου να αποδείξω με παραδείγματα τον πλούτο πληροφοριών στις οθωμανικές καταστιχώσεις. Πέρα όμως από τα πραγματολογικού τύπου στοιχεία, που αναφέρθηκαν, θεωρώ ότι οι πρώτες καταστιχώσεις, μας επιτρέπουν καταρχήν να σχηματίσουμε μια εικόνα της εποικιστικής πολιτικής των Οθωμανών στην περιοχή, δηλαδή να φτάσουμε σε συμπεράσματα ως προς την έκταση του εποικισμού και ως προς έναν υποτυπώδη υπολογισμό της δημογραφικής του παρουσίας. Υπάρχει πλήθος τοπωνυμίων της υπαίθρου που μαρτυρούν μικρασιατική προέλευση, παραπέμπουν σε περιοχές των παραλίων και του εσωτερικού της Μικράς Ασίας. Απαντώνται τοπωνύμια του τύπου Saruhanlu, Aydinlu, Menteselü, Hamidlü, Germiyanlu. Πρέπει να σημειώσω ότι η εγκατάσταση μουσουλμανικών πληθυσμών από τη Μικρά Ασία βεβαίως άρχισε από πολύ νωρίς όταν οι Οθωμανοί ήσαν κι αυτοί εμιράτο. Πάμπολλους οικισμούς απαντούμε στις οθωμανικές καταστιχώσεις να καταγράφονται με τη φυλετική ονομασία των κατοίκων τους Oguz, Ozbek, Yörük, Danismend, Ata, Τατάροι, Τουρκμένοι, Τσιγγάνοι κλπ.

Είναι πραγματικά πρόκληση να ασχοληθεί κανείς με τη μελέτη των εγκαταστάσεων των μουσουλμανικών αυτών πληθυσμών και την αποτύπωσή τους

σε χάρτη στα μέσα του 15ου αιώνα. Τούτο θα επέτρεπε σε ένα πρώτο επίπεδο να συσχετιστούν οι τύποι αυτών των εγκαταστάσεων με διακριβώσεις σε σχέση με τη μουσουλμανική ετεροδοξία που επιχωριάζει στον θρακικό χώρο. Υπαινίσσομαι τον μπεκτασισμό της Θράκης, τις διάφορες σέκτες των αλεβήδων κλπ. Λέω δηλαδή ότι θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον μια μελέτη που θα συνδύαζε συστηματικά τον μουσουλμανικό εποικισμό της Θράκης με τους τόπους άσκησης της ετερόδοξης μουσουλμανικής λατρείας, τεκέδες, ζαβιγιέδες, κλπ. Μια τέτοια μελέτη στον συγκεκριμένο χώρο θα διευκρίνιζε τον ρόλο και το ποσοστό συμμετοχής των θρησκευτικών ταγμάτων στην κατάκτηση νέων χωρών. Η ύπαρξη πληροφοριών στα κατάστιχα για εκχώρηση φορολογικών εισοδημάτων της αυτοκρατορίας για τη συντήρηση ζαβιγιέδων, μεντρεσέδων κλπ. υπαινίσσεται την έμπρακτη αναγνώριση από μέρους του κράτους του ρόλου των θρησκευτικών ταγμάτων στην κατάκτηση. Πρέπει όμως να ερευνηθεί συστηματικά και ο θρακικός χώρος είναι ένα καλό πεδίο παρατήρησης. Όπως θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον στους πρώιμους αυτούς αιώνες να αναζητηθούν συστηματικά οι θέσεις των Αγριάνων (Ahiryan) πληθυσμών, αυτών που λέμε Πομάκους σήμερα, και να συσχετιστούν με τα σημερινά Πομακοχώρια της περιοχής.

Ο κατάλογος τέτοιων ερευνητικών προτάσεων μπορεί να γίνει μακρύτερος, ατέλειωτος. Η επιλογή του συγκεκριμένου πεδίου παρατήρησης, περιοχή Γενιτζέ Καρασού, Γκιουμουλτζίνας, Διδυμοτείχου, συνδέεται με προηγούμενες ενασχολήσεις μου. Πρίν λίγα χρόνια μελέτησα από όμοιου τύπου πηγές την κατάκτηση της περιοχής των Σερρών, γύρω από τον Στρυμόνα, διερευνώντας τη συμβολή των βακουφίων στην παγίωση της οθωμανικής κυριαρχίας. Η περιοχή του Νέστου, του Καρασού, κατακτημένη είκοσι χρόνια περίπου ενωρίτερα από τις Σέρρες, από τους ίδιους γαζήδες, θεώρησα ότι θα προωθούσε ενδεχομένως κάποιες υποθέσεις μου για το πώς διαμοιράζονται και πού διοχετεύεται το πλεόνασμα των εύφορων αυτών περιοχών, των κοντινών στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Ενδεικτικά σας αναφέρω τις πρώτες διαπιστώσεις μου. Το πλεόνασμα των θρακικών περιοχών σε μεγάλο ποσοστό δια των βακουφίων διοχετεύεται στην κοντινότερη μεγαλύτερη πόλη, στην Edirne, δια των χασίων του σουλτάνου στη συντήρηση του παλατιού του και ό,τι σημαίνει λειτουργία του μηχανισμού της Ύψηλης Πύλης. Από την άλλη το εισόδημα από προϊόντα, όπως το αλάτι ή τα κτηνοτροφικά προϊόντα, το διαχειρίζεται αποκλειστικά το Δημόσιο Θησαυροφυλάκιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός που αποδεικνύει την πολιτική βούληση για τον έλεγχο αυτής

της παραγωγής. Αν αναφέρω όλα αυτά, είναι για να δείξω ότι η συγκεκριμένη έρευνα μπορεί να έχει μεγαλύτερη εμβέλεια από το τοπικό παράδειγμα, τη Θράκη, και ότι συνδέεται με μείζονα ιστοριογραφικά ζητούμενα του κλάδου των τουρκολογικών, καλύτερα των οθωμανικών σπουδών.

Τα “ουχί παραδεδεγμένης χρησιμότητος αυτά ζητήματα”, —βρήκα εξαιρετικά επιτυχή τον χαρακτηρισμό αυτόν του Παπαδιαμάντη, που πρόσφατα έμαθα από τον δάσκαλό μου, Χρίστο Πατρινέλη— έλεγα λοιπόν ότι τα “ουχί παραδεδεγμένης χρησιμότητος ζητήματα”, με τα οποία σας ασχόλησα, ενδεχομένως να μὴν ενδιαφέρουν, και συνεπώς να μὴν αξίζουν χρηματοδότησης από το Δημόσιο κορβανά. Πρὶν αποφασιστεί όμως κάτι τέτοιο, νομίζω ότι οφείλουμε να ομολογήσουμε δημόσια κάτι. Ποιό; Ότι μας αρκεί η άσκηση της δικανικής ιστορίας, η συνηγορία δηλαδή της ιστορίας στη διαχείριση διεθνών σχέσεων, ότι μας αρκούν οι γνώσεις ή η άγνοια που συντηρεί μύθους και παγιωμένες αντιλήψεις. Συνεπώς ότι δεν έχουμε ανάγκη την ιστορική επιστήμη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλή Κ., *Οι παλιές ονομασίες των πόλεων Κομοτηνή και Ξάνθη*, Εκδοτική Ροδόπης 1994.
- Αντζολέλλο Τζοβάν Μαρία, *Ένας Ενετός του 15ου αι. στην αυλή του μεγάλου Τούρκου*, μτφ- εισαγωγή Δ. Δελοπολάνης, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1990-1991.
- Βασιλόπουλος Δ. Αλέξανδρος, *Η οθωμανική Θράκη μετά γεωγραφικού και ιστορικού χάρτου και καλλιτεχνικών εικόνων*, Κωνσταντινούπολις 1914.
- Βαφειάδης Ν., «Το εν Διδυμοτείχῳ τέμενος Βαγιαζίτ Α' του Κεραυνού και αι επιγραφαι του», *Θρακικά* 10 (1938), σ. 35-51.
- , «Τα ιερά προσκυνήματα, ήτοι τζαμιά, μεσιτζήτια, τεκέδες και τάφοι των μωαμεθανών Διδυμοτείχου», *Θρακικά* 12 (1939), σ. 219-233.
- Βογιατζής Γ., «Οθωμανοί και μη Οθωμανοί μουσουλμάνοι στην κατάκτηση και τον εποικισμό της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης», *Ελληνικά* 41/2 (1990), σ. 279-286.
- Δαλέζιος Ευγένιος, «Τουρκικά τινά έργα περί Θράκης και Βαλκανίων», *Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 25 (1960), σ. 90-100.
- Γεωργαντζή Π., *Συμβολή εις την ιστορίαν της Ξάνθης*, Ξάνθη 1976.
- Ζαρκάδα Χριστίνα, «Τα χάνια της Ξάνθης. Το χάνι γενικά, αρχιτεκτονική εξέλιξη και λειτουργία», *Θρακικά Χρονικά* 37 (1982), σ. 189-207.

- Ζεγκίνης Ε. Χ., «Το υπ' αριθ. 167 οθωμανικό κτηματολογικό κατάστιχο του Αρχείου Βαšbakanlık της Κωνσταντινουπόλεως και οι σχετικές με το μητροπολιτικό ναό της Κομοτηνής πληροφορίες του», *Θρακική Επετηρίς* 6 (185-86), σ. 329-332.
- , *Ο μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Κοτζαγιώργη Ξανθίππη - Παναγιωτοπούλου Α., *Νεώτερη και σύγχρονη ιστορία της Θράκης. Βιβλιογραφικός οδηγός...*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Κυριακίδης Σ. Π., «Η Θράκη στα 1666. Ο Καπουκίνος Robert de Dreux στη Θράκη στα 1666», *Θρακικά* 1-2 (1928), σ. 106-115.
- Μανάκας Δ., «Κιριζαλήδες, Πομάκοι, Νταγλήδες και Κιζιλμπάσπδες οικούντες περί το όρος Ροδόπη», *Αρχεῖον Λαογραφικῆς καὶ Γλωσσικῆς Ἐπισημοῦ* 20 (1955), σ. 334-336.
- , «Σαράϊ (ανάκτορον), Καλές (φρούριον), Καλέ παναῖρη (πανήγυρις Πεντηκοστής)», *Θρακική Επετηρίς* 3 (1982), σ. 157-160.
- Παπαχριστοδοῦλου Πολύδωρος, *Ο ελληνισμός της Θράκης ἀπὸ τις περιγραφές των περιηγητῶν στα χρόνια της δουλείας*, Αθήνα, (ἐκδ. του Αρχείου Θρακικῆς Λαογραφικῆς καὶ Γλωσσικῆς Ἐπισημοῦ), 1945.
- Σπαθάρης Ι, «Η ανατολική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή, Τούρκο περιηγητή του 17ου αιώνα», *Θρακικά* 7 (1938), σ. 23-36, 157-176.
- , «Η Δυτική Θράκη κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή, Τούρκο περιηγητή του 17ου αιώνα», *Θρακικά* 5 (1934), σ. 113-128, 179-217.
- Ayverdi E. H., «Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Cami'i», *Vakıflar Dergisi* 3 (1956), σ. 13-16.
- Barkan Ö. L., «Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler», *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953-54), σ. 209-237.
- Beldiceanu-Steinherr Irène, «Seyyid 'Ali Sultan d'après les registres ottomans. L'installation de l'Islam Hétérodoxe en Thrace», *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, εκδ. Elizabeth Zachariadou, Ρέθυμνο 1996, σ. 45-63.
- Dede Abdurrahim, *Rumeli'nde Bırakınlar (Batı Trakya Türkleri)*, Ισταμπούλ 1975.
- Gökbilgin M. Tayyib, *XV-XVI asırlarda Edirne ve Paşa Livası, vakıflar-mülkleri-mukataalar*, Ισταμπούλ 1952.
- , *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-i Fatihan*, Ισταμπούλ 1957.

- Jong de F., *Names, Religious Denomination and Ethnicity of Settlements in Western Thrace. A Supplement to the "Ortsnamenkonkordanz der Balkanhalbinsel, Λέιντεν, E. J. Brill 1980.*
- Kabalak Muzaffer, *Gumülcine şehri (XVI yüzyılda)*, Ιστοπούλ 1969.
- Kiel M., «Ottoman buliding activity along the Via Egnatia: The cases Kavala and Ferecik», *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, εκδ. Elizabeth Zachariadou, Πέθυμο 1996, σ. 145-158.
- , «Observation on the history of Northern Greece during the Turkish rule. Historical and architectural description of the Turkish monuments of Komotini and Serres, thier place in the development of Ottoman Turkish architecture and their present condition», *Balkan Studies* 12/2 (1971), σ. 415-462.
- Kocabıyık Muhiddin, *Gumülcine tarihi hakkında bir araştırma*, Ιστοπούλ 1971.
- Menage V. L., «On the Ottoman word Ahriyan/Ahiryan», *Archivum Ottomanicum* 1 (1969), σ. 197-212.
- Vogiatzis G., «Xantheia und Didymoteichon. Zwei verschiedene Aspekte des Fortbestehens der byzantinischen Stabtbevölkerung Westthrakien während der frühen Osmanenherrschaft», *Balkan Studies* 34 (1993), σ. 17-28.

Η Χαρτογράφηση της Θράκης, 14ος-18ος αι.

Βήματα και προβλήματα της πρώιμης περιφερειακής χαρτογραφίας¹

Γιώργος Τόλιας

*Κύριος Ερευνητής στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*

Οι παλαιοί χάρτες είναι τεκμήρια της αργής και μακράς προσπάθειας των ανθρώπων να ορίσουν και να περιγράψουν την σχέση τους με το χώρο· εκφράζουν την ιδιότυπη εδαφική εξάρτηση των κοινωνιών που παράγουν τους χάρτες καθώς και τους τρόπους που επινοούν οι άνθρωποι προκειμένου να κατανοήσουν και να αποδώσουν τον χώρο. Η τάση να θεωρηθούν οι παλαιοί χάρτες ως τεκμήρια της παρελθούσης κατάστασης του χώρου, επιφέρει μόνο σύγχυση. Η τεκμηριωτική αξία ενός παλαιού χάρτη είναι άκρως περιορισμένη: η διερεύνηση των πηγών των χαρτογράφων καθώς και ο έλεγχος των στοιχείων που παραθέτουν, αποδεικνύουν ότι οι πληροφορίες των χαρτών συλλέγονται συχνά

1. Η έρευνα γύρω από την χαρτογράφηση της Θράκης πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος “Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός”. Η συμμετοχή μου στην κατάρτιση και τον εμπλουτισμό του Θρακικού Ηλεκτρονικού Θησαυρού αποσκοπούσε στη επιλογή χαρακτηριστικών χαρτών της Θράκης, από τον 13ο έως τον 18ο αιώνα και αφορούσε μόνο στους τοπογραφικούς χάρτες του συνόλου της περιοχής, αφήνοντας απ’ έξω όλες τις ειδικής θεματογραφίας χαρτογραφήσεις και τις τοπογραφικές αποτυπώσεις περιορισμένων θέσεων. Η έρευνα περιορίστηκε στην καθαυτό χαρτογραφία, την χαρτογραφία *per se*, με άλλα λόγια στους χάρτες που σχεδιάστηκαν κατά τρόπο συστηματικό, είτε από εμπειρικούς είτε από λόγιους χαρτογράφους, καταξιωμένους και έγκυρους στον καιρό τους ειδικούς. Με τον τρόπο αυτό αποκλείστηκε το σκοτεινό πλήθος των ετερόκλητων χαρτών που σχεδιάστηκαν και τυπώθηκαν με προχειρότητα και χωρίς κριτική διάθεση, προκειμένου να ενισχύσουν κάποια έκδοση ή να εορτάσουν κάποιο σημαντικό γεγονός. Η έρευνα κατέληξε σε 50 λόγιες ή εμπειρικές χαρτογραφήσεις για τις οποίες συντάχθηκαν αντίστοιχα δελτία, τα οποία περιλαμβάνουν αντίγραφο του κάθε χάρτη, τα βιβλιογραφικά στοιχεία του καθώς και την κατάσταση των θρακικών τοπωνυμίων τα οποία εγγράφονται σε αυτόν. Στον βασικό αυτό κορμό προσετέθησαν και 25 εθνογραφικά σχεδιαγράφηματα της Θράκης, τα οποία καλύπτουν την περίοδο 1840-1950, και αποτυπώνουν σχηματικά τις ποικίλες απόψεις για τη σύνθεση των πληθυσμών της περιοχής. Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή την κυρία Λουκία Δρούλια, που μου ανέθεσε αυτήν την ενδιαφέρουσα διερεύνηση των πρώτων βημάτων της περιφερειακής χαρτογραφίας της Θράκης.

πρόχειρα, πάντα σύμφωνα με τις δυνατότητες των κατασκευαστών, και συνήθως μεταφέρονται χωρίς κριτική διαλογή από έργο σε έργο.

Τι μπορούν άραγε να μας πουν οι παλαιοί χάρτες μίας γεωγραφικής περιφέρειας, όπως η Θράκη; Σίγουρα δεν μπορούν να μας πουν πώς ήταν η περιοχή αυτή κατά το παρελθόν. Αυτό καμία ιστορική πηγή δεν μπορεί να το πει μόνη, αλλά όλες οι διαθέσιμες πηγές σε κριτικό συνδυασμό. Οι παλαιοί χάρτες της Θράκης μπορούν να μας οδηγήσουν στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι παλαιότερες κοινωνίες αντιλαμβάνονταν την γεωγραφική φυσιογνωμία της περιοχής, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες και υπό το πλέγμα των πρακτικών και νοητικών αναγκών που συνέδεαν τις κοινωνίες που παρήγαγαν τους εν λόγω χάρτες με την περιοχή που μας ενδιαφέρει.

Όπως ισχύει για το σύνολο της ιστορίας της χαρτογραφίας, έτσι και για την ιστορία της χαρτογραφίας της Θράκης, παρατηρούμε δύο κύριους και παράλληλους δρόμους. Έναν εμπειρικό και έναν λόγιο. Ο πρώτος, ο εμπειρικός, συσσωρεύει παρατηρήσεις και γνώσεις σε μια κοινή δεξαμενή, από την οποία αντλεί κάθε τόσο κάποιος ανώνυμος ή επώνυμος συντάκτης, προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες κίνησης και επικοινωνίας της εποχής του, καταρτίζοντας κάποιο χρηστικό βοήθημα. Ο δεύτερος, ο λόγιος και εργαστηριακός, είναι πιο σύνθετος. Αυτός συγκεντρώνει την ακαδημαϊκή γνώση της εποχής. Το κάθε έργο που εντάσσεται στη λόγια παράδοση έχει ταυτόχρονα έναν συλλογικό και έναν ατομικό χαρακτήρα, ενσωματώνει δηλαδή, όσο καλύτερα μπορεί, την κοινά αποδεκτή ακαδημαϊκή γνώση και ταυτόχρονα προσπαθεί να την επεξεργασθεί κριτικά. Η περιρρέουσα παιδεία και οι ζητήσεις της κάθε εποχής αποβαίνουν παράγοντες καθοριστικοί στις επιλογές και τις μεθόδους τόσο του λόγιου όσο και του εμπειρικού χαρτογράφου.

Και τα δύο αυτά ρεύματα συνυπήρχαν από την αρχαιότητα και συνυπάρχουν ακόμη στις μέρες μας. Ωστόσο κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, μέσα από τις συστηματικές μετρήσεις ειδικευμένων τοπογράφων μηχανικών, οι δύο χαρτογραφικές προσεγγίσεις συγκεράστηκαν, δημιουργώντας αυτό που οι ιστορικοί της χαρτογραφίας ονομάζουν “χαρτογραφική μεταρρύθμιση”. Με το σημερινό κείμενο θα ασχοληθούμε με την πρώτη περίοδο της ιστορίας της χαρτογραφίας της Θράκης, πριν δηλαδή εργασθούν επί τόπου οι στρατιωτικοί μηχανικοί.

Πρώτα, οι εμπειρικές χαρτογραφήσεις. Ο λόγος κυρίως για τους χειρόγραφους ναυτικούς χάρτες και τα ποικίλα ναυτικά χρηστικά βοηθήματα, τα οποία

αντλούν από την κοινή, εμπειρική δεξαμενή των μακραιώνων ναυτικών παραδόσεων και πρακτικών. Οι πορτολάνοι χάρτες και οι πορτολάνοι κείμενα αποτελούν δύο διαφορετικές μορφές του ίδιου τύπου επαγγελματικής ναυτικής πληροφόρησης, μία αφηγηματική και μία εικαστική. Δεν μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ποια από τις δύο μορφές προϋπήρξε και εάν η εμπειρική γνώση των ναυτικών αποκρυσταλλώθηκε πρώτα σε ένα κείμενο ή σε έναν χάρτη. Όπως και να έχει το ζήτημα, τα παλαιότερα σωζόμενα ναυτικά εμπειρικά βοηθήματα είναι κείμενα. Πρόκειται για το *Liber de existentia riveriarum et forma maris nostri Mediterranei*, έργο του τέλους του 12ου αιώνα που σηματοδοτεί την αφύπνιση των παράκτιων και αστικών μεσαιωνικών κοινωνιών και την στροφή τους προς την ναυτιλία και τα εμπορικά θαλασσινά ταξίδια.² Στο έργο αυτό, το οποίο, ως σημειωθεί η περιοχή της Θράκης κατονομάζεται μολονότι συγγέεται με την Μακεδονία³, αναφέρονται οι ακόλουθες παράκτιες θέσεις: Costantinopoli, Eraclea, Rodesio, Gallipoli, Sexto, Cardia, Brachiali, portum Oxaro, Heyna, Maronia, Asprosa.⁴

Οι πορτολάνοι χάρτες⁵ εμφανίζονται στα ναυτικά κέντρα της Ιταλίας και της Ισπανίας, σύντομα διαδίδονται και στα υπόλοιπα ναυτικά κέντρα της Μεσογείου κι έπειτα σε εκείνα των ατλαντικών ακτών της Ευρώπης. Χαρακτηρίζονται από δύο κυρίαρχα ύφη και ποικίλες παραλλαγές: το ιταλικό, με κέντρα παραγωγής του την Γένοβα και την Βενετία, και το καταλανικό με κύριο κέντρο παραγωγής του τη Μαγιόρκα.

Ο Γενουάτης Petrus Vesconte στον πορτολάνο - άτλαντα του 1313⁶, έναν από τους παλαιότερους σωζόμενους πορτολάνους και, από όσο γνωρίζω, τον παλαιότερο που επιδέχεται ανάγνωσης στην περιοχή που μας ενδιαφέρει, παραθέτει 6 γνωστές τότε θέσεις της αιγαιακής θρακικής ακτής: Eneo, Ponta

2. Βλ. Patrick Gautier Dalché, *Carte marine et portulan au XIIe siècle...*, Collection de l'École Française de Rome - 203, Rome 1995.

3. "A Costantinopolim ex alia parte Tracie et Macedonie, a Macedone rege dicta...", Patrick Gautier Dalché, *όπ.π.*, 141.

4. *Όπ.π.*, 141-142.

5. Βλ. Tony Campbell, "Portolan Charts from the Late Thirteen Century to 1500", in J.B. Harley and David Woodward (eds), *The History of Cartography, volume one: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago and London, 1987, 371-463.

6. Παρίσι, Bibliothèque Nationale de France, *Rés. Ge. B. 687*. Βλ. και Michel Mollat du Jourdin, Monique de la Roncière et alii, *Les Portulans. Cartes marines du XIIIe au XVIIe siècle*, Genève 1981, χάρτης υπ. αρ.2.

di Eneo, Pachi, Xesaro, Golfo di cadia, και Galipole. Το φύλλο που περιλαμβάνει την εν λόγω περιοχή στον άτλαντα του Vesconte, δεν προχωρά στα Στενά και την Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με την παράδοση των χειρόγραφων ναυτικών χαρτών, σημειώνονται με κόκκινο μελάνι οι σημαντικές θέσεις, ενώ με μαύρο οι δευτερεύουσες. Στην περίπτωση του πορτολάνου του Vesconte, σημαντικές θέσεις θεωρούνται μόνον η Αίγιος και η Καλλιόπολη. Οι λιτοί Γενουάτικοι και ενετικοί πορτολάνοι του 14ου αιώνα, δεν παραθέτουν τις ονομασίες των περιοχών της ενδοχώρας, οπότε δεν μας πληροφορούν για το πώς ονομαζόταν τότε η περιοχή.

Πριν τα μέσα του 14ου αιώνα θα εμφανιστεί η καταλανική “σχολή”. Σε έναν παλιό καταλανικό πορτολάνο, που αποδίδεται στον Angelino Dulcert, έργο του 1339⁷, τα θρακικά τοπωνύμια θα αυξηθούν σε 18, από τα οποία μπόρεσα να διαβάσω τα 15: Asperosa, Marona, Macri, Marisa, Eneo, ***, Paxi, Cavo de Gardia, Sesto, Galipoli, S. Giorgio, Polistro, ***, Rodosto, Recrea, ***, Costantinopoli - Pera. Ως σημαντικότερα ορίζονται με κόκκινο μελάνι τα Asperosa, Eneo και Costantinopoli - Pera. Το σημαντικότερο νέο στοιχείο που φέρνει η καταλανική “σχολή” δεν περιορίζεται στην αναλυτικότερη παράθεση των τοπωνυμίων. Η ενδοχώρα περιγράφεται εδώ σχηματικά, με συμβατικά εμβλήματα ηγεμόνων και αναπαραστάσεις του ανάγλυφου και των πολισιμάτων, με αποτέλεσμα να καταγράφεται ένας σημαντικός αριθμός τοπωνυμίων. Στην ενδοχώρα της περιοχής που αποκαλούμε Θράκη ο Angelino Dulcert σημειώνει Grecia και απεικονίζει ως μοναδικό κεντρικό πόλισμα την οχυρωμένη Φιλιππούπολη. Στην Κωνσταντινούπολη παραθέτει τη σημαία των Λατίνων αυτοκρατόρων (ενώ το έμβλημα των Βυζαντινών, τοποθετείται στο Δεσποτάτο της Ηπείρου). Ας σημειωθεί ότι στην Μικρά Ασία ο χάρτης αναγράφει Turqkia και απεικονίζει ως κεντρική πόλη το Ικόνιο. Οι θέσεις που αναφέρει ο Angelino Dulcert θα αποτελέσουν τον βασικό τοπωνυμικό κορμό για την περιοχή, τόσο στους ναυτικούς χάρτες όσο και στους πορτολάνους κείμενα.

Οι πορτολάνοι κείμενα αναφέρουν περισσότερες θέσεις στην περιοχή λόγω του ότι δεν υπόκεινται στους περιορισμούς των πορτολάνων - χαρτών, οι οποίοι όφειλαν να εγγράψουν τα κυριώτερα τοπωνύμια σε περιορισμένο

7. Παρίσι, Bibliothèque Nationale de France, Rés. Ge. B. 696. Βλ. και Mollat du Jourdin, *όπ.π.*, χάρτης υπ. αρ. 7.

χώρο. Οι ιταλικοί πορτολάνοι κείμενα περιλαμβάνουν (στο σύνολό τους) τις ακόλουθες θέσεις στη Θράκη⁸: Asperoxa, Maragnia, Macri, (Marisa), Ponta Deno, Eno, Paxi, Xessaro, Canci, G. De Cardia, Cavo della Grecha, (stretto della Romania), Sexto, Galipolli, San Ziorzi, Polistro, Longam, Rodosto, Recrea, Solonb, Natura, Rezo, Constantinopolli, Pera, Santo Angiolo. Από την πλευρά τους, τα ελληνικά αφηγηματικά βοηθήματα ναυσιπλοΐας του 16ου αιώνα απογράφουν στην περιοχή της Θράκης τις αλόλουθες θέσεις⁹: Ασπερόζα, Μαρώνια, Μάκρη, Αντρανόπολις, Νένο, Πάσι Τζέσαρι, κόρφος του Μαγαρίσι, Λέρα, Τούρη Δε Γιανίσσαρη, κάβο Γρέγο, κάβο Σόρμο, Μάητο, Χίλια Μίλλια, Πόρτο Ρούσο, Σήστο, Κόλιγο, Καλίπολις, Πόρτο Δάργο, Μαρμαράς, Αράκλεια, Λάγκο, κόρφος της Πήγας, Ροδοστό, Πιβάταις, πούντα της Σηλυβρίας, Θύρα, Μπόλι ή Πόλις, Αρχάγγελος.

Οι πορτολάνοι χάρτες που κατασκεύασαν Έλληνες κατά τον 15ο, 16ο και 17ο αιώνα, είναι στην πλειονότητά τους συντεταγμένοι στα ιταλικά και αναπαράγουν συνήθως τον τοπωνυμικό πλούτο των ιταλικών τους προτύπων. Οι λίγοι ελληνόγλωσσοι ναυτικοί χάρτες δεν ξεπερνούν σε πληροφόρηση τα αντίστοιχα αφηγηματικά έργα. Ο ανώνυμος ελληνόγλωσσος ναυτικός χάρτης που αποδίδεται στον Γεώργιο Σιδέρη¹⁰, (π. 1560) παραθέτει στην περιοχή τις ακό-

Χάρτης 1

λουθες θέσεις: Μπούργο, Φανάρη, Μάκρη, Μάκρη (sic), Μαριτζα, πον[τα] Νένο, Νένο, Ξερο, Μαγαρίσι, Καλίπολη, ***, Πολιστρο, Τανο, Ροδιστο, Αρακλια, Συλήβρια, Πόλης, Γαλατάς, Φανάρη, Αρχάγγελος (βλ. Χάρτης 1).

8. Konrad Kretschmer, *Die Italienischen Portolane des Mittelalters: Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik...*, Βερολίνο 1909 και Hildesheim 1962, 637-641.

9. Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*, Liège, 1947, 227-230.

10. Βενετία, Museo Civico Correr, Portolani 33. Βλ. και Γιώργος Τόλιας, *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες - Πορτολάνοι*, Αθήνα 1999, 118.

Ο Α.Ε. Nordenskiöld, στη μνημειώδη ιστορία του της ναυτικής χαρτογραφίας¹¹, δίνει για την περιοχή της Θράκης, τον ακόλουθο τοπωνυμικό πίνακα, ερανισμένο από τέσσερις χαρτογράφους του 14ου, 15ου και 16ου αι. Στον πίνακα αυτό με μαύρους χαρακτήρες σημειώνονται οι κύριοι οικισμοί (με κόκκινο συνήθως στους πορτολάνους χάρτες). Με τους αριθμούς 1 και 2 σημειώνονται οι παρατοποθετημένες θέσεις.

Ανώνυμος 14ος αι.	Καταλανικός Άτλας, 1375	Giroladis, 1426	Voltius, 1593
Asperosa	[Asperosa]	Asprosa	Asprosa P:finar
maragnia	[marona] [mariza]	marognia G. de marça	Mamara C: marissa
Eno	[Eneo] [Paxi] [Cesari]	Eno zessari	Eneo Cesaria
Cançi G: se Cardia		zanci G. de Cardia	 G: de cardi
Gallipoli	Gallipoli Lanidoa	Galipolli	Galipoli
Sanziorzi polistro londam Anido	San zorzo Polisco Gani	S çorçi panisto longam	S: giorgi Polisco Gani
Rodosto	Royosdo? Recrea	Rodesto Reclea	Rodosto
Solonb	Solunbria Natura Rezo	Solonna	
Costantinopolli	Costantinopolli	Costantinopoli	Costantinopoli
Pera	Pera Fillea	Pera Fillea	 Pollia
malatra omidie	Malatra Omidie	Malatra omidie	
Strigeti	Smignyra	Stagnara	Stachna

11. Α. Ε. Nordenskiöld, *Periplus, an essay on the early history of Charts and sailing directions translated by Francis A. Bather*, Στοχόλυμη 1897 28 κ.ε.

gatopolli	Gatopoli	gatopolj	Gastopoli
ueroico	[verdizo]	uerdico	Uerdisso
Axine	Aexine	Axine	
Gixopolli	Sisopolli	gixopolli	Sisopoli
scafida	[scafidia]	Scafida	
Saxilla	[lasilo]	Laxilla	
Polo		2.polo	
Mexenber	[Mesember]	1.Messenber	Misenbria

Ανάμεσα στην εμπειρική και την λόγια χαρτογραφική παράδοση συναντάμε τα νησολόγια¹², τους εγκυκλοπαιδικούς νησιωτικούς άτλαντες που συνεχίζουν την μεσαιωνική κοσμογραφική παράδοση και παρουσιάζουν τον κόσμο θρυμματισμένο σε ασυνεχείς πλην όμως εμπειρικά ελεγχόμενες αυτοτελείς μονάδες. Τα νησολόγια, χαρτογραφημένα κατάστιχα νησιών και ορισμένων παρακτίων θέσεων, περιλαμβάνουν συχνά έναν χάρτη και μιά περιγραφή των περιοχών της Κωνσταντινούπολης και της Καλλίπολης ενώ τις περισσότερες φορές περιλαμβάνουν χάρτες και περιγραφές των θρακικών νησιών, της Τενέδου και της Σαμοθράκης. Αναλυτικότερα χάρτες και περιγραφές της Τενέδου συναντάμε μεταξύ άλλων στα νησολόγια των Buondelmonti (*Tenedos*), Bartolomeo dalli Sonetti (*Tenedo*), Bordone (*Tenedo*), Thevet (*Tenedos*) και Rosaccio (*Tenedo*), και της Σαμοθράκης στα νησολόγια των Buondelmonti (*Mandrachi*) και Bordone (*Samotracia*).

Από τα νησολόγια αλλά και τους αφηγηματικούς πορτολάνους εμπνεύστηκε στις αρχές του 16ου αιώνα (ανάμεσα στα 1520 και 1525) το έργο του ο Piri Reis¹³. Το Kitab I Bahriye (βιβλίο της ναυσιπλοίας) προσφέρει μια πρώτη αναλυτική και συχνά εξ αυτοψίας χαρτογράφηση των ακτών της Μεσογείου (και της Θράκης). Γεννημένος στην Καλλίπολη, όπου παρήγαγε το μεγαλύτερο μέρος του ναυτικού του χαρτογραφικού έργου, ο έμπειρος Οθωμανός ναυτικός χαρτογράφος πρότεινε με το έργο αυτό ένα σύμμεικτο είδος ανάμεσα στον αφηγηματικό πορτολάνο και το νησολόγιο. Το νέο είδος

12. Για τα νησολόγια, βλ. πρόχειρα Γ. Τόλιας, "Τα βιβλία των Νησιών: μιά εισαγωγή", *Τεχνογνωσία στη Λατινοκρατούμενη Ελλάδα*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 2000.

13. Βλ. Δ. Λούπης, *Ο Περί Ρείζ (1465-1553) χαρτογραφεί το Αιγαίο. Η Οθωμανική Χαρτογραφία και η λίμνη του Αιγαίου*, Αθήνα Τροχαλία, 1999. Οι χάρτες της Θράκης στις σελ. 160, 164, 167, 170 και 177, βλ. επίσης Svat Soucek, "Islamic Charting in the Mediterranean", J.B.Harley & David Woodward (editors), *The History of Cartography vol. II, book One: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1992, 263-292, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

έλυσε τα βασικά προβλήματα ακτοπλοΐας, αλλά λόγω του ότι συντάχθηκε σε μια ευρωπαϊκή γλώσσα είχε σαν αποτέλεσμα να μην γνωρίσει στη χριστιανική δύση άμεσα τους συνεχιστές.

Πριν προχωρήσουμε στην λόγια χαρτογραφία της Θράκης, ας συγκρατήσουμε μια παρατήρηση: ο όρος Θράκη δεν συναντάται στα εμπειρικά γεωγραφικά βοηθήματα, κείμενα ή χάρτες, με εξαίρεση το πρώιμο *Liber de existencia riveriarum*. Τα βοηθήματα αυτά διαφορούν εν πολλοίς για την ακριβή ταύτιση και απόδοση των διοικητικών διαιρέσεων της ενδοχώρας. Έτσι, συναντάμε στην περιοχή της Θράκης τους όρους *Grecia*, *Romania*, καμιά φορά *Bulgaria*, αλλά ποτέ *Θράκη*.

Η λόγια μεσαιωνική χαρτογραφία, έκφραση της θεοκεντρικής κοσμογραφικής αντίληψης της εποχής, απέδιδε τον χώρο συνοπτικά στις κυκλικές *Mappae Mundi*¹⁴, στο κέντρο των οποίων βρισκόταν πάντοτε ο Πανάγιος Τάφος. Στους χάρτες αυτούς η ελληνική χερσόνησος αποδίδεται σχηματικά, μια στενή γλωσσίδα γης ανάμεσα στα υδάτινα ρεύματα του Ιονίου και του Αιγαίου. Ενίοτε στον βόρειο μυχό της Ελλάδας σημειωνόταν η Κωνσταντινούπολη.

Η αναγέννηση της λόγιας χαρτογραφίας, όπως είναι γνωστό, είναι συνδεδεμένη με την επαναξιοποίηση του έργου του Κλαύδιου Πτολεμαίου. Όπως γνωρίζουμε, τα παλαιότερα σωζόμενα χειρόγραφα με χάρτες, της *Γεωγραφικής Υφήγησης*, χρονολογούνται από τα τέλη του 13ου αιώνα. Υπενθυμίζω ακόμη ότι ο Μάξιμος Πλανούδης ήταν αυτός που ανέσυρε το γεωγραφικό έργο του Πτολεμαίου από τη λήθη, εντόπισε τα σωζόμενα χειρόγραφα και ξεκίνησε την λαμπρή αντιγραφική παράδοση των ελληνικών χειρογράφων του έργου με 27 ή 65 χάρτες¹⁵. Από τα ελληνικά αυτά αντίγραφα σώζονται 13 χαρτογραφημένα, πράγμα που σημαίνει ότι στον υπό διάλυση βυζαντινό κόσμο λειτουργούσαν χαρτογραφικά εργαστήρια στα οποία εργάζονταν άνθρωποι ικανοί να κατανοήσουν το μαθηματικό σύστημα προβολής του Πτολεμαίου και να μεταφράσουν σε χάρτη τα δεδομένα γεωγραφικού μήκους και πλάτους που έδινε ο αλεξανδρινός γεωγράφος. Ένα από αυτά τα χειρό-

14. Βλ. David Woodward, "Medieval Mappaemundi", in J.B. Harley and David Woodward (eds), *The History of Cartography, volume one: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago and London 1987, 286-370.

15. Βλ. Germaine Aujac, *Claude Ptolémée, astronome, astrologue, géographe. Connaissance et représentation du monde habité*, Paris 1993, 165-182.

γραφα έφερε στην Φλωρεντία ο Εμμανουήλ Χρυσολωράς στα 1400. Οι βυζαντινοί χάρτες μεταφράστηκαν σχεδόν αμέσως στα λατινικά και λίγο αργότερα άρχισε η ευρεία και συστηματική διάδοσή τους δια της τυπογραφίας.

Η "Γεωγραφία" του Πτολεμαίου εντάχθηκε απόλυτα στο αναγεννησιακό γνωστικό οικοδόμημα. Πράγματι, πολλά ήσαν τα νέα στοιχεία που έφερε η πτολεμαϊκή αναγέννηση: το μαθηματικό, νοητικά ελεγχόμενο σύστημα αναπαράστασης του κόσμου που ήταν γνωστός στους αρχαίους· η λογική του άτλαντα, της ομοιόμορφης και ομογενούς χαρτογραφικής αναπαράστασης, χωρισμένης σε αυτοτελείς γεωγραφικές περιοχές· η ιδέα της γεωγραφικής περιφέρειας, η οποία ορίζεται βάσει φυσικών αλλά και ιστορικών δεδομένων.

Σύμφωνα με τους χάρτες αυτούς, που αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό στη παραγωγή λόγιων χαρτών κατά τον πρώτο αιώνα της τυπογραφίας¹⁶, η Θράκη, κατονομάζεται μεν και ορίζεται ως γεωγραφική οντότητα, αλλά δεν ανήκει στην Ελλάδα ούτε αποτελεί ξεχωριστή περιφέρεια. Η Ελλάδα έχει ως βορειοανατολικό όριο της τον Στρυμόνα (*Tabula Europae X*). Η Θράκη, καλύπτει την περιοχή ανατολικά του Στρυμόνα, από το Αιγαίο έως τον Αίμο και υπάγεται στις κεντρικές και νότιες βαλκανικές περιοχές στις οποίες αφιερώνεται ξεχωριστός περιφερειακός χάρτης (*Tabula Europae IX*).

Εντούτοις, και αυτό είναι άκρως ενδιαφέρον, οι γεωγράφοι εκδότες της Υφήγησης του Πτολεμαίου, από τα 1513 και μετά, προσθέτουν στο παλαιό σώμα σύγχρονους χάρτες¹⁷. Η Νεότερη Ελλάδα σε αυτές τις προσθήκες, διαφέρει σε πολλά σημεία από την πτολεμαϊκή αναπαράσταση και η εμπειρική χαρτογραφία των πορτολάνων, δεν είναι διόλου αμέτοχη στην "μεταμόρφωση" αυτή, τουλάχιστον όσον αφορά τον σχεδιασμό και τα τοπωνύμια. Μία από τις διαφορές είναι το ότι πλέον η Ελλάδα αναπαρίσταται στον ίδιο χάρτη με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες νοτίως του Δουνάβεως οπότε και σχετίζεται με την Θράκη. Ο νέος χάρτης τιτλοφορείται *Tabula Moderna Bossine Servie, Gretiae et Sclavonie*,¹⁸ οπότε δεν είμαστε σε θέση να δηλώσουμε εάν η Θράκη

16. Βλ. H. N. Stevens, *Ptolemy's Geography. A brief Account of all the printed Editions down to 1730*, London 1908. Επανεκδοση Amsterdam 1970. Για τους έντυπους πτολεμαϊκούς χάρτες της Ελλάδας, βλ. Ε. Φινόπουλος και Λεονόρα Ναβάρη, *Η Ελλάδα του Πτολεμαίου, εκδόσεις χαρτών της "Γεωγραφίας", 1477-1730. Συγκριτική μελέτη*, Αθήνα 1990.

17. Πρόκειται για την έκδοση του Στρασβούργου (Johannes Schott), η οποία προσθέτει 20 νέους χάρτες στο παλαιό πτολεμαϊκό σώμα.

18. Βλ. Chr. Zacharakis, *A Catalogue of printed maps of Greece 1477-1800*, map no. 1822 pl.397.

αποτελεί ή όχι μέρος του ελληνικού κορμού. Η Θράκη στον χάρτη αυτό ονομάζεται αρχικά Tracia ενώ από τα 1550 και μετά, συναντάμε τον διπλό όρο Tracia - Romania για την ίδια περιοχή. Η Κωνσταντινούπολη, η Αδριανούπολη και η Φιλιππούπολη εμφανίζονται ως οι πλέον αξιόλογες πόλεις της.

Στους χάρτες των πτολεμαϊκών εκδόσεων, της αρχαίας και της νεώτερης Ελλάδας στηρίχθηκε ο Sebastian Münster¹⁹, τόσο για τις εκδόσεις του της πτολεμαϊκής "Γεωγραφίας" όσο και για εκείνες της δικής του "Κοσμογραφίας". Η διαφορά είναι ότι ο χάρτης των βαλκανικών χωρών νοτίως του Δουνάβειως τιτλοφορείται πλέον *Nova Graecia XXII Nova Tabula*²⁰, για την Γεωγραφία και *Nova Graecia secundum omnes eius regiones & provincias citra & ultra Hellespontum*, για τις εκδόσεις της Κοσμογραφίας (βλ. Χάρτης 2). Η προσθήκη όχι μόνο της Θράκης αλλά και των ομόρων βαλκανικών χωρών, πρέπει να αναζητηθεί στο χάρτη της Ελλάδας του Νικόλαου Σοφιανού (περί τα 1540) που επηρέασε τον Ελβετό κοσμογράφο.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονισθεί ότι ο χάρτης αυτός της νεότερης Ελλάδας με τις περιφέρειές της "ένθεν και εκείθεν του Ελλησπόντου", θα αντικατασταθεί στις αναθεωρημένες (από τον Η. Petri, νέο εκδότη του έργου), από τα 1588 και μετά. Ο νέος χάρτης θα παρουσιάζει την νεότερη

Ελλάδα, στη σημερινή της περίπου έκταση (βλ Χάρτης 3).

Ο Πτολεμαίος στους χάρτες του έδινε την εικόνα του χώρου, όπως γινόταν αντιληπτός την εποχή του. Με άλλα λόγια πρόκειται για "σύγχρονους" χάρτες του τέλους του δεύτερου μετά Χριστόν

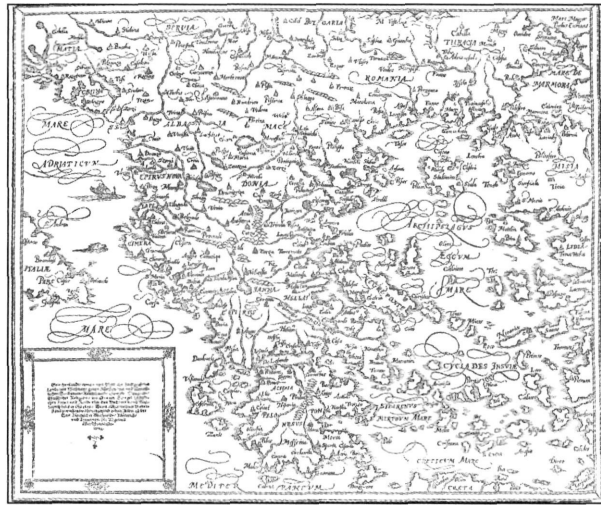

Χάρτης 2

19. Βλ. H.L. Ruland, "A Survey of the double-page maps in 35 editions of Münster's *Cosmographia Universalis*, 1544-1628 and in his editions of Ptolemy's *Geographia*, 1540-1552". *Imago Mundi* XVI(1962) 84-97.

20. Βλ. Chr. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1837 pl. 404.

αιώνα. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε μια σειρά προβλημάτων, φιλολογικού αλλά και γεωγραφικού χαρακτήρα. Το ζήτημα της συνολικής ιστορικής απεικόνισης του ελληνικού χώρου επεχείρησε να επιλύσει (και το επέλυσε επιτυχώς) ο κερκυραίος λόγιος Νικόλαος Σοφιανός. Στον μνημειώδη χάρτη του *Totius Graeciae descriptio*²¹, που

Χάρτης 3

πρωτοκυκλοφόρησε στη Ρώμη περί τα 1540, η Ελλάδα παρουσιάζεται κατά πολύ μεγαλύτερη. Περιλαμβάνει τις περιοχές από την Καλαβρία έως την Παμφυλία και από τον Δούναβη έως την Κρήτη. Πρόκειται για ένα θαρραλέο λόγιο εγχείρημα βασισμένο στην προσεκτική ανάγνωση όλων των ελληνικών συγγραφέων, από τον Όμηρο έως εκείνους των πρώτων Βυζαντινών χρόνων.

Η περιοχή που μας ενδιαφέρει στον λατινικό αυτό χάρτη ονομάζεται Thracia - Θράκη (οι περιφέρειες αναγράφονται και με ελληνικούς χαρακτήρες) και χωρίζεται από την Μοισία προς βορά με την οροσειρά του Αίμου και από την Μακεδονία προς Δυσμάς από μία νοητή ευθεία γραμμή ανάμεσα στον Νέστο και τον Στρυμόνα (βλ. Χάρτης 4). Η Κωνσταντινούπολη αναπαρίσταται ως μεγαλοπρεπής επιβλητική πόλη, ισάξια της Αθήνας. Στην θρακική ενδοχώρα δεσπόζει η Αδριανούπολη. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Θράκη του Σοφιανού, αντίθετα από τις υπόλοιπες περιοχές του χάρτη, οι οποίες χωρίζονται σε πολλαπλές διοικητικές υποδιαιρέσεις και βασιλεία, εμφανίζεται ως ενιαία και συμπαγής γεωγραφική μονάδα.

Ο Νικόλαος Σοφιανός²² συνέταξε και εξέδωσε, χωρίς μνεία χρόνου και

21. *Totius Graeciae descriptio*. N.Sophianus studiosis S.Tabella ipsa ostendere poterit, si longe impensiori cura, atque exactiori diligentia quam hactenus, eam pro chorographi[a]e et geographi[a]e, ratione et ordine, conatus describere: ut opera quoque nostra studiosis ipsis (quibus mirifice gratificari cupimus) non nihil utilitatis afferrentur... Romae in templo Boni Eventus. M.D.LII.

22. Για τον Σοφιανό και τον χάρτη του, βλ. Legrand, *Bibliographie Hellénique*..., vol. I, 1895, σελ. clxxvii-cxciv. Βλ. επίσης Robert W. Karrow Jr., *Mapmakers of the Sixteenth Century and their Maps, Biographies of the Cartographers of Abraham Ortelius, 1570*, Chicago 1993, 495-499.

Χάρτης 4

τόπου έκδοσης, και έναν πίνακα αντιστοιχιών των αρχαίων και νεωτέρων τοπωνυμίων του χάρτη του²³. Ο πίνακας αυτός συνόδευε απαραίτητα την σωζόμενη έκδοση του χάρτη εφόσον οι αριθμητικές παραπομπές στον χάρτη και στον πίνακα βρίσκονται σε πλήρη αντιστοιχία. Τα τοπωνύμια της Θράκης από τον χάρτη του Σοφιανού, τα αρχαία σε συνδυασμό με εκείνα του αρχόμενου 16ου αιώνα, έχουν ως εξής (από δυσμάς προς ανατολάς και από βορά προς νότο.):

Sardica (*Triadizza*), Prasideum (-), Terta (-), Nikopolis (*Nicopoli*), Pergamum (-), Abdera (*Polystylo*), Nicopolis (-), Ostaphus (-), Philipupolis (-),

Bistonis La. (*Poru*), Vala (-), Maronia (*Marogna*), Duma (-), Arzus (-), Adrianopolis (*Andrianopoli*), Traianopolis (-), Cypsela (-), Aphrodisias (-), Aenus (*Aeno*), Opleia (-), Plotinopolis (-), Orcelis (-), Carpu demum (-), Apri (*Apro*), Mesebria (*Meximbria*), Anchialus (*Anchialo*), Develtum (-), Apolonia (*Apolline*), Toza (-), Peroticu (-), Bizya (-), Tonzus (-), Galyea (-), Thinius pr. (-), Salmydissus Litus (-), Philia p. (-), Pinopolis (-), Cornu Byzantinum (-), Byzantion / Constantinopolis (*Constantinopolis*), Bercula (-), Drusipara (*Mysini*), Selybria (*Silibria*), Perinthus (*Heraclia*), Arzus fl. (-), Bisatha (-), Apri (*Apro*), Heraclia (-), Logus nurus (-), Pactisa (-), Lysimachia (*Hexamili*), Callipolis (*Gallipoli*), Madytus (-), Sestus (-), Cardia (-), Crithea (-), Coele (-), Eleus (-), Mastusia p. (-).

23. *Nomina antiqua et recentia urbium Graeciae descriptionis à N.Sophiano iam aeditae. Hanc quoq[ue] paginam, quae Graeciae Urbium, ac locorum nomina, quibus olim apud antiquos nuncupabantur... Το μόνο γνωστό αντίτυπο του τοπωνυμικού αυτού πίνακα φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (Manuscripts, collection Dupuy, v.728, 183).*

Ο χάρτης της Ελλάδας του Σοφιανού, πρώτη δυναμική απόπειρα συνολικής απόδοσης της ελληνικής διασποράς στον χώρο και τον χρόνο, θεωρήθηκε σταθμός στην ιστορική χαρτογραφία. Για τους τρεις επόμενους αιώνες, απλουστευμένες εκδοχές αυτού του χάρτη, με τον τίτλο *Grecia Sophiani*, θα συνοδεύουν στους γεωγραφικούς άτλαντες τον πτολεμαϊκό χάρτη της Ελλάδας.

Η κυκλοφορία των ατλάντων αποτελεί το επόμενο αποφασιστικό βήμα στην ιστορία της χαρτογραφίας, μετά την επαναξιοποίηση και συμπλήρωση του Πτολεμαίου. Η εποχή των ατλάντων διαρκεί ουσιαστικά δύο αιώνες, τον 17ο και τον 18ο, και εκφράζει την χειραφέτηση της χαρτογραφίας από την γεωγραφία, την σταδιακή απεξάρτηση της τέχνης των χαρτών από την “φιλολογική” αφηγηματική περιγραφή του χώρου. Μία δεύτερη ανανέωση που επιφέρουν οι άτλαντες, έγκειται στη καλλιέργεια της περιφερειακής χαρτογραφίας, προάγγελο των εθνικών χαρτογραφιών του 19ου αιώνα. Όπως κάθε περιφέρεια έτσι και η Θράκη βρίσκει τη θέση της στους παγκόσμιους άτλαντες. Είτε ως μέρος ευρύτερων περιοχών, είτε ως αυτοτελής περιφέρεια, η Θράκη αναπαρίσταται συστηματικά ήδη στους πρώτους άτλαντες του Ortelius και του Mercator. Η διαφορά ανάμεσα στους δύο πρώτους άτλαντες, οι οποίοι κυκλοφόρησαν σχεδόν ταυτόχρονα, έγκειται στο γεγονός ότι ο μεν άτλας του Ortelius (1570 κ.ε.) συνοψίζει τα έως τότε γνωστά δεδομένα, ομογενοποιώντας τις εργασίες των λόγιων εργαστηριακών χαρτογράφων του 16ου αιώνα, ενώ ο άτλας του Mercator (1590 κ.ε.) αποτελεί πρωτότυπο έργο, για την έκδοση του οποίου σχεδιάστηκαν εκ νέου όλοι οι χάρτες.

Ο παλαιότερος περιφερειακός χάρτης της Θράκης, ο οποίος έμελλε να αποβεί το πρότυπο για τις περισσότερες μελλοντικές χαρτογραφήσεις της περιοχής, είναι ο χάρτης του Ortelius²⁴, “ΘΡΑΚΗ. THRACIAE VETERIS TYPUS”²⁵ (βλ. Χάρτης 5). Ο χάρτης αυτός, του οποίου οι πηγές είναι άγνωστες, είναι ιστορικός και περιλαμβάνονταν στο έργο *Parergon*²⁶, ένα είδος ιστορικού χαρτογραφικού παραρτήματος του βασικού άτλαντα του Φλα-

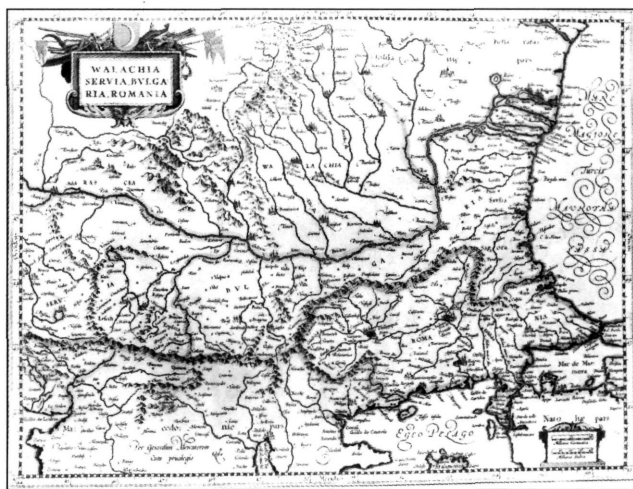
24. Για τον Ortelius ως χαρτογράφο και για την όλη σύλληψη του πρώτου άτλαντα βλ. H. Elkadem, "La naissance d' un concept: le Theatrum Orbis Terrarum d' Ortelius", *Abraham Ortelius, 1527-1598, cartographe et humaniste*, Bruxelles, 1998, 31-42 και P.H. Meurer, "Abraham Ortelius comme cartographe", *όπ.π.* 43-60.

25. Βλ. Chr. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1622 pl.343.

26. Βλ. L. Wellens-de Donder, "Un atlas historique: le Parergon d' Ortelius", *Abraham Ortelius...*, *όπ.π.*, 83-92.

(quae olim Thracia dicta) vicinarumque Regionum, uti Bulgariae, Walachiae, Syrfiae etc. Descriptio, δηλαδή περιγραφή της Ρομανίας η οποία παλαιά λεγόταν Θράκη και των γειτονικών περιφερειών, δηλαδή της Βουλγαρίας, της Βλαχίας της Σερβίας, κλπ.

Ο Mercator στον δικό του άτλαντα, τον *Atlas sive cosmographicae meditationes*²⁷, δεν θα περιλάβει αυτοτελή περιφερειακό χάρτη της Θράκης, μολονότι αφιερώνει ξεχωριστές χαρτογραφήσεις στις υπόλοιπες ελληνικές περιφέρειες. Θα συμπεριλάβει εντούτοις την περιοχή της νοτίου Θράκης (της σημερινής ελληνικής Θρά-

Χάρτης 7

κης) στους χάρτες του της νεότερης Ελλάδας²⁸ (όχι όμως και της αρχαίας), ενώ το σύνολο της Θράκης θα το εντάξει στο χάρτη των κεντρικών βαλκανικών περιοχών (Walachia, Servia, Bulgaria, Romania²⁹) (βλ. Χάρτης 7). Στους χάρτες αυτούς θα ονομάσει την περιοχή που μας απασχολεί "Romania" και θα παρακάμψει το ζήτημα της αρχαίας ονομασίας. Η "Romania" του Mercator, μικρότερη και αυτή εδαφικά από την αρχαία Θράκη (το βόρειο όριο της είναι η Ροδόπη), ορίζεται θάλαγε κανείς φυσικά ως "φυσική" γεωγραφική οντότητα βάσει του δικτύου των ποταμών της περιοχής. Πάνω στους κόμβους του έσωτερικού υδάτινου πλέγματος, οι τρεις κεντρικές πόλεις της περιοχής: η Philipropoli, η Andrinopoli και η Traianopoli. Η Κωνσταντινούπολη πίσω από τα τείχη της μοιάζει να περνά σε δεύτερη μοίρα.

Σύγχρονος του Ortelius και του Mercator ήταν ο γεωγράφος και χαρτογράφος Mathias Quad, ο οποίος εξέδωσε στα 1592 μιά ευσύνοπτη γεωγραφία

27. Για τον Mercator και το έργο του βλ. τον συλλογικό τόμο *Gerard Mercator et la Géographie dans les Pays-Bas méridionaux, 16e siècle*, Anvers 1994.

28. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1447 pl. 281 και map no. 1453 pl. 286.

29. Δεν περιλαμβάνεται στον Ζαχαράκη. Αντίτυπα του χάρτη, σε μεγάλο και μικρό σχήμα, φυλάσσονται στο Μουσείο Μπενάκη, αρ. ευρ. 26764 και 26800.

που γνώρισε αρκετή επιτυχία στην εποχή της (έξι εκδόσεις έως τα 1608). Από την έκδοση του 1596 και μετά στο έργο συμπεριλαμβατόταν και ένας περιφερειακός χάρτης της Βουλγαρίας και της Θράκης, με τα αρχαία και ορισμένα νεότερα τοπωνύμια.³⁰

Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο ο Ortelius, όσο και ο Mercator (καθώς και οι περισσότεροι από τους χαρτογράφους που τους ακολούθησαν) επηρεάζονται στην περίπτωση της χαρτογράφησης της νεότερης Θράκης από την περιφερειακή διαίρεση που προτείνει ο Πτολεμαίος, περιλαμβάνοντάς την στον περιφερειακό χάρτη των κεντρικών βαλκανικών περιοχών και όχι σε εκείνον της Ελλάδας.

Χάρτης 8

Ο Mercator και ο Ortelius εγκαινίασαν ένα γεωγραφικό είδος που κυριάρχησε όπως είπαμε για διακόσια χρόνια. Οι άτλαντες που εμπνέονται από το έργο τους θα είναι πολλές δεκάδες και θα χαρακτηρίζονται συχνά από ακαδημαϊσμό και προσκόλληση στα μεθοδικά τους πρότυπα. Το πρότυπο του χάρτη της αρχαίας Θράκης του Ortelius θα ακολουθή-

σουν αρκετοί συντάκτες ατλάντων, βελτιώνοντας το περίγραμμα κυρίως της περιοχής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι J. Janssonius³¹ (1651 κ.ε.) και P. Mortier³² (1634 κ.ε.) (βλ. Χάρτης 8). Δεν έλειψαν ωστόσο και νέες χαρτογραφήσεις της αρχαίας Θράκης, όπως εκείνη του Cluverius³³ (1624 κ.ε.), του Wells³⁴ (1718) (βλ. Χάρτης 9) και του Liebaux³⁵ (1727), βασισιμένη στον χάρτη των

30. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1875 pl. 423.

31. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1141 pl. 212.

32. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1569 pl. 315.

33. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 639.

34. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 2526 pl. 536.

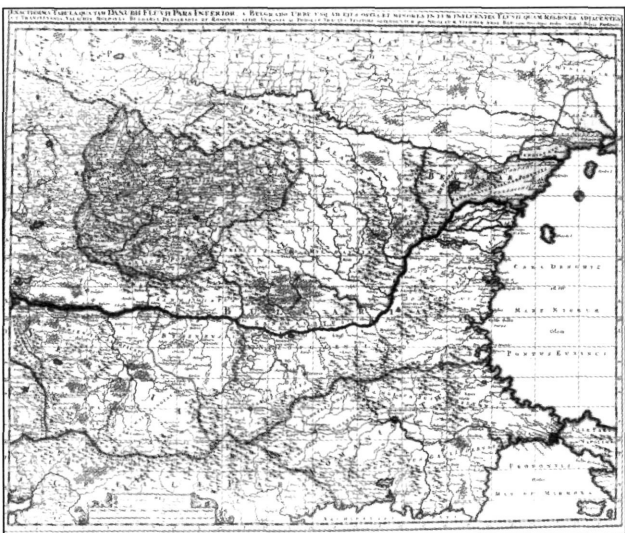
35. Zacharakis, *όπ.π.*, map no. 1366 pl. 261.

βορείων περιοχών της αρχαίας Ελλάδας του G. Delisle³⁶ (1707 κ.ε.). Το πρότυπο του χάρτη της νεότερης Θράκης του Ortelius δεν ακολουθήθηκε, κυρίως λόγω της περιορισμένης ανανέωσης των πληροφοριών γύρω από την σύγχρονη κατάσταση της περιοχής. Αντιθέτως, ο περιφερειακός χάρτης των κεντρικών βαλκανικών περιοχών του Mercator θα αποτελέσει τη βάση για ορισμένες νέες χαρτογραφήσεις. Ανάμεσά τους αναφέρουμε εκείνη του Viscer-Piscator. Στο χάρτη αυτό η περιοχή ονομάζεται Romania olim Thracia και το κυριότερο ενδιαφέρον του έγκειται στην παράθεση των διοικητικών διαιρέσεων σε Σαντζακία και την παράλληλη απόδοση των ελληνικών και οθωμανικών τοπωνυμίων (βλ. Χάρτης 10).

Χάρτης 9

Ο Γάλλος χαρτογράφος Guillaume Delisle (1675-1726), στο πλαίσιο του μεγάλου προγράμματός του συστηματικής επαναχάραξης όλων των χαρτών, πρότεινε νέους χάρτες τόσο της αρχαίας όσο και της νεότερης Ελλάδας. Για τη βελτίωση των παλαιότερων χαρτογραφήσεων της Ελλάδας, ο Delisle στηρίχθηκε στις παρατηρήσεις των ταξι-

Χάρτης 10

36. Zacharakis, όπ.π, map no. 912.

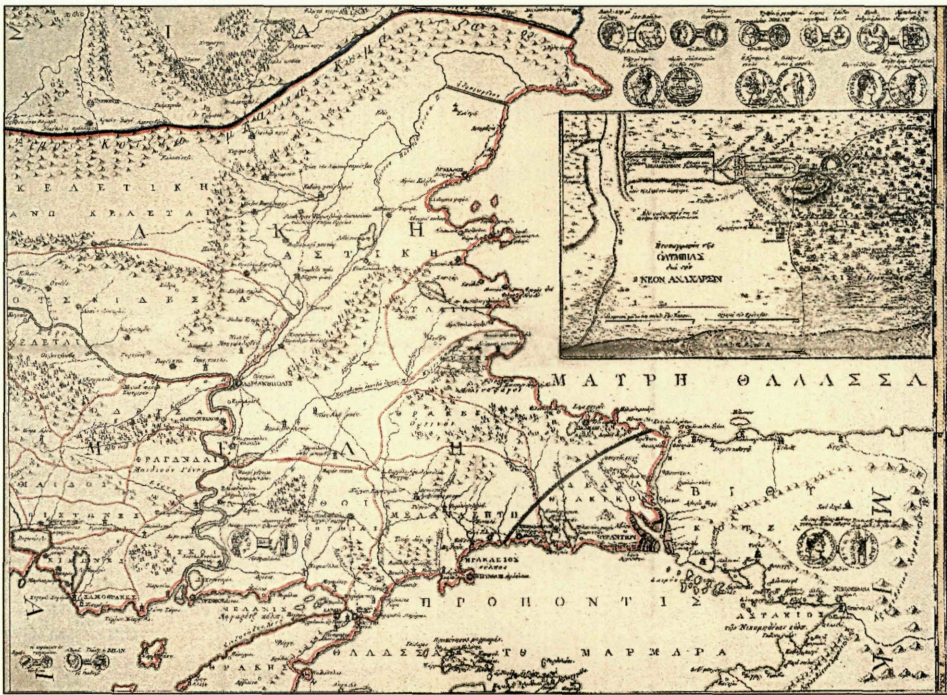

Χάρτης 11

(βλ. Χάρτης 11). Στην ιστορική χαρτογραφία της Ελλάδας του Delisle, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό ο Ρήγας για να συντάξει την δική του "Χάρτα της Ελλάδος"³⁷. Η Χάρτα αποτελεί μετά την Ελλάδα του Σοφιανού την επόμενη προσπάθεια της ελληνικής λογιόσύνης να περιγράψει έναν εθνικό και ιστορικό ελληνικό χώρο.

Η Θράκη του Ρήγα, όπως και οι υπόλοιπες περιοχές της Χάρτας, περιλαμβάνουν στοιχεία από την βαθύτερη αρχαιότητα έως τις ημέρες του συγγραφέα (βλ. Χάρτης 12). Επιπλέον διάφορες πληροφορίες και σημειώματα, πολλαπλές ονομασίες, σημάνσεις και αρχαία νομίσματα καθιστούν το έργο δύσκληστο και δυσανάγνωστο. Ενδιαφέρον είναι ότι η Θράκη στην Χάρτα ορίζεται στην περιοχή βορείως της Ροδόπης ενώ η σημερινή Θράκη ορίζεται ως Ρούμελη, και εκτείνεται δυτικά έως τον Στρυμόνα. Αξίζει εντούτοις να σημειωθεί ότι ανάμεσα στο πλήθος των αρχαίων φύλων και φυλών που κατοικεί στη Ρούμελη του Ρήγα, συγκαταλέγονται και οι Θράκες. Αυτοί φαίνονται εγκαταστημένοι σε δύο περιοχές: στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας (Θράκες Μελινοφάγοι) και στην ενδοχώρα βορείως της Αδριανούπολης (Θράκες Ορεινοί). Η σύγχυση μεταξύ Θράκης και Ρούμελης εντείνεται από το γεγονός ότι η ανατολική απόληξη της Ρούμελης ονομάζεται στην Χάρτα "Θρακικόν Δέλτα".

37. Για μια προσεκτική ανάγνωση της Χάρτας, βλ. Γ. Λάιος, "Οι Χάρτες του Ρήγα", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, XIV(1960), σελ.231-312. Για τις πηγές της Χάρτας και την ιστορική τοποθέτηση του έργου βλ. Γ. Τόλιας, "Της Ευρυχώρου Ελλάδος. Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα και τα όρια του Ελληνισμού", *Τα Ιστορικά* (1998) 3-30.

Χάρτης 12

Με την σήμανση των τειχισμένων πόλεων ο Ρήγας σημειώνει την Φιλιπούπολη, το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη, ενώ με σημάνσεις πόλεων που ήταν παλιά τειχισμένες ή που παραμένουν ατείχιστες σημειώνονται οι υπόλοιπες. Τα ιστορικά στοιχεία υπερισχύουν στην Θράκη - Ρούμελη του Ρήγα, όπως εξάλλου και στο σύνολο της Χάρτας. Απεικονίζονται αρχαία νομίσματα της Χρυσόπολεως, της Καβάλας, του Λαγού, της Αίνου και της Ραιδεστού. Σημειώνεται ακόμη το οδικό δίκτυο (στράταις) που αντιστοιχεί στην Via Egnatia και την Via Militaris των Ρωμαίων. Ως κυριότερος οδικός κόμβος εμφανίζεται η Αδριανούπολη. Ανάμεσα στα σύγχρονα στοιχεία, ένα χαριτωμένο σημείωμα στις παρυφές του Παγκαίου, το οποίο σχετίζεται με την περιορισμένη ασφάλεια του οδικού δικτύου μιάς περιοχής που περιβάλλει την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας: “εδώ εμφωλεύουν οι Γκιρτζανλήδες”³⁸.

38. Για τα τοπωνύμια της Θράκης όσα καταγράφονται στη Χάρτα, και την σύγκρισή τους με τα τοπωνύμια αντιστοίχων χαρτών του G. Delisle και του Rizzi Zannoni βλ. Δ. Καραμπερόπουλος (επ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1998, σελ. 70-75 και 86.

Θα ήθελα να κλείσω αυτήν την σύντομη και επιλεκτική αναδρομή στην ιστορία της χαρτογραφίας της Θράκης έως τον 18ο αιώνα, με λίγες παρατηρήσεις γενικού χαρακτήρα.

Η πρώτη αφορά στην ασάφεια και την ρευστότητα της Θράκης ως γεωγραφικής περιφέρειας. Από τον 13ο έως τον 18ο αιώνα, οι χαρτογράφοι δεν μοιάζουν να συμφωνούν. Οι εμπειρικοί ζωντανοί πορτολάνοι την αγνοούν, όπως αγνοούν τις εσωτερικές διαιρέσεις της ενδοχώρας σε περιφέρειες. Οι λόγιοι δυτικοί χαρτογράφοι την ορίζουν ιστορικά, με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο, πότε αφιερώνοντάς της έναν ξεχωριστό περιφερειακό χάρτη, και πότε εντάσσοντας την στον περιφερειακό χάρτη της Ελλάδας. Ο Σοφιανός και ο Ρήγας, χαρτογραφώντας ένα ιστορικό και μορφωτικό σχήμα εντάσσουν την Θράκη στον Ελληνικό κορμό και εκφράζουν τις εντόπιες εθνικές τάσεις και διαθέσεις, ενώ οι δυτικοί χαρτογράφοι παρουσιάζονται πιο προσεκτικοί ως προς αυτό. Χαρακτηριστικός παραμένει ο χειρισμός του Ortelius, ο οποίος χαρτογραφεί και ονομάζει διαφορετικά την αρχαία Θράκη από την σύγχρονή του περιοχή. Τέλος, η ενδιαφέρουσα προσθήκη της Θράκης στον Ελληνικό κορμό που επιχειρούν οι συμπληρώσεις στον Πτολεμαίο, γενναία εδαφική προσθήκη που συμπεριέλαβε όλες τις βαλκανικές περιοχές νοτίως του Δουνάβευς, σχετίζεται περισσότερο με την ενοποίηση του βαλκανικού χώρου που επέφερε η Οθωμανική κυριαρχία αλλά και με την θρησκευτική ταυτότητα της πλειοψηφίας των κατοίκων της περιοχής (το χριστινικό μιλέτ)³⁹.

Ασάφεια, ρευστότητα, ακαδημαϊσμός, εξάρτηση από τα αρχαία πρότυπα και συχνή αναπαραγωγή συγγενών μοτίβων: δεν θα απέχαμε πολύ από την πραγματικότητα αν προτείναμε ως καταλυκτήριο συμπέρασμα ότι η ιστορία της χαρτογραφίας της Θράκης συνοψίζει τις ποικίλες αντιφάσεις της πρώιμης περιφερειακής χαρτογραφίας: η απόπειρα ορισμού μιάς αυτοτελούς γεωγραφικής και ιστορικής οντότητας, όπως είναι μιά περιφέρεια του βαλκανικού χώρου, προσέκρουε στην αντίθεση ανάμεσα στα διοικητικά και εθνογραφικά δεδομένα και σε ιδεολογικές ανάγκες ιστορικού και μορφωτικού χαρακτήρα.

39. Βλ. Γ. Τόλιας, "Της Ευρυχώρου Ελλάδος...", *όπ.π.*, σελ. 22.

Περιηγητικά κείμενα Πηγές της Ιστορίας της Θράκης¹

Ιόλη Βιγγοπούλου

Επιστημονικός συνεργάτης στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Οι μαρτυρίες των δυτικοευρωπαίων κυρίως περιηγητών, από τον 15ο έως και τον 19ο αιώνα, που συμπυκνώνουν τις απόψεις τους για τους επισκεπτόμενους τόπους και τους πληθυσμούς που συναντούν, αντανακλούν ταυτόχρονα τις κατά καιρούς αντιλήψεις και τα μεγάλα πνευματικά και πολιτιστικά ρεύματα της Δύσης, που επηρέασαν και τις τοπικές ιστορικές πορείες². Στην περίπτωση της Θράκης- αν και το ταξίδι στο χώρο δεν ήταν ποτέ αυτοσκοπός για το ιστορικό του παρελθόν, τα μνημεία ή τους ανθρώπους και τις εκφράσεις τους- έχουμε, εν τούτοις, για επιμέρους θέσεις, κυρίως της σημερινής ανατολικής Θράκης, αρκετές περιγραφές και μαρτυρίες. Μαγνήτης στην

1. Στο "Θρακικό Ηλεκτρονικό Θησαυρό: Ιστορία-Πολιτισμός, Περιβάλλον, Τουρισμός" του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου της Θράκης, συμμετείχε και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Συγκεντρώθηκαν στοιχεία της ελληνικής Θράκης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής στις περιπτώσεις που το απαιτούσε η ιστορική πραγματικότητα. Δημιουργήθηκε μία Βάση Δεδομένων ανοικτού ορίζοντα, μία "συνεχτική" μορφή διαθέσιμη μέσω διαδικτύου και ένα CD-ROM με θέμα τη Θράκη. Εκτός από την γεωγραφική προσέγγιση, δηλαδή την κατάταξη των δεδομένων βασιζόμενη στις τοπωνυμικές θέσεις ή οικιστικές μονάδες, δημιουργήθηκαν και θεματικά πεδία, ικανά να περιλάβουν και σύνολα άλλων ιστορικών και πολιτισμικών πληροφοριών για κάθε τοπωνύμιο-λήμμα. Ανάμεσα στα στοιχεία που καταχωρούνται περιλαμβάνονται και οι περιηγητικές μαρτυρίες. Έτσι το υλικό αυτό- για τον εντοπισμό και την έρευνα του οποίου ήταν υπεύθυνη η υπογράφουσα- συγκεντρωμένο και μηχανογραφημένο επιτρέπει την πολλαπλή και συνδιαστική χρησιμοποίησή του. Από τα περιηγητικά κείμενα που συμπεριλήφθησαν στον ΘΗΘ παρουσιάζουμε εδώ, επιλεκτικά, αποσπάσματα και εικονογραφικό υλικό.
2. Την μακρά περίοδο των νεώτερων χρόνων, εκτός από τα οθωμανικά αρχεία, όχι πάντα προσιτά ή πλήρη, οι ταξιδιωτικές καταγραφές αποτελούν σπάνιο πληροφοριακό υλικό για θέματα σχετικά με τους θεσμούς, την οικονομία, την δημογραφία, την κοινωνία, τα πολεμικά γεγονότα ή τις θεομηνίες, και φυσικά για την ταύτιση μνημείων, αρχιτεκτονικών κτισμάτων, ευρημάτων, τα ιστορικά επώνυμα πρόσωπα κλπ.

περιοχή ήταν η κορυφή του γεωγραφικού αυτού τριγώνου, η πρωτεύουσα και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η Κωνσταντινούπολη. Αλλά και οι φεύγουσες ή καταλήγουσες σε αυτήν πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις και τα πνευματικά ή πολιτισμικά ρεύματα και ενδιαφέροντα καθώρισαν και την κινητικότητα των όσων περιηγήθηκαν, διέσχισαν, ή έγραψαν για τον χώρο.

Θράκη θεωρείται η περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης που έχει όρια το Αιγαίο πέλαγος, τον Ελλήσποντο, τη θάλασσα του Μαρμαρά, τον Βόσπορο τη Μαύρη θάλασσα και την αντίστοιχη ενδοχώρα ως την πεδιάδα βόρεια του όρους Ροδόπη. Όμως, ο γεωγραφικός προσδιορισμός της Θράκης ποικίλλει ανάλογα με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες. Κατά τη διάρκεια των νεότερων χρόνων η γεωγραφική ενότητα της Θράκης, που περιλαμβάνει τη δυτική - ελληνική - Θράκη αλλά και τμήμα της σημερινής Τουρκίας και Βουλγαρίας, απετέλεσε περιοχή εξαιρετικά σημαντική λόγω της θέσης της κοντά στις τρεις μεγαλύτερες πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και την Αδριανούπολη. Εξάλλου, το αξιολογότερο οδικό δίκτυο, μέσω του οποίου διακινούνταν, στρατοί, άνθρωποι και προϊόντα από την πρωτεύουσα και προς τις επαρχίες της αυτοκρατορίας, αλλά και αντίστροφα, αποτελούσε τον κύριο φορέα προώθησης της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή των Βαλκανίων για πολλούς αιώνες.

Από την αναζήτηση στη Βάση Δεδομένων του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών με θέμα τα "Περιηγητικά κείμενα στη νότιο-ανατολική Ευρώπη και την ανατολική Μεσόγειο από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα" εντοπίστηκαν περίπου 800 τίτλοι έργων, με τις επανεκδόσεις και τις μεταφράσεις, που αναφέρονται σε τοπωνύμια της Θράκης (βόρειας, ανατολικής και δυτικής). Στους τίτλους αυτούς έχουν συμπεριληφθεί ακόμη αρκετά επιπλέον έργα που έχουν εντοπιστεί με άξονα το εικονογραφικό τους περιεχόμενο, εμπλουτίζοντας έτσι σημαντικά τον κατάλογο των έργων και των συγγραφέων. Η εικονογράφηση που πλαισιώνει τα περιηγητικά κείμενα που αναφέρονται στην Θράκη-απεικονίσεις, σχεδιαγράμματα, γενικές απόψεις πόλεων, μνημεία, αρχαιότητες-είναι πιο πλούσια για τις περιοχές της σημερινής ανατολικής και βόρειας Θράκης και εξαιρετικά περιορισμένη για τη δυτική Θράκη.

Το πως εμπλέκονται στην πολυσύνθετη ιστορία του Θρακικού χώρου οι περιηγητές είναι, για μία ακόμη φορά για τους μελετητές των ταξιδιών, της μετακίνησης και του γραπτού προϊόντος των, ένα ακόμα πεδίο έρευνας με μια καινούργια οπτική προσέγγισης. Για την Θράκη, η μακρά περίοδος της

οθωμανικής κατάκτησης αρχίζει στα μέσα του 14ου αιώνα και τελειώνει με τους Βαλκανικούς πολέμους. Η κατάληψη της Καλλίπολης από τους Οθωμανούς, στα 1354, σηματοδότησε τη βαθμιαία διείσδυσή τους στα ευρωπαϊκά εδάφη, της φθίνουσας πλέον Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, δημιουργώντας ταυτόχρονα μία καινούργια πραγματικότητα για την περιοχή και τους πληθυσμούς της Θράκης. Οι νέοι κυρίαρχοι με τους εξισλαμισμούς των κατοίκων και την μεταφορά μουσουλμάνων από την Μικρά Ασία αλλοίωσαν πληθυσμιακά την φυσιογνωμία της περιοχής ενώ μεγάλες εκτάσεις γης, τιμάρια, περιήλθαν σε μέλη της σουλτανικής οικογένειας και άλλων αξιωματούχων οι οποίοι είχαν και την εκμετάλλευσή τους. Παρά την ερήμωση και την καταστροφή του χώρου από τους μακροχρόνιους πολέμους, κατά την διάρκεια των πρώτων αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας το σημαντικό στην περιοχή δίκτυο των δρόμων παρέμεινε ο ιστός επί του οποίου κινήθηκαν οι στρατιωτικές και διπλωματικές αποστολές καθώς φυσικά και το εμπόριο προς και από την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Τον 15ο και 16ο αιώνα οι περιηγητές μετέχουν στις μεγάλες ανακατατάξεις στην πολιτική, θρησκευτική, οικονομική και πνευματική ιστορία τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ανατολή. Εμπλέκονται στις διεκδικήσεις και στους ανταγωνισμούς των ισχυρών μοναρχιών και αυτοκρατοριών ακολουθώντας άλλοτε πρεσβείες ή επιστημονικές αποστολές και άλλοτε μοναχικές πορείες. Ο μεγαλύτερος αριθμός κειμένων στους πρώτους αιώνες της περιηγητικής φιλολογίας αναφέρεται σε τοποθεσίες της χερσαίας, βασικής και δευτερευούσης, διαδρομής από τη Σόφια προς την Κωνσταντινούπολη. Μικρός αλλά εξαιρετικά σημαντικός είναι ο αριθμός των κειμένων για την χερσαία δυτική Θράκη. Από τα 66 περίπου περιηγητές του 15ου-16ου αι που αναφέρονται σε τοπωνύμια της περιοχής, ενδεικτικά παραθέτουμε³ κάποιες μαρτυρίες από τα κείμενα των La Broquière⁴, Angiolello⁵, Belon⁶, Nicolay⁷:

3. Στο εξής, όλα τα επιλεγμένα αποσπάσματα από τα περιηγητικά κείμενα δίδονται σε μεταφρασμένη συνοπτική μορφή, η οποία φυσικά δεν ανταποκρίνεται στον προσωπικό γραπτό λόγο του κάθε συγγραφέα. Στα αποσπάσματα αυτά τα τοπωνύμια εμφανίζονται όπως ακριβώς τα καταγράφει ο κάθε περιηγητής. Ταυτίζουμε το τοπωνύμιο και σε αγκύλη το αποδίδουμε με την αντίστοιχη δόκιμη στην ελληνική γλώσσα ονομασία του.

4. Ο Bertrandon de La Broquière αναλαμβάνει το 1432 μυστική αποστολή στην Ανατολή υπό την διαταγή του Φιλίππου του Καλού. Στην Θράκη ταξίδεψε τον χειμώνα του 1433. Πρόκειται για σπανιότατο για την εποχή κείμενο και ταξίδι. Το χρονικό εκδόθηκε τον 19ο αί.

La Broquière, 1433

"...Από την Κωνσταντινούπολη ως την Αδριανούπολη είναι έξι μέρες ταξίδι. Ο τόπος είναι πολύ όμορφος, αραιοκατοικημένος, με πλούσιες κοιλάδες, χωρίς δάση όμως και δέντρα, αλλά με πολλά ποτάμια...*Macry* [Μάκρη] ήταν μεγάλη πόλη, σήμερα είναι κατεστραμμένη εκτός από ένα τμήμα του τείχους· κατοικούν Έλληνες και Τούρκοι. *Camussin* [Κομοτηνή], αρκετά μικρή πόλη, καλά τειχισμένη κοντά σε μικρό ποτάμι και σε καλό τόπο. *Mussi* [Μοσυνούπολη] παλαιότερα σπουδαία πόλη και καλά χτισμένη, τώρα ακατοίκητη με κατεστραμμένα τείχη. *Trajanopolis* [Τραϊανούπολη], χτισμένη από τον Τραϊανό, κοντά στη θάλασσα, ήταν μεγάλη πολιτεία, κατεστραμμένη με λίγους κατοίκους σήμερα, υπάρχουν εκεί ξενώνες⁸ και λουτρά που τα αποκαλούν "άγιο νερό" ...*Vira* [Φέραι]: υπάρχει κάστρο και εκκλησία με τρεις ιερείς· οι Τούρκοι έκαναν τζαμί και έχτισαν γύρω από το κάστρο πόλη που έχει Έλληνες και Τούρκους...".

Angiolello, 1470

"...Κάστρο *Baru* [Πόρτο Λάγος]: Υπάρχουν φρέσκα και παστά ψάρια, κάτοικοι Έλληνες και Μακεδόνες. *Mercanovo* [Μαρώνεια]: κάθε Κυριακή γίνεται ζωπάζαρο αλλά πωλούνται και χαλιά, κουβέρτες, μάλλινα, εργαλεία, υφάσματα· έρχονται Τούρκοι και Ιουδαίοι για να αγοράσουν. *Gumulgina* [Κομοτηνή]: Έλληνες και Τούρκοι οι κάτοικοι αλλά και άλλα έθνη, πολλά τρόφιμα...".

Belon, 1547

"...*Νέστος*: Σύνορο φυσικό της Μακεδονίας και της Θράκης, ξύλινο γεφύρι. Οι βοσκοί της περιοχής σουβλίζουν γεμιστά αρνιά και τα πωλούν στους

-
5. Ο Giovan-Maria Angiolello, από παλιά οικογένεια πολεμιστών της Vicenza, βρισκόταν στην ενετική φρουρά της Χαλκίδος, στα 1470, όταν ο Σουλτάνος Μεχμέτ Β' έγινε κύριος του φρουρίου και όλης της νήσου. Η φρουρά παραδόθηκε, οι περισσότεροι αποκεφαλίστηκαν, ενώ ο ίδιος κρατήθηκε ως σκλάβος από τον Σουλτάνο και τον ακολούθησε στο ταξίδι επιστροφής του ως στην οθωμανική πρωτεύουσα.
 6. Ο Pierre Belon, ουμανιστής φυσιοδίφης, ταξίδεψε στον ελλαδικό χώρο το 1547. Διέσχισε την σημερινή δυτική και ανατολική Θράκη οδεύοντας προς την Κωνσταντινούπολη επιστρέφοντας από την επίσκεψή του στο Άγιο Όρος.
 7. Ο Nicolas de Nicolay, γεωγράφος ακόλουθος πρεσβείας του Φραγκίσκου Α' στην Κωνσταντινούπολη, επισκέφτηκε την Αδριανούπολη το 1551-2. Παρ' όλες τις λογοκλοπές, τα εξήντα σχέδια στο χρονικό του, αποτελούν την πρώτη σημαντική αποτύπωση ανθρωπίνων τύπων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.
 8. Το μεγάλο καμαροσκεπές κτίριο των πρώιμων οθωμανικών χρόνων- γνωστό ως "Χάνα"- χτίστηκε στα 1375-85 από τον Γαζή Εβρενός και χρησίμευε ως σταθμός της Εγνατίας οδού και ως ξενώνας των ταξιδιωτών και των επισκεπτών των εκεί λουτρών.

περαστικούς. Λίμνη Βιστονίτης και Βουτου [Πόρτο Λάγος], πλούσια εδάφη, χλωρίδα της περιοχής. Σημαντική αλιεία στη λίμνη σε μικρά ψάρια που γίνονται παστά και πωλούνται σε διάφορα μέρη στην Ελλάδα και στην Ιταλία. Οι περισσότεροι κάτοικοι της περιοχής είναι ψαράδες. *Commercine* [Κομοτηνή]: μικρός οικισμός με Έλληνες και Τούρκους κατοίκους, με πλούσια αγορά κρεάτων και ερείπια μικρού κάστρου με ελληνική εκκλησία εντός των τειχών. Από την Λίμνη Βιστονίτης προς την Κομοτηνή, περιγραφή του χώρου των ορεινών όγκων και της δυσβατότητας αυτών. Κοντά στον οικισμό *Chapsilar* [Σάπες]: τμήμα λιθόστρωτο της Ρωμαϊκής Οδού [Εγνατίας], χλωρίδα στην περιοχή...Ποταμός *Marissa* [Έβρος], δύσκολο το πέρασμα του και εκεί κοντά η πολιτεία *Vira* [Φέρραι] με τείχη...Συλλογή ποταμίσσιου χρυσού, περιγραφή του ποταμού και εκτροφή αλόγων στα γύρω χωράφια. Χλωρίδα και πανίδα αναλυτικά, καλλιέργειες φρούτων και λαχανικών στην γύρω περιοχή...Αλβανοί εργάτες που απασχολούνται σε θερινές αγροτικές εργασίες, περιγραφή του θερισμού και των εργαλείων...*Cypsella* [Κύψελα]: περιγραφή της στύψης, ορυκτού της περιοχής. Οι περισσότεροι κάτοικοι είναι Τούρκοι, υπάρχουν λίγοι Έλληνες και Εβραίοι οι οποίοι και εκμεταλλεύονται τα έσοδα από τη στύψη. Περιγραφή των χώρων της εξόρυξης και της κατεργασίας της στύψης. Ορυκτά και πετρώματα της περιοχής.... Σε όλη την διάρκεια της διαδρομής όλες οι απαραίτητες προμήθειες σε τρόφιμα και άλλα αναγκαία. Περιγραφή της παρασκευής του ξινόγαλου και της συντήρησης του κρέατος από Έλληνες και Τούρκους...*Heraclée* [Ηράκλεια]: μέλι και χλωρίδα της περιοχής... *Selinvée* [Σηλύμβρια]: ορυκτά, ερειπωμένες εγκαταστάσεις ορυχείων και λόφοι σκουριάς στο δρόμο...κάστρο, τείχη, κτίρια, σημαντικό λιμάνι όπου φορτώνονται εμπορεύματα από όλη τη Θράκη...".

Nicolay, 1551 (εικ. 1)

Ιστορία και περιγραφή της Θράκης όπως παραδίδεται από τον Στράβωνα, τον Πλίνιο, τον Ηρόδοτο· ήθη, νόμοι, θρησκεία, τρόπος ζωής των αρχαίων Θρακών, τα όπλα τους. [Καταλήγει]: σήμερα η γλώσσα τους, τα ενδύματα τους, η θρησκεία τους και ο τρόπος ζωής τους είναι μιά άθλια συμφορά και υποταγή ίδια όπως των άλλων Ελλήνων που βρίσκονται υπό την τυραννική υποταγή των Τούρκων. *Adrinople* [Αδριανούπολη]: εκτενής περιγραφή της πολιτείας μνημεία, δημόσια κτίσματα, καλλιέργειες, εθνικές ομάδες, εμπόριο, βιοτεχνία, ενδυμασίες. Η πολιτεία κατοικείται από πολλούς Έλληνες που διατηρούν και Μητρόπολη, οι οποίοι όταν έχασαν την εξουσία, ήρθαν

Εικ. 1: Εβραία κόρη της Αδριανούπολης. Πηγή: Nicolas de Nicolay, *Les navigations, pègrinations et voyages, faicts en la Turquie...* Anvers 1577.

εδώ για να εξασκήσουν κάποιο εμπόριο ή τέχνη, ή απλά για να θυμούνται τα παλιά τους μεγαλεία. Υπάρχουν και πάρα πολλοί Εβραίοι πολύ πλούσιοι και καλοί έμποροι ή χρηματομεσίτες ...".

Πολλοί περιηγητές περιγράφουν την θαλάσσια διαδρομή από την είσοδο του Ελλησπόντου ως το στόμιο της Μαύρης Θάλασσας. Τον 16ο και ειδικά τον 17ο αιώνα ιδιαίτερο ρεύμα λογίων, εμπόρων και ειδικών επιστημόνων - 100 περίπου - που περιηγούνται τη Θράκη αναφέρονται σε κάποια οικιστική θέση και περιγράφουν ή σχολιάζουν θέματα που έχουν σχέση με την ιστορία και την μυθολογία του τόπου παραπέμποντας πάντα στους αρχαίους και λατίνους συγγραφείς.

Θα αναφερθούμε σε μερικά κείμενα στα οποία οι πληροφορίες για την θρησκεία με τις διάφορες εκδηλώσεις από τις ποικίλες θρησκευτικές ομάδες αλλά κυρίως οι αναλυτικότερες περιγραφές για τα κτίσματα, τα μνημεία, τα κάστρα, τις εκκλησίες αλλά και τις επιγραφές αποτελούν τις παλαιότερες και πολυτιμότερες πηγές για τους μελετητές αρχαιολογίας, επιγραφικής και ιστορίας γενικότερα. Σημειώνουμε τα κείμενα των Fauvel⁹, Covel¹⁰, De Dreux¹¹, Deshayes de Courmesnin¹² και Grelot¹³.

9. Γεωγραφικό και περιγραφικό κείμενο με παραπομπές και συγκρίσεις αρχαίων και λατίνων συγγραφέων. Η διαδρομή που περιγράφεται δεν ανταποκρίνεται στο πραγματικό ταξίδι στον χώρο.

10. Με σπουδές βοτανολογίας και ιατρικής, ο John Covel, θα καταλήξει στην θεολογία και στο εκκλησιαστικό στάδιο. Έτσι ως καπελάνος της Levant Company έρχεται σε αποστολή στην Ανατολή. Ελληνιστής αλλά και σωστός παρατηρητής θα καταγράψει με σακαριφήματα μνημεία και επιγραφές, ελληνορωμαϊκές και βυζαντινές- από τη Σηλύμβρια κυρίως και την Τυρολόη- και θα ασχοληθεί διεξοδικά με τον ορθόδοξο κλήρο και τα εκκλησιαστικά θέματα στην διαδρομή του από την Κωνσταντινούπολη ως στην Αδριανούπολη στα 1675.

11. Ο Robert De Dreux ακολούθησε στα 1666 ως πνευματικός τον γάλλο πρέσβη από την Κωνσταντινούπολη ως την Λάρισα.

Fauvel, [1630-33]

"...[Σαμοθράκη]: Ερμηνεία της ονομασίας από τους πρώτους κατοίκους που ήρθαν από την Σάμο και τη Θράκη. Οι γάλλοι ναυτικοί την αποκαλούν *Samandrach*. Έχει πολλά λιμάνια στην νότια πλευρά. Φημισμένη στην αρχαιότητα για τα Μυστήρια των Καβείρων. Όσοι είχαν μνηθεί δεν πάθαιναν ποτέ ναυάγια όπως οι Ιάσων, Ηρακλής, Αγαμέμνων, Οδυσσέας, Κάστωρ, Πολυδεύκης, Φίλιππος. Η Αρμονία, γυναίκα του Κάδμου, ήταν από τη νήσο. Το νησί είναι πλούσιο σε μέλι και δέρματα... Από το *Caro Greco* ως τα Δαρδανέλλια η απόσταση των 18 μιλίων δεν έχει τίποτα το αξιοσημείωτο. Στα Δαρδανέλλια, στο πιο στενό σημείο του Ελλησπόντου, υπάρχει στην Ευρωπαϊκή ακτή φρούριο που έχτισε ο Μωάμεθ ο κατακτητής. Η Χερσόνησος της Θράκης, γνωστή στους ναυτικούς ως *Caro Greco* εκτείνεται ως την *Gallipoli* [Καλλίπολις]. Ισχυρή οχύρωση και πληθώρα κανονιών για τον έλεγχο των στενών. Απόσπασμα του Λουκιανού για το Στενό του Ελλησπόντου. Κατά τον Χαλκοκονδύλη οι Τούρκοι εισήλθαν στη Ευρώπη από αυτό το σημείο της Θράκης και πήραν πρώτα την Μάδυτο. Το κάστρο αυτό που κατέλαβαν οι Τούρκοι ονομάζονταν *Chiridocastro*, και οδηγήθηκαν εκεί πέντε μίλια από τη Σηστό, από έναν χριστιανό σκλάβο... Από το *Chiridocastro* ως την Καλλίπολη δεν υπάρχει τίποτα το αξιοπερίεργο. Η Καλλίπολις ονομαζόταν στα αρχαία χρόνια *Pactyea*, ύστερα *Calipolis* από το Καλιγούλα, σήμερα *Gallipoli* και από τους Τούρκους *Gebbelé*. Χτισμένη κατά μήκος της θάλασσας στην πλαγιά ενός λόφου, ήταν σημαντική πολιτεία. Σήμερα έχει μεν αρκετό πληθυσμό αλλά δεν είναι ούτε πλούσια, και δεν έχει ούτε ωραία σπίτια, ούτε ωραίους δρόμους, ούτε τείχη από την στεριά. Οι κάτοικοι κατασκευάζουν τόξα... Στην ίδια ακτή έξι μίλια μακριά υπήρχε η πόλη *Hydra*, αργότερα *Lysimachia*. Καταστράφηκε από τους Θράκες και τους σεισμούς· σήμερα λέγεται *Hexamilioum* και είναι ένα άσχημο χωριό. Βορειότερα στο ακρωτή-

-
12. Ευνοούμενος και σύμβουλος του Λουδοβίκου ΙΓ' ο Louis Deshayes de Courmesnin ταξίδεψε σε διπλωματική αποστολή στην Ανατολή το 1621. Το χρονικό της περιόδου του κατέγραψε ένας γραμματικός της ακολουθίας του.
 13. Ο Guillaume Joseph Grelot ταξίδεψε στην Ανατολή και στην Περσία με τον Jean Chardin από το 1671-1676. Οι σχεδιαστικές αποτυπώσεις της Αγίας Σοφίας κυρίως, αλλά και της Κωνσταντινούπολης και της ευρύτερης περιοχής απετέλεσαν πρότυπα χαρακτηριστικών για τουλάχιστον εκατόν πενήντα χρόνια.

ρι του Αγίου Γεωργίου υπάρχει στον κόλπο το χωριό *Peristasi* [Περίσταση] με εκκλησία που λατρεύουν ιδιαίτερα οι Έλληνες, αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο και όλη η θάλασσα λέγεται *Bras de Saint George*. Ως τη Ραιδεστό που απέχει πενήντα μίλια δεν υπάρχει τίποτα αξιοσημείωτο ενώ σε άλλα τριάντα μίλια βρίσκεται η Πέρινθος ή Ηράκλεια που ήταν η Μητρόπολη της Θράκης και ήταν τρανή πολιτεία με παλάτι, θέατρο και ναούς. Πριν από τη μεταφορά της πρωτεύουσας από τον Κωνσταντίνο, ο επίσκοπος Κωνσταντινούπολης ήταν υποτελής του επισκόπου Ηρακλείας, γι' αυτό και μετά με την ίδρυση του Πατριαρχείου ο αρχιεπίσκοπος Ηρακλείας προεδρεύει στην εκλογή του Πατριάρχη. Η Ηράκλεια ιδρύθηκε το 570 π.Χ. και ήταν ισχυρή και πλούσια πολιτεία. Τα σπίτια ήταν χτισμένα αμφιθεατρικά και υπήρχε ένα υπέροχο μαρμάρινο αμφιθέατρο. Όλα καταστράφηκα: σήμερα ζει από το εμπόριο μαλλίνων υφασμάτων και δερμάτων. Η *Selivree* ή *Selymbrie* [Σηλύμβρια] δεν έχει λιμάνι και οι Έλληνες κάτοικοι της πόλης διατηρούν ακόμα μία εκκλησία, η οποία φαίνεται από τα καράβια που έρχονται ή φεύγουν από την Κωνσταντινούπολη...".

Covel, 1675

"...Περιγραφή του διπλωματικού ταξιδιού από την Κωνσταντινούπολη στην Αδριανούπολη: άμαξες, λαμπαδηφόροι, ζώα, συνοδοί, φροντιστές, μάγειροι κλπ. Ακρωτήρι [Ρήγιον], *Pontipiccoli* [Küçük Çekmece] για τους Έλληνες: Μικρό Χωριό. Ο μισός πληθυσμός είναι Έλληνες και ο άλλος μισός Τούρκοι. Στην κεντρική πλατεία υπάρχουν τα εμπορικά καταστήματα και τα εργαστήρια: μπακάλικα, σιδηρουργεία, κλπ. επίσης χάνια, караβανσεραί και σταύλοι...Αθονία φρέσκων ψαριών χάρις στη λίμνη. Στις άλλες περιοχές οι προμήθειες περιορίζονται σε λαχανικά, κρεμμύδια, σκόρδα, ψωμί, ελιές, φρούτα, ρύζι, τηγανίτες, λαχανικά και μικρά κομμάτια κρέας, το *kebab*. Τζαμί με ιεροδιδασκαλείο και ξενώνα, περιγραφή των κτισμάτων. Φιλοξενία της αποστολής στον χώρο αυτό, λεπτομέρειες διατροφής. Γέφυρα με δώδεκα τόξα πάνω από τη βαλτώδη έκταση, περιγραφή του ποταμού *Arzus* [Αθύρα], ετυμολογία του ονόματος... Χωριό *Kiutkioi*, όλοι οι κάτοικοι είναι Έλληνες, δύο μίλια μακρύτερα τα χωριά *Καμπαναριά* και *Ahirkioi* πάλι με Έλληνες. Κοιλιάδα με ληστές, δάσος με λεύκες, φτελιές, κυπαρίσσια και κρήνες με πόσιμο νερό. *Pontigranti* [Büyük Çekmece] ή Μεγάλο χωριό για τους Έλληνες που είναι περισσότεροι από τους Τούρκους, Αρμένιους και Εβραίους που ζουν εδώ. Στην αγορά φρέσκα ψάρια γλυκού και αλμυρού νερού. Περιγραφή της λίμνης, της γέφυρας

με τις πολλαπλές καμάρες, του δρόμου, του λιμανιού, των σπιτιών και του ποταμού *Karasu*. Αρχαία επιγραφή εντοιχισμένη σε κρήνη κοντά στο χάνι, το κείμενο της επιγραφής. Ελληνικά χωριά Πλαγιά και Καλλικράτεια με καλό κρασί. *Koumbourgas* ελληνικά *Κονομιά* και *Callum* στο *Itinerarium*. Από το φρούριο που περιέβαλε τον οικισμό μεταφέρθηκαν λαξευμένες πέτρες στην Πόλη για το κτίσιμο των οικοδομών, φαινόμενο σύνηθες σε όλη την περιοχή. *Bogados* ή *Πεβάτο* στα ελληνικά, πλούσιο με αρκετούς Έλληνες, λιμάνι και καλή αγορά. *Selibria* ή *Selivria*: [Σηλύμβρια] η παλιά πόλη, λεπτομερείς περιγραφές για τα αρχαία τείχη που είναι ακέραια, την τοιχοποιία τους: υλικά, κονίαμα, τεχνική, πύλες, επιγραφές και ερμηνεία αυτών· μοναστήρι πάνω στο βράχο, 14 εκκλησίες σε άθλια κατάσταση από τις 22 που υπήρχαν, το λιμάνι, τούρκικα δημόσια κτίρια με αρχαία δομικά υλικά, ανεμόμυλοι. Στα προάστια μόνο Τούρκοι, λίγοι Εβραίοι, ελάχιστοι χριστιανοί. Όλοι οι Έλληνες κατοικούν στο φρούριο. Επίσκεψη στον Μητροπολίτη της Σηλύβριας, η Μητρόπολη, η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, το δάπεδο, τα ψηφιδωτά, επιγραφές. Αγία Θεοτόκος με την θαυματουργή εικόνα, Οσία Ξένη. Χέρσα περιοχή ως την Αδριανούπολη, κατάλληλη για κунήγι. Ποτάμια, γέφυρες, βαλτοτόπια, μαύρη γη, άροτρα με πολλά ζώα.... Περιγραφή της πεδιάδας πριν το *Chiorlo* [Τυρολόδη]. Μεγάλη πλούσια πόλη με Τούρκους κυρίως αλλά και Έλληνες, Εβραίους και Αρμένιους. Λειμώνας με σπυροφόρα, αμπέλια κ.ά., κρήνες, ερείπια αρχαίου υδραγωγείου. Πρίν από είκοσι χρόνια στην πόλη υπήρχαν 300 ελληνικές οικογένειες, τώρα υπάρχουν μόνο 100 που πληρώνουν φόρους και για αυτούς που έφυγαν. Ναός: Αγίου Γεωργίου, εσπερινός και ξενάγηση από τους ιερείς, επιγραφές, ανάγνωση και επεξήγηση αυτών, ετυμολογία του τοπωνυμίου. Σχόλια για τις θέσεις οικισμών και ποταμών σε παλαιούς χάρτες. *Karistiran*, περιγραφή του φυσικού χώρου, ποτάμια, έδαφος, καλλιέργειες, υδραγωγείο, κρήνες, τζαμί, χάνι, αρχαία *Drucirara* [Δρουσιπάρα] Ταφικό μνημείο. *Bergas*: [Πύργος] αρχαία *Bergula*, ποτάμι [Μέλας], εμπορική πόλη, τζαμί και μεγάλο χάνι με εμπορικά καταστήματα, Τούρκοι κάτοικοι, περίφημες πίτες, αλευρόμυλος και κεραμοποιείο που διαχειρίζονται Έλληνες...*Khaus*a [Havsa], εξήγηση του τοπωνυμίου, αναδρομή σε παλαιότερους χάρτες, μεγάλο χάνι. Περιγραφή του φυσικού χώρου γύρω από την Αδριανούπολη: ακαλλιέργητες εκτάσεις, αραιοκατηχημένη όλη η περιοχή μόνο σπαρμένες εκτάσεις γύρω από τα χωριά και τις πόλεις...".

De Dreux, 1665

"...Γέφυρες και λίμνες στο *Ponte Piccolo* [Küçük Çekmece] και στο *Ponte Grande* [Büyük Çekmece]. Σχισματικοί [ορθόδοξοι] χριστιανοί και αρχαία τείχη στην *Silivriée* [Σηλύβρια]. Επίσκεψη σε εκκλησία με έναν ιερέα. *Rodoso* [Ραιδεστός]: όμορφη πόλη και λιμάνι, με σημαντική εμπορική κίνηση. Χάνι όπου καταλύουν, επεισόδια στην αγορά. Αναχώρηση από τη Ραιδεστό, πέντε μέρες πορεία χωρίς να συναντήσουν πόλεις ή χωριά κατάλληλα για παραμονή, αλλά περιοχή εξαιρετικού ενδιαφέροντος για κυνήγι. Δύσκολο και πολύωρο το πέρασμα του ποταμού *Marissa* [Έβρος], μικρές οι βάρκες. Άφιξη στη *Virra* [Φέρες], αρχαία τείχη [ο περίβολος της εκκλησίας], επίσκεψη στο τζαμί που ήταν παλιά εκκλησία. *Macry* [Μάκρη], αρχαία πόλη, περιγραφή [ρωμαϊκής πιθανότατα] σαρκοφάγου με επιγραφή λατινική. Τάφος τουρκικός κοντά σε παρεκκλήσι, λατρευτική πέτρα για τους μουσουλμάνους, με θεραπευτικές ιδιότητες... *Kyurtgina* [Κομοτηνή], μικρή παλιά πολιτεία με τείχη. *Perithory* [Περιθεώριον, Αναστασιούπολις], τείχη πολύ καλά διατηρημένα κατά μήκος του δρόμου, χριστιανοί κάτοικοι, επίσκεψη σε μια πρώτη ερειπωμένη εκκλησία, δεύτερη εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία με μαρμαρινα μέλη και τοιχογραφίες, συνομιλία με τον τοπικό ιερέα..."

Deshayes de Courmesnin, 1621

"... Γεωγραφία της περιοχής της ανατολικής Θράκης. Τα σιτηρά είναι καλύτερα από τα αμπέλια λόγω των ψυχρών ανέμων από την Μαύρη Θάλασσα. Περιγραφή του αγροτικού τοπίου. Υπάρχουν πολύ περισσότεροι χριστιανοί από τους Τούρκους και τους Εβραίους, παρ' όλα αυτά οι υποτελείς αναγκάζονται να δίνουν τα κορίτσια τους στους Τούρκους. Από τις μεγάλες πόλεις, συμπεριλαμβανομένης της Φιλιππούπολης, μόνο η τελευταία διατηρεί κάποια ερείπια που θυμίζουν το παρελθόν της ενώ η *Traianopoli* [Τραϊανούπολη] είναι κατεστραμμένη. 1/7/1621: Άφιξη στην *Absa* [Havsa]: κάτοικοι Τούρκοι, τέμενος και караβανσεράϊ του Μουσταφά Πασά. Πορεία τη νύχτα, τα άλογα χριστιανών και Τούρκων βόσκουν ελεύθερα σε αγρούς. *Babaesqui*, *Bergase* [Πύργος]: Κάτοικοι Τούρκοι σπαχίδες αλλά τα χωριά γύρω έχουν χριστιανούς. Τεμένη, караβανσεράϊ. Μετά από δέκα ώρες ταξίδι τη νύχτα άφιξη στο *Chiourli* [Τυρολόη]. Αλβανοί στην περιοχή απασχολούνται στις αγροτικές εργασίες, περιγραφή των αγροτικών εργαλείων που χρησιμοποιούν. Τα τείχη στην περιοχή. Ανιάρω το τοπίο έως εδώ, χωρίς δέντρα μόνο αγρούς. *Selivriée*

[Σηλυμβρία]: Ερειπωμένη πολιτεία σχεδόν μόνο με Έλληνες σε άθλια φτώχεια. Παλιά εκκλησία σε καλή τοποθεσία που επιβλέπει τα διερχόμενα πλοία. Λίγω έξω από την Σηλυμβρία κωμόπολη των Τούρκων, φτωχοί και αυτοί, τρέφονται σχεδόν μόνο με όπιο και καπνό! Πολύ φτηνές οι μετακινήσεις με τις άμαξες και η ενοικίαση ζώων, αποφεύγονται τα ταξίδια τον χειμώνα γιατί δεν βρίσκεται εύκολα τροφή για τα ζώα. Κοντά στην μεγάλη γέφυρα το κλίμα καλύτερο από την ενδοχώρα της Θράκης. Λιμνοθάλασσες με καλά ψάρια στην περιοχή..."

Grelot, 1671 (εικ.2)

"...Περιγραφή των οχυρών (κατασκευές, κανόνια, πύργοι κλπ.) στην είσοδο του Ελλήσποντου.... Roumeli-inghi-issar: Οχυρό που χτίστηκε από τον Μωάμεθ τον IV (ιστορικό και γεγονός σχετικά με τα δύο φρούρια στην είσοδο του Ελλήσποντου, ναυμαχίες βενετικού στόλου και τουρκικού). Περιγραφή της θέσης

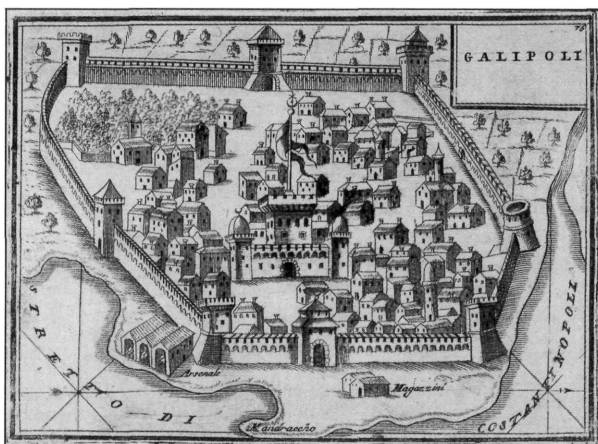

Εικ. 2: Άποψη του Ελλήσποντου και της Προποντίδας. Πηγή: [Guillaume-Joseph] Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople...* Paris 1680.

του οχυρού, της απόστασης από την απέναντι ακτή, και του εσωτερικού του κάστρου: Το σπίτι του Αγά και της φρουράς, το τέμενος, τα κανόνια και άλλα σπίτια. Μικρό χωριό κοντά στο οχυρό. Ο Ελλήσποντος θέατρο πολλών γεγονότων της ελληνικής, λατινικής και σύγχρονης ιστορίας. Ποιητική περιγραφή της γειτνίασης των δύο ηπείρων σε αυτά στενά. Από τα καινούργια οχυρά στην είσοδο των στενών ως τα παλιά κάστρα δεν υπάρχει τίποτα αξιόλογο. Οι κάτοικοι της περιοχής είναι Έλληνες και Τούρκοι, ζουν σε πλήρη άγνοια και δεν γνωρίζουν τίποτα από τις αρχαίες θέσεις (σχετικές με τον μύθο, τον Όμηρο). Το παλιό κάστρο στην ασιατική ακτή. Το Κάστρο της Ευρώπης Roumeli-iski-issar είναι ακανόνιστο και λιγότερο ισχυρό από αυτό της Ασίας. Αποτελείται από τρεις πύργους, έχει τριγωνικό σχήμα, τριάντα κανόνια. Το χωριό κοντά, λέγεται άλλα και αμφισβητείται ότι, βρίσκεται

στα ερείπια της αρχαίας πόλης Σηστούς. Οι Ευρωπαίοι ονομάζουν τα κάστρα Δαρδανέλλια (αναφορά στον μύθο για την ονομασία). Ενδιαφέρουσα περιγραφή για τις μάγισσες στην περιοχή, τις βασκανιές και τα φίλτρα που χρησιμοποιούν και για την τιμωρία τους από τον σούμπασι της περιοχής· τις ρίχνουν στην θάλασσα. Αναλυτική περιγραφή για τα μαγικά που κάνουν όταν θέλουν να εκδικηθούν κάποιον, τα αντικείμενα που χρησιμοποιούν, οι μαντικές τους ικανότητες και άλλα σχετικά. Οι έμποροι στην περιοχή των οχυρών είναι Εβραίοι. Αγοράζουν από τα χριστιανικά και τα τούρκικα καράβια εμπορεύματα και τα μεταπωλούν στην ενδοχώρα. Υποχρέωση των караβιών να χαιρετούν με κανονιές (συγκεκριμένου αριθμού ανάλογα το είδος τους) όταν διέρχονται μπροστά από τα οχυρά και υποχρεωτική παραμονή τριών ημερών για έλεγχο όταν βγαίνουν από τα στενά.... Συμβουλές στους ναυτικούς για τον τρόπο που πρέπει να πλεύσουν στα Στενά για να αποφύγουν του κινδύνους.... Rodosto [Ραιδεστός]: σε πολύ ευνοημένη θέση με καλό λιμάνι, δεκαπέντε χιλιάδες κατοίκους, δυναμικό εμπόριο με τις πόλεις της Θράκης, της Προποντίδας και της Μαύρης θάλασσας. Υπάρχουν τέσσερα μεγάλα τεμένη και πολλά μικρότερα, οι Έλληνες έχουν μερικές εκκλησίες και οι Εβραίοι δύο συναγωγές. Πλαισιώνεται με πολλά περιβόλια, καλλιεργούνται βαμβάκι, αγγούρια, πεπόνια και άλλα φρούτα. Βγαίνοντας από τον κόλπο της Ραιδεστού η πόλη της Perinthe ή Heraklee [Πέρινθος ή Ηράκλεια] με πολλά ερείπια της αρχαίας πόλης στην ακτή. Περιγραφή του διπλού λιμένα της πολιτείας, αναφορά στα ερείπια, τις δεξαμενές, το αμφιθέατρο, τα λουτρά, τα αγάλματα και βάσεις αγαλμάτων με επιγραφές. Αρχιτεκτονικά μέλη χρησιμοποιούνται στα σύγχρονα κτίσματα. Περιγραφή της Μητροπολιτικής εκκλησίας, επιγραφών, και του τάφου άγγλου ευγενούς που θάφτηκε εδώ. Περιγραφή του ενσωματωμένου στα τείχη της πόλης εντυπωσιακού Καθεδρικού ναού· υπάρχουν πέντε έξι άλλες έρημες εκκλησίες. Οι Έλληνες εγκατέλειψαν τις εστίες τους λίγα χρόνια πριν εξ αιτίας του λοιμού. Αδυναμία των Ελλήνων να πληρώσουν τους φόρους. Πενιχρό το εμπόριο στην Ηράκλεια, μόνο από περαστικά καράβια, υπάρχει όμως βαμβάκι, ελιές, φρούτα φρέσκα και ξηρά, δέρματα και μαλλιά. Λεπτομερής περιγραφή της συγκομιδής του βαμβακιού, του φυτού και του καρπού. Οι Άγιοι της πόλης....Ο πληθυσμός τώρα στην περιοχή αποτελείται από Εβραίους, Έλληνες και Τούρκους...".

Τον 17ο αιώνα το πλούσιο υλικό, χαρτογραφικό και απεικονιστικό που συνόδευε παρόμοια έργα και αποτελούσε συχνά το υπόβαθρο των περιηγήσεων, αντικατόπτριζε ταυτόχρονα και το ενδιαφέρον των λογίων γεωγράφων και χαρτογράφων για τα θαλάσσια στρατηγικά σημεία που συμπεριλαμβάνονται φυσικά στον γεωγραφικό χώρο της Θράκης. (εικ. 3).

Εικ. 3: Καλλίπολις. Πηγή: Vincenzo Coronelli, Arcipelago, n.p. [c.1707].

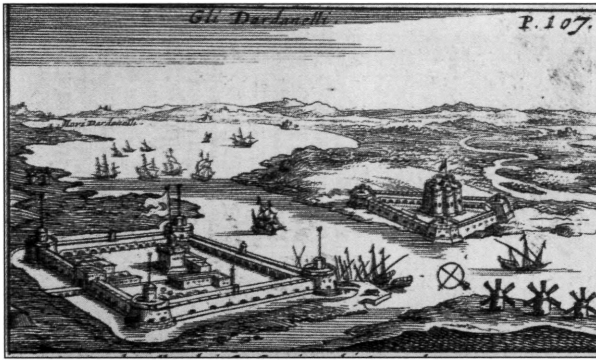

Εικ. 4: Αδριανούπολις. Πηγή: Vincenzo Coronelli, Arcipelago, n.p. [c.1707].

Η χαρτογραφική δραστηριότητα των Ενετών του 17ου αιώνα οφείλεται κατά κύριο λόγο στον V. M. Coronelli ιδρυτή της Γεωγραφικής Ακαδημίας. Οι αποτυπώσεις, απεικονίσεις λιμανιών, οχυρών θέσεων και ακτών σε περιοχές όπου η Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας είχε εδραιώσει την παρουσία της μετά από τους μακροχρόνιους πολέ-

μους με την Πύλη, απετέλεσαν για πολλά χρόνια πρότυπα που αναπαρήχθησαν και έτυχαν πολλών επανεκδόσεων όχι μόνο στην Ιταλία. Έτσι στα έργα του Coronelli ήδη από το 1686, το ενδιαφέρον για την περιοχή, το βόρειο Αρχιπέλαγος όπως σημειώνεται σε αντίστοιχο χάρτη, επικεντρώνεται φυσικά στην θαλάσσια περιοχή και διαρκούς επικαιρότητας στατηγικό πέρασμα του Ελλησπόντου με τα κάστρα, τις οχυρώσεις και τις πολιτείες στις δύο ακτές, ευρωπαϊκή και ασιατική φυσικά, και στις πόλεις-σταθμούς, στρατιωτικά και

εμπορικά κέντρα για αιώνες, όπως η Αδριανούπολη (εικ. 4). Έκτοτε τα θέματα αυτά συνοδεύουν πάμπολλες επανεκδόσεις ή μεταφράσεις των έργων αυτών ή ακόμα εικονογραφούν μεταγενέστερα ταξιδιωτικά χρονικά, ιστορικο-περιγραφικές εκδόσεις και γεωγραφίες, από τα τέλη του 17ου ως τα μέσα του 18ου αιώνα. Κυρίως φλαμανδοί ή γερμανοί χαρτογράφοι και εκδότες αντέγραψαν

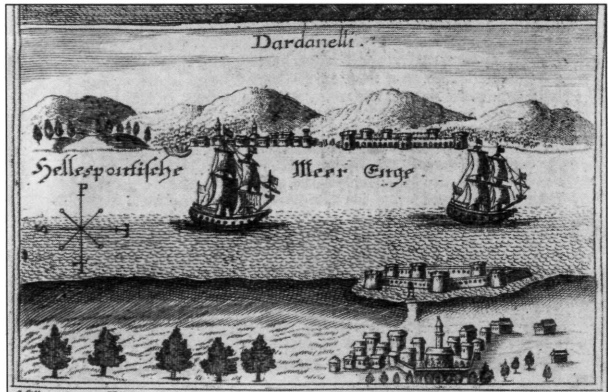

Εικ. 5: Τα Δαρδανέλλια. Πηγή: Jacob Sandrart, *Kurtze uund vermehrte Beschreibung von... Griechenland, dem Archipelago...*, Nürnberg 1687.

Τον 17ο και 18ο αι. και ως την έναρξη των επαναστάσεων, παρά την ερήμωση και την καταστροφή του χώρου από τους μακροχρόνιους πολέμους, αναπτύχθηκαν βαθμιαία σε σημαντικά δημογραφικά και οικονομικά κέντρα, εκτός από την Κωνσταντινούπολη και την Αδριανούπολη, η Φιλιπούπολη, και φυσικά οι πόλεις της

ευρύτερης Θράκης που βρίσκονταν πάνω στις βασικές εμπορικές αρτηρίες, όπως η Ραιδεστός, η Σηλύμβρια κ.α., αλλά και πόλεις όπως το Διδυμότειχο, η Μάκρη, η Κομοτηνή που σήμερα ανήκουν στην ελληνική επικράτεια. Στην ανάπτυξη συνετέλεσε η συντεχνιακή οργάνωση των εθνικών μειονοτήτων (μουσουλμανικών, ελληνικών, βουλγαρικών, αρμενικών και εβραϊκών) αλλά και η πνευματική και η εκπαιδευτική ανάπτυξη του χριστιανικού κυρίως στοιχείου.

και επιμελήθηκαν με την άρτια τεχνική τους τα ίδια θέματα για την ευρύτερη περιοχή του Θρακικού Βοσπόρου και τα Στενά του Ελλησπόντου. Η θεματολογία εμπλουτίζονταν πολλές φορές με παραστάσεις φανταστικές όπου σημειώνονταν όμως γνωστά μνημεία. (εικ. 5, 6).

Εικ. 6: Τα Δαρδανέλλια. Πηγή: P. Angelicus Maria Myller, *Peregrinus in Jerusalem, ...Wien und Nürnberg* 1735.

Ταυτόχρονα το περιηγητικό ρεύμα εντείνεται τον 18ο αιώνα. Πληθώρα αρχαιολόγων, ευγενών, αρχαιοφίλων, βοτανολόγων, ζωγράφων και ειδικών επιστημόνων, ποτισμένοι από το πνεύμα του ορθολογισμού, την διάθεση συγκέντρωσης και οργάνωσης των γνώσεων μαζί με έντονη ανθρωπολογική περιέργεια, περιτρέχουν όλη την οθωμανική αυτοκρατορία αναζητώντας στοιχεία για τα επί μέρους ενδιαφέροντα τους. Συγκεκριμένα από τα περίπου 63 κείμενα της εποχής που αναφέρονται στη Θράκη αντλούμε μαρτυρίες και συνθέτουμε τον ιστό του οικισμένου και ανθρώπινου χώρου κυρίως για την πολιτική ιστορία, το εμπόριο, τις χερσαίες επικοινωνίες, τα κτίσματα, τις θρησκευτικές ομάδες, τα έθιμα, τις ενδυμασίες, τις λατρείες, την ιατρική κ.α. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι τα έργα των: Baltimore¹⁴, Lady Montagu¹⁵ και Castellan¹⁶:

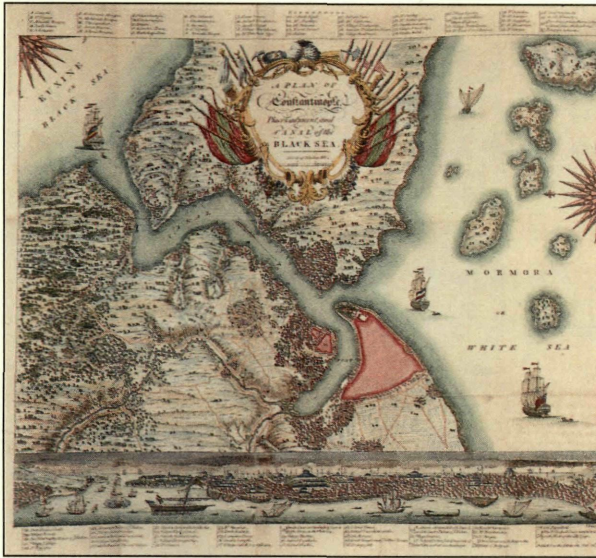
Baltimore, 1763 (εικ. 7)

"...Ισχυρά ρεύματα και αέρας, κυρίως τους καλοκαιρινούς μήνες εμποδίζουν, τα καράβια να εισέλθουν στο στενό των Δαρδανελίων. Απόσπασμα από την "Αινειάδα" του Βιργίλιου και τον "Ορφέα και Ευριδίκη". Sestos [Σηστός], σχετικός μύθος, πέρασμα του Ξέρξη κατά τον Ηρόδοτο. Rhodosto [Ραιδεστός]: όμορφη πόλη, φιλοξενία σε σπίτι καθολικού ιερέα. Συνέχιση διαδρομής από την χερσαία οδό, περιγραφή τουρκικής άμαξας και στολισμού αλόγων. Siliustria [Σηλύμβρια], πέτρινη γέφυρα. Άφιξη στο Άγιο Στέφανο, ζέστη και πανώλη. Περιγραφή της Κωνσταντινούπολης, των περιχώρων και πληροφορίες για τους πληθυσμούς και τις συνήθειες τους..."

14. Ο Lord Frederic Calvert Baltimore πραγματοποίησε ένα ταξίδι στην Ανατολή το 1763-64. Είναι εντυπωσιακή η επιμελημένη αναπαραστάση όλων των ανθρώπινων έργων αλλά και της φυσικής διαμόρφωσης στην ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης η οποία κοσμεί το πενιχρό από άλλου είδους πληροφορίες χρονικό του.

15. Η Lady Montagu, ακολούθησε τον σύζυγό της Edwart Wortley Montagu, πρέσβη στην Ύψηλή Πύλη, στο ταξίδι του προς την Κωνσταντινούπολη το 1717. Στις επιστολές που έστειλε σε οικεία της πρόσωπα και απετέλεσαν το χρονικό του ταξιδιού της- δημοσιεύτηκαν το 1763 και έτυχαν πολλές επανεκδόσεις και μεταφράσεις- παρουσιάζονται και περιγράφονται θέματα που δεν είχαν ποτέ πριν αποδοθεί από άντρες ταξιδιώτες: λουτρά, εμβολιασμοί, τραγούδια, χοροί, συνήθειες και συμπεριφορές γυναικών, περιγραφές σπιτιών, επισκέψεις σε χαρέμια, κλπ.

16. Ο γάλλος ζωγράφος Antoine Laurent Castellan, μέλος της Ακαδημίας Καλών Τεχνών ταξίδεψε στην Ανατολή το 1796-97. Το έργο του- επιστολές και σχέδια- είχε μεγάλη απήχηση στους πολιτικούς, φιλελληνικούς και πνευματικούς κύκλους της εποχής.

Εικ. 7: Κάτοψη της Κωνσταντινούπολης, τα περίχωρα και ο θαλάσσιος πόρος της Μαύρης Θάλασσας. Πηγή: [Frederic Calvert] Lord Baltimore, *A Tour to the East in the Years 1763 and 1764...* London 1767.

Lady Montagu, 1717

"...Η περιοχή ως την Αδριανούπολη από το ωραιότερα τοπία: α-γριοκλήματα και καλλιέργειες. Τούρκικος γάμος. Περιγραφή διέλευσης του Σουλτάνου και της πομπής που τον ακολουθεί. Περιγραφή της τούρκικης ενδυμασίας που φορεί η ίδια. Λεπτομέρειες για τον στολισμό και τα ψιμύθια των Ελληνίδων γυναικών και άλλων. Συνήθειες και συμπεριφορές των

γυναικών. Σύγκριση των περιπετειών της στον Έβρο με αυτές του Ορφέα. Απόσπασμα του Βιργίλιου. Ενδιαφέρουσα περιγραφή της οικίας που διαμένει στην Αδριανούπολη και των περιχώρων. Τρόποι ψυχαγωγίας των Τούρκων στην εξοχή και κυρίως των κηπουρών. Σύγκριση των εθίμων της εποχής με Ομηρικές συνήθειες. Επιδημία πανώλης στην περιοχή. Τρόπος εμβολιασμού των Ελλήνων από την ευλογία, λεπτομερής περιγραφή. Λεπτομερής περιγραφή για τα υποζύγια μεταφοράς και αγροτικών εργασιών και τους τρόπους χρήσης αυτών: καμήλες, άλογα, βουβάλια. Θρησκευτικός σεβασμός και προλήψεις για διάφορα πουλιά: τρυγόνια, πελαργοί. Περιγραφή σπιτιών: υλικά κατασκευής, εξωτερική όψη, αυλές, στοές, χαρέμι, κήποι με δέντρα, κιόσκι με καφασωτά: εσωτερικό: άνεση, σοφάδες, χαλιά, μαξιλάρια, παράθυρα, υφάσματα κεντημένα, μυροδοχεία, συντριβάνια, λουτρά, βρύσες κλπ. Τζαμιά και χάνια μεγαλόπρεπα κτίσματα αγαθοεργιών, περιγραφή και λειτουργίες αυτών. Στην Αδριανούπολη αποδέχεται πρόσκληση σε δείπνο από την σύζυγο του Μεγάλου Βεζύρη, την συνοδεύει Ελληνίδα διερμηνέας. Λεπτομερέστατες περιγραφές για τα ενδύματα, τα πρόσωπα, τα εδέσματα, το τελετουργικό, την ψυχαγωγία που της προσέφεραν. Δεύτερη επίσκεψη στην σύζυγο του κεχαγιά: αναλυτικότερη περιγραφή της οικίας, του κήπου, των προσώπων και κυρίως της

οικοδέσποινας: τα ενδυμάτα της, η συμπεριφορά της, η φιλοξενία που της προσφέρει. Μουσική ψυχαγωγία, χορός, τραγούδια, δώρα, σχόλια για όλα αυτά. Περιγραφή της Αδριανούπολης: αρχαία Ορεστιάδα, ιστορικά, τοποθεσία, κακό κλίμα, ο ποταμός Μαρίτσα, οι γέφυρες, τα σπίτια, η αγορά, τα καταστήματα, οι έμποροι, οι Εβραίοι και τα προνόμια τους, το μεζεστένι με τα καταστήματα ιπποσκευών κλπ.. Το στρατόπεδο του Σουλτάνου και η έξοδος του στρατού. Η πομπή με τις διάφορες ομάδες, οι συντεχνίες των επαγγελματιών, οι μουσικοί και χορευτές, οι εθελοντές. Το τζαμί του Σελίμ Α', το παλάτι, το χάνι και η αγορά, περιγραφή των κτισμάτων. Διαδρομή προς την Κωνσταντινούπολη. Τυρολόη. Σηλύμβρια, καλό λιμάνι, γέφυρα, φημισμένη ελληνική εκκλησία. Προσκήνυμα στην εκκλησία με μία Ελληνίδα, λείψανο αγίου, εικόνα Παναγίας. Σχόλιο για την εικονογραφική απεικόνιση των αγίων προσώπων από τους Έλληνες αγιογράφους. *Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, काराबάνσεराई*. Συλλέγει ελληνικά νομίσματα...".

Castellan, 1796

"...Το πέρασμα του Ελλήσποντου, δυσκολίες στην πλοήγηση, περιγραφή του τοπίου, ρομαντικές σκέψεις, κίνδυνοι και διαδικασίες πλεύσης, άσχημες καιρικές συνθήκες και προλήψεις ναυτικών, το λιμάνι της Gallipoli [Καλλιόπολις] προσπάθεια προσάραξης. Περιγραφή της πόλης: παζάρια, βρύσες, τεμένη, τάφοι, ερείπια μνημείων. Λεπτομέρειες για τα κτίρια στο λιμάνι, αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά σε όλη την πολιτεία. Στοές με κίονες στις προσόψεις των σπιτιών που προέρχονται από αρχαία κτίρια. Στο παζάρι τα προϊόντα πολλά, καθαρά και πλούσια. Περιγραφή των καταστημάτων, προσόψεις υλικά προστασίας, καλαμωτές κλπ. Χρυσοχόοι, υποδηματοποιοί, περιγραφή των εμπορευμάτων, αρωματοπεία, καπνοπωλεία, *hepne* και *surte* για τον καλλωπισμό των γυναικών, θεραπευτική λάσπη. Οι εικόνες των ανθρώπων στις αγορές θυμίζουν αραβικά παραμύθια. Περιγραφή των ενδυμασιών και των διαφόρων εθνικών ομάδων: Οι Τούρκοι ξεχωρίζουν από το σταθερό βλέμμα και την βαρύτητα της φωνής τους, οι Έλληνες από την ζωηράδα και την ευκινησία των τρόπων τους καθώς και την γρήγορη και τραγουδιστή προφορά τους· οι Αρμένιοι από την υπομονή και την περισυλλογή ενώ οι Εβραίοι από τη ιδιαίτερη ενδυμασία. Λειτουργία των καταστημάτων, ασφάλεια, φύλαξη, κανόνες. Περιγραφή των οικιών. Πλήθος κόσμου, εμπορική κίνηση, περίτεχνες βρύσες, περιγραφή δημόσιας κρήνης. Περιγραφή τεμένους, προέλευση του *τοπωνυμίου*, ιστορία της Καλλιόπολις, σχόλια για τις κατασκευές και

συγκρίσεις, περιγραφή ερειπίων δημοσίων κτιρίων, σημειώσεις και μετρήσεις αυτών. Περιέργεια και για τα οθωμανικά κτίρια και για την σύγχρονη όψη της πόλης. Σχόλια για τα μουσουλμανικά ταφικά μνημεία... Έξω από την πόλη, βόρεια, περιοχή με τάφους, γεωλογικές μεταβολές στην τοποθεσία αυτή. Εντυπωσιασμοί από το τοπίο και συνάντηση με Έλληνα, συζήτηση για τις προμήθειες τους. Φιλοξενία στο σπίτι του Έλληνα: περιγραφή της οικίας του, αυλή, πορτοκαλιές, ξυλόγλυπτες οροφές, χαλιά στο εσωτερικό, διαρύθμιση, μεταξωτά υφάσματα και σοφάδες, εσωτερικός κήπος. Συγκρίσεις για τις ρωμαϊκές συνήθειες ακρόασης και υποδοχής με τις αντίστοιχες τουρκικές και ελληνικές. Υπηρέτες και θυγατέρες του οικοδεσπότη, περιγραφή της συμπεριφοράς των κοριτσιών. Κεράσματα, μυρωδικά και μουσικοχορευτική ψυχαγωγία για τους καλεσμένους. Η εξωτερική όψη των ελληνικών οικιών δεν προδίδει τίποτα από την πολυτέλεια στο εσωτερικό τους, έτσι δεν προκαλούν τους Τούρκους και γλυτώνουν τις *avanies* [φόρους]. Συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στους Τούρκους, οικογενειακή ζωή άνετη και αισθησιακή. 26 Μαρτίου: φωτιά στην Καλλίπολη, περιγραφή των γεγονότων. Συνέχεια του ταξιδιού προς την Μεγάλη και την Μικρή Γέφυρα...".

Η Θράκη δεν απετέλεσε ποτέ τους χρόνους αυτούς ειδικό αντικείμενο ενδιαφέροντος καθόσον οι αρχαιότητες της δεν είχαν την λαμπρότητα και την αίγλη των μεγάλων ιερών της νοτίου Ελλάδος ή του Αρχιπελάγους. Παρ' ολη την σημαντικότητα της θέσης της, στην ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης- πολιτείας που καθώρισε για πάνω από 1500 χρόνια δύο και περισσότερους πολιτισμούς πάνω στον χερσαίο και θαλάσσιο άξονα όπου συναντήθηκαν οι νοητές ενότητες "Ανατολή και Δύση" - η Θράκη δεν κάλυπτε τα ενδιαφέροντα των δυτικοευρωπαίων περιηγητών και του αναγνωστικού κοινού που γοητεύονταν από το αρχαίο φώς και αρχαιολογούσαν με πάθος, αναζητώντας τεκμήρια και ενθύμια. Όπου δεν υπάρχουν αρχαία μνημεία εμφανή, οι τόποι είναι ξεχασμένοι.

Τον 19ο αιώνα η Θράκη, μετά την Ελληνική Επανάσταση κυρίως και την συγκρότηση του Νέου Ελληνικού Κράτους, βρίσκεται στην πιο ευαίσθητη πολιτικά ζώνη της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου θα συγκρουσθούν οι επεκτατικές διαθέσεις των νεοαφουπνισθέντων σλαβικών εθνοτήτων με τις προσπάθειες της Πύλης να αποδυναμώσει και να καταπνίξει τα εθνικά αισθήματα των διαφόρων μειονοτήτων. Οι διαμάχες και η αντιπαλότητα που προκλήθηκαν με αφορμή τα εκκλησιαστικά θέματα των χριστιαν-

ών της περιοχής στο β' μισό του 19ου αιώνα μαζί με τον φανατισμό που ακολουθεί τέτοια ζητήματα, η ανατολική κρίση του 1875-78 και ο ρωσοτουρκικός πόλεμος όξυναν το πρόβλημα διαμελισμού της Θράκης ενώ το εύρωστο ελληνικό στοιχείο αγωνιζόταν σε εκπαιδευτικό και σε εκκλησιαστικό πεδίο να διατηρήσει στα διάφορα αστικά κέντρα της Βόρειας και Ανατολικής κυρίως Θράκης την οντότητά του. Μετά την προσάρτηση της Αυτόνομης επαρχίας της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία το 1885 οξύνθηκε το γενικότερο πρόβλημα κυρίως από την δραστική επέμβαση των Βουλγάρων στο νότιο τμήμα της Θράκης. Τα τεκτονόμενα στη Θράκη στις αρχές του αιώνα μας είναι όμοια με αυτά που συμβαίνουν και στη όμορη Μακεδονία.

Τους πολυτάραχους αυτούς χρόνους περιδιαβαίνουν την περιοχή περιηγητές προερχόμενοι από ποικίλους χώρους. Απαιτείται η μελέτη δεκάδων και περισσότερων τίτλων απ' όπου οι αναφορές σε τοπωνυμικές θέσεις ή φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες είναι τις περισσότερες φορές εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστούν και ακόμα περισσότερο σύνθετο να ανασυρθούν μαρτυρίες για την παιδεία/εκπαίδευση, τις τέχνες τα γράμματα, τον τύπο ή τον λαϊκό πολιτισμό. Είναι η εποχή, ο ίδιος ο 19ος αιώνας, όπου ο περιηγητισμός χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία τάσεων, ανθρώπων και ρευμάτων. Εποχή όπου το τοπίο αναπλάθει κατά κύριο λόγο την ιστορική μνήμη της αρχαιότητας, η οδοιορία στην ενδοχώρα αναδεικνύει την σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και η επιστημονική αναζήτηση οριοθετεί την γνώση του χώρου.

Τούτο όμως δεν ισχύει για την Θράκη σαν ενότητα, οντότητα αν μπορούμε να την αποκόψουμε ή την οριοθετήσουμε. Γιατί ακριβώς αυτό το "ρευστό" των εκάστοτε ορίων της, όχι μόνο γεωφυσικών, είναι αυτό που στιγμάτισε και καθόρισε και την όλη ιστορική της πορεία. Η ενδοχώρα της Θράκης αποτυπώθηκε με πληροφορίες πενιχρές σε ποσότητα αλλά ουσιαστικές σε ποιότητα σε σχέση με άλλους ιστορικούς τόπους. Δεν υπάρχουν ειδικά κεφάλαια ή γραφές, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, που αποτυπώνουν συγκεκριμένα θέματα του χώρου. Οι ακτές, από τον Νέστο ως τα στενά των Δαρδανελλίων και ως το στόμιο του Ευξείνου Πόντου λεπτομερώς κατεγγραμμένες και απεικονιζόμενες, οι πόλεις/σταθμοί πάνω στις χερσαίες αρτηρίες και τους δευτερεύοντες δρόμους, το εντυπωσιακό εναλλασσόμενο τοπίο με τους κάμπους, τους ποταμούς και τα όρη που οριοθέτησαν και την ιστορική μοίρα της Θράκης, το μωσαϊκό των εθνικών/θρησκευτικών ομάδων που ενεπλάκησαν σε συνεχείς διαμάχες και υποχρεωτικές μετακινήσεις ακολουθώντας τις συγκρούσεις των πολιτικών δυνάμεων, βρίσκονται σε τυχαίες παρατηρήσεις ή

περιγραφές των συνθηκών ταξιδιού. Κείμενα ταξιδιωτικά από μέλη στρατιωτικών αποστολών ή γραμματείς πρεσβειών, άρθρα από ανταποκριτές περιοδικών, ημερολόγια με προσωπικές αφηγήσεις, συγκεκριμένες οπτικές για την πολιτική ρευστότητα της περιοχής, γεωγραφίες, στατιστικές, εθνογραφικές και αρχαιολογικές μελέτες, χαρτογραφήσεις που ευνοούν σκοπιμότητες πολιτικές ή εθνικές κλπ. είναι τα προϊόντα που συμπεριλαμβάνονται εκτός από τα ταξιδιωτικά έργα στο υλικό που μελετάται για τον 19ο αιώνα και ως τις αρχές του 20ου.

Από το πλούσιο υλικό της εποχής αυτής- τις χαρτογραφικές αποτυπώσεις και τις αναλυτικές εθνογραφικές ή γεωφυσικές μελέτες, τα εξειδικευμένα αρχαιολογικά ενδιαφέροντα για τα περίφημα ιερά της Σαμοθράκης και φυσικά τις σημαντικές ανθηρές πόλεις ή τα νέα κέντρα- επιλέξαμε αντιπροσωπευτικά τους: Rawlinson¹⁷, Mayer¹⁸, Sayger¹⁹, Nicolaidy²⁰, Dumont²¹, Launay²², Richter²³:

Rawlinson, 1805-1816

"...Αναχώρηση από την Καβάλα προς ανατολικά. Μεγάλη εύφορη πεδιάδα.

17. Ο George of Horshan Rawlinson ταξίδεψε ως στρατιωτικός στην ηπειρωτική Ελλάδα την περίοδο 1805-1816. Τις εντυπώσεις του δημοσίευσε το 1836.

18. Ο ζωγράφος Luigi Mayer διετέλεσε στην υπηρεσία του Άγγλου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη (1776-1792), Sir Robert Ainslie. Το έργο του δημοσιεύμένο και μετά τον θάνατό του σηματοδοτεί την εικονογραφική αντίληψη του 19ου αιώνα όπου οι ζωγράφοι-περιηγητές είναι εκείνοι που αποτύπωσαν έντονα την πραγματικότητα, αναπλάθοντας τελικά τις πιό εντυπωσιακές εικόνες της καθημερινής ζωής σε τοπία φορτισμένα με ιστορικές μνήμες.

19. Ο C. Sayger και ο A. Desarnod μετείχαν στις στρατιωτικές συγκρούσεις του τσάρου Νικολάου Α' με τις σουλτανικές δυνάμεις. Από το έργο τους, Album και χρονικό, έχουμε 55 σπανιότατες εικόνες και περιγραφές για το Διδυμότειχο, την Αδριανούπολη, αρχαιότητες από την περιοχή και από άλλες πόλεις της ανατολικής και βόρειας Θράκης στη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου 1829-1830.

20. Ο B. Nicolaidy, περιόδευσε στην περιοχή Μακεδονίας- Θράκης πριν το 1859· ημερομηνία που δημοσίευσε το χρονικό του σε δύο τόμους.

21. Ο Albert Dumont πραγματοποίησε αρχαιολογική αποστολή στη Θράκη από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο του 1868. Τα πορίσματα του δημοσίευσε αυτοτελώς (1878) και σε επιστημονικά περιοδικά (1876) ενώ το χρονικό του ταξιδιού στα Βαλκάνια δημοσιεύτηκε στη Revue des Deux Mondes και αυτοτελώς (1873).

22. Ο L. de Launay πραγματοποίησε ένα ταξίδι στο βόρειο Αιγαίο πέλαγος και τις Μικρασιατικές ακτές πριν από το 1897, ημερομηνία που δημοσίευσε το χρονικό του.

23. Ο Otto Friedrich von Richter ταξίδεψε στον ελλαδικό χώρο στα 1815-1816. Το έργο συνοδεύει και η μοναδική για την Χώρα της Σαμοθράκης χαλκογραφία.

Ποτάμι Kana-sou [Νέστος] ο αρχαίος Νέστος σύνορο κάποτε της Μακεδονίας. Θα πρέπει να συγκαταλέγονται οι σημερινοί άνθρωποι στους Θράκες ως βάρβαροι και άγριοι που επιδίδονται στο ποτό και στις σαρκικές ηδονές. Η Θράκη σήμερα αποτελεί επαρχία της Romania ή Roumelia. Πλούσιο δάσος στην περιοχή του Νέστου. Πλανόδιοι οργανοπαίχτες. Καραβάνια με καμήλες προς όλες τις κατευθύνσεις. Άφιξη στη Yenige [Γενίσεα]: καλή πόλη σε ευχάριστη τοποθεσία κοντά σε πεδιάδα. Στην περιοχή ερείπια κάστρου κοντά στα Abdera [Αβδηρα], γενέτειρα περιφημων ανδρών. Φήμη για κακό αέρα και ανόητους ανθρώπους "Abderitica mens". Από τον δρόμο της ακτής και από μια ήρεμη εξοχή άφιξη στην Cominchini [Κομοτηνή]: όμορφη, απλωμένη πόλη κοντά σε δάσος. ...Ο δρόμος ύστερα είχε άγριες στενωπούς και χαράδρες ως την Maira [Μάκρη ?] σε όμορφους δασωμένους λόφους από τη μία και εύφορη πεδιάδα από την άλλη. Στο βάθος η Samothracia [Σαμοθράκη]. Ιερό νησί κατά την αρχαιότητα, γενέτειρα μυστηριακών λατρειών.... Ποταμός Maritza ή Hebrus κυλάει σε χρυσή άμμο. Θρύλος για την ονομασία Μαρίτζα, κόρη βασίλισσας πνιγμένη στα νερά και ο ήχος τώρα επαναλαμβάνει το όνομα. Συσχέτιση με τον μύθο του Ορφέα. Καλοστρωμένος δρόμος μετά ως την Κωνσταντινούπολη...".

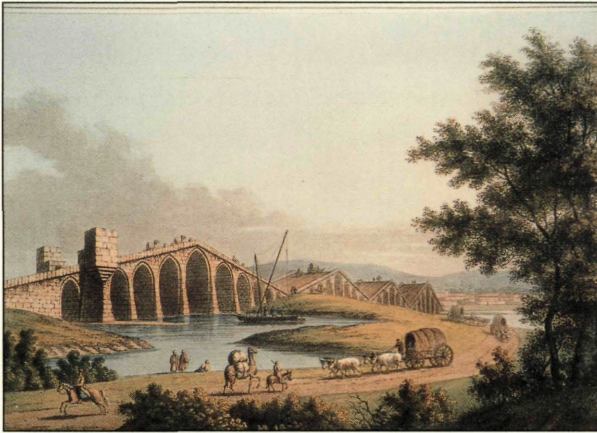
Mayer, 1810 (εικ. 8, 9)

"...Στην περιοχή εκβάλλει ο ποταμός Αθύρας ή Πιδάρας που δημιουργεί μία μικρή λίμνη που χύνει τα νερά της στη θάλασσα. Τον ποταμό ζεύει μία γέφυρα από την οποία πήρε το όνομά του και το αντίστοιχο χωριό.

Κατά μήκος της παραλίας υπάρχουν πολλοί ανεμόμυλοι. Οι κάτοικοι Έλληνες και Τούρκοι ασχολούνται κυρίως με την αλιεία. Οι Τούρκοι υποχρέωναν τους χριστιανούς ταξιδιώτες να πληρώνουν διπλάσια διόδια από τα κανονικά. Στα 1762 ο περιηγητής Boscovich αναφέρει εικόνες λατρείας στα

Εικ. 8: Küçük Çekmece. Πηγή: Luigi Mayer, Views in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia, ..., London 1810.

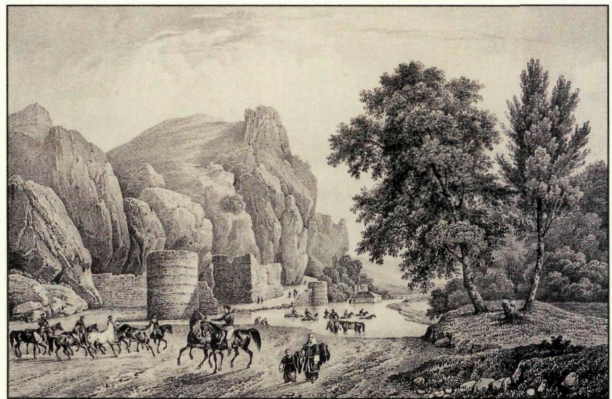
Εικ. 9: Büyük Çekmece. Πηγή: Luigi Mayer, *Views in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia, ...*, London 1810.

σπίτια των Ελλήνων στον οικισμό. Η γέφυρα επισκευάστηκε επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή τον 16ο αι. Στην περιοχή εκβάλλει ο ποταμός Βαθυνίας που δημιουργεί μία λίμνη που χύνει τα νερά της στη θάλασσα. Τον ποταμό ζεύει μία γέφυρα από την οποία πήρε το

ονομά του και το αντίστοιχο χωριό που ταυτίζεται με τον αρχαίο οικισμό Αθύρα. Κατα μήκος της παραλίας υπάρχουν πολλοί ανεμόμυλοι. Οι κάτοικοι Έλληνες και Τούρκοι ασχολούνται κυρίως με την αλιεία. Οι Έλληνες κάτοικοι του χωριού είναι πολλοί, έχουν εκκλησία και καλλιεργούν αμπέλια. Η γέφυρα είναι λίθινη, έχει μήκος 800 μέτρα και 38 τόξα. Οι Τούρκοι υποχρέωναν τους χριστιανούς ταξιδιώτες να πληρώνουν διπλάσια διόδια από τα κανονικά...".

Sayger, 1829 (εικ. 10)

"...Από την Αδριανούπολη ...μετά από τέσσερις ώρες πορεία μέσα από έναν εξαιρετικά καλά καλλιεργημένο τόπο φτάσαμε στο *Dénotika* [Διδυμότειχο] ...Μετά από διαμαρτυρία και αντίσταση των Τούρκων η πόλη παραδόθηκε στους Ρώσους ...Στήσαμε τη σκηνή έτσι ώστε να απολάμβανουμε εξαιρετική θέα προς την πόλη Το Διδυμότειχο στην ανατολική όχθη του Kizil- Deli [Ερυθροπόταμος], στο σαντζάκι της Καλ-

Εικ. 10: Άποψη του Διδυμότειχου. Πηγή: C. Sayger & A. Desarnod, *Album de Voyage en Turquie, ... en 1829 et 1830*, Paris [c. 1832].

λίπολης, είναι χτισμένο στις πλαγιές λόφου όπου υπάρχουν ερείπια από παλαιά τείχη με πολλούς πύργους. Περιγραφή των τειχών και των ερειπίων. Η γύρω περιοχή έχει κυρίως καλλιέργειες σε αμπέλια, σιτηρά, καπνά, βαμβάκι και λίγες μουριές. ... Η πόλη, με 14000 περίπου κατοίκους, οι μισοί μουσουλμάνοι και οι άλλοι μισοί Έλληνες με ελάχιστους Αρμένιους, Εβραίους και τσιγγάνους- ήταν τόπος εξορίας και φυλακής... και έχει επτά τεμένη, δύο φτωχικές ελληνικές εκκλησίες, μία αρμένικη, πολλές κρήνες και μερικά τούρκικα σπίτια σχετικά καθαρά. Τα γύρω χωριά κατοικούνται κυρίως από μουσουλμάνους και η αγορά είναι σχετικά φτωχική σε εμπορεύματα ευρωπαϊκά ή ασιατικά αν αναλογισθεί κανείς τις εμπορικές σχέσεις της πόλης με την Αίνο και τη Σμύρνη όπου εξάγει καπνό εξαιρετικής ποιότητας από την γύρω περιοχή. ... Στην πόλη λειτουργούν λίγες βιοτεχνίες μεταξωτών και βαμβακερών υφασμάτων εξαιρετικής όμως ποιότητας. Ο Έλληνας κατασκευάζουν υφάσματα για δική τους χρήση. Το "maroquin" της περιοχής είναι κατώτερο της Αδριανούπολης ενώ το μέτριας ποιότητας κρασί καταναλώνεται στην πόλη. Εξάγουν εξαιρετικής ποιότητας καπνά και κεραμικά που διοχετεύονται στην Κωνσταντινούπολη και στην Ασία δια μέσου της Σμύρνης. Στα γύρω χωράφια καλλιεργούνται καπνά, δημητριακά, λίγο ρύζι, αμπέλια και οπωροφόρα όλα με πολύ φροντίδα και προσοχή. ...Σε δώδεκα ώρες απόσταση από την Αδριανούπολη το Kirkh-Klissa [Σαράντα Εκκλησιές] πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακίου σε μια περιοχή πλούσια, με καλό κλίμα και γεμάτη αμπέλια, οπωροφόρα και βαμβάκι. Εμφανής η εγκατάλειψη και η ερήμωση.... Το Kirkh-Klissa, στις πλαγιές του όρους Strandjea, ενώ από μακριά φαίνεται γραφικό, οι στενοί, βρώμκοι δρόμοι και τα ελάχιστα πέτρινα σπίτια του με τις χαμηλές ανομοιογενείς ξύλινες κατασκευές απογοητεύουν τον επισκέπτη. Δεν υπάρχουν αξιόλογες βιοτεχνίες, στα περίχωρα καλλιεργούνται δημητριακά, φρούτα και λαχανικά με την καλλιέργεια του αμπελιού ως εξέχουσα και το κόκκινο κρασί εξαιρετικής ποιότητας το οποίο μαζί με το παστό κρέας είναι τα μόνα προϊόντα που εξάγονται. Ορυκτός πλούτος της περιοχής και λατομεία κιτρινωπού μαρμάρου. Εξήγηση του τοπωνυμίου. Αναφορά στις αρχαιότητες της περιοχής και τους τύμβους. [Πιστεύει ότι] ο πληθυσμός δεν ξεπερνά τους 15000-16000 κατοίκους από τους οποίους τα 2/3 είναι μουσουλμάνοι, και οι υπόλοιποι Έλληνες, Βούλγαροι, λίγοι τσιγγάνοι και μερικές οικογένειες Εβραίων.... Ερήμωση και εγκατάλειψη σε όλη την περιοχή ως την Viza [Βιζύη]: θλιβερή όψη της πόλης· οι Έλληνες σύλλησαν τα σπίτια των Τούρκων όταν αυτοί τα εγκατέλειψαν με την είσοδο των

ρωσικών στρατευμάτων. Αναφορά στο λαμπρό παρελθόν, τα ερείπια και τα αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίων οικοδομημάτων, τα τείχη, τον πύργο γνωστό ως " πύργος του Βελισσάρη"... Ελληνική εκκλησία στη Βιζύη με αρχαίους κίονες και κιονόκρανα, η οποία είχε μετατραπεί σε τέμενος, στην οποία οι Έλληνες αφαίρεσαν το επίχρισμα από τις τοιχογραφίες με την ελπίδα να την επαναλειτουργήσουν. Η απομάκρυνση όμως των ρωσικών στρατευμάτων μάλλον θα επιφέρει άγριες διώξεις από την μεριά των Τούρκων. Στη Βιζύη υπάρχουν εννέα τεμένη, μία ελληνική φτωχική εκκλησία, πολλές κρήνες και περίπου 8000 κάτοικοι. Στη γύρω περιοχή παράγεται κρασί μέτριας ποιότητας, καλλιεργούνται δημητριακά και εξαιρετικής ποιότητας φρούτα κυρίως πεπόνια και τα περιζήτητα στην Κωνσταντινούπολη κρεμμύδια. Αδυναμία της οθωμανικής αυτοκρατορίας να ακολουθήσει τα χριστιανικά έθνη. Οι Έλληνες αστοί βιοτέχνες και οι Βούλγαροι αγρότες θα υποκαταστήσουν βαθμιαία τους οθωμανούς στην όμορφη και έρημη Ρουμελία... Ο πληθυσμός της Αδριανούπολης κατά την άποψη του ανέρχεται σε 120.000 κατοίκους (63.500 Μουσουλμάνοι, Έλληνες και Βούλγαροι 24.200, Αρμένιοι 2.800, Εβραίοι 2.500, Αθίγγανοι 1.200, περσικοί και ξένοι 8.000, φρουρά σε περίοδο ειρήνης 3000). Εστίες: τουρκικές 13.589, χριστιανικές 4.689, εβραϊκές 506, αθιγγάνων 250. Σύνολο:19.034. Εξαιρετική η θέση και το κλίμα της πόλης, σπάνιες οι επιδημίες και ο λοιμός. Κανένα αξιόλογο ιδιωτικό κτίριο, μόνο τα αυτοκρατορικά τεμένη, βρώμικοι δρόμοι, άθλια η όψη της πόλης. Το παζάρι, εξαιρετικά ζωντανό και πλούσιο τις Παρασκευές, δεν έχει πια τα εντυπωσιακά αντικείμενα που μνημόνευε η Lady Montagu ... Η ευνοϊκή θέση της πόλης επιτρέπει τη διακίνηση εμπορευμάτων μεταξύ Τουρκίας, Ευρώπης, Ασίας, Αιγύπτου κα Ελλάδος. Το εμπόριο είναι κυρίως στα χέρια μορφωμένων, πολυταξιδευμένων Ελλήνων και των Αρμενίων... Προετοιμασία και περιγραφή μεγάλης εορταστικής εκδήλωσης με αφορμή την συνθηκολόγηση και την υπογραφή ειρήνης μεταξύ Οθωμανών και Ρώσων. Οι Έλληνες επωφελήθηκαν και γιόρτασαν την γιορτή του τρύγου με φωτιές, χορούς και τραγούδια στα αμπέλια...".

Nicolaidy, 1859

"...Τέσσερις ώρες δρόμο από την Καβάλα ... ο δρόμος οδηγεί στα ορεινά χωριά της Ροδόπης όπου υπάρχουν "ημιάγριοι" πληθυσμοί. Η πεδιάδα του Νέστου έχει καλλιέργειες καπνού, δημητριακών, ρυζιού, βαμβακιού και αμπελιών. Ως εδώ ο δρόμος είναι φαρδύς και βατός για τα τροχοφόρα.

Πέντε ώρες δρόμο από την Καβάλα το χάνι του Sarissaban: 8-10 οικίες όπου ο ταξιδιώτης βρίσκει μικροεμπόρους και τεχνίτες για την εξυπηρέτησή του. Μισή ώρα δρόμο νότια βρίσκεται ο οικισμός με το ίδιο όνομα. 40 000 φράγκα ετησίως είναι τα έσοδα από μύλο στα νερά του Νέστου. Ο ποταμός Νέστος: Πηγές, ρους, πλημμύρες και ενδεχόμενες καταστροφές στον γειτονικό χώρο. 160 μέτρα πλάτος στο σημείο που διέσχισαν τον ποταμό. Τον χειμώνα το πλάτος του ποταμού φτάνει τα 300 με 3000 μέτρα. Περιγραφή της μεταφοράς τους στην απέναντι όχθη, αθίγγανοι, ζώα, αποσκευές. Σκέψεις για τους αναγκαστικούς εξισλαμισμούς. Θεομηνία, δυσκολίες ταξιδιού, το χάνι του Caragiuozlu δύο ώρες από τα Υένιδζέ [Γενισέα]. Οι πλημμύρες έχουν μεταμορφώσει την περιοχή σε θάλασσα. Τον χειμώνα αδύνατες οι επικοινωνίες. Σχόλια για την τουρκική διοίκηση και διπλωματία. Υένιδζέ- Carassou: 600-700 σπίτια με Τούρκους και Αθίγγανους, και 100 οικογένειες Έλληνες, συχνά προβλήματα από τις πλημμύρες, λάσπη παντού, συχνές επιδημίες τα χάνια είναι σε άθλια κατάσταση, η περιοχή είναι εύφορη, οι Τούρκοι περνούν την δύσκολη περίοδο στην πόλη της Ξάνθης. Οι Έλληνες και οι Αθίγγανοι καλλιεργούν τον καλύτερο καπνό στην Τουρκία του οποίου η εξαγωγή αποδίδει σημαντικά ποσά ετησίως. Περιγραφή για την απελπιστική κατάσταση των κατοίκων και της περιοχής, οι ξένοι εκτελούν πολλές φορές χρέη αστυνομίας, επικρατεί το δίκαιο του ισχυρότερου...Αξιόλογες μαρτυρίες για τους πληθυσμούς στην ορεινή Ροδόπη, [πιθανότατα αναφέρεται στους Πομάκους]. Αρχαίοι πληθυσμοί Satres ή Satyrs. Περίπου 20 000 οικογένειες που ζουν αντάρτικα, με δυναμικό τρόπο ακόμα και ληστεύοντας. Είναι μουσουλμάνοι αιρετικοί, έχουν imam, είναι κτηνοτρόφοι ή γεωργοί μικρών καλλιεργειών. Αρκετά χωριά ήταν χριστιανικά πριν μόλις 70 χρόνια. Ζουν μακριά από τις πεδιάδες και τις πόλεις, διατηρούν παγανιστικά έθιμα, η ιατρική είναι στα χέρια του ιμάμ και των μαγισσών. Οι Τούρκοι τους αποκαλούν Akrians [Αγριάνες]. Αυτοί που κατοικούν τη Ροδόπη από τη μεριά της Κομοτηνής λέγονται Krudjalus και φορούν πράσινα τυρμπάν πράγμα που θυμώνει του Τούρκους. Παρ' όλη την αγριότητά τους, προς τους ξένους είναι φιλόξενοι...Ένας Έλληνας έμπορος που προηθεύεται από αυτούς δέρματα άγριων ζώων τους οδήγησε στην περιοχή. Χωριό Kéresteler: η διαδρομή κουραστική, μέσα Ιουνίου και η θερμοκρασία είναι χαμηλή, η φιλοξενία θερμή σε περιποιημένους χώρους, τους προσφέρουν νόστιμα άγρια φρούτα, καφέ, ροδόνερο, ελιές και ένα μοναδικό ποτήρι για όλους! Χαριτωμένα συμβάντα, επίσκεψη σε νεαρή άρρωστη, διαδικα-

σία διάγνωσης, περιποίησης, εδέσματα, περιγραφή της λιτής επίπλωσης και των οικιακών σκευών ...Ο Έλληνας ιερέας κάθε πρώτη του μήνα ευλογεί την μουσουλμανική αυτή εστία και διδάσκει στην οικογένεια τα ελληνικά· άσπάζονται το χέρι του, τους δίνει άφεση και προσεύχεται γι' αυτούς αν είναι άρρωστοι. Επιστροφή στη Yenidzé [Γενισέα]... Συγκρίσεις και σχόλια για τον χαρακτήρα, και τις συμπεριφορές των τουρκικών πληθυσμών του Νέστου. ...Δύο ώρες μακριά από τη Γενισέα βρίσκεται η *Xanthé* [Ξάνθη]: 700 εστίες και πολύ καλό κλίμα και υγιεινή τοποθεσία, 3000 οικογένειες ελληνικές, σχολείο ελληνικό, τρία μοναστήρια στα υψώματα [Αρχαγγελιώτισσα, Ταξιαρχών] και *Calamou* [Πάναγία Καλαμού]. Η εξαγωγή των προϊόντων της πεδιάδας του Νέστου δεν γίνεται μόνο από την Καβάλα αλλά και από το *Keremitli*, το *Coum- Bournou*, το *Karagatz*, και από το λιμάνι του *Lagos* που είναι και το καλύτερο. ...Από την Ξάνθη προς την Καβάλα: χωριά ελληνικά και τούρκικα, πέρασμα του ποταμού Νέστου στο ύψος του *Courou-Deré*, 240 μέτρα πλάτος και βάθος περίπου ενά-μιση μέτρο, ταχύτητα του ποταμού, μικρή νησίδα, κοντά στο όρος *Symbole* [Σύμβολα], αρχαίο οχυρό σε στρατηγική θέση [Καλύβα ?]..."

Dumont, 1868

"... Η ενδοχώρα της Θράκης δεν έχει ερευνηθεί αρχαιολογικά. Ερωτήματα για την καταγωγή και το ιστορικό παρελθόν των διαφόρων λαών που κατοίκησαν την περιοχή. Σημασία της Θράκης κατά τους αρχαίους χρόνους. Ίδρυση σημαντικών πόλεων, επιγραφές από την περιοχή. Ευρήματα και μαρτυρίες από την ρωμαϊκή περίοδο. Ο ελληνικός χαρακτήρας του πολιτισμού. Οργάνωση και βίος στις θρακικές πόλεις. Τοπογραφική μελέτη. Βυζαντινά μνημεία, εκκλησίες, οχυρά. Μουσουλμανικά μνημεία στην περιοχή... Η ακτή ήταν ικανοποιητικά γνωστή - και από τον Διονύσιο- ενώ οι πληροφορίες για την ενδοχώρα υστερούν. Η απουσία των πληροφοριών από τους αρχαίους συγγραφείς καλύπτεται από τις αρχαιολογικές έρευνες. Γεωγραφικά όρια της Θράκης όπως ορίζονται από τους αρχαίους και λατίνους συγγραφείς. Όλη αυτή η περιοχή από τον Αίμο και τον Στρυμόνα ως την Ροδόπη και την Προποντίδα είναι άγνωστη στους αρχαιολόγους εκτός από τις μικρές έρευνες των *Heuzey* και *Lejean*. Για την ενδοχώρα εκτός από τις λίγες σημειώσεις του *P. Lucas* και κάποιες μικρές μονογραφίες ελλήνων λογίων δεν υπάρχουν άλλες μαρτυρίες. Άγνωστη η τοπογραφία της ενδοχώρας παρά τις έρευνες των *Boué*, *Viquessel*, *Barth*, *Lejean* όπως γράφει ο *Andreossy*. Καμμία άλλη περιοχή της ευρωπαϊκής Τουρκίας δεν υπέστη περισσότερες επιδρομές από τον 4ο ήδη αιώνα ως και τον 15ο. Το βροχερό και υγρό κλίμα της περιοχής σε

συνδυασμό με τις αλληπάλληλες περιόδους καταστροφών δεν επέτρεψε να διατηρηθούν τα μνημεία στην περιοχή όπως π.χ. στη Μικρά Ασία... Λίγα λείψανα από τὰ αρχαία χρόνια. Πελασγικό τείχος στη Φιλιππούπολη...Τείχος πελασγικό και στην *Démotica* [Διδυμότειχο]. Στην *Adrinople* [Αδριανούπολη] εντυπωσιακά ίχνη από το βυζαντινό κάστρο, από τις παλαιότερες οχυρώσεις. Αναφορά στα ανάγλυφα της ρωμαϊκής περιόδου. Τύμβοι που έχουν πρωτοσημειωθεί από τον *Boué* και τον *Viquesnel*. Περιγραφή των τύμβων αυτών, συγκρίσεις με άλλους τύμβους, σχόλια, τοποθεσίες, ...συγκεντρώνονται περισσότερο στα τούρκικα χωριά που αντικατέστησαν τις ρωμαϊκές και τις βυζαντινές πόλεις, αρκετοί τύμβοι καταστράφηκαν όταν οι οθωμανοί διάνοιξαν οδό για τα στρατεύματα, μερικοί έχουν ανασκαφεί με πολύ πρόχειρο τρόπο και περιείχαν κτερίσματα. Πολλές φορές οι τύμβοι βρίσκονται στο κέντρο των σημερινών νεκροταφείων. ... Για την τοπογραφία της Θράκης: διαίρεση σε τρεις κατηγορίες: 1η: Πόλεις που διατηρούν ακόμα το αρχαίο όνομά τους, 2η: Πόλεις που φέρουν βυζαντινά ονόματα και που δύσκολα μπορούμε να ταυτίσουμε με το πρωταχικό τους όνομα, 3η: Πόλεις γνωστές από τους αρχαίους ιστορικούς και γεωγράφους για τις οποίες δεν βρίσκουμε όμως κανένα ίχνος. Η πρώτη κατηγορία είναι και οι περισσότερες, κυρίως στις ακτές όπου ο ελληνικός πληθυσμός έχει μία συνεχή παρουσία εδώ και 24 αιώνες. Μερικές πόλεις παρόλο τον δευτερεύοντα ρόλο που έπαιξαν στην ιστορία διετήρησαν πιστά το αρχαίο τοπωνύμιο: *Tiristasis* (*Charkeui*) [Περίστασις], *Ganos* [Γάνος], *Héraklea* ή *Hraclitza* [Ηράκλεια], *Didymonteichos*, *Démotica* [Διδυμότειχο]. Άλλες είχαν περιόδους μεγάλης ευημερίας: *Byzance* [Βυζάντιον], *Visa* [Βιζύη], *Périnthe* [Πέρινθος], *Énos* [Αίνος], *Maronée* [Μαρώνεια]... . Συμπεράσματα από τη μελέτη: Μεγάλη η εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού κυρίως στις πεδιάδες, στην περιοχή διατηρήθηκαν οι τοπικές λατρείες και παραδόσεις. Στην Φιλιππούπολη και την *Trajanopolis* [Τραϊανούπολις] διατηρήθηκαν κυρίως τα περισσότερα λείψανα της ρωμαϊκής περιόδου ενώ στην Αδριανούπολη η εγκατάσταση των Οθωμανών επέφερε καταστροφές στα αρχαία μνημεία παρόλο που χρησιμοποιήθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη στα μουσουλμανικά κτίρια (150 τεμένη, 166 κρήνες, 63 χάνια όλα κυρίως λίθινα). Οι παραθαλάσσιες πολιτείες διατήρησαν αρκετά μαρμάρινα ευρήματα από την εποχή των Αντωνίνων κυρίως. ...Οι κατοίκοι δεν διατηρούν καμμία απολύτως μνήμη από την αρχαιότητα. Τα τουρκικά και βουλγαρικά ονόματα αντικατέστησαν τα ελληνικά. Η γλώσσα ήταν η ελληνική, οι λατινικές επιγραφές είναι ελάχιστα... Σε αντίθεση στα βουνά οι επιγραφές είναι λατινικές εκεί όπου σήμερα ιδρύονται τα βουλγαρικά σχολεία.

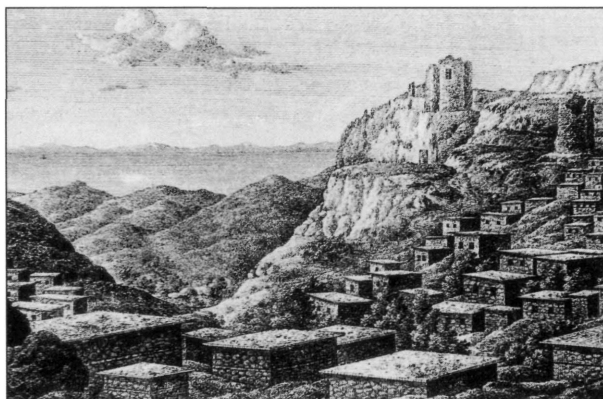
Η αντίθεση των δύο λαών ανάγεται λοιπόν σε ιστορικά γεγονότα: Οι Έλληνες στις πεδιάδες και τα παράλια και οι Σλάβοι στα όρη. Ανταγωνισμός έντονος και στα βυζαντινά χρόνια, και σήμερα οι πληθυσμοί της Ροδόπης, οι Bulgares- Romazi που δεν είναι πια επικίνδυνοι δεν μοιάζουν ούτε τους Σλάβους ούτε τους Έλληνες των πόλεων, μιλούν όμως την γλώσσα των πρώτων...Ο Θράκας ιππέας και ο Άγιος Γεώργιος: έντονη εικονογραφική και λατρευτική ομοιότητα...".

Launay, c.1897

"...Δαρδανέλλια: Στενό που απασχολεί τους διπλωμάτες και τις συνθήκες όλων των εποχών. Η εικόνα του μοιάζει με μπλέ λίμνη που την χτυπά ένας άσπρος ήλιος ενώ μόλις διακρίνουμε τις άκρες της με τις χαμηλές, γυμνές πλευρές της. Δύο πολιτείες με κάστρα χωρίς ιδιαίτερο χαρακτήρα διακρίνονται μέσα στη σκόνη που τις χτυπά η ζέστη. Κατά την μικρής διάρκειας αγκυροβόλησή τους ντόπιοι έμποροι έφεραν εγχώρια κεραμεικά με έντονα χρώματα, παστά ψάρια και ψητά κεφάλια προβάτων σε δίσκους. Το δυνατό ρεύμα που κατεβαίνει από την θάλασσα του Μαρμαρά προς το Αιγαίο τους οδήγησε πέρα από την Καλλίπολη, αφήνοντας αριστερά την Ιμβρο και τη Σαμοθράκη. Dedeagatch [Αλεξανδρούπολη]: άχαρο, μικρό, φτωχό λιμάνι χτισμένο στην άκρη μιας μεγάλης ελώδους πεδιάδας του οποίου η ύπαρξη εξηγείται μόνο από την κατάληξη της σιδηροδρομικής γραμμής που κατεβαίνει κατά μήκος του ποταμού Μαρίτσα από την Αδριανούπολη. Σε αυτό εδώ το μέρος [Δορίσκοι], στις εκβολές του Έβρου, ο Ξέρξης πριν ξεκινήσει για την κατάκτηση της Αττικής καταμέτρησε τον στρατό του.... Μετά το Dedeagatch, η ακτή της Μακεδονίας είναι επίπεδη, τελείως γυμνή, συχνά ανθυγιεινή με μεγάλες εκτάσεις λοιμώδους ύδατος στο μέσο υγρών, ακατοίκητων και ακαλλιέργητων πεδιάδων...".

Richter, 1815 (εικ. 11)

" Φτάσαμε στο μοναδικό χωριό του νησιού, το Κάστρο, ... μέσα από βουνά γεμάτα θάμνους,

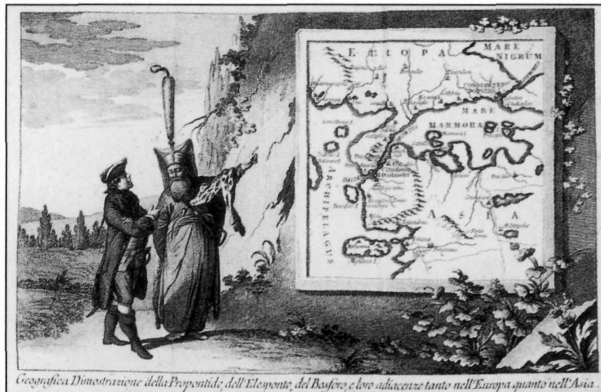

Εικ. 11: Άποψη της Χώρας της Σαμοθράκης. Πηγή: Otto Friedrich Richter, *Wallfahrten im Morgenlande*, ... , Berlin 1822.

... κοντά σε πολλές πηγές σε βραχώδη κοιλάδα. Τα σπίτια υψώνονται αμφιθεατρικά. Είναι κτισμένα με ξύλινο σκελετό και ακατέργαστες πέτρες με επίπεδες στέγες... Ήταν η γιορτή της Πεντηκοστής... όλοι φορούσαν τα γιορτινά τους. Η γυναικεία φορεσιά είναι όμορφη: μία γαλάζια ή κόκκινη απλή φούστα με ζώνη όπου φαντάζουν οι γνωστές ασημένιες φουσκωτές πόρπες. Στο κεφάλι φοράνε ένα απλό άσπρο μαντήλι σαν πέπλο που πέφτει στη ράχη και στους ώμους πάνω από μακριά μαύρα μαλλιά με φυσικές μπούκλες ..."

Η Θράκη πέρασε στα χείμενα των περιηγητών από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα άλλοτε απλά σαν ακριβής γεωγραφικός προσδιορισμός, και άλλοτε, στοιχεία του χώρου: όπως πολιτείες, μνημεία, άνθρωποι, θάλασσες που την περιβρέχουν, πεδινές εκτάσεις και ποτάμια περιγράφησαν χωρίς ποτέ να αντιμετωπιστούν σαν ένα ενιαίο σύνολο ενός συγκεκριμένου χώρου, που έχει σαφή ιστορική οντότητα, αλλά εναλλασσόμενα και διαφορετικά χρησιμοποιούμενα γεωγραφικά όρια. Αυτή η ασαφής και μεταλλασσόμενη έννοια, όπως είπαμε και παραπάνω, ανασύρετε μέσα από το πολύπλευρο και πλουσιότατο υλικό των περιηγητικών κειμένων.

Παρ' όλα αυτά το διαχρονικό ενδιαφέρον των ευρωπαίων, και όχι μόνο, για την περιοχή ως απόληξη των Βαλκανίων, περιοχή που συνενώνει θάλασσες, πολιτισμούς και εθνότητες ή θρησκευτικές ομάδες, περιοχή εύθραυστων ισορροπιών ή πολλαπλών διεκδικήσεων, το ενδιαφέρον αυτό αποτυπώνεται στην γραφική απεικόνιση (εικ. 12) όπου

Εικ. 12: [Συμβολική απεικόνιση του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για την περιοχή της Θράκης και τις θάλασσες του Ελλησπόντου, Προποντίδος και βόρειου-ανατολικού Αιγαίου]. Πηγή: Storia della guerra presente tra la Russia e la Porta Ottomane, [c. 1770]

το πολυμαθές στέλεχος της οθωμανικής διοίκησης, επιδεικνύει ή αποκαλύπτει στον δυτικό/ξένο, τα μυστικά του χώρου αυτού, της Θράκης· η οποία ορίζει ακριβώς τα όρια όπου διεξήχθησαν αλληπάλληλες ιστορικές ανακατάξεις, διηθύσεις και διεκδικήσεις, το κόστος των οποίων βάρυνε αποκλειστικά κατά πρώτον το ανθρώπινο δυναμικό και τα δημιουργήματά του και φυσικά τον ίδιο τον φυσικό χώρο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Angiolello, Giovan-Maria, *Angiolello historien des Ottomans et des Persans*, Μπούενος-Αϊρες/Μπεζονσόβ 1913.
- Baltimore, [Frederic Calvert (Lord)], *A tour to the East in the years 1763 and 1764 with Remarks on the City of Constantinople and the Turks- Select pieces of Oriental with Poetry and Wisdom*, Λονδίνο 1767.
- Belon, Pierre, *Les observations des plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Iudée, Egypte, Arabie et autres pays estranges rédigées en trois livres,...*, Παρίσι, Guillaume Cavellat, 1553.
- Bernardo, Lorenzo, *Viaggio di un Ambasciatore Veneziano a Constantinople nel 1591 (scritto da Gabriele Cavazza)*, Monumenti Storici pubblicati della R. Deputazione di Storia Patria. Seria Quatra: Miscellanea, vol. IV, Βεργία 1886.
- Baltimore, [Frederic Calvert (Lord)], *A tour to the East in the years 1763 and 1764 with Remarks on the City of Constantinople and the Turks- Select Pieces of Oriental with, Poetry and Wisdom*, Λονδίνο 1767.
- Boué, Ami, *Recueil d' Itinéraires dans la Turquie d' Europe*, Βιέννη 1854.
- Boppe, A.(επ.), *A Journal de Correspondance de Gédoyn "Le Turc", Consul de France à Alep 1623-1625*, Παρίσι 1909.
- Burbury, John/ Howard, Henry, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, from London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, ...* Λονδίνο 1671.
- Chesneau, Jean, M.Ch. Schefer (επ.), *Le voyage de Monsieur D' Aramon, ambassadeur par le Roy en Levant.*, Παρίσι 1887.
- Castellen, A. L, *Lettres sur la Grèce, l' Hellespont et Constantinople, faisant suite aux lettres sur la Morée: avec vingt dessins de l' auteur, gravés par lui même et deux plans*, Παρίσι 1811.
- Choiseul-Gouffier, M.A.G.F. de, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, Παρίσι 1782-1822.
- Conze, A. *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres*, Αννόβερο 1860.
- V. M. Coronelli, *Description géographique et historique de la Morée, reconquise par les Venitiens;...*, Παρίσι 1687.

- Covel, John, *Voyages en Turquie 1675-1677. Texte anglais établi, annoté et traduit par J.P. Grelot*, Παρίσι 1998.
- Dernschwam, Hans, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift in Fugger-Archiv,...* Μόναχο-Λειψία 1923.
- [Deshayes de Courmesnin, Louis], *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy en l'année 1621. Par le Sr. D. C.*, Παρίσι 1624.
- Deville, Gustave, "Rapport sur une mission dans l'île de Samothrace" *Archives des Missions Scientifiques*, 4 (1867) 253-278.
- Dreux, Robert de, (επιμ. Hubert Pernot), *Voyage en Turquie et en Grèce de R[everend] P[ère] Robert de Dreux, aumônier de l'ambassadeur de France (1665-1669)*, Παρίσι 1925.
- Du Fresne-Canaye, Philippe, *Voyage du Levant de Philippe du Fresne-Canaye (1573)*, (επιμ. M.H. Hauser), Παρίσι 1897.
- Dumont, Albert, *Rapport sur un voyage archéologique en Thrace*, Παρίσι 1868.
- Elliott, C.B., *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia and Turkey. A voyage in the Archipelago and along the southern coast of Asia Minor with a visit to the Apocalyptic churches and travels in Syria, Palestine and the country east of Jordan*, Λονδίνο 1838.
- [Fauvel, R.], *Observations curieuses sur le voyage du Levant fait en M. DC.XXX. par,...*, *Où l'on voit ce que nos Geographes tant ancien que modernes ont écrit de plus curieux,...* *Il y est aussi fait mention de La Grèce, de Constantinople de l' Empire du Turc, ...*, Πουέβ 1668.
- Ferrières-Sauveboeuf, (comte) de, *Mémoires historiques, politiques et géographiques des voyages du comte de Ferrieres-Sauveboeuf, faits en Turquie, en Perse et en Arabie, depuis 1782, jusqu' en 1789: avec des observations sur la Religion, les moeurs, le Caractère et le commerce de ce trois Nations; ...* Παρίσι 1790.
- [Grelot, Guillaume Joseph], *Relation nouvelle d' un voyage de Consantinople, Enrichie de plans levez par l' Auteur sur les lieux, & des Figures de tout ce qu' il y a de plus remarquable dans cette Ville*, Παρίσι 1680.
- La Broquière, Bertrandon, *Le voyage d' Outremer de Bertrandon de la Broquière*, (επιμ. Ch. Schefer) Παρίσι 1892.

- Launay, L. de, *Chez les Grecs de Turquie. Autour de la Mer Egée, Smyrne, Lesbos, Lemnos, Thasos, Le Mont Athos, Les Côtes d' Ionie, De Thrace et de Macédoine*, Παρίσι 1897.
- Lechevalier, J.B. *Voyage de la Propontide et du Pont Euxin*, Παρίσι 1800.
- Mayer, Luigi, *Views in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia, ...*, Λονδίνο 1810.
- Lady Montagu, [Mary Wortley], *Letters of the Right Honorable... written during her travels in Europe, Asia, Africa,...* Λονδίνο 1763.
- Βαρώνου Βέγκεσλα Βρατισλάβ, φον Μήτροβιτς, *Η Κωνσταντινούπολις κατά τον 16ο αιώνα 1591-1596*, (μετφρ. Ιων. Δρύσκου), χ.τ. 1920.
- Nicolay, Nicolas de, *Les Navigations, peregrinations et voyages, faicts en la Turquie par N. Nicolay, Daulpphinois, Seigneur d' Arfeville,... avec soixante figures au naturel,...avec plusieurs belles et memorables histoires advenuës en nostre temps*, Αμβέρσα 1577.
- Schepper, Corneille Duplicius de, "Mission diplomatique de Corneille Duplicius de Scepper, dit Scepperus ambassadeur de Christien II,..." στο *Mémoire de l'Academie, Royale des Sciences, des Lettres, et des Beaux-Arts de Belgique*, τ. XXX, Βρυξέλλες 1857.
- Nicolaïdy, B, *Les Turcs et la Turquie Contemporaine, itinéraire et compte- rendu de voyages dans les provinces ottomanes avec cartes détaillées, par...*, χ.τ. 1859.
- Palerne, Jean, *Peregrinations du- ... où est traicté de plusieurs simgularitez et antiquitez remarquës es provinces d' Egypte, Arabie dserte et pierreuse, Terre Sainte, Syrie, Natolie, Grèce et plusieurs isles tant de la Mer Mediterrannée que Archipelague...* Λυών 1606.
- Richter, Otto Friedrich von, *Wallfahrten im Morgenlande...*, Βερολίνο 1822.
- [Rawlinson, Cap. George], *Selections from my Journal during a Residence in the Mediterranean*, Λονδίνο 1836.
- Sayger, C., *Voyage en Roumélie*, Παρίσι 1834.
- Tozer, Henry Fanshawe, *The Islands of the Aegean*, Οξφόρδν 1890.
- Viquesnel, A., *Voyage dans la Turquie d'Europe, Description physique et géologique de la Thrace*, Παρίσι 1863.

Από τα μιλλέτ στα έθνη:
Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη
(19ος – αρχές 20ού αιώνα)

Παρασκευάς Κονόρτας

Αναπληρωτής Καθηγητής
Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας

Το κείμενο που ακολουθεί, αποτελεί μία μικρή προσπάθεια συμβολής στο ζήτημα της διαμόρφωσης της συλλογικής συνείδησης και ταυτότητας των κατοίκων του ευρύτερου Θρακικού χώρου κατά το δεύτερο μισό του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, λαμβάνοντας υπόψη, εκτός από τον ελληνικό, τόσο τον οθωμανικό όσο και το βουλγαρικό παράγοντα.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι ο ευρύτερος ιστορικός θρακικός χώρος ορίζεται βόρεια από την οροσειρά του Αίμου, ανατολικά από τη Μαύρη Θάλασσα, το Βόσπορο και τον Ελλήσποντο, νότια από την Προποντίδα και το Αιγαίο και δυτικά από το Νέστο και τα ορεινά συγκροτήματα της Δυτικής Ροδόπης και της Ρίλας. Με αυτή την έννοια, στην περιοχή εντάσσονται πέντε φυσικές γεωγραφικές ζώνες: η λεκάνη που αρδεύεται από τον Έβρο και τους παραποτάμους του (Τούντζα, Άρδα, Εργίνη κλπ.) και ο ορεινός της περίγυρος, οι παραλιακές ζώνες της Μαύρης Θάλασσας, της Προποντίδας και του Θρακικού Πελάγους, καθώς και η χερσόνησος της Καλλίπολης. Ως προς την πολιτική γεωγραφία, η περιοχή περιλαμβάνει, αφενός μεν τη λεγόμενη Βόρεια Θράκη ή –από το 1878- Ανατολική Ρωμυλία που ισοδυναμεί σήμερα με το μεγαλύτερο τμήμα της Νότιας Βουλγαρίας (βουλγ. Trakija), αφετέρου δε τη Νότια Θράκη. Η τελευταία ήταν μέχρι το 1912 υπό Οθωμανική Διοίκηση και περιελάμβανε το Βιλαέτι της Αδριανούπολης, το Σαντζάκι της Τσατάλτζας και το ευρωπαϊκό τμήμα του Βιλαετιού της Κωνσταντινούπολης. Το νοτιοδυτικό μέρος της Νότιας Θράκης ανήκει σήμερα στην Ελλάδα (Δυτική Θράκη), ενώ το βόρειο στη Βουλγαρία (περιοχές Ντέβιν, Σμόλιαν, Άρντινο, Ζλάτογκραντ, Κίρτζαλι, Ιβάνιλοβγκραντ, Σβίλενγκραντ, Μάλκο Τύρνοβο και Αγαθούπολης) και το ανατολικό στην Τουρκία (Ανατολική Θράκη, τουρκ. Trakya)¹.

Στην παρούσα εργασία, ιδιαίτερο βάρος θα δοθεί στο χώρο της Νότιας Θράκης, κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής Διοίκησης που αρχίζει το Φεβρουάριο του 1879, όταν αποχώρησαν οι ρωσικές στρατιωτικές και πολιτικές Αρχές κατοχής που είχαν καταλάβει την περιοχή κατά τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1877-1878)². Άλλωστε, ως συνέπεια των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878), η Βόρεια Θράκη αποτέλεσε, ως Ανατολική Ρωμυλία (οθ. Vilâyet –i Rumili –i Şarki) αυτόνομη Επαρχία του Οθωμανικού Κράτους, για να προσαρτηθεί το 1885 στη Βουλγαρική Ηγεμονία, ακολουθώντας διαφορετική ιστορική πορεία³. Κατά την περίοδο 1879 – 1912, η Νότια Θράκη δεν γνώρισε, -με μία μόνο εξαίρεση, όταν το 1886 η Βουλγαρία επέστρεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τις περιοχές του Κίρτζαλι και του Ρούπτσος στη Ροδόπη- ούτε συνοριακές ούτε ουσιαστικές διοικητικές μεταβολές: ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και υπαγόταν, μετά το 1880 και κατά το μεγαλύτερο μέρος της, στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης (Edirne Vilâyeti), του οποίου υποδιαίρεσεις, σύμφωνα με τον παλαιό Νόμο περί Βιλαετίων του 1864, ήταν τα Σαντζάκια (Sancağ), στα οποία ανήκαν οι Καζάδες (Kaza), ενώ η κατώτερη διοικητική μονάδα ήταν οι Ναχιέδες (Nahiye)⁴. Η διοικητική διαίρεση της Νότιας -και ιδιαίτερα της Δυτικής- Θράκης διατηρήθηκε, με μικρές τροποποιήσεις όσον αφορά στα όρια των διοικητικών περιφερειών, από τη Βουλγαρική (1913 – 1919)⁵, τη

1. Βλ. χάρτη, στο τέλος

2. Βλ. ενδεικτικά, KIRIL [Patriarh Bălgarski], *Bălgarskata Ekzarhija v Odrinska Trakija i Makedonija sled osvobodilnata vojna 1877 – 1878*, τ. I, βιβλ. I, Σόφια 1969, σελ. 253

3. Βλ. ενδεικτικά, Κ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, “Η Θράκη κατά την Ανατολική Κρίση (1875 – 1878) και το καθεστώς της Ανατολικής Ρωμυλίας μέχρι τον οριστικό ξεριζωμό του Ελληνισμού (1914)”, στο ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ – ΘΡΑΚΗΣ (εκδ.), *Θράκη*, 1994, σελ. 229 - 231

4. Ο νόμος εφαρμόστηκε στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης γύρω στα 1870. Για τη διοικητική διαίρεση του Βιλαετιού πριν από το 1877, βλ. *Salnâme –i Vilâyet –i Edirne, defa 1*, Αδριανούπολη, Edirne Vilâyet matbaası, 1287 Hicri senesi [1870/1], *Salnâme –i Vilâyet –i Edirne, defa 7*, Αδριανούπολη, Edirne Vilâyet matbaası 1294 [1875] και, μεταξύ άλλων, Μελισσηνός ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Η Θράκη και οι Σαράντα Εκκλησiae μετά των διοικητικών εκκλησιαστικών ζητημάτων*, Κωνσταντινούπολη 1897, σελ. 11 και σημ. Για τη διοικητική διαίρεση μετά το 1880, βλ. ενδεικτικά, *Salnâme –i Vilâyet –i Edirne, defa 18*, Αδριανούπολη, Edirne Vilâyet matbaası, 1309 [1892] και, μεταξύ άλλων, Σ. ΨΑΛΤΗΣ, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου. Α': Στατιστικά περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορία*, Αθήνα 1919, σελ. 95 επ. και Τ. KARAJOVOV, *Statističeski svedenija za naselenieto v Odrinskija Viljaet*, Σόφια 1903

5. Βλ. MINISTERSTVO NA VĂTREŠNITE RABOTI I NARODNOTO ZDRAVE (εκδ.), *Spisăk na naselenite mesta v novoprisădinenite kăm carstvooto zemi*, Σόφια 1915, *passim*

Διασυμμαχική (1919 – 1920)⁶ και την Ελληνική (μετά το 1920) πολιτική Διοίκηση⁷. Σημαντική τομή -και παράλληλα χρονικό όριο της εργασίας αυτής- για την ιστορία της Νότιας Θράκης αποτελούν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912 –1913). Πράγματι, μετά το 1912, καταρχήν περιορίστηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία μόνο στην Ανατολική Θράκη, ενώ, παράλληλα, ενισχύθηκε ο τουρκικός εθνικισμός που κατόρθωσε να αναγορευθεί σε κυρίαρχη ιδεολογία του Τουρκικού Κράτους, το οποίο διαδέχθηκε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα 1923.

Η έρευνα της ιστορίας της ευρύτερης αυτής περιοχής αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης ελλήνων επιστημόνων ήδη από τις αρχές του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Η ελληνική βιβλιογραφία για τη νεότερη ιστορία της Θράκης είναι πλουσιότατη και προσέφερε πολλά στη γνώση της περιοχής, αναδιφώντας κυρίως τις σημαντικότερες και πλουσιότερες ελληνόγλωσσες πηγές, αλλά και Αρχεία ευρωπαϊκών χωρών, όσο και κείμενα περιηγητών. Οφείλει πάντως να παρατηρήσει κανείς ότι η προσέγγιση των παραπάνω ιστορικών, παρά την πολύ σημαντική προσφορά της, είχε μέχρι σήμερα κατά κύριο λόγο “απολογητικό” χαρακτήρα με σκοπό να “καταδείξει” την ελληνικότητα του χώρου αποδεικνύοντας τα “ιστορικά δίκαια” του Ελληνισμού στην περιοχή, στηριζόμενη κατά περίπτωση στην αριθμητική, πολιτισμική, κοινωνική ή και στην οικονομική του υπεροχή. Η τάση αυτή γεννήθηκε και τροφοδοτήθηκε στη συνέχεια αδιάλειπτα μέχρι τις μέρες μας, από τις αντιπαραθέσεις του Ελληνικού με το Βουλγαρικό ή το Οθωμανικό –και αργότερα το Τουρκικό- Κράτος. Έτσι, έγινε προσπάθεια ταύτισης της ιστορίας του θρακικού χώρου με την ιστορία του θρακικού Ελληνισμού, ενώ θα ήταν λογικό η τελευταία να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με το κατά καιρούς ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της περιοχής, καθώς και σε σχέση με την ιστορία των σύνοικων ομάδων. Όπως στην περίπτωση της Μακεδονίας ή της Ηπείρου, έτσι και εδώ, φαίνεται ότι η ιστορική έρευνα τέθηκε στην υπηρεσία της κρατούσας εθνικιστικής ιδεολογίας και του αλυτρωτισμού που ήταν σύμφυτος με αυτή. Ακριβώς ανάλογες τάσεις και στόχους, όσον αφορά στην ιστορία της Θράκης, φαίνεται να εξυπηρετούν ακόμη και σήμερα, με κάποιες λίγες εξαι-

6. Βλ. ενδεικτικά, S. TRIFONOV, *Antantata v Trakija 1919 – 1920*, Σόφια 1989, σελ. 48 επ.

7. Βλ. ενδεικτικά, Κ. ΓΕΡΑΓΑΣ, *Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920 – 1922*, Αθήνα 1925, σελ. 123 και “Πίναξ των πόλεων και χωρίων της Θράκης εμφανίων τα παλαιά και νέα ονόματα και τον πληθυσμόν αυτών κατά την τελευταίαν απογραφήν” [1920], στο *Θρακικά*, σειρ. Β', 10, σελ. 6 - 48

ρέσεις είναι αλήθεια, η επίσης πλουσιότετη βουλγαρική και η λιγότερο πλούσια –αλλά πάντως σημαντική σε αριθμό τίτλων- τουρκική βιβλιογραφία⁸.

Σε σχέση με τα παραπάνω, ενδιαφέρον –αλλά όχι έκπληξη- παρουσιάζει και το γεγονός ότι κατά κανόνα, η μία “εθνική” ιστοριογραφία αγνοεί –ή στην καλύτερη περίπτωση χρησιμοποιεί επιλεκτικά- την άλλη και φυσικά τις αντίστοιχες πηγές. Όσον αφορά για παράδειγμα στην ελληνική βιβλιογραφία για τη Θράκη, οι τόσο σημαντικές για τη μέχρι το 1912 ιστορία της Δυτικής Θράκης οθωμανικές πηγές (πλούσιο αρχειακό υλικό, απογραφές πληθυσμού⁹, Επετηρίδες των Βιλαετιών (σαλναμέδες/salname)¹⁰ κ.λ.π.), δεν έχουν παρά ελάχιστα μελετηθεί. Το ίδιο ισχύει, σε μεγαλύτερο ακόμη βαθμό και για τις βουλγαρικές πηγές (Κρατικά Αρχεία, Αρχεία της Εξαρχίας, Αρχεία Κοινοτήτων, εκθέσεις διπλωματών και περιηγητών, απογραφές πληθυσμού), τόσο πριν το 1912, όσο και κατά τις περιόδους 1913 – 1919 και 1941 – 1944¹¹, οπότε υπήρχε βουλγαρική κυριαρχία στην περιοχή, αλλά και για το πολύτιμο αρχειακό υλικό – βρίσκεται κυρίως στη Γαλλία- το οποίο αφορά στην περίοδο της Διασυμμαχικής Διοίκησης της Δυτικής Θράκης (1918 – 1920). Οφείλει πάντως κανείς να παραδεχθεί ότι η πολιτική συγκυρία κατά τις προηγούμενες δεκαετίες αποτελούσε, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, ανασταλτικό παράγοντα για την έρευνα αυτών των πηγών. Άμεση συνέπεια και σε συνδυα-

-
8. Για βιβλιογραφία που αφορά στην ιστορία της Θράκης κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει, βλ. κυρίως Ε. ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗ – Α. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Θράκης. Βιβλιογραφικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1993
 9. Για τις οθωμανικές απογραφές, βλ. Κ. KARPAT, *Ottoman Population 1830 – 1914. Demographic and Social Characteristics*, Madison, University of Wisconsin Press, 1985, IDEM, “Ottoman Population Records and the Census of 1881/2 –1893” στο *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), σελ. 237 – 274 και St. SHAW, “The Ottoman Census System and Population”, *ibidem*, σελ. 325 – 338
 10. Για ένα κατάλογο των σαλναμέδων του Βιλαετιού της Αδριανούπολης, βλ. ενδεικτικά İSLAM TARİH, SANAT VE KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ (IRCICA) (εκδ.), *Osmanlı yillikları (Salnamele ve Newsaller)*, (επιμ. Hasan Duman), Κωνσταντινούπολη 1982, σελ. 229 – 256. Σε έρευνα που λαμβάνει υπόψη της και τα στοιχεία που παρέχουν σαλναμέδες του Βιλαετιού της Αδριανούπολης, στηρίζεται η μελέτη της Ε. BALTA, “La communauté grecque d’ Andrinople (milieu du XIXe siècle – 1922)”, στο IDEM, *peuple et production. Pour une interprétation des sources ottomanes* [= *Analecta Isisiana* XLI], Κωνσταντινούπολη, Editions Isis, 1999, σελ. 209 – 245
 11. Πολλά έγγραφα των Κρατικών Βουλγαρικών Αρχείων που αφορούν στη Νότια Θράκη, έχουν εκδοθεί: βλ., μεταξύ άλλων, V. GEORGIEV – S. TRIFONOV (εκδ.), *Istorijska na Bŭlgarite v dokumenti 1878 – 1944*, τμ. I (1878 – 1912), τμ. II (*Bŭlgarite v Makedonija, Trakija i Dobrudža*), Σόφια 1996

σμό με όσα παραπάνω αναφέρθηκαν, ήταν μία ως επί το πολύ συναισθηματική και όχι αρκούντως ορθολογική προσέγγιση της ιστορίας του χώρου¹². Έτσι όμως αναδείχθηκαν, αντί για άλλα, σημαντικότερα ίσως, ζητήματα, κατά κύριο λόγο “εθνικοί φίλοι” και “εθνικοί εχθροί”, που ποίκιλλαν άλλωστε, για κάθε πλευρά και για κάθε περίοδο, ανάλογα φυσικά με τη συγκυρία.

Ως αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης, σημαντικά ιστορικά ζητήματα είναι ακόμη, νομίζω, αδιερεύνητα· ως παραμεινουμε στο προσφιλέθες θέμα των παραδοσιακών ιστοριογραφιών, δηλαδή στην ανάδειξη του “εθνικού” ζητήματος ως πρωταρχικού: τι πράγματι δηλώνουν –και για ποιους– οι όροι *έθνος*, *γένος*, *φυλή*, *λαός*, *Έλληνας*, *Γραικός*, *Ρωμαίος*, *Βούλγαρος*, *Χριστιανός*, *Ορθόδοξος*, *Πατριαρχικός*, *Εξαρχικός*, *Μουσουλμάνος*, *Τούρκος*, *Πομάκος* ή *Οθωμανός* το 1850, το 1880, το 1920, ακόμη και σήμερα; ποια αντίληψη για το θέμα της ταυτότητας –και συνακόλουθα της ετερότητας– είχαν κατά διάφορες περιόδους οι αστοί των πόλεων, οι ηγετικές προσωπικότητες των ντόπιων Κοινοτήτων, οι αγροτικοί πληθυσμοί διαφόρων περιοχών της Θράκης, οι διανοούμενοι και οι πολιτικοί, οι διπλωμάτες διαφόρων χωρών, ακόμη και οι περιηγητές; οι κατά καιρούς απόψεις των φορέων αυτών απέκλιναν ή συνέκλιναν και κάτω από ποιους όρους; η απάντηση στα παραπάνω ενδεικτικά ερωτήματα, προϋποθέτει διείσδυση σε θέματα που μέχρι στιγμής, ως αυτονομία ή ελάσσηνος σημασίας, φαίνεται ότι δεν χρειάζοταν να αποτελέσουν αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: πρόκειται επί παραδείγματι για τη διαδικασία και τους μηχανισμούς διαμόρφωσης και επικράτησης των διαφόρων εθνικισμών (ελληνικού, βουλγαρικού και τουρκικού) στην περιοχή και συγκεκριμένα για τη μετάβαση από το παραδοσιακά πρωταρχικό στοιχείο συλλογικής ταυτότητας που ήταν το θρήσκευμα, το δόγμα ή ακόμη και η εκκλησιαστική υπαγωγή, σε ένα νέο μόρφωμα, το *έθνος*. Με άλλα λόγια, πώς για παράδειγμα “πειθόταν” κανείς να γίνει από κατά κύριο λόγο “Ρωμαίος” ή “Ορθόδοξος” σε κατά κύριο λόγο “Έλληνα” ή “Βούλγαρο” ή από “Μουσουλμάνος” σε “Τούρκο”; για το θέμα αυτό, ποιος ήταν ο ρόλος και ποια η βαρύτητα των οικονομικών παραμέτρων που μεταβάλλονταν με καταπληκτική ταχύτητα κατά το 19ο αιώνα, αλλά και αργότερα;

12. Ενδεικτικά παρατίθενται στο σημείο αυτό τρεις τίτλοι που αντιπροσωπεύουν τις αντίστοιχες “εθνικές” ιστοριογραφίες για τη Θράκη κατά την περίοδο που μας απασχολεί εδώ: Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι*, Αθήνα 1919 (ανατ. 1997), L. MILETIĆ, *Razorenieto na Trakijските Bălgari prez 1913 godina* [= Η καταστροφή των Θρακιωτών Βουλγάρων κατά το 1913], Σόφια 1918, A. AYDINLI, *Bati Trakya faciâsmm icyüzü* [= Η εσωτερική όψη της τραγωδίας της Δυτικής Θράκης], Κωνσταντινούπολη 1971.

ποια σημασία έχει για το ζήτημα η –συνεχώς εξελισσόμενη– κοινωνική διαστρωμάτωση, η γεωγραφική διασπορά, καθώς και η γλώσσα, η θρησκεία και άλλα πολιτισμικά στοιχεία και πώς αυτά αξιοποιούνταν από –ή εντάσσονταν εις– τα διάφορα εθνικιστικά προγράμματα; ποια η σημασία, του οθωμανικού διοικητικού πλαισίου και γενικότερα της οθωμανικής έννομης τάξης και της ιδεολογίας του Οθωμανισμού; ποιο το βάρος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του περιβάλλοντός του, φορέων του Ελληνισμού στην οικουμενική του διάσταση, των οποίων η οπτική δεν συνέπιπτε κατ’ ανάγκην και ανά πάσα στιγμή με τους σχεδιασμούς του εθνικού κέντρου; ποιος τέλος ο ρόλος της Βουλγαρικής Εξαρχίας, του Ελληνικού και Βουλγαρικού Κράτους, των ντόπιων Κοινοτήτων, αλλά και των ξένων Δυνάμεων;

Όπως και σε άλλες περιοχές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, ο πληθυσμός του ευρύτερου Θρακικού χώρου εμφανιζόταν κατά το 19ο και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, ως μωσαϊκό, οι ψηφίδες του οποίου αποτελούνταν από διάφορες πληθυσμιακές ομάδες, τις οποίες κανείς μπορεί να κατατάξει με διάφορα κριτήρια. Αν πάντως σήμερα το πρωταρχικό κριτήριο διάκρισης των πληθυσμών είναι το εθνικό, δεν φαίνεται αυτό να ήταν αυτονόητο κατά την οθωμανική περίοδο. Ας πάρουμε καταρχήν το παράδειγμα των ορθόδοξων πληθυσμών της Θράκης:

Οι Ορθόδοξοι υπήκοοι των Οθωμανών Σουλτάνων είναι γνωστοί στα οθωμανικά έγγραφα, ήδη από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ως *Rûm*¹³. Ο όρος, που δηλώνει κατά την εποχή αυτή στα βεράτια¹⁴ των μελών του Ανώτατου Ορθόδοξου Κλήρου μόνο θρησκευτική –και σε καμμία περίπτωση εθνική– ταυτότητα, αντιστοιχεί στον ελληνικό όρο *Ρωμαίος*, με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονταν, σε παλιότερες εποχές, φυσικά, οι Βυζαντινοί¹⁵. Ο χαρακτηρισμός από επίσημα οθωμανικά διοικητικά έγγραφα αυτής της εποχής όλων των Ορθόδοξων –και όχι μόνο των ελληνόφωνων– ως Ρωμαίων/*Rûm*, πρέπει να αποδοθεί στη σημαντική επιρροή που ασκούσε στο σουλτανικό περίγυρο ήδη από το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα το ελληνόφωνο Κωνσταντινουπολίτικο περι-

13. Βλ. ενδεικτικά, Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βεράτια για τους Προκαθημένους της Μεγάλης Εκκλησίας (17ος – αρχές 20ού αιώνα)*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1998, σελ. 301 επ.

14. Διοριστήρια έγγραφα, με τα οποία η κεντρική Οθωμανική Διοίκηση εγκαθιστούσε στα καθήκοντά τους τους λειτουργούς του Κράτους

15. Βλ. ενδεικτικά, Μ. ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ, “*Romaios-Romios-Romiosyni: La notion de ‘Romain’ avant et après la chute de Constantinople*”, στο *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, περ. Β’, 28 (1979/1985), σελ. 169 – 198

βάλλον: οι Φαναριώτες κυρίως, αλλά και ο στενότερα συνδεδεμένος με αυτούς Ανώτατος Ορθόδοξος Κλήρος που συνήθιζε να παρεπιδημεί στη Βασιλεύουσα (Γέροντες), επέβαλαν, ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, σε ολόκληρη την Ορθόδοξη Θρησκευτική Κοινότητα και μέσω της οθωμανικής εξουσίας, το όνομα με το οποίο αυτοπροσδιορίζονταν πολιτισμικά (Ρωμαίοι), ως απόγονοι των Βυζαντινών. Έτσι στους Ρωμαίους/Rûm εντάσσονταν από την εποχή αυτή, όλοι οι υπήκοοι του Σουλτάνου που ήταν Ορθόδοξοι (ελληνόφωνοι, βουλγαρόφωνοι, αλβανόφωνοι, βλαχόφωνοι, τουρκόφωνοι, Σέρβοι κλπ), ανεξάρτητα από οποιαδήποτε άλλα διαφοροποιητικά πολιτισμικά στοιχεία, και που τελούσαν συνάμα κάτω από τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη¹⁶. Πράγματι, ο Προκαθήμενος της Μεγάλης Εκκλησίας είχε κατορθώσει ήδη από το 1766/7 να επεκτείνει τη δικαιοδοσία του -και μέσω της Οθωμανικής εξουσίας- σε όλους τους Ορθόδοξους των Βαλκανίων, με την κατάργηση των μέχρι τότε αυτοκέφαλων Αρχιεπισκοπών Αχρίδας (που είχε δικαιοδοσία σε μεγάλο μέρος της Μακεδονίας, καθώς και στη βόρεια και κεντρική Αλβανία) και Ιπεκίου (με δικαιοδοσία στους Ορθόδοξους της Σερβίας και της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης)¹⁷. Το ίδιο είχε συμβεί νωρίτερα (ήδη από το 16ο αιώνα) de facto και με τους Ορθόδοξους που υπάγονταν στο ποίμνιο των Πατριαρχών Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, καθώς και του αυτοκέφαλου Αρχιεπισκόπου Κύπρου¹⁸. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως αναγορεύθηκε έτσι σταδιακά μέσα στο οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο ως ο μόνος ύπατος θρησκευτικοπολιτικός ηγέτης της -μιας και μόνης πλέον- Ορθόδοξης Κοινότητας της Αυτοκρατορίας που ήταν επιπλέον αναγνωρισμένη από το Κράτος, του *Rûm milletî*¹⁹. Κάτω

16. Βλ. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις, ό. π.*, σελ. 303

17. Βλ. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ, *Πατριαρχικών εγγράφων τόμος τρίτος, ήτοι τα εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Ρωσίας, Βλαχίας και Μολδαβίας, Σερβίας, Αχριδών και Πεκίου, 1564 -1863*, Κωνσταντινούπολη 1905, σελ. 895 - 897 και 922 - 924. Για τις δύο Αρχιεπισκοπές, βλ. ειδικότερα, Ι. SNEGAROV, *Istoriija na Ohridskata Arhiepiskopija - Patriaršija od padaneto i pod turcite do nejnoto uništovanje (1394 - 1767 g.)*, Σόφια 1931 και L. HADROVICS, *Le peuple serbe et son Église sous la domination turque*, Παρίσι 1947

18. Βλ. Ρ. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, "From Tâ'ife to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Community", στο D. GONDICAS - Ch. ISSAWI (εκδ.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Πρίνστον, Darwin Press, 1999, σελ. 175

19. Βλ. Β. BRAUDE, "Foundation Myths of the Millet System", στο Β. BRAUDE - Β. LEWIS (εκδ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Νέα Υόρκη - Λονδίνο, 1982, I, σελ. 69 - 88, Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Θεωρήσεις, ό. π.*, σελ. 295 επ. και Σία ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997

από το καθεστώς αυτό, το οποίο συνήδε και με τις οικουμενιστικές θεωρήσεις του Πατριαρχείου και του άμεσου περιβάλλοντός του, το πρωταρχικό στοιχείο συλλογικής ταυτότητας ήταν το θρησκευτικό.

Η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται σημαντικά κάτω από την επίδραση μίας σειράς οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων και ζυμώσεων που οδήγησαν στην εμφάνιση της εθνικιστικής ιδεολογίας και στη συνέχεια στην ανάδειξη εθνικών Κρατών, τα οποία φρόντισαν αμέσως να αποκτήσουν τις δικές τους “εθνικές” Ορθόδοξες Εκκλησίες (Σερβία 1830, Ελλάδα 1833), στερώντας όχι μόνο υπηκόους από το Σουλτάνο, αλλά και ποιμνίο από τον Πατριάρχη. Από την άλλη πλευρά, το Οθωμανικό Κράτος, ανάμεσα στα άλλα στοιχεία που χρησιμοποίησε για να αποφύγει τις διαβρωτικές για το ίδιο προσπάθειες των βαλκανικών εθνικισμών, υιοθέτησε την ιδεολογία του *Οθωμανισμού* (Osmanlilik) που παγιώθηκε με τις λεγόμενες *Μεταρρυθμίσεις* (Tanzimat) και ιδίως με τα διατάγματα Hatt -i Şerif (1839), Hatt -i Hümayun (1856), καθώς και με το Σύνταγμα του 1876²⁰: σύμφωνα με την ιδεολογία αυτή, όλοι οι υπήκοοι του Σουλτάνου, ως ανήκοντες στο “οθωμανικό έθνος”, ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου, ανεξάρτητα από θρησκεία, γλώσσα, καταγωγή κλπ, οργανωμένοι σε θρησκευτικές κοινότητες/*millet* (Rûm milleti (Ορθόδοξοι), Ermeni milleti (Αρμένιοι), Yehudi milleti (Εβραίοι), Katolik milleti (Καθολικοί) κλπ), που τελούσαν υπό την ηγεσία του αντίστοιχου θρησκευτικοπολιτικού Αρχηγού (*milletbasi*) και ο οποίος εθεωρείτο από το Κράτος ως δημόσιος λειτουργός. Ένας από αυτούς ήταν και ο Ορθόδοξος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Η οθωμανική έννομη τάξη εξακολουθούσε να αγνοεί το εθνικό κριτήριο, πράγμα που για ευνόητους λόγους εξυπηρετούσε και το Πατριαρχείο: με τον τρόπο αυτό, ο Πατριάρχης αναγνωριζόταν ως επικεφαλής όχι μόνο των ελληνόφωνων, αλλά και όλων των άλλων Ορθόδοξων της Αυτοκρατορίας.

Η εμφάνιση και η διάδοση του βουλγαρικού εθνικισμού στη σημερινή βόρεια Βουλγαρία, αλλά και στον ευρύτερο Θρακικό και μακεδονικό χώρο, οδήγησε στη με σουλτανικό *φερμάνι*²¹ ίδρυση στα 1870 μίας ακόμη ανεξάρτητης από το Πατριαρχείο ορθόδοξης εκκλησιαστικής οντότητας, της Βουλγα-

20. Βλ. ενδεικτικά, R. DAVISON, *Reform in the Ottoman Empire, 1856 - 1876*, Πρίνστον, 1963

21. Δηλ. σουλτανικό διάταγμα

ρικής Εξαρχίας²². Αναγνωρίστηκε έτσι από το Οθωμανικό Κράτος ένα νέο millet, το *Bulgar millet*, το οποίο τελούσε υπό τη δικαιοδοσία του Βουλγάρου Εξάρχου. Η νέα εκκλησιαστική οντότητα, έχοντας συγκεκριμένη γεωγραφική έκταση, απέσπασε εδάφη της δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, περιλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής βόρειας Βουλγαρίας, αλλά και της Βόρειας Θράκης (με εξαίρεση την παραλιακή ζώνη, καθώς και την πόλη της Φιλιππούπολης με μερικούς γειτονικούς της οικισμούς και τέσσερις μονές). Επιπροσθέτως, το άρθρο 10 του φερμανιού προέβλεπε ότι θα μπορούσαν να ενταχθούν στην Εξαρχία και περιοχές που εξακολουθούσαν μετά το 1870 να ανήκουν στο Πατριαρχείο, αν τα 2/3 των ορθόδοξων κατοίκων τους δήλωναν τη βούλησή τους για κάτι τέτοιο²³. Οι πρώην *Rûm* (Ορθόδοξοι) χωρίστηκαν κατά συνέπεια σε *Bulgar* και *Rûm*. Σύμφωνα πάντα με την οθωμανική έννομη τάξη, οι δύο αυτές πληθυσμιακές ομάδες δεν ήταν –και δεν μπορούσε να ήταν– εθνικές, αλλά θρησκευτικές, και διακρίνονταν, όχι με βάση την εθνική συνείδηση των μελών τους, αλλά με βάση την εκκλησιαστική τους υπαγωγή. Έτσι, κατά τις Οθωμανικές Αρχές, *Bulgar* δεν ήταν ο Βούλγαρος, αλλά ο Εξαρχικός, ενώ, αντίστοιχα, υπό τον όρο *Rûm* δεν νοούνταν σε καμμία περίπτωση ο Έλληνας, ούτε όμως πλέον ο Ορθόδοξος γενικά, αλλά μόνον ο Πατριαρχικός. Με αυτή τη σημασία, της Θρησκευτικής Κοινότητας δηλαδή, πρέπει να αναγνωσθούν οι όροι *Rûm* και *Bulgar* στις οθωμανικές απογραφές²⁴, αλλά και στις οθωμανικές Επετηρίδες των Βιλαετιών (σαλναμέδες).

Το σημείο αυτό χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, γιατί μετά τη διάδοση και τη σταδιακή επικράτηση της εθνικιστικής ιδεολογίας, χρησιμοποιήθηκαν από τους φορείς τόσο του ελληνικού όσο και του βουλγαρικού εθνικισμού, διαφορετικά κριτήρια προσδιορισμού των συλλογικών ταυτοτήτων των ορθόδοξων πληθυσμών που, όμως, στηρίχθηκαν, για ευνόητους λόγους, στην ήδη υπάρχουσα ορολογία²⁵. Έτσι για παράδειγμα, ο βουλγαρόφωνος Πατριαρχικός ήταν για

22. Βλ. ενδεικτικά, Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Έγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του Βουλγαρικού Ζητήματος*, Κωνσταντινούπολη 1908, Zina MARKOVA, *Bългарската Εκзархия 1870 – 1879*, Σόφια, BAN, 1989, T. BURMOV, *Bългаро – грѣкѣтата цѣркoвѣна распра*, Σόφια 1902, T. MEININGER, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864 – 1872*, Μάντισον 1970

23. *Obraz na visokija carskij ferman, Suret – i ferman – i âlîsan*, Αυτοκρατορικό φερμάνιον, α. χ. [circa 1870], α. τ.

24. Βλ. ενδεικτικά, Κ. KARPAT, *Population*, ό. π., σελ. 248 και 263 επ.

25. Βλ. ενδεικτικά για το ζήτημα αυτό, P. KITROMILIDES, “Imagined Communities’ and the Origins of the National Question in the Balkans”, στο M. BLINKHORN – Th. VEREMIS (εξδ.), *Modern Greece:*

την οθωμανική εξουσία και το Πατριαρχείο “Ρωμαίος/Rûm”, για τους οπαδούς του ελληνικού εθνικισμού, “Έλληνες”, ενώ για τους βούλγαρους εθνικιστές, “Βούλγαρος”. Σε αυτά τα ζεύγη που φαινομενικά ταυτίζονταν, αλλά στην ουσία προέκυπταν από την υιοθέτηση διαφορετικών στη βάση τους κριτηρίων (Πατριαρχικοί/Ρωμαίοι - Εξαρχικοί και Έλληνες - Βούλγαροι), στηρίχθηκε μεταξύ άλλων η έντονη ελληνοβουλγαρική αντιπαράθεση στο μακεδονικό και θρακικό χώρο κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα.

Πράγματι, τους οπαδούς του ελληνικού εθνικισμού εξυπηρετούσε το κριτήριο της εκκλησιαστικής υπαγωγής που ίσχυε στην οθωμανική έννομη τάξη: όλοι όσοι δεν είχαν αναγνωρίσει την Εξαρχία ως εκκλησιαστική τους Αρχή, αλλά παρέμεναν στο ποίμνιο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, θεωρήθηκαν ως “Έλληνες”, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε άλλο κριτήριο (μητρική γλώσσα κλπ.)²⁶. Από τη δική του πλευρά, το Πατριαρχείο συνέπλευσε με τους Έλληνες εθνικιστές, χωρίς όμως να ταυτιστεί απόλυτα μαζί τους: ενδιαφερόταν να κρατήσει υπό την πνευματική του δικαιοδοσία, δηλαδή ενταγμένους στο Rûm milletî, όσο μεγαλύτερους σε αριθμό σλαβόφωνους πληθυσμούς της περιοχής ήταν δυνατόν. Αντίθετα, για τους βούλγαρους εθνικιστές, όλοι οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί της Μακεδονίας και της Θράκης ήταν από εθνική άποψη “Βούλγαροι”²⁷ και έπρεπε, όσοι δεν το είχαν πράξει ήδη, να αποσπαστούν από το Πατριαρχείο για να ενταχθούν στη Βουλγαρική Εξαρχία, ή, κατά την οθωμανική έννομη τάξη, στο Bulgar milletî.

Παρά τα προβλήματα που υπήρχαν, οι σχέσεις ανάμεσα στους βούλγαρους εθνικιστές και την Εξαρχία ήταν ιδιαίτερα στενές. Οι πιέσεις και των δύο εντάθηκαν όταν ο βουλγαρικός εθνικισμός κατόρθωσε και αυτός να στεγασθεί σε ένα έθνος-Κράτος, τη -σύμφωνα με τις αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878)- αυτόνομη Βουλγαρική Ηγεμονία. Η κατάσταση οξύνθηκε ακόμη περισσότερο όταν η οντότητα αυτή -που ανακηρύχθηκε σε Βασίλειο το 1908- προσάρτησε το 1885 την αυτόνομη Οθωμανική Επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας²⁸. Είναι γνωστές οι συγκεκριμένες πτυχές της

Nationalism and Nationality, Αθήνα, ELIAMEP, 1990, σελ. 55 - 56 και Π. ΛΕΚΚΑΣ, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα, Μνήμων, 1992, σελ. 161 επ.

26. Βλ. ενδεικτικά, Στ. ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη*, ό. π., σελ. 168 επ.

27. Βλ. ενδεικτικά, Τ. ΚΑΡΑΙΟΒΟΒ, “Materiali za izučavane Odrinskija vilает”, στο *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina* (Σόφια), 19 (1903), σελ. 1 επ.

28. Για τα γεγονότα αυτά, βλ. ενδεικτικά, Κ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Θράκη, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη*, 1993, σελ. 143 επ.

ελληνοβουλγαρικής αντιπαλότητας στην περιοχή της Μακεδονίας, αλλά και της Θράκης που απέμενε ακόμη κάτω από οθωμανική κυριαρχία, καθώς και οι συνακόλουθες προσπάθειες προσεταιρισμού των βουλγαρόφωνων –κυρίως αγροτικών- πληθυσμών προς το ένα ή το άλλο έθνος: σύσταση και δράση ένοπλων ομάδων, ίδρυση σχολείων και συλλόγων, έντονη δραστηριότητα προξένων και κατασκόπων, Μητροπολιτών και προυχόντων²⁹. Στόχος για την κάθε μερίδα ήταν να διατηρήσει ή να προσθέσει στο δυναμικό της όσο μεγαλύτερο αριθμό χωριών τής ήταν δυνατό. Πολλοί οικισμοί μάλιστα συχνά άλλαζαν στρατόπεδο με την πειθώ ή και με άλλα μέσα. Χαρακτηριστικό των μετακινήσεων μερικών βουλγαρόφωνων χωριών από και προς το Πατριαρχείο και της συνακόλουθης ρευστότητας όσον αφορά την εκκλησιαστική υπαγωγή, αλλά και την υπό διαμόρφωση εθνική τους συνείδηση, είναι το απόσπασμα έκθεσης του 1883 που αναφέρεται στο χωριό Τεκέ (σημ. Ταύρη του Νομού Έβρου): «Χωρίον βουλγαρικών [= βουλγαρόφωνο], μόλις προ δωδεκαετίας συνοικισθέν εξ αποίκων του Δουάν Ασσάρ [οθ. Doğan Hisar, σημ. Αισύμη της Επαρχίας Αλεξανδρουπόλεως]. Ήτο πρότερον των φρονημάτων του Δουάν Ασσάρ [δηλ. Εξαρχικό], αλλά προ ενός και ημίσεος περίπου έτους συνετάχθη τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία»³⁰.

Ο σκοπός και των δύο αντιμαχόμενων εθνικισμών ήταν ο ίδιος, αν και προς διαφορετικές κατευθύνσεις: οι ορθόδοξοι αγροτικοί πληθυσμοί έπρεπε να αποβάλουν το επί αιώνες κύριο στοιχείο της συλλογικής τους ταυτότητας και

29. Βλ. ενδεικτικά, Καλλιόπη ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ – ΜΟΥΣΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικά Προξενία στη Θράκη*, I – II, Αθήνα 1976 – 1977, Κυριακή ΜΑΜΩΝΗ, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας 1861 – 1922*, Θεσσαλονίκη 1995, Ελένη ΜΠΕΛΙΑ, “Έκθεση Γονατά. Θράκη, Βιλαέτιον Αδριανουπόλεως, 1907”, στο *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 24 (1981), σελ. 286 επ., Ελένη ΜΠΕΛΙΑ, *Εκπαίδευση και αλυτρωτική πολιτική. Η περίπτωση της Θράκης 1856 – 1912*, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1995, Σ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, *Θράκη*, ό. π., I. ΤΟΔΕΒ, *Balgarsko nacionano dñizenie v Trakija 1800 – 1878*, Σόφια 1995, D. ΡΟΠΝΙΚΟΛΟΒ, *Odrinska Trakija*, Σόφια 1919, V. GEORGIEV – S. TRIFONOV, *Istoriija*, ό. π. (διάσπαρτα κείμενα). Είναι ενδεικτικό ότι σε μερικές εκθέσεις που συντάχθηκαν κατά τα τέλη του 19ου αιώνα από φορείς της ελληνικής εκπαίδευσης στη Θράκη, θεωρείται απαραίτητο να παρατεθεί και κατάλογος των “πλουσιότερων και ισχυρότερων” σε κάθε χωριό, προφανώς αυτών που θα μπορούσαν να επηρεάσουν ή όχι τη μεταστροφή του χωριού ή και της ευρύτερης περιοχής προς την Εξαρχία: βλ. ενδεικτικά Αρχμ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, “Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης και ο φάκελλος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης”, στο *Αρχαίον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού* [= ΑΘΛΓΘ], 18 (1953), σελ. 26 - 27

30. Π. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, “Ο φάκελλος 434 περί Θράκης της Βιβλιοθήκης της Βουλής”, στο ΑΘΛΓΘ, περ. Β', 31 (1965), σελ. 24. Βλ. και Αρχμ. Ν. ΒΑΦΕΙΔΗΣ, “Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης και ο φάκελλος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης”, *ibidem*, 18 (1953), σελ. 100 (αναφέρονται ανάλογα στοιχεία για το τότε βουλγαρόφωνο χωριό Μαρχαμλή, σημ. Πέπλος, Νομού Έβρου

να μεταβληθούν από κατά κύριο λόγο Ρωμαίοι, δηλαδή Ορθόδοξοι Πατριαρχικοί, σε κατά κύριο λόγο Έλληνες ή Βούλγαρους. Η αρχική Θρησκευτική Κοινότητα των Ορθόδοξων, το Rûm milletî, είχε ήδη διασπαστεί στη Μακεδονία και στη Θράκη, σε δύο millet από το 1870. Σκοπός και των δύο αντιμαχόμενων εθνικισμών ήταν να το διασπάσουν σε δύο έθνη.

Τα παραπάνω αποκρυσταλλώνονται ανάγλυφα, όπως άλλωστε και στην περίπτωση της Μακεδονίας³¹, και μέσα από τον πόλεμο των χαρτών και των στατιστικών. Κάθε μία από τις αντιμαχόμενες πλευρές, προσπαθούσε να αποδείξει μέσα από τους χάρτες και τους αριθμούς, όχι μόνο τα “ιστορικά” της δίκαια στην περιοχή, αλλά και την αριθμητική υπεροχή της ομάδας που η ίδια ενέτασσε στο έθνος της. Θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η παρουσίαση, ανάλυση και σύγκριση όλων των διαθέσιμων σχετικών στοιχείων. Ενδεικτικά στο σημείο αυτό θα παρατεθεί σχολιασμός μίας βουλγαρικής και μίας ελληνικής πηγής αυτής της κατηγορίας.

Ο Toma Karajonov, διπλωματικός υπάλληλος στο Βουλγαρικό Προξενείο της Αδριανούπολης, εξέδωσε το 1903 μία ενδιαφέρουσα μελέτη για την οικονομία και τη διοίκηση του Βιλαετιού της Αδριανούπολης, στο τέλος της οποίας παραθέτει και κατάλογο όλων των οικισμών με την κατ’ αυτόν εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού τους³². Δύο στοιχεία θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει κυρίως στον κατάλογο αυτό, ο οποίος στηρίζεται εν πολλοίς και στο σαλναμέ του Βιλαετιού της Αδριανούπολης που εκδόθηκε το 1898³³: Καταρχήν στις περιοχές, όπου το βουλγαρόφωνο στοιχείο υστερεί σημαντικά ή απλώς δεν υφίσταται, όπως για παράδειγμα στον Καζά της Ξάνθης ή σε πολλά σημεία της Ανατολικής Θράκης (ιδίως στα βορειοδυτικά παράλια της Προποντίδας), είτε γίνεται απλή παράθεση των τοπωνυμίων των οικισμών, χωρίς να αναφέρεται –σε αντίθεση με άλλες περιοχές, όπου υπήρχαν και βουλγαρόφωνοι- η εθνολογική υπαγωγή του πληθυσμού³⁴, είτε, όπως στον Καζά της Τυρολόης (Τσορλού), οι ελληνόφωνοι, ως επί το πλείστον, κάτοικοι παρουσιάζονται, όχι ως “Έλληνες Πατριαρχικοί”, όπως σε άλλους Καζάδες, αλλά ως “Ορθόδοξοι”³⁵.

31. Βλ. ενδεικτικά, H. R. WILKINSON, *Maps and Politics. Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Λίβερπουλ 1951

32. Βλ. KARAJOV, *Materiali*, ό. π., σελ. 164 επ.

33. *Salnâme –i Vilâyet –i Edirne, defa 24*, Αδριανούπολη, Edirne Vilâyet Matbaası, 1314 [1898]

34. Βλ. KARAJOV, *Materiali*, ό. π., σελ. 178 – 179 (Καζάς Ξάνθης) και 187 – 188 (Καζάδες Μυριοφύτου και Περιστάσεως (Σάρκιοι))

35. Βλ. *ibidem*, σελ. 191 – 192

Προφανώς υπήρχε η βούληση να μη τονισθεί η ύπαρξη του ελληνόφωνου στοιχείου στις παραπάνω περιοχές. Το δεύτερο άξιο παρατήρησης στοιχείο είναι η προσπάθεια, μέσα από τα υιοθετούμενα κριτήρια εθνολογικής κατάταξης, διάσπασης των Πατριαρχικών και ενίσχυσης του αριθμού αυτών που ο συγγραφέας της μελέτης θεωρεί Βούλγαρους. Συγκεκριμένα, ο πληθυσμός κατατάσσεται ως εξής: “Βούλγαροι Εξαρχικοί” [= Εξαρχικοί], “Βούλγαροι Πατριαρχικοί” [= βουλγαρόφωνοι Πατριαρχικοί], “Βούλγαροι Ουνίτες” [= βουλγαρόφωνοι Ουνίτες], “Βούλγαροι Μουσουλμάνοι” [= Πομάκοι], “Βούλγαροι άγνωστης θρησκευτικής ταυτότητας”. Όλοι οι παραπάνω κατά το συγγραφέα είναι εθνικά “Βούλγαροι”, πρέπει να ανήκουν δηλαδή στο βουλγαρικό έθνος. Ο κατάλογος των ομάδων συνεχίζεται ως εξής: “Έλληνες Πατριαρχικοί” [= ελληνόφωνοι Πατριαρχικοί], “Αλβανοί” [= αλβανόφωνοι Πατριαρχικοί], “Βλάχοι” [= βλαχόφωνοι Πατριαρχικοί], “Γκαγκαούζοι” [= τουρκόφωνοι Πατριαρχικοί], “Σέρβοι” [= σερβόφωνοι Πατριαρχικοί], με την προσθήκη, σε κάποιες περιπτώσεις ότι πρόκειται για “εξελληνισμένους Σέρβους” ή και “εξελληνισμένους Βούλγαρους”³⁶. Είναι προφανής η προσπάθεια να καταγραφούν ως εθνικά Έλληνες μόνον οι ελληνόφωνοι Πατριαρχικοί, οπότε ο αριθμός των -κατά τον Καραϊνον- Ελλήνων εμφανίζεται στην Νότια Θράκη εξαιρετικά μειωμένος. Ο κατάλογος των ομάδων κλείνει με τους “Τούρκους” [= τουρκόφωνοι Μουσουλμάνοι] (σε μερικές περιοχές όπου υπάρχει και αμιγής τουρκόφωνος μουσουλμανικός πληθυσμός, όπως για παράδειγμα στον Καζά Δαρί-Δερέ του Σαντζακιού της Γκιουμουλτζίνας [Κομοτηνής], επίσης δεν δίδονται στοιχεία αριθμητικά³⁷), τους Αρμενίους, τους Εβραίους και τους “Άλλους” (Προτεστάντες, Ρωμαιοκαθολικοί κλπ.).

• Σχεδόν σύγχρονος με την παραπάνω μελέτη είναι ένας χάρτης της [Νότιας] Θράκης που πρέπει να εκδόθηκε το νωρίτερο στα 1906³⁸, και ο οποίος παρουσιάζει τη σύνθεση του ορθόδοξου πληθυσμού (και μόνο) της περιοχής, σύμφωνα με την άποψη των φορέων του ελληνικού εθνικισμού: αναφέρονται οικισμοί “Βούλγαρων” [= Εξαρχικών] και “Ελλήνων” [= Πατριαρχικών], χωρίς καμμία διάκριση γλωσσικής ιδιαιτερότητας ή άλλων πολιτισμικών στοιχείων. Σκοπός

36. Βλ. *ibidem*, σελ. 164

37. Βλ. *ibidem*, σελ. 177

38. ISTITUTO GEOGRAFICO DE AGOSTINI (εκδ.), *Vilayet d' Andrinople, Sandjak indépendant de Tchataldja et partie Européenne du Vilayet de Constantinople (carte des écoles grecques et bulgares et des églises grecques)*, Ρώμη, α.χ. Ο χάρτης πρέπει να εκδόθηκε το νωρίτερο το 1906, γιατί αναφέρει τις Μητροπόλεις Σαράντα Εκκλησιών και Τυρολόης και Σερεντζίου που είχαν ιδρυθεί η πρώτη το 1906 και η δεύτερη το 1902: βλ. ΚΟΝΟΠΤΑΣ, *Θεωρήσεις*, ό.π., σελ. 278 και 281

βέβαια του συντάκτη είναι να καταδείξει την αριθμητική υπεροχή των κατ' αυτόν Ελλήνων, παραθέτοντας επίσης και σχολεία (στα αστικά κέντρα και αριθμό μαθητών), πατριαρχικές μονές και αριθμό εκκλησιών (τα δύο αυτά στοιχεία μόνο ανά πατριαρχικό οικισμό). Έτσι οι Πατριαρχικοί ταυτίζονται με τους "Έλληνες", οι οποίοι εμφανίζονται να υπερτερούν αριθμητικά στις περισσότερες περιοχές της Νότιας Θράκης. Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί ότι ο χάρτης παραλείπει να αναφέρει πολλούς οικισμούς που είναι εξαρχηκοί, ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα του Σαντζακιού των Σαράντα Εκκλησιών (Ανατ. Θράκη)³⁹. Τα στοιχεία του χάρτη συμφωνούν σε πολύ μεγάλο βαθμό με αυτά που παρατίθενται στη μελέτη του Σ. Ψάλλη, η οποία εκδόθηκε το 1919⁴⁰.

Τέλος, κοινός τόπος και των δύο πηγών είναι η μικρή σχετικά σημασία που δίνεται στο μουσουλμανικό στοιχείο. Χαρακτηριστικά ο χάρτης, εστιάζοντας φυσικά στην ελληνοβουλγαρική αντιπαράθεση, δεν εμφανίζει οικισμούς που κατοικούνται αμιγώς από μουσουλμάνους, ενώ σε εκείνους που υπάρχει μικτός πληθυσμός Ορθόδοξων και Μουσουλμάνων, οι τελευταίοι απουσιάζουν παντελώς, ώστε οι παραπάνω οικισμοί να φαίνονται ότι κατοικούνται μόνο από "Έλληνες" ή "Βουλγάρους". Ενδεικτικά, στο έδαφος του Καζά Ξάνθης (που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του σημερινού ομώνυμου Νομού), εμφανίζονται μόνο τρία "ελληνικά" μοναστήρια και επτά οικισμοί (πέντε "Ελλήνων" (Ξάνθη (Ισκετζέ), Άβδηρα (Βολούστρα), Πόρτο-Λάγος, Κιμμέρια (Κογιούνκιϊ), Γενισαία (Γενιτζέ)), ένας μικτός, κατοικούμενος από "Έλληνες" και "Βούλγαρους" (Σταυρούπολη (Γενίκιοϊ)) και, τέλος, ένας "Βουλγάρων" (Καλλιθέα (Γκάμπροβο)), ενώ είναι γνωστό από τους σαλναμέδες ότι υπάρχουν ακόμη τουλάχιστον εκατό οικισμοί (χωριά και τσιφλίκια) που όμως είναι αμιγώς μουσουλμανικοί. Αν εξαιρέσει μάλιστα κανείς την Καλλιθέα, το Πόρτο-Λάγος και τις τρεις μονές, τόσο η πόλη της Ξάνθης, όσο και οι άλλοι πέντε οικισμοί που αναφέρθηκαν παραπάνω, ήταν θρησκευτικά μικτοί, είχαν δηλαδή και μουσουλμανικό και ορθόδοξο πληθυσμό⁴¹.

39. Ενδεικτικά, παραλείπεται το σύνολο των οικισμών του Ναχιέ Κοφτζαζίου (Κοφcaz, σημ. Kocayazi) του Καζά Σαράντα Εκκλησιών (Σαντζάκι Σαράντα Εκκλησιών), όπου αναφέρονται από τον T. Karajonof δώδεκα αμιγείς οικισμοί Εξαρχικών (επί συνόλου δέκα επτά), ενώ οι Πατριαρχικοί απουσιάζουν παντελώς: βλ. KARAJOVOV, *Materiali*, ό. π., σελ. 181

40. Βλ. ΨΑΛΛΗΣ, Θράκη, ό. π., *passim*. Είναι ενδεικτικό ότι ο ΨΑΛΛΗΣ, *ibidem*, σελ. 217, σημειώνει για το Ναχιέ Κοφτζαζίου (βλ. προηγ. σημ.): «ουδείς Έλληνα»

41. Βλ. ενδεικτικά, *Salnâme-i Vilâyet -i Edirne, defa 19*, Αδριανούπολη, Edirne Vilâyet Matbaası, 1310 [1892], σελ. 470, σε συνδυασμό με τα στοιχεία που παρέχει ο F. DE JONG, *Names, Religious Denomination and Ethnicity of Settlements in Western Thrace*, Leiden 1980

Όπως υφίστατο ο “πόλεμος” των χαρτών και των αριθμών, υπήρχε και ο “πόλεμος” των σχολείων, τόσο στη Μακεδονία⁴², όσο και στην Νότια Θράκη. Οι φορείς του καθενός από τους δύο αντιμαχόμενους εθνικισμούς, προσπαθούσαν να χρηματοδοτήσουν την ίδρυση και την αναβάθμιση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, μέσα από τα οποία θα διοχέτευαν την ιδεολογία τους, και παρέθεταν σε διάφορες εκδόσεις, πίνακες με τον αριθμό των σχολείων (συχνά με τις βαθμίδες), καθώς και με τον αριθμό μαθητών και διδασκόντων. Ο αριθμός των μαθητών ειδικά, αποτελεί, για πολλούς από τους παραπάνω συγγραφείς, συντελεστή με βάση τον οποίο υπολογίζεται ο πληθυσμός της κάθε εθνότητας⁴³. Φαίνεται πάντως ότι αρκετά από τα παραπάνω εκπαιδευτήρια ήταν βραχύβια, ενώ, τουλάχιστον όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, υπήρχαν αντιπαραθέσεις μεταξύ Μητροπολιτών, Ελλήνων Προξένων, Συλλόγων που είχαν την έδρα τους τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αυτοκρατορία, καθώς και ντόπιων προυχόντων, για το ποιός θα αποφάσιζε για τα σχολικά προγράμματα, την επιλογή του διδακτικού προσωπικού και τη διαχείριση των σχετικών πόρων⁴⁴. Ενδιαφέρον θα ήταν να αποτυπωθούν οι μηχανισμοί, μέσω των οποίων οι ορθόδοξοι –ιδίως οι βουλγαρόφωνοι- χωρικοί επέλεγαν –όσοι το αποφάσιζαν- να στείλουν τα παιδιά τους στο ελληνικό ή στο βουλγαρικό σχολείο.

Παρά τις παραπάνω προσπάθειες, φαίνεται από πολλές μαρτυρίες ότι η ένταξη, ιδίως μεγάλου μέρους του ορθόδοξου αγροτικού πληθυσμού στα αντιμαχόμενα έθνη δεν ήταν στόχος εύκολα πραγματοποιήσιμος. Η μακραιώνη ιδεολογική επίδραση που είχαν ασκήσει η Ορθόδοξη Εκκλησία και το ελληνόφωνο Κωνσταντινουπολίτικο περιβάλλον του Πατριαρχείου, αλλά και το οθωμανικό σύστημα, ήταν ιδιαίτερα αισθητή, ιδιαίτερα στην αγροτική ύπαιθρο και παρά την ταχύτατη διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας που είχε, όσον αφορά στον ορθόδοξο πληθυσμό, διεισδύσει, πάντως, αποτελεσματικότερα στα αστικά κέντρα από τις αρχές ήδη του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα⁴⁵.

42. Βλ. ενδεικτικά, Σοφία ΒΟΥΡΗ, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870 – 1904*, Αθήνα 1992

43. Βλ. ενδεικτικά, ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη*, ό. π., σελ. 7 - 10

44. Βλ. για παράδειγμα, τα έγγραφα των ετών 1884 και 1885 που εκδόθηκαν από το Θ. ΠΑΠΑΖΩΤΟ, “Το Αρχείο της Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας Κωνσταντινουπόλεως. Οργάνωση της παιδείας στη Θράκη κατά τα τέλη του 19ου αιώνα”, στο *Θρακική Επετηρίδα*, 9 (1992-1994), σελ. 2 - 18

45. Είναι χαρακτηριστικό ως προς το σημείο αυτό, ότι ο KIRIL, *Ekzarhija*, ό. π., σελ. 239, δέχεται ότι οι “Έλληνες” ήσαν κυρίως εγκατεστημένοι στις πόλεις, ενώ ο βουλγαρόφωνος πληθυσμός υπέρτερουσε στην ύπαιθρο, και ότι οι “Βούλγαροι” της Αδριανούπολης είχαν σε μεγάλο βαθμό εξελληνισθεί. Βλ. και παρακάτω, σημ. 57

Χαρακτηριστικά, σε κείμενο του 1819 που εκδόθηκε από εκκλησιαστικό παράγοντα για τη Φιλιπούπολη και την περιοχή της, αναφέρεται ότι «οι εγκάτοικοι ταύτης [της Φιλιπούπολης] εισί πέντε γένη, Τούρκοι [= Μουσουλμάνοι], Χριστιανοί του ανατολικού δόγματος, οίτινες και Ρωμαίοι καλούνται [= Ορθόδοξοι], Αρμένιοι, Παυλικιανοί [= Ρωμαιοκαθολικοί βουλγαρόφωνοι] και Εβραίοι»⁴⁶: χωρίς καμμία αναφορά σε εθνική υπαγωγή, ο πληθυσμός κατατάσσεται με βάση το σύστημα των millet, που αντιστοιχεί στον όρο γένος του κειμένου. Αλλά και προς τα τέλη του 19ου αιώνα, η κατάσταση δεν είχε ιδιαίτερα μεταβληθεί στην αγροτική ύπαιθρο. Για παράδειγμα, το 1879, οδηγήθηκαν σε δικαστήριο στη Φιλιπούπολη από τις ρωσικές αρχές, κάποιοι ύποπτοι ως πρόξενοι ταραχών στην Αδριανούπολη κατά του ντόπιου –πατριαρχικού– Μητροπολίτη Διονύσιου. Όταν ρωτήθηκαν αν είναι Έλληνες ή Βούλγαροι, απάντησαν ότι ήταν Χριστιανοί⁴⁷. Το ίδιο προκύπτει ενδεικτικά και από απόσπασμα εκθέσεων για την περιοχή της Αδριανούπολης, τα οποία καταδεικνύουν ταυτόχρονα και τη δυνατότητα που παρουσιαζόταν να ενταχθούν στο ένα ή το άλλο έθνος αυτοί οι πληθυσμοί μέσω των αντίστοιχων εκπαιδευτηρίων: «Οι κάτοικοι [των γύρω από την πόλη χωριών] προ αιώνων οι δυστυχείς εισι βεβυθισμένοι εις τον βόρβορον της αμαθείας. Εάν ήσαν ανεπτυγμένοι, όλα τα πέριξ βουλγαρικά χωρία, θα ήσαν ήδη ελληνικά»⁴⁸. Και πάλι στα 1882: «Ποία είναι τα τελεσφορότερα μέσα δι' ών τα μεν ελληνικά [= ελληνόφωνα, και φυσικά πατριαρχικά] χωρία δύνανται να αναπτυχθώσι διανοητικώς, εις δε τα βουλγαρικά [= βουλγαρόφωνα και άρα επιρρεπή στην ένταξή τους στην Εξαρχία] να διδάσκηται η ελληνική γλώσσα και να είναι εν χρήσει εις τας εκκλησίας, βαθμηδόν δε να μηδενίζωνται αι ενέργειαι των παμβουλγαριστών και αδιαφιλονικήτως να υπάρχη η ηθική και πνευματική υπεροχή των ομογενών...»⁴⁹. Ανάλογες αναφορές υπάρχουν και για τα αλβανόφωνα ορθόδοξα χωρία της περιοχής, των οποίων επίσης ο πληθυσμός δεν φαίνεται να αισθανόταν ότι ανήκε αυτοδικαίως σε κάποιο έθνος και πιο συγκεκριμένα στο ελληνικό, αλλά χρειαζόταν προσπάθεια εκ μέρους των αρμοδίων προς αυτή την κατεύθυνση⁵⁰.

46. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Εγχειρίδιον περί της επαρχίας Φιλιππουπόλεως ή περιγραφή αυτής...*, Βιέννη 1819, σελ. 27

47. Βλ. KIRIL, *Ekzarhija*, ό. π., σελ. 276

48. Έκθεση δασκάλου του 1880: ΒΑΦΕΙΔΗΣ, *Επαρχία*, ό. π., 20 (1955), σελ. 115

49. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Φάκελλος*, ό. π., σελ. 22

50. Βλ. για παράδειγμα, ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Φάκελλος*, ό. π., σελ. 28

Ακόμη, οικονομικές και κοινωνικές εξαρτήσεις και σχέσεις φαίνεται πως ήταν επίσης καθοριστικές για την ένταξη ενός βουλγαρόφωνου χωριού στην ελληνική ή τη βουλγαρική εθνική ιδέα. Στην υπό Οθωμανική Διοίκηση Νότια Θράκη, οι Έλληνες –με την έννοια βέβαια του εθνοθρησκευτικού συνόλου που είχε μπει σε τροχιά να γίνει εθνικό– φαίνεται πως υπερείχαν σαφώς των Βουλγάρων στον τομέα του εμπορίου⁵¹, διέθεταν περισσότερη μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία, καθώς και πολύ περισσότερους διανοούμενους. Τούτο οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική επικράτηση του Ελληνισμού ήδη από το 18ο αιώνα⁵², στοιχείο που μπορούσε να αξιοποιηθεί από τους έλληνες εθνικιστές, ενώ ο βουλγαρικός εθνικισμός για πολλούς λόγους καθυστέρησε να αναπτυχθεί. Για τους παραπάνω λόγους, οι οπαδοί του ελληνικού εθνικισμού που ήταν παράλληλα και μέλη του Ορθόδοξου millet, είχαν επιπλέον συχνά τη δυνατότητα να αξιοποιούν τις στενές επαφές που από παράδοση διατηρούσαν τα μέλη των ελληνόφωνων ή ελληνιζόντων ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων της Ορθόδοξης Κοινότητας, με τις οθωμανικές Αρχές. Οι παραπάνω παράγοντες μπορούσαν να ασκήσουν ιδιαίτερη επιρροή στον αγροτικό πληθυσμό και στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων, ώστε να παρεμποδίζουν συχνά τις δραστηριότητες των βουλγάρων εθνικιστών και της Εξαρχίας στη Νότια Θράκη⁵³. Αυτό ήταν ιδιαίτερα αισθητό μέχρι το 1878, οπότε η –σύντομη πάντως– ρωσική κατοχή φαίνεται να διευκόλυνε την επέκταση των δραστηριοτήτων της Εξαρχίας. Αυτό επιτεύχθηκε, αφενός μεν με τον ορισμό Αρχιερατικού Εξαρχικού Επιτρόπου στην Αδριανούπολη, αφετέρου δε με τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων της Εξαρχίας στην περιοχή⁵⁴. Ποτέ πάντως η Εξαρχία δεν μπόρεσε να πετύχει μετά το 1880, παρά τις προσπάθειές της, την αναγνώριση από το Οθωμανικό Κράτος θεσμοθετημένης θέσης Μητροπολίτη της στη Νότια Θράκη. Τελικά, αναγνωρίστηκε επίσημα η ύπαρξη μόνο του Εξαρχικού Επιτρόπου που, έχοντας ως έδρα την Αδριανούπολη, ήταν υπεύθυνος για όλα τα εξαρχικά χωριά της ευρύτερης περιοχής⁵⁵. Το πόσο οι οικονομικές και κοινωνικές εξαρτήσεις

51. Βλ. ενδεικτικά, Κ. ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΣ, “Εξωτερικόν εμπόριον Αδριανουπόλως”, στο *Οικονομική Επιθεώρησης* (Αθήνα), 3/28 (Ιούν 1875), σελ. 149

52. Βλ. Τ. ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ, “Ο κατακτητής Ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος”, στο Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (1Ε'- 1Θ' αιώνας)*, Αθήνα 1978, σελ. 317 και 318

53. KIRIL, *Ekzarhija*, ό. π., σελ. 239

54. KIRIL, *Ekzarhija*, ό. π., σελ. 238, 240 - 241

55. KIRIL, *Ekzarhija*, ό. π., σελ. 240 - 245

ήταν καθοριστικές για το αν ένα βουλγαρόφωνο χωριό θα εντασσόταν στην Εξαρχία ή όχι, φαίνεται και από το παρατιθέμενο απόσπασμα έκθεσης του 1883 που αφορά στην περιοχή του Δεδέαγατς (σημ. Αλεξανδρούπολης): «...Ως υπάλληλοι και ως βιομήχανοι και ως εργαστηριάρχαι και ως δημοδιδάσκαλοι των πολλών πέριξ χωρίων, θα αποδείξωσιν ότι η κωμόπολις Δεδέαγατζ είναι όλως ελληνική και κέντρον τού τε εμπορίου και των ιδεών πάντων των πέριξ χωρίων»⁵⁶, τα οποία ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία βουλγαρόφωνα και είχαν μεταπηδήσει στην Εξαρχία κατά ή λίγο μετά το 1878⁵⁷. Ακόμη και το 1907, ο Στυλιανός Γονατάς σε έκθεσή του προς την Ελληνική Κυβέρνηση, αναφερόμενος στο Κιγίκι (σημ. Kiyik), προάστειο της Αδριανούπολης, αναφέρει: «Έχει περί τους χιλίους βουλγάρους [= βουλγαρόφωνους]. Είναι όμως εξ αυτών οι περισσότεροι εργάται και άποροι, ενώ οι ημέτεροι [δηλ. οι ενταγμένοι στην ελληνική εθνική ιδέα] κατέχουν τα μαγαζεία και τα κέντρα. Δεν υπήρχε δε φανατισμός [δηλ. δεν είχε διαδοθεί η βουλγαρική εθνική ιδέα σε αυτούς] μεταξύ των και ως εκ τούτου οι περισσότεροι ήσαν ελληνόφωνοι και αι γυναίκες των επροτίμων να πηγαίνουν εις την ελληνικήν εκκλησίαν και να θάπτουν τους νεκρούς των εις το ελληνικόν νεκροταφείον... Εκτός της Αδριανουπόλεως, οι Βούλγαροι ήσαν και ολίγοι και σχεδόν ανήκαν εις τας κατωτέρας κοινωνικάς τάξεις»⁵⁸.

Παρά τις προσπάθειες των φορέων και των δύο εθνικισμών στην υπό Οθωμανική Διοίκηση Θράκη, ακόμη και κατά τις παραμονές του Νεοτουρκικού Κινήματος (1908) και των Βαλκανικών Πολέμων (1912 – 1913), ιδιαίτερα πολλοί ορθόδοξοι κάτοικοι των χωριών θεωρούσαν ότι ανήκαν όχι σε ένα έθνος, αλλά στην Ορθόδοξη Κοινότητα. Αυτό τουλάχιστον ισχυρίζεται ο Στυλιανός Γονατάς. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι οι κάτοικοι της υπαίθρου βρίσκονταν «εις αθλίαν κατάστασιν εθνικής ουδετερότητας, μέχρι μάλιστα του σημείου ώστε αρκετόν μέρος τούτων να αρχήται εις την θρησκευτικήν και μόνον διάκρισιν μεταξύ Χριστιανών και Μωαμεθανών ή Εβραίων και να αδιαφορή ή να αγνοή την εθνικήν διάκρισιν μεταξύ Ελλήνων ή Βουλγάρων ή Ρώσων». Η έλλειψη εθνικής συνείδησης μεγάλου μέρους του θρακικού αγροτικού πληθυσμού οφειλόταν, κατά το συντάκτη της έκθεσης, και στα μέλη του

56. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Φάκελλος*, ό. π., σελ. 22

57. Βλ. Μ. ΜΕΛΙΡΡΥΤΟΣ, *Περιγραφή ιστορική και γεωγραφική υπ' εκκλησιαστικήν έποψιν της θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας...*, Κωνσταντινούπολη 1871 και KARAJOVOF, *Materiali*, ό. π., σελ. 184

58. Στ. ΓΟΝΑΤΑΣ, “Αναμνήσεις εκ της Θράκης και η τύχη της επί των ημερών μας...”, στο *Θρακικά*, 25 (1956), σελ. 188 και 189

Πατριαρχικού Ανώτατου Ορθόδοξου Κλήρου. Οι περισσότεροι Μητροπολίτες δεν είχαν φροντίσει, κατά το Γονατά, να εμπνεύσουν εθνικό φρόνημα στο ποιμνίο τους, αν και είχαν μεγάλη επιρροή: «Εξασκεί δε ο Μητροπολίτης σημαντική επιρροήν επί του ποιμνίου του και δύναται εάν θέλη... να φρονηματίση εθνικώς αυτό. Δυστυχώς όμως όχι ολίγοι εξ αυτών εν Θράκη αρκούνται εις την τυπικήν εκπλήρωσιν των θρησκευτικών των καθηκόντων, αποφεύγοντες να αναλάβωσιν οιανδήποτε ευθύνην, ήν θα συνεπήγετο η εθνική εργασία των...». Αντίθετα, πρυτάνευε στους περισσότερους Μητροπολίτες, «πνεύμα στενώς θρησκευτικόν, πνεύμα ιδίως κοσμοπολιτικόν, εθνικής αδιαφορίας»⁵⁹. Άρα, πλήρης ταύτιση του Πατριαρχείου και μέρους τουλάχιστον του Κλήρου του με την ελληνική εθνική ιδέα δεν ήταν αυτονόητη ούτε δεδομένη και αποτελούσε ζητούμενο, ακόμη και πέντε χρόνια πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Το “κοσμοπολιτικόν πνεύμα” του Γονατά, το οποίο ήταν αντίθετο με το “εθνικόν φρόνημα”, δεν ήταν άλλο από την εμμονή της Μεγάλης Εκκλησίας και του περιβάλλοντός της στην οικουμενικότητα του Πατριαρχείου και στην ιδεολογία του Οθωμανισμού, με άλλα λόγια στην πεποίθηση ότι όλοι οι ορθόδοξοι λαοί που αναγνώριζαν τον Πατριάρχη ως πνευματική κεφαλή τους, ανήκαν στην από το Οθωμανικό Κράτος αναγνωρισμένη Ορθόδοξη (Πατριαρχική από το 1870) Κοινότητα, το *Rûm milletî*, ή στο, κατά τις εκκλησιαστικές πηγές της εποχής, *Ρωμαϊκόν έθνος*⁶⁰.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν σε καμμία περίπτωση ότι το Πατριαρχείο δεν ήταν, από αιώνες άλλωστε, φορέας του Ελληνισμού με την πολιτιστική όμως –και όχι εθνική– έννοια του όρου. Θα ήταν όμως ασύμβατο προς την οικουμενική αποστολή της Μεγάλης Εκκλησίας, ακόμη και στις δυσκολότερες φάσεις της αντιπαράθεσής της με την Εξαρχία και τους βούλγαρους εθνικιστές, να ταυτιστεί με ένα έθνος και να αυτοχαρακτηρισθεί ως “ελληνική”. Παρά ταύτα, πολλοί Έλληνες ερευνητές, ακόμη και κατά τα τελευταία χρόνια, απέδωσαν τον όρο *Rûm* των οθωμανικών κειμένων ως “Έλληνας” και χαρακτήρισαν μάλιστα και το Πατριαρχείο “ελληνικό”. Αντίστοιχα, και η βουλγαρική ιστοριογραφία, θεώρησε, στις περισσότερες περιπτώσεις, ότι η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας ήταν απλώς και μόνο μία νίκη του βουλγαρικού κατά του ελληνικού εθνικισμού και θεώρησε το Πατριαρχείο ως περι-

59. ΜΠΕΛΙΑ, Έκθεση, ό. π., σελ. 290 και 292 - 293

60. ΓΕΔΕΩΝ, Έγγραφα, ό. π., σελ. 40

που φορέα ή όργανο του τελευταίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ήδη από το 19ο αιώνα, είναι οι διαφορετικοί όροι με τους οποίους αποδίδεται στο κείμενο του φερμανιού του 1870 η έκφραση του πρωτότυπου οθωμανικού κειμένου *İstanbul Rûm Patrikhanesi* [Ορθόδοξο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως]: ενώ στην ελληνική μετάφραση γίνεται αναφορά στο *Πατριαρχείον των Ρωμαίων*, το βουλγαρικό κείμενο κάνει λόγο για “Ελληνικό Πατριαρχείο” (*Grădkata Patriarşija*)⁶¹.

Εάν η διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας δεν ήταν καθολική όσον αφορά τους Ορθόδοξους, ο εθνικισμός προχώρησε με ακόμη βραδύτερους ρυθμούς στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Θράκης. Για παράδειγμα, το κίνημα (1878 – 1885) στο οποίο περισσότερο ή λιγότερο μαζικά προσχώρησαν μουσουλμανικοί πληθυσμοί της ορεινής περιοχής της Ροδόπης στα τέλη του 19ου αιώνα, χαρακτηρίζεται από μεγάλο μέρος της τουρκικής βιβλιογραφίας ως “τουρκικό”⁶², ενώ, σε μία περίοδο, κατά την οποία ο τουρκικός εθνικισμός απλώς έπαιρνε πρωτογενείς μορφές σε στενό κύκλο διανοουμένων, φαίνεται πως είχε απλά ως στόχο τη διεκδίκηση της παραμονής των Μουσουλμάνων αυτών στα πλαίσια του πολυεθνικού Οθωμανικού Κράτους, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Σουλτάνος – Χαλίφης, και της αποφυγής ένταξής τους στη Βουλγαρική Ηγεμονία, πράγμα που τελικά πέτυχαν με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (Τοπχανέ) στα 1886⁶³. Πρόσφατα εκδεδομένα έγγραφα των Βουλγαρικών Αρχείων καταδεικνύουν τη συντονισμένη προσπάθεια των Βουλγαρικών Αρχών να εκχριστιανίσουν με τη βία κατά τη περίοδο 1912 - 1913 τους Πομάκους⁶⁴ που θεωρούνταν, από τους Βούλγαρους εθνικιστές ως “Βούλγαροι” (οι βουλγαρικές πηγές, αλλά και η βουλγαρική βιβλιογραφία συχνά τους χαρακτηρίζουν ως “Βουλγαρομουσουλμάνους”⁶⁵), επειδή είναι σλαβόφωνοι. Ακόμη και η βραχύβια “Δημοκρατία της Γκιουμουλτζίνας” (1913), ήταν περισσότερο μία αντίδραση στη, σύμφωνα με τους όρους της

61. *Obraz*, ό. π.

62. Βλ. ενδεικτικά, Α. DEDE, *Balkanlar' da Türk istiklâl hareketleri*, Κωνσταντινούπολη 1978, σελ. 15 - 30

63. Βλ. πρόχειρα, Ρ. KOLEDAROV – Ν ΜΙČEV, *Promenite v imenata i statuta na selištata v Bălgarija (1878 – 1972 g.)*, Σόφια 1973, σελ. 6

64. Βλ. V. GEORGIEV – S. TRIFONOV, *Pokrăstvaneto na Bălgarite Mohamedani 1912 – 1913. Dokumenti*, Σόφια 1995

65. Βλ. ενδεικτικά, KIRIL [Patriarh Bălgarski], *Bălgaromohamedanski selišta v Južni Rodopi (Ksantijsko i Gjumjurđžinsko). Toponimno, etnografsko i istoričesko izsledvane*, Σόφια 1960, S. RAJCEVSKI, *Bălgarite Mohamedani*, Σόφια 1998 και την εκεί παρατιθέμενη βιβλιογραφία

Συνθήκης του Βουκουρεστίου, ενσωμάτωση του μεγαλύτερου μέρους της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία, υποκινούμενη σε μεγάλο βαθμό ή εξ ολοκλήρου από την Οθωμανική Κυβέρνηση, παρά εκδήλωση ενός τουρκικού εθνικισμού στην περιοχή, και για αυτό το λόγο, μεταξύ άλλων, έλαβε και την υποστήριξη και των ντόπιων Ελλήνων⁶⁶. Παρά ταύτα, στην τουρκική βιβλιογραφία, συχνά η οντότητα αυτή χαρακτηρίζεται ως η “Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία” ή ως “το Τουρκικό Κράτος της Δυτικής Θράκης”⁶⁷. Ο ίδιος χαρακτηρισμός (“Τουρκικό Κράτος της Δυτικής Θράκης”) αποδίδεται από σημαντική μερίδα της τουρκικής βιβλιογραφίας και σε κάποια κίνηση Μουσουλμάνων για ίδρυση αυτόνομης Διοίκησης το 1919 με έδρα το χωριό Οργάνη (πρ. Χεμιτλί) του σημερινού Νομού Ροδόπης⁶⁸.

Η χαριστική βολή στις με μακροχρόνια παράδοση υπερεθνικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις, τόσο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όσο και της Οθωμανικής Διοίκησης, δόθηκε με τους Βαλκανικούς Πολέμους καταρχήν, με τη διάδοση και επικράτηση και του τουρκικού εθνικισμού (Νεότουρκοι, Κεμαλικό κίνημα), αλλά κυρίως με τις διμερείς συμβάσεις ανταλλαγής των πληθυσμών, από τις οποίες άλλες σχεδιάστηκαν απλώς (μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1914)), ενώ άλλες πραγματοποιήθηκαν (μεταξύ Βουλγαρίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1913), μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας (1919) και μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1923)). Ενδιαφέρον είναι, όσον αφορά στην τελευταία (Σύμβαση της Λωζάννης του Ιανουαρίου 1923), ότι αν και συμφωνήθηκε εν ονόματι της εθνικιστικής ιδεολογίας, χρησιμοποιήθηκε κατά την εφαρμογή της ως κριτήριο προσδιορισμού των ανταλλάξιμων πληθυσμών, όχι το εθνικό (Ελληνες – Τούρκοι), αλλά, όπως φαίνεται το μόνο ακόμα και τότε εφαρμόσιμο, αυτό της εκκλησιαστικής/θρησκευτικής υπαγωγής (Ορθόδοξοι (δηλαδή Πατριαρχικοί)– Μουσουλμάνοι). Στο κείμενο της Σύμβασης (άρθρ. 1) αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Από της 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων ελληνικού ορθοδόξου θρησκευματος των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών,

66. Βλ. ενδεικτικά, Κ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, “Η Θράκη κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και κατά την πρώτη Παγκόσμια Αναμέτρηση (1912-1918)”, στο ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ – ΘΡΑΚΗΣ (εκδ.), *Θράκη*, 1994, σελ. 238, L. MILETIĆ, *Istorijata na “Gjumurdžinskata Avtonomija”*, Σόφια 1914, σελ. 21 επ. και IDEM, *Razoreniето*, ό. π., σελ. 201 επ.

67. Βλ. ενδεικτικά, C. KUTAY, *1913 te Garbi Trakya’da ilk Türk Cumhuriyeti*, Κωνσταντινούπολη 1962

68. Βλ. Κ. S. BATIBEY, *Bati Trakya Türk Devleti (1919 – 1920)*, Κωνσταντινούπολη 1979, ιδίως σελ. 130-131

και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών»⁶⁹. Όπως και αν έχει το πράγμα, στο πλαίσιο των παραπάνω συμφωνιών, οι ορθόδοξοι πληθυσμοί, καθώς και μέρος των Μουσουλμάνων της Θράκης (όσον αφορά στους τελευταίους, κατοίκων κυρίως των περιοχών που περιήλθαν στη Βουλγαρία) που δεν θεωρούνταν μέλη του έθνους που κυριαρχούσε στο κάθε εθνικό Κράτος, μετακινήθηκαν, με κάποιες εξαιρέσεις, είτε “προαιρετικά” είτε υποχρεωτικά, στο Κράτος που έπρεπε -σύμφωνα με την εθνικιστική ιδεολογία- να ανήκουν. Η ένταξή τους σε εθνικά σύνολα ήταν πλέον δεδομένη και προδιαγεγραμμένη.

Εφόσον το έθνος ως σύνολο ανθρώπων έχει ιστορικότητα και δημιουργείται κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες⁷⁰, οι όροι και οι μηχανισμοί της διάδοσης και της επικράτησης των εθνικισμών στην πολυεθνική Οθωμανική Θράκη του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, δεν είναι κάτι το αυτονόητο. Αντίθετα, είναι στοιχεία που χρήζουν ανάλυσης από την ιστορική επιστήμη. Εφόσον, τέλος, γίνεται αποδεκτό ότι η ιστορική έρευνα σκοπό έχει να περιγράψει μηχανισμούς και διαδικασίες, το “εθνικό” ζήτημα και στο θρακικό χώρο και αλλού, δεν αποτελεί τον πυρήνα ή το κύριο ιστορικό πρόβλημα, αλλά μπορεί να αναλυθεί με τη σειρά του μόνο αφού προηγουμένως μελετηθεί επιστημονικά –δηλαδή ορθολογικά– μία σειρά παραμέτρων που εξελίσσονται δυναμικά κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα: πρόκειται ενδεικτικά για το οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο (άρα και την οργάνωση των millet), την κοινωνική οργάνωση και διαστρωμάτωση (πχ σχέσεις πόλης – υπαίθρου), τις δημογραφικές εξελίξεις και τις μετακινήσεις των πληθυσμών, τις οικονομικές παραμέτρους (πχ διείδυση του ξένου κεφαλαίου και ντόπιες αντιδράσεις), τις μεθόδους και τους μηχανισμούς προσεταιρισμού οπαδών (που συνδέονται με την κοινωνική διαστρωμάτωση και με οικονομικούς παράγοντες) κλπ. Απαραίτητη προϋπόθεση για τέτοιου είδους μελέτη αποτελεί η ισοβαρής και μεθοδική ανάλυση των δεδομένων που παρέχουν όλες οι πηγές, μέρος των οποίων ήδη παρατέθηκε και, βεβαίως, τα αποτελέσματα μίας συνολικής προσπάθειας θα είναι γονιμότερα, εάν υπάρξει συνεργασία ερευνητικών και πανεπιστημιακών φορέων που δραστηριοποιούνται κατά κύριο λόγο τόσο στις χώρες, στις επικράτειες των οποίων υπάγεται ο ευρύτερος θρακικός χώρος, όσο και σε άλλες.

69. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ, ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ, ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΣΥΜΒΑΣΕΩΝ (εκδ.), *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα 1992, σελ. 95

70. Βλ. ενδεικτικά, Π. ΛΕΚΚΑΣ, *Ιδεολογία*, ό. π., σελ. 64 επ.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
(1880-1912)⁷¹

Τα σύμβολα Τ [= Τουρκία], Β [= Βουλγαρία] και Ε [= Ελλάδα], αναφέρονται στις χώρες, στις επικράτειες των οποίων βρίσκονται σήμερα οι αντίστοιχες οθωμανικές διοικητικές περιφέρειες ή τμήματά τους. Εκτός των σημείων που προσδιορίζεται διαφορετικά, με το οθωμανικό και το σημερινό τοπωνύμιο εννοείται η έδρα του Βιλαετιού, του Σαντζακιού ή του Καζά

Α. Βιλαέτι Κωνσταντινουπόλεως (Ευρ. Τμήμα) Τ

- Μείζων περιφέρεια Κωνσταντινουπόλεως (οθ. Der –i Seadet, σημ. İstanbul) Τ
- Καζάς Κιουτσούκ (Μικρού) Τσεκμετζέ (οθ. Çekmece –i sagir και σημ. Küçük Çekmece) Τ

Β. Ανεξάρτητο Σαντζάκι Τσατάλτζας (Μετρών) Τ

- Καζάς Τσατάλτζας (Μετρών, οθ. και σημ. Catalca) Τ
- Καζάς Σηλυβρίας (οθ. και σημ. Silivri) Τ
- Καζάς Μπουγιούκ (Μεγάλου) Τσεκμετζέ (οθ. Çekmece –i kebir και σημ. Büyük Çekmece) Τ

Γ. Βιλαέτι Αδριανουπόλεως Τ,Β,Ε

1. Σαντζάκι Αδριανουπόλεως (οθ. και σημ. Edirne) Τ, Β, Ε
- Καζάς Αδριανουπόλεως Τ, Β, Ε
 - Καζάς Μουσταφά Πασά (οθ. (Cisr –i) Mustafa Paşa, σημ. Svilengrad) Β, Ε
 - Καζάς Ορτάκιοϊ (οθ. Ortaköy, σημ. Ivajlovgrad) Β, Ε
 - Καζάς Χάφσας (σημ. Havsa) Τ

71. Σύμφωνα- για το Βιλαέτι της Αδριανούπολης- με το σαλναμέ του Βιλαετιού της Αδριανούπολης του έτους 1892: βλ. *Sâlnâme –i Vilâyet –i Edirne, defa 19*, Αδριανούπολη 1309 [1892], σελ. 164 επ. Για το τμήμα του Βιλαετιού της Κωνσταντινούπολης που ανήκε στη Θράκη, καθώς και για το ανεξάρτητο (μη υπαγόμενο σε Βιλαέτι, αλλά στην Κεντρική Διοίκηση) Σαντζάκι της Τσατάλτζας, βλ. πρόχειρα ΨΑΛΤΗΣ, *Θράκη*, ό. π., ιδίως σελ. 11, 75, 83, 87 και 91

- Καζάς Κιρτζαλή (οθ. Kircaali, σημ. Kârdžali) B
 - Καζάς Διδυμοτείχου (οθ. Dimetoka) E
 - Καζάς Ουζούν Κιοπρού (Μακράς Γεφύρας, οθ. Cisir –i Ergene, σημ. Uzun Köprü) T
2. Σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας (οθ. Gümölcine, σημ. Κομοτηνή) B, E
- Καζάς Γκιουμουλτζίνας B, E
 - Καζάς Ξάνθης (οθ. İskece) E
 - Καζάς Αχή Τσελεμπή (οθ. Ahi Çelebi, έδρα Paşmaklı, σημ. Smoljan) B, E
 - Καζάς Δαρί Δερέ (οθ. Darı Dere, σημ. Zlatograd) B, E
 - Καζάς Εγρί Δερέ (οθ. Eğri Dere, σημ. Ardino) B
 - Καζάς Σουλτάν Γερί (οθ. Sultan Yeri, έδρα Mastanlı, σημ. Krumovgrad) B
3. Σαντζάκι Δεδέαγατς (οθ. Dede Ağas, σημ. Αλεξανδρούπολη) T, E
- Καζάς Δεδέαγατς E
 - Καζάς Σουφλίου (οθ. Sofulu) T, E
 - Καζάς Αίνου (οθ. Enoz, σημ. Enez) T
4. Σαντζάκι Σαράντα Εκκλησιών (οθ. Kırk Kilise, σημ. Kırklareli) T, B
- Καζάς Σαράντα Εκκλησιών T
 - Καζάς Λουλέ Μπουργκάζ (Αρκαδιουπόλεως, οθ. Lüle Bergos, σημ. Lüle Burgaz) T
 - Καζάς Μπαμπά Εσκή (οθ. Baba-i 'atik, σημ. Baba Eski) T
 - Καζάς Αγαθουπόλεως (οθ. Ahtebolu, σημ. Ahtopol) T, B
 - Καζάς Μηδειάς (οθ. Midye, σημ. Κιγικόγ) T
 - Καζάς Τυρνόβου (οθ. Tırnovacık, σημ. Malko Tărnovo) B, T
 - Καζάς Βιζύης (οθ. και σημ. Vize) T
5. Σαντζάκι Ραιδεστού (οθ. Tekfur Dağı, σημ. Tekirdağ) T
- Καζάς Ραιδεστού T
 - Καζάς Τυρολόγης (οθ. και σημ. Çorlu) T
 - Καζάς Χαριουπόλεως (οθ. και σημ. Hayrabolu) T
 - Καζάς Μαλγάρων (οθ. και σημ. Malkara) T

6. Σαντζάκι Καλλιπόλεως (οθ. και σημ. Gelibolu) T
- Καζάς Καλλιπόλεως T
 - Καζάς Μαδύτου (οθ. Maydos, σημ. Eceabad) T
 - Καζάς Μυριοφύτου (οθ. και σημ. Mürefte) T
 - Καζάς Κεσάνης (οθ. και σημ. Keşan) T
 - Καζάς Περιστάσεως (οθ. και σημ. Şarköy) T

**ΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΕΣ (ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΕΣ
ΤΗΣ ΥΠΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΘΡΑΚΗΣ ΓΥΡΩ ΣΤΑ 1907**

(Σύμφωνα με το Συνταγμάτιο της ίδιας χρονιάς⁷²)

Αρχιεπισκοπή	Κωνσταντινούπολεως	έδρα Κωνσταντινούπολη
Μητρόπολη	Ηρακλείας	έδρα Ραιδεστός
Μητρόπολη	Δέρκων	έδρα Θεραπειά
Μητρόπολη	Αδριανουπόλεως	έδρα Αδριανούπολη
Μητρόπολη	Διδυμοτείχου	έδρα Διδυμότειχο
Μητρόπολη	Αίνου	έδρα Δεδέαγατς
Μητρόπολη	Βιζύης και Μηδείας	έδρα Βιζύη
Μητρόπολη	Μαρωνείας ⁷³	έδρα Γκιουμουλτζίνα
Μητρόπολη	Σηλυβρίας	έδρα Σηλυβρία
Μητρόπολη	Σωζουαγαθουπόλεως ⁷⁴	έδρα Σωζόπολη
Μητρόπολη	Ξάνθης ⁷⁵	έδρα Ξάνθη
Μητρόπολη	Γάνου και Χώρας	έδρα Χώρα
Μητρόπολη	Λιτίτζης	έδρα Ορτάκιοι
Μητρόπολη	Καλλιπόλεως	έδρα Καλλίπολη
Μητρόπολη	Σαράντα Μαρτύρων	έδρα Σαρ. Εκκλησιές
Επισκοπή	Μετρών	έδρα Τσατάλτζα
Επισκοπή	Μυριοφύτου και Περιστάσεως	έδρα Μυριόφυτο

72. Σύμφωνα με το Συνταγμάτιο (δηλαδή την τάξη πρωτοκαθεδρίας των Μητροπολιτικών εδρών) του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπως είχε διαμορφωθεί το έτος 1907: "Συνταγμάτιον των Μητροπολιτών του Οικουμενικού Θρόνου", στο *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 27 (1907), σελ. 760

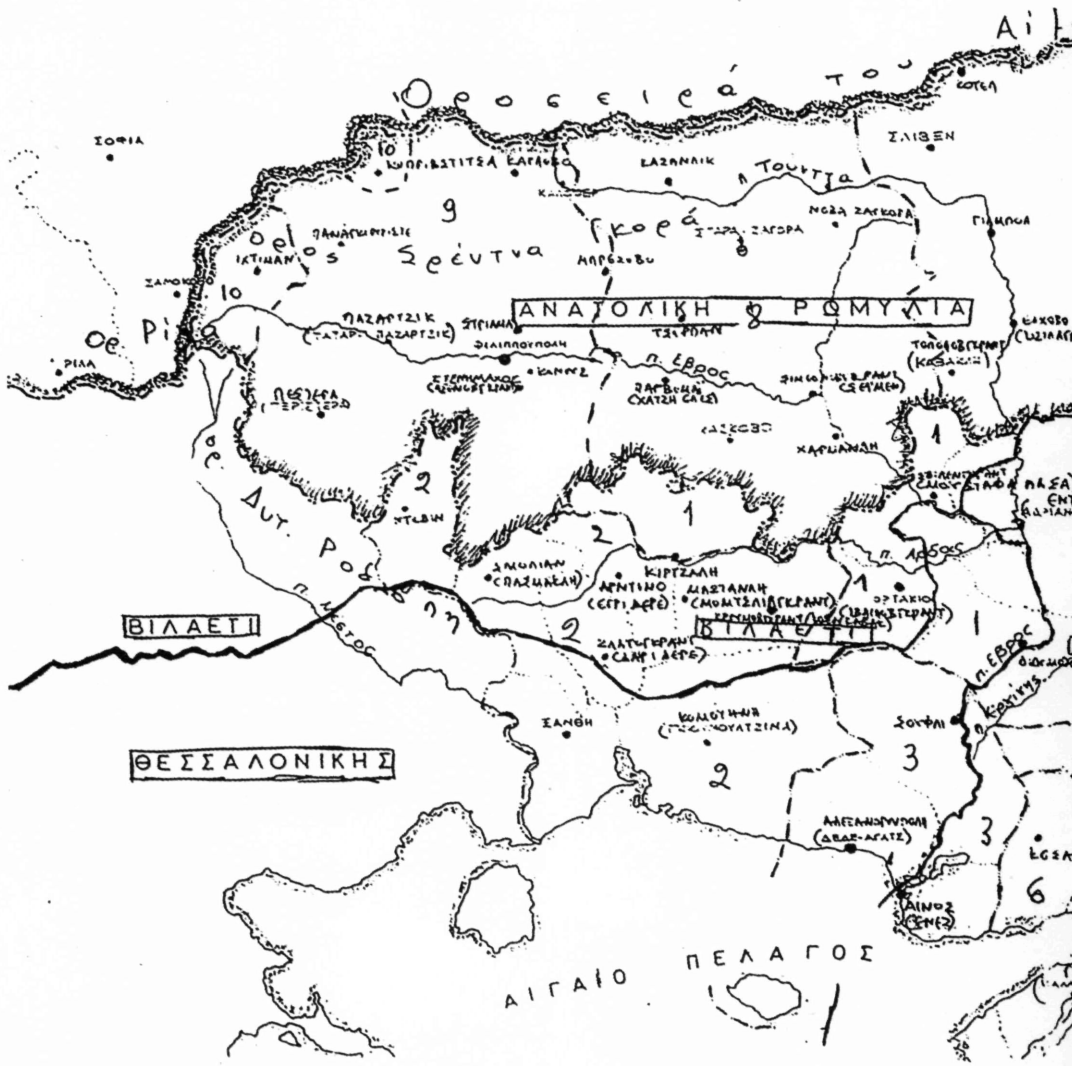
73. Περιελάμβανε και τη Θάσο και τη Σαμοθράκη

74. Εκτεινόταν και στο έδαφος της Ανατολικής Ρωμυλίας

75. Περιελάμβανε και περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας με την Καβάλα

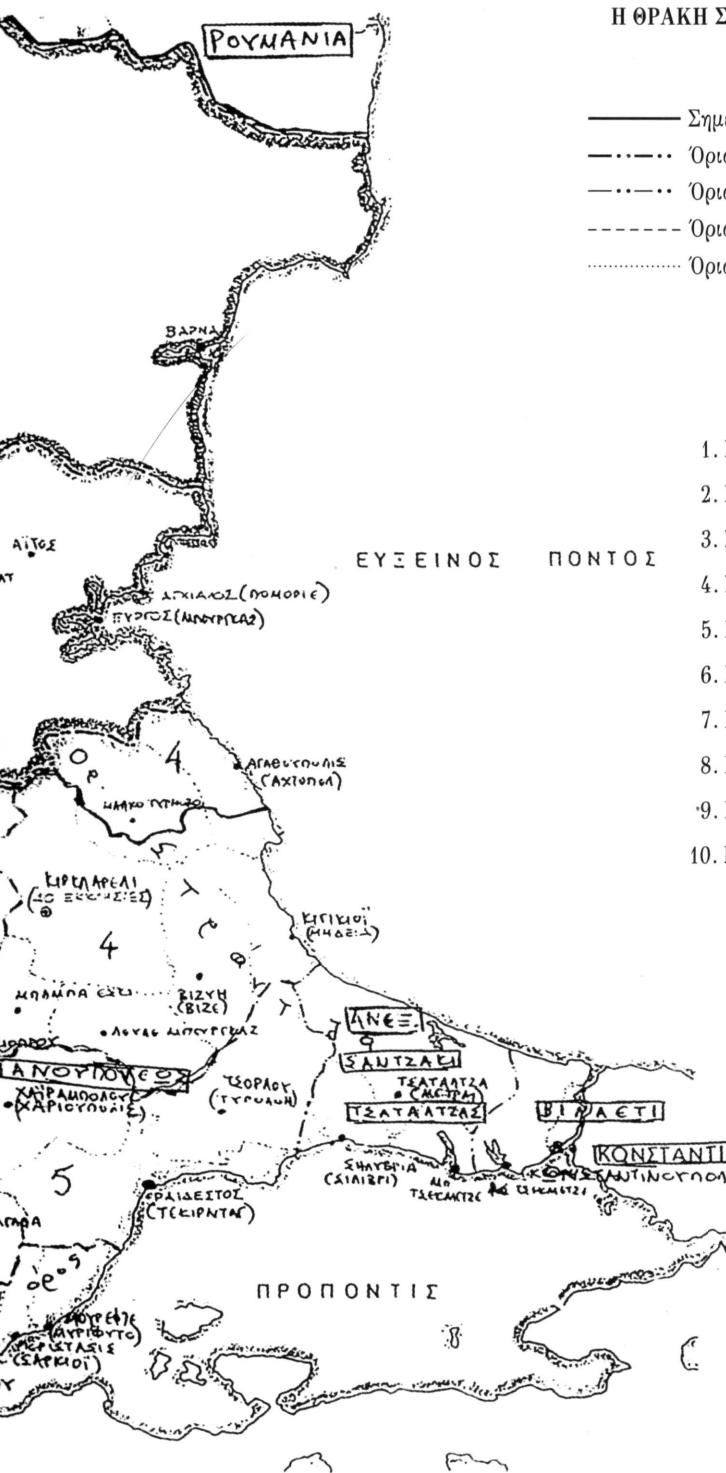
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Η ΘΡΑΚΗ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Σημερινά σύνορα
- · - · - · Όρια Κρατών και Αν. Ρωμυλίας (1908)
- · - · - · Όρια Βλατειών (1908)
- - - - - Όρια Σαντζακιών (1908)
- · · · · Όρια Καζάδων (1908)

1. Σαντζάκι Αδριανουπόλεως
2. Σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας
3. Σαντζάκι Δεδέαγατς
4. Σαντζάκι Σαράντα Εκκλησιών
5. Σαντζάκι Ραιδεστού
6. Σαντζάκι Καλλιπόλεως
7. Νομός Πύργου
8. Νομός Στάρα Ζαγκόρα
9. Νομός Φιλιππουπόλεως
10. Νομός Σόφιας

Το γεράκι και ο σκαντζόχοιρος: Η διοικητική ονοματοθεσία της ελληνικής Θράκης

Μιχάλης Κοκολάκης

Λέκτορας Πανεπιστημίου Αθηνών,
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

Ο τίτλος της ομιλίας μου μπορεί και να διαβαστεί ως απλό λογοπαίγνιο. Πίσω του κρύβεται ένα από τα γνωστότερα Πομακοχώρια της Ξάνθης, πάνω στο δρόμο που ενώνει την πόλη με τα βουλγάρικα σύνορα. Όταν πρωτοεγκαταστάθηκαν οι ελληνικές αρχές στη Θράκη, το 1920, το χωριό ήταν γνωστό σε ντόπιους και σε ξένους με το όνομα Σαχίν. Η λέξη στα τούρκικα σημαίνει “γεράκι”, είναι όμως γνωστή σε όλους μας με μορφή εξελληνισμένη και μεταφορική σημασία: Είναι η λέξη “σαΐνι”, ως έννοια και παρατσούκλι - από τον Υδραίο ναύαρχο Σαχίνη ως τον πλησιέστερο στην παιδεία μας αστυνόμο Σαΐνη. Στην περίπτωσή μας το τοπωνύμιο απαθανατίζει μάλλον κάποιον παλιό φεουδάρχη ή τιμαριώτη, γιατί οι Τούρκοι των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας έπαιρναν συχνά το όνομα Σαχίν.

Τον Αύγουστο του 1921 και μετά από εισήγηση αρμόδιας τριμελούς επιτροπής, η Γενική Διοίκηση Θράκης εξέδωσε την απόφαση αρ.103294, με την οποία το χωριό Σαχίν “μετονομάστηκε” Εχίνος. Μαζί του άλλαξαν και τα ονόματα άλλων 1170 χωριών και πόλεων της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης, που χαρακτηρίστηκαν “ξενικά” και “τουρχόφωνα”. Όσα βρίσκονταν στα δυτικά του Έβρου ενσωματώθηκαν αργότερα στο νόμο του 1924 “περί συστάσεως δήμων και κοινοτήτων εν τοις νομοίς Έβρου και Ροδόπης” και αποτελούν ως σήμερα τη βάση της ελληνικής διοικητικής ονοματολογίας. Τα υπόλοιπα περιέπεσαν σε αναπόφευκτη αχρηστία με την επιστροφή της περιοχής στην Τουρκία, το 1922.

Δεν γνωρίζω πόσοι από τους κατοίκους του Εχίνου θα μπορούσαν να εξηγήσουν τι σημαίνει ακριβώς το επίσημο όνομα του χωριού τους. Το λεξικό της “Πρωίας” δίνει ως πρώτη την ακόλουθη σημασία: “Ζών θαλάσσιον εκ

των εχινოდέρμων, κοινώς αχινός” - σημασία προφανώς αταίριαστη για ένα χωριό που βρίσκεται 40 χιλιόμετρα από τη θάλασσα. Ίσως η επιτροπή να είχε στο μυαλό της δύο άλλες σημασίες: “Ακανθόχοιρος, κοινώς σκαντζόχερος” και ακόμα “είδος βοθητικού αμυντικού μέσου, δι’ού φράσσονται αι έξοδοι των συρματοπλεγμάτων”. Φαντάζομαι, ωστόσο, πως τα μέλη της δε φιλοσόφησαν ιδιαίτερα το ζήτημα. Δεν είχαν άλλωστε και καιρό για πολλές συζητήσεις· βιάζονταν να προλάβουν την έκδοση των αποτελεσμάτων της πρόσφατης απογραφής πληθυσμού, όπου έπρεπε τα χωριά να εμφανιστούν οπωσδήποτε με τα καινούργια ονόματα· και 1171 μετονομασίες δεν είναι λίγες. Όπως και σε πλήθος άλλων περιπτώσεων (θ’ αναφέρω κι άλλες παρακάτω), η λέξη “Σαχίν” τους έφερε στο νου το ελληνοπρεπέστερο ή μάλλον αρχαιοπρεπέστερο “Εχίνος”, και δίχως άλλο το υιοθέτησαν χωρίς μεγάλη σκέψη. Αν, ωστόσο, ψάχνουμε να δώσουμε στο νέο όνομα κάποια συμβολική προέκταση, τότε τόσο η στρατιωτική, όσο και η ζωολογική του σημασία μου φαίνονται εξίσου κατάλληλες. Άραγε η πολιτική των ελληνικών διοικήσεων στη Θράκη δεν παρουσίαζε πάντα ορισμένες αναλογίες με την αμυντική τακτική του σκαντζόχοιρου;

Πρέπει, βέβαια, να θυμίσουμε πως μαζικές μετονομασίες χωριών και πόλεων με απόφαση του κράτους και για λόγους υποτιθέμενου εθνικού συμφέροντος δεν έγιναν μόνο στη Θράκη, ούτε μόνο στην Ελλάδα. Αποτελούν εδώ κι έναν αιώνα πάγια τακτική τριών βαλκανικών κρατών, της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας· μάλιστα, το τελευταίο της δείγμα είναι οι εκτουρκισμοί των τοπωνυμίων της Κύπρου από το καθεστώς του Ντενκτάς. Ωστόσο, σε σχέση με όσα έγιναν στην άλλη Ελλάδα, οι μετονομασίες της Θράκης παρουσιάζουν μερικές ιδιοτυπίες. Είναι οι μόνες που έγιναν απευθείας με την προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα, και μάλιστα όχι με νόμο ή διάταγμα του Υπουργείου των Εσωτερικών, αλλά με απόφαση των τοπικών αρχών κατοχής. Τίποτα το αντίστοιχο δεν είχε γίνει τον καιρό που προσαρτήθηκαν η Θεσσαλία, η Ήπειρος ή η Μακεδονία. Σύμφωνα με όσα ίσχυαν στην υπόλοιπη Ελλάδα, για να μετονομαστεί ένας τόπος χρειαζόταν εισήγηση του Δημοτικού Συμβουλίου και γνωμοδότηση της Επιτροπείας Τοπωνυμίων που έδρευε στην Αθήνα. Στην Επιτροπεία συμμετείχαν κυρίως καθηγητές πανεπιστημίου, με επικεφαλής το λαογράφο Νικόλαο Πολίτη, οι οποίοι αναλάμβαναν την “ιστορική αιτιολόγηση” των μεταβολών. Αντίθετα, η επιτροπή που λειτούργησε στην Αδριανούπολη βασίστηκε σε αρκετά συνοπτικές διαδικασίες και σε σχετικά αυθαίρετα κριτήρια.

Σύμφωνα με την έκθεση του Κ. Γεραγά, που ήταν Διευθυντής Εσωτερικών στη Διοίκηση Θράκης και μέλος της επιτροπής αυτής, στόχος των μετονομασιών ήταν η αποκατάσταση μιας ιστορικής αδικίας. Ο Οθωμανός κατακτητής είχε ήδη επιβάλει στη Θράκη “αλλοίωση των τοπωνυμίων”· αλλ’ “αφού η Θράκη ηλευθερώθη, έπρεπε να πόλεις, κωμοπόλεις και τα χωριά να ανακτήσωσι τα ελληνικά των ονόματα. Δεν πρόκειται δηλαδή περί αυθαιρέτου αλλοιώσεως, αλλ’ απλώς περί αποκαταστάσεως της ιστορικής ακριβείας εν τη τοπωνυμία της χώρας ταύτης”.

Θα πρέπει πρώτα-πρώτα να το πούμε καθαρά και ξάστερα, πως ο ισχυρισμός αυτός του Γεραγά είναι αστήριχτος και παραπειστικός. Καμία επιτροπή δε θα ήταν σε θέση το 1920 ν’ “αποκαταστήσει τα ελληνικά ονόματα” στο σύνολο των κατοικημένων τόπων της Θράκης, και αυτό για τρεις τουλάχιστον λόγους:

α) Το τοπωνυμικό της Θράκης δεν υπήρξε ποτέ αποκλειστικά ελληνικό. Στα μεσόγεια της Θράκης βρίσκουμε στην αρχαιότητα τα ονόματα των θρακικών λαών που την κατείχαν: Ουσκουδάμα, Δρουζιπάρα, Βουρτουδιζός· στη Ρωμαιοκρατία τα λατινικά ονόματα των αυτοκρατόρων συμφύρονται με ελληνικές καταλήξεις: Τραϊανούπολις, Αδριανούπολις, Γρατιανούπολις· στο πρώιμο Βυζάντιο προστίθενται σποραδικά τα σλάβικα και τα βουλγάρικα: Μαρίτσα, Βηρός, Τζερνομιάνον. Επομένως, η “αποκατάσταση” των παλιών ονομάτων δεν είναι καθόλου το ίδιο με τον “εξελληνισμό” τους.

β) Η Οθωμανική κατάκτηση δεν έφερε από μόνη της την “αλλοίωση” των τοπωνυμίων, ούτε φυσικά οι σουλτάνοι που την πραγματοποίησαν είχαν βάλει συνειδητά τέτοιους στόχους. Η “αλλοίωση” υπήρξε μακροπρόθεσμη συνέπεια ριζικών οικιστικών και εθνολογικών ανατροπών: Κάστρα ερημώθηκαν, πληθυσμοί μετανάστευσαν από τη Μικρά Ασία, πόλεις και χωριά ιδρύθηκαν απ’ την αρχή σε ακατοίκητα σημεία. Θα ήταν, επομένως, αδύνατο να “αποκατασταθούν” τα ελληνικά ονόματα κωμοπόλεων όπως ήταν το Ουζούν-Κιοπρού ή το Γενιτζέ-Καρασού, γιατί τέτοια ονόματα δεν είχαν υπάρξει ποτέ.

γ) Και αν ακόμα υποθέσουμε ότι τα περισσότερα τουρκικά τοπωνύμια της Θράκης αντικατέστησαν συγκεκριμένα μεσαιωνικά ή αρχαιότερα ονόματα, τα ονόματα αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις μάς είναι άγνωστα. Ο Ηρόδοτος, ο Πτολεμαίος, ο Προκόπιος, ο Καντακουζηνός αναφέρουν ονόματα κάστρων και πόλεων, αλλά συνήθως δεν είναι για μας καθόλου ξεκά-

θαρο πού βρισκόντουσαν. Αγνοούμε ακόμα τη θέση της αρχαίας Καβύλης, της Δύμης, του Λεβουνίου. Και κανένας δε θυμάται πια την αρχική ονομασία των Μαλγάρων, παρόλο που πιθανολογούμε ότι είναι παραφθορά του “Μεγάλη Αγορά” ή του “Μεγάλη Καρυά”. Με δεδομένους λοιπόν αυτούς τους περιορισμούς, τι κριτήρια εφάρμοσε στην πράξη η επιτροπή της Αδριανούπολης; Θα μας βοηθήσει μια πρόχειρη στατιστική ταξινόμηση.

Πρέπει αρχικά να παρατηρήσουμε ότι από τις 1171 μετονομασίες, μόνο ένα 8% (87 τοπωνύμια για την ακρίβεια, σύμφωνα μ’ ένα δικό μου πρόχειρο υπολογισμό) αποτελούν πραγματικά “αναβιώσεις” παλιότερων ονομάτων της ιστορίας της Θράκης. Κι από αυτά οι αυθεντικές “αποκαταστάσεις”, δηλαδή οι περιπτώσεις όπου το αρχαίο όνομα αντιστοιχούσε πάνω-κάτω με τη θέση όπου το έβαλε η επιτροπή, είναι ζήτημα αν ξεπερνούν τις 20. Τέτοιες “αποκαταστάσεις” είναι π.χ. η μετατροπή του Κούλελι σε Πύθιον, του Λουλέ-Μπουργκάζ σε Αρκαδιούπολη, του Κάραγατς σε Ορεστιάδα. Οι υπόλοιπες αφορούν τοπωνύμια των οποίων η αρχαία θέση μας είναι άγνωστη, και η επιτροπή τα τοποθέτησε στο χάρτη λίγο-πολύ αυθαίρετα (η Καβύλη, η Δύμη, το Λεβούνιον που είπαμε): άλλοτε πάλι μεταφύτεψε τοπωνύμια από τη μια περιοχή της Θράκης στην άλλη. Έτσι, τα αρχαία Δίκαια μετακόμισαν από τη Βιστωνίδα στον Έβρο: οι Αρριανοί, αρχαία φυλή στη χερσόνησο της Καλλιπόλης, έκαναν την εμφάνισή τους στα Αρριανά της Ροδόπης, και ο Ραδαβούς, προάστειο της βυζαντινής Αίνου, έγινε τουρκοχώρι της Ξάνθης (το σημερινό Λαμπρινό).

Τι αντιπροσωπεύουν οι υπόλοιπες μετονομασίες; Ένα 11% (130 τοπωνύμια) είναι κοινότυπες ονομασίες περιγραφικές που θα μπορούσαν να δοθούν σε οποιοδήποτε χωριό: είναι τα ονόματα εκείνα που θα γεμίσουν και τα υπόλοιπα διαμερίσματα της Ελλάδας με τις μαζικές μετονομασίες του μεσοπολέμου: Φυτολογικά-ζωολογικά (Μηλιά, Καρυά, Μέλισσα), μορφολογικά (Αμφιθέα, Καλλιθέα, Τρίκορφα), εγκωμιαστικά (Ήπιον, Εύανδρον, Λαμπρόν, Ηρωικόν), λιγιστά αγιωνυμικά (Άγιος Παύλος, Άγιος Αθανάσιος).

Χωριστά θα πρέπει να ταξινομήσουμε τις μετονομασίες που αποτελούν μετάφραση ή παράφραση των αντίστοιχων τουρκικών ονομάτων: Άχμπουναρ-Ασπρονέριον, Κιουτσουκλή-Μικράκιον, Χατζηλάρ-Προσκυνηταί. Στην κατηγορία αυτή υπάγεται γύρω στο 24% των μετονομασιών (278 χωριά). Τονίζω ωστόσο ότι σε πολλές περιπτώσεις η νοηματική συγγένεια των δύο τοπωνυμίων είναι μονάχα έμμεση: Το Καράκιοι αντί για “Μαυροχώρι” έγινε

“Κατράμιον”, το Τσιριμπάσκιοι από “Καπετανοχώρι” έγινε “Πρωτάτον”, το Τσομπάν-Μαχαλέ εξαρχαΐστηκε σε “Ποίμνη”. Κάποτε δεν λείπουν και τα λάθη: Το Ογιούκ-κιοϊ της Ξάνθης, που σημαίνει “Λοφοχώρι”, οι Έλληνες το έγραψαν “Ούκκιοϊ” και το μετάφρασαν “Βελοχώριον” και το Μπαχσήμπεη του Έβρου, που μεταφράστηκε “Κήποι”, στην πραγματικότητα δεν έχει σχέση με “μπαξέδες”, αλλά είναι κύριο όνομα ανθρώπου.

Παρά τα παραδείγματα αυτά, τελικά η επιτροπή δεν αξιοποίησε όσο ενδεχομένως θα μπορούσε τη λύση των μεταφράσεων. Άραγε δεν την ικανοποίησε απόλυτα η μέθοδος, ή έφταιγε η λειψή τουρκομάθεια των μελών της; Το σίγουρο είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ο εξελληνισμός των τουρκικών και βουλγαρικών ονομάτων βασίστηκε όχι στο νόημα, αλλά στον ίδιο τον ήχο του πρωτοτύπου: Σαχίν-Εχίνος, Σαπτσή-Σάπαι, Οσμάντζα-Μάνθεια, Γενιτζέ-Γενισέα, Πασάκιοϊ-Πασιθέα, Ομούρκιοϊ-Ομηρικόν, Καρά Μουσα-Μωσαϊκόν, Κοτζά Χιντήρ-Χυτήριον. Το 46% των μετονομασιών (543 χωριά) ανήκει σ’ αυτή την κατηγορία. Επομένως, διαπιστώνουμε συνολικά ότι πάνω από τα 2/3 των μετονομασιών του 1921 έχουν ως αφετηρία τους τα παλιά τουρκικά ονόματα.

Η τελευταία ομάδα στην ταξινόμηση αυτή (133 χωριά ή το 11% του συνόλου) περιλαμβάνει ονοματοθεσίες δίχως φανερό αιτιολογία, που μοιάζουν οι περισσότερες τελείως αυθαίρετες. Έντονη είναι κι εδώ η νοσταλγία της αρχαιότητας: Αρχαία τοπωνύμια ποικίλης προελεύσεως (Αμφιλοχία, Κιμμέρια), νύμφες της μυθολογίας (Σεμέλη, Διώνη), ανεξιχνίαστοι λογιотаτισμοί (Αρίστηνον, Χαλδίνη). Η εκζήτηση και η αρχαιοπρέπεια χαρακτηρίζει άλλωστε και τις υπόλοιπες κατηγορίες μετονομασιών, και ιδιαίτερα τους εξελληνισμούς των τουρκικών τοπωνυμίων. Βρίσκουμε λέξεις παράξενες και σπανιότητες, παρμένες από τα λεξικά του Ησύχιου, του Σουίδα, του Φώτιου: Κοτάνη, Κόσσοσ, Κόδαλον, Δελήτιον· πρωτόγνωρα παράγωγα κι υποκοριστικά: Τύχιον, Μουσακίον, Κασσιτεράς, Διαλαμπή· παραποιήσεις αρχαίων τοπωνυμίων: Φερύγιον, Τιλάτη, Δοξιπάρα, Λυκόφη· λέξεις φτιαχτές δίχως νόημα: Ασύμπολις, Χασκαυγή, Κατύχαλα, Γενισέα.

Αυτή η αρχαιολατρεία που διαπνέει τις μετονομασίες του 1921, η προσήλωσή στη γλωσσική αισθητική ενός παλιμοδίτικου λογιотаτισμού, υπονομεύει τελικά και την “ιστορική ακρίβεια” που τάχα γύρευε να εξυπηρετήσει. Που και που θα δούμε την επιτροπή ν’ αλλοιώνει και να διαγράφει αυθεντικά βυζαντινά τοπωνύμια για λόγους “ηχητικούς”: Η Γκιουμουλτζίνα δεν ξανάγινε “Κου-

μουτζηνά”, όπως ήταν το πρώτο της όνομα, αλλά προτιμήθηκε ο αμάρτυρος τύπος “Κομοτηνή”, επειδή, ισχυρίζεται ο Γεραγάς, αυτή ήταν η θέληση του “λαού” και των “κατοίκων της πόλεως”. Το ίδιο φαινόμενο έχουμε στη γειτονική Γρατσιανού, την αρχαία Γρατιανούπολη, που μεταμορφώθηκε σε “Γρατινή” και το Τσιρμέν του Έβρου, το ιστορικό Τζερνομιάνο των Βυζαντινών, πήρε τ’ όνομα μιας άσημης θεσσαλικής κωμόπολης της αρχαιότητας και έγινε Ορμένιον. Το θρακικό τοπωνύμιο Άβδηρα προτιμήθηκε από το ελληνοβυζαντινό τοπωνύμιο Πολύστυλον ως “αρχαιότερον και ιστορικότερον”· αλλά στην περίπτωση του Μπαμπασεσί, που αντιστοιχεί στο βυζαντινό Βουλγαρόφυγο και την αρχαία Βουρτουδιζό, προτιμήθηκε το ελληνοπρεπέστερο “Αρτίσκος”, όνομα ενός αταύτιστου αρχαίου ποταμίσκου. Το περίεργο είναι πως οι ίδιοι άνθρωποι που πάσχιζαν να εξαλείψουν κάθε αναφορά σε Τούρκους, Βούλγαρους, Αρμένους ή Αρβανίτες από τα τοπωνύμια της Θράκης, δεν δίστασαν να μεταχειριστούν ονόματα βαρβαρικών λαών της αρχαιότητας που έζησαν σε άλλες περιοχές, όπως οι Τριβαλλοί και οι Κιμμέριοι.

Αυτή ακριβώς η πλευρά των μετονομασιών του 1921, δηλαδή οι ιστορικές και φιλολογικές της αυθαιρεσίες, φαίνεται ότι έφερε την επιτροπή της Αδριανούπολης αντιμέτωπη με την κεντρική Επιτροπεία Τοπωνυμίων στην Αθήνα, που αποδοκίμασε τις μετονομασίες ως “προσπάθεια εκ των γραφείων”. Για να είναι δόκιμες οι μετονομασίες, υποστήριζαν οι πανεπιστημιακοί που κυριαρχούσαν στην Επιτροπεία, έπρεπε να προηγηθούν ειδικές μελέτες και επιτόπιες έρευνες· οι αρχαιότεροι τύποι των ονομάτων έπρεπε να προτιμηθούν από τα νεότερα πλάσματα των λογίων, και να μην αλλοιώνονται ονόματα με γνήσια ελληνική προέλευση. Διαφορετικά κάθε προσπάθεια ήταν “καταδικασμένη εις αποτυχίαν”.

Επομένως, για τα μέλη της Επιτροπείας της Αθήνας η διαμάχη ήταν βασικά μια σύγκρουση ανάμεσα σε ειδήμονες και ερασιτέχνες· για τους τελευταίους, αντίθετα, φανέρωνε την περιφρόνηση του “κράτους των Αθηνών” απέναντι στους επαρχιακούς εκπροσώπους του. Θα’ ταν ίσως πιο σωστό να πούμε πως εκφράζει περισσότερο τη σύγκρουση δυο αντιλήψεων σχετικά με τους στόχους της όλης προσπάθειας. Για την επιτροπή της Αθήνας το ζήτημα των μετονομασιών ανήκε στο χώρο της εφαρμοσμένης φιλολογίας και διεπόταν, υποτίθεται, από κριτήρια “επιστημονικά”. Στην Αδριανούπολη αντίθετα, όπως ομολογεί ο Γεραγάς, “απεβλέψαμεν εις το έργον ουχί ως φιλολογικόν αλλ’ ως έργον πολιτικής και διοικητικής σκοπιμότητας, όπερ αν ανεβάλλετο παραπεμπόμενον εις ειδικάς μελέτας, δεν θα συνετελείτο ποτέ”. Στην Αθήνα

έβλεπαν ακόμα τα πράγματα από τη σκοπιά του λογίου, στην Αδριανούπολη απ' τη σκοπιά του χωροφύλακα.

Ποια από τις δυο νοοτροπίες νίκησε στο τέλος; Η απάντηση είναι: Η άποψη της Αδριανούπολης υπερίσχυσε κατά κράτος. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται εν μέρει σε συγχύσεις που χαρακτηρίζαν από την αρχή τη φιλοσοφία της επίσημης Επιτροπείας Τοπωνυμιών. Μαθημένοι στις συνθήκες της Παλιάς Ελλάδας, οι εκπρόσωποί της σύσταιναν την αντικατάσταση των “ξενόφωνων” και “κακόηχων” ονομάτων με ζωντανά ελληνικά τοπωνύμια της περιοχής, τα οποία θα υποδείκνυαν οι κάτοικοί της. Επιμένανε να παραβλέπουν ότι ήταν πάρα πολύ δύσκολο να εντοπιστούν παρόμοια τοπωνύμια σε ζώνες με πληθυσμούς σλαβόφωνους ή τουρκόφωνους. Στην ξενόφοβη ατμόσφαιρα και το συγκαλυμμένο αυταρχισμό που βλέπουμε να διαποτίζει την Ελλάδα του μεσοπολέμου, κάθε δισταγμός στο ζήτημα των μετονομασιών μπορούσε να φαντάζει ως έλλειψη εθνικού ζήλου. Κάτι τέτοιο έμοιαζε να υπαινίσσεται και ο Γεραγάς, που ρωτούσε με νόημα τους Αθηναίους επικριτές του:

Διατί τοιούτος τρόπος εργασίας δεν εφηρμόσθη εισέτι εν Μακεδονία, όπου μετά δώδεκα έτη από της απελευθερώσεως γίνεται ανεκτή η πληθώρα των σλαβικών τοπωνυμιών; (...) Οι ειδικώτεροι, όταν εξελληνίσωσι τας τοπωνυμίας της Μακεδονίας, θα έχουν καιρόν, αφού μελετήσουν και συμφωνήσουν προς αλλήλους, να βελτιώσωσι το έργον δι' όσον τμήμα της Θράκης έμεινεν ελληνικόν.

Οι σκέψεις αυτές δημοσιεύτηκαν το 1925. Η ώρα της κάθαρσης δεν αργούσε. Τον επόμενο χρόνο η κυβέρνηση του Κονδύλη έβγαλε το διάταγμα “περί μετονομασίας συνοικισμών, πόλεων ή κωμών”, που ανάθετε την προετοιμασία των μετονομασιών σε ειδικές νομαρχιακές επιτροπές. Το ίδιο διάταγμα πρόβλεπε την υποχρεωτική ανάρτηση πινακίδων στους οικισμούς που μετονομάζονταν, την καθαίρεση των διοικήσεων σωματείων και συμβούλων κοινοτήτων που επέμεναν να χρησιμοποιούν τα παλιά ονόματα, πρόστιμα και φυλακίσεις για πολίτες που αρνούνταν να συμμορφωθούν. Ακολούθησε η μαζική μετονομασία των πόλεων και των χωριών της Ηπείρου και της Μακεδονίας.

Στη Θράκη οι μετονομασίες του 1921 κυριάρχησαν απόλυτα στη δημόσια ζωή, χωρίς να εκτοπίσουν φυσικά τα γνώριμα ονόματα από τα χείλη των κατοίκων, προπαντός των Μουσουλμάνων. Η κυβέρνηση Παπάγου τροποποίησε αργότερα καμιά εικοσαριά από τις πιο ιδιόρρυθμες επιλογές της επιτρο-

πής της Αδριανούπολης, βάζοντας στη θέση τους ονομασίες κάπως πιο ουδέτερες. Έτσι, από τα χωριά που ήδη αναφέραμε το Τύχιον έγινε Τυχερόν, το Δελήτιον Ευγενικόν, η Λυκόφη Λυκόφως, η Μάνθεια Ιτέα. Στις μέρες μας ο κατάλογος των νέων μονάδων της τοπικής αυτοδιοίκησης, που προήλθαν από τη συγχώνευση των παλιών κοινοτήτων, διαιωνίζει κι επεκτείνει τις αρχαιοφανείς κατασκευές του 1921, δικαιώνοντας για μια φορά ακόμη το πνεύμα της επιτροπής της Αδριανούπολης. Προβλέφθηκε έτσι Δήμος Αβδήρων και Δήμος Ορφέα, Δήμος Αρριανών και Δήμος Τυχερού, Δήμος Αιγείρου και Δήμος Τοπείρου. Απομένουν μόλις πέντε τοπωνύμια από την αυθεντική παράδοση της Θράκης, μάρτυρες μιας πράγματι μακραίωνης ιστορικής συνέχειας: Ξάνθη, Μαρώνεια, Σουφλί, Φέρες και Διδυμότειχο.

Βιβλιογραφικό σημείωμα

Η μαρτυρία του Κ. Γεραγά περιλαμβάνεται στο τεύχος Β΄ των Πεπραγμένων της Πολιτικής Διοικήσεως Θράκης (1922), σελ. 16-22, και συνοπτικότερα στις Αναμνήσεις εκ Θράκης 1920-1922 (Εστία, 1925), σελ. 134-136. Βλ. και Ν. Σοϊλεντάκη, Ιστορία του Θρακικού Ελληνισμού (Πιτσιλός, 1996), σελ. 222-224. Για την αντιστοιχία παλαιών και νέων τοπωνυμίων βλ. Πίναξ των πόλεων και χωρίων της Θράκης (Αδριανούπολη, 1922), και ακόμα Κ. Kreiser, Die Siedlungsnamen Westthakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken (Φράιμπουργκ, Islamkundliche Untersuchungen, 1978). Μία πρόχειρη επισκόπηση της προπολεμικής νομοθεσίας για τις μετονομασίες προσφέρει ο Μ. Χουλιαράκης, Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος (ΕΚΚΕ, 1973), τ. Α1 σελ. 207-210 και Β΄ σελ. 305 κε. Για τις ιδεολογικές διαστάσεις των μετονομασιών στην περίπτωση της Μακεδονίας βλέπε τώρα όσα γράφει και ο Τ. Κωστόπουλος, Η απαγορευμένη γλώσσα (Μαύρη Λίστα, 2000), σελ. 139-147.

Παρουσίαση των φυσικών οικοσυστημάτων της Θράκης. Η χλωρίδα και η πανίδα

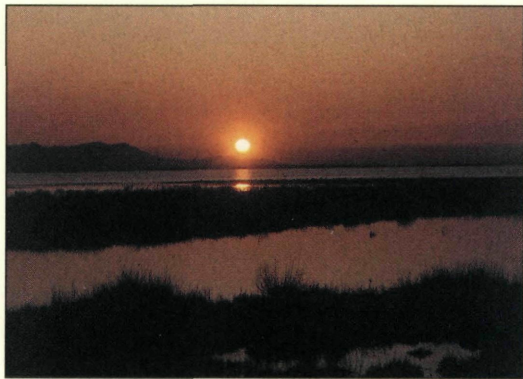
Χρήστος Πάντσογλου

Γενικός Γραμματέας του Πολιτιστικού Αναπτυξιακού
Κέντρου Θράκης (Π.Α.ΚΕ.ΘΡΑ.)

Θράκη. Το τέλος μιας μεγάλης διαδρομής από την Νότια Ελλάδα προς το βορρά, αλλά και η αρχή μιας άλλης που νοητικά αλλά και πραγματικά μας οδηγεί πλησιέστερα στα χρόνια που πέρασαν. Βουνά, ποτάμια, κάμποι και λιμνοθάλασσες μεταφέρουν ήχο και χρώμα αλλοτινών εποχών. Συχνά την ανάβασή σου θα διακόψει η διαπεραστική φωνή των αετών, ή το αργοκίνητο προσεκτικό σου περπάτημα στις όχθες με τις καλαμιές και τα αρμυρίκια θα παγώσει από την στριγκιά φωνή και το τρομαγμένο πέταγμα του ερωδιού. Το απαλό καλοσηματισμένο χιόνι στην Ροδόπη, πηγγή ζωής και ευφορίας για την επερχόμενη άνοιξη, εναλλάσσεται με τα νωχελικά και πορφυρά δειλινά στην παράλια περιοχή. Εικόνες γεμάτες συναισθήματα και φαινομενικές αντιθέσεις!

Ο τραχύς χειμώνας στη Ροδόπη ξεπερνιέται εύκολα από τα ζώα που έχουν προσαρμοσθεί στις ανάλογες συνθήκες.

Πορφυρά δειλινά στα χειμωνιάτικα απογεύματα ζεσταίνουν το χώρο και τις ψυχές.

Στη Θράκη βρίσκονται δύο από τα μεγαλύτερα ποτάμια της Ελλάδος, μεγάλες και πλούσιες λιμνοθάλασσες, η μοναδική σε αντιθέσεις οροσειρά της Ροδόπης με τα δάση οξιάς και κωνοφόρων καθώς και πλήθος από υγρά λιβάδια, χέρσες εκτάσεις και αμμοθίνες. Το κυριότερο μορφολογικό χαρακτηριστικό του Θρακικού χώρου, είναι η μεγάλη εναλλαγή του τοπίου μέσα σε μικρές και σύντομες αποστάσεις. Αυτή η ποικιλία οικοτόπων, σε συνδυασμό με την γεωγραφική θέση της περιοχής, συνδυετικός κρίκος Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, την αναδεικνύουν σε μοναδικό χώρο για τα Ευρωπαϊκά δεδομένα. Διασχίζοντας το θρακικό χώρο από τη Ροδόπη έως τις παραλίμιες και παραθαλάσσιες περιοχές, σε μια νοητή ευθεία γραμμή 25 περίπου χιλιομέτρων, συναντά κανείς τόσους διαφορετικούς τύπους βιοτόπων όσους θα συναντούσε και αν διέσχιζε κάποιος τα 2/3 του ευρωπαϊκού εδάφους.

Η σημερινή μοναδική γεωμορφολογία του θρακικού χώρου, όπως δημιουργήθηκε στο κύλισμα των αιώνων, έχει σα συνέπεια την ύπαρξη ποικίλων φυτοκοινωνιών, με επακόλουθο γνώρισμα τη διατήρηση μεγάλης βιοποικιλότητας σε ανώτερες μορφές ζωής. Εδώ βρίσκουν χώρο για αναπαραγωγή, διαχείμαση και διατροφή ένα πλήθος από πουλιά. Από τα 670 περίπου είδη πουλιών που έχουν καταμετρηθεί σε όλη την Ευρώπη, αλλά και τη βόρειο Αφρική, το Μαρόκο, τη Μέση Ανατολή, την Ερυθρά θάλασσα, την Τουρκία μέχρι και την Ισλανδία, στην Ελλάδα έχουν παρατηρηθεί 407 διαφορετικά είδη πουλιών (ποσοστό 61%) και στην Θράκη από τα 407 είδη της Ελλάδας παρατηρούνται τα 338 (ποσοστό 83% για την Ελλάδα και 50,4% για την Ευρώπη). Μέγεθος εξαιρετικά μεγάλο για το σύνολο της γεωγραφικής έκτασης που καταλαμβάνει η Θράκη συγκρινόμενο, σε σχέση πάντα με όλες τις υπόλοιπες περιοχές στην Ελλάδα και την Ευρώπη). Η πληθώρα τόσων ειδών σε μικρή σχετικά έκταση, προσδιορίζει την υγιή φυσική κατάσταση και το πλήθος των βιοτόπων, που χαρακτηρίζουν την περιοχή.

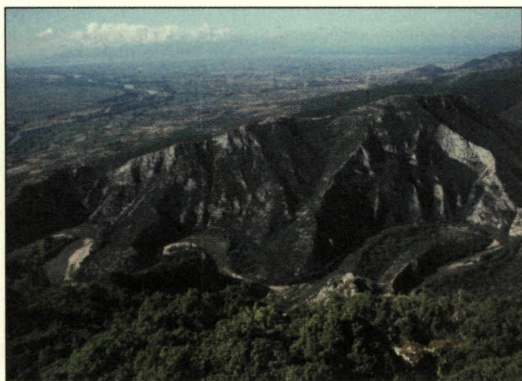
Ο Νέστος και ο Έβρος είναι τα δύο μεγάλα ποτάμια της Θράκης. Ένα πλήθος από άλλους μικρότερους ξεροπόταμους έχει ακόμη πολύ μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί στις όχθες τους και στα παρακείμενα ρέματα φιλοξενούν ενδιαφέροντα είδη της ελληνικής φύσης. Ακόμη τα διάφορα αποστραγγιστικά κανάλια της περιοχής Ερασμίου-Μαγγάνων, οι λιμνοθάλασσες της Λάφρης, της Λαφρούδας, της Αλυύρας, των Αλυκών, του Λαγού, της Ξηρολίμνης, η Καρατζά, η Καρακατσέλι, η Δράνα, τα Παλούκια, καθώς και οι λίμνες Βιστονίδας, Μητρικού και Νυμφών, είναι από τους σημαντικότερους και πλουσιότερους υγρότοπους της Ελλάδας. Όλες οι περιοχές έχουν ενταχθεί

στη σύμβαση Ramsar και αποτελούν ουσιαστικά έναν ενιαίο υδροβιότοπο. Πολύ κοντά η μία με την άλλη, ακόμη και σήμερα μπορεί να θεωρήσει κανείς πως σχηματίζουν όλες μαζί ένα τεράστιο Δέλτα των ποταμών Νέστου, Κόσυνθου, Κομφάτου, Φιλιούρη, Έβρου. Στις αρχές του αιώνα ο παραλίμνιος και παραποτάμιος χώρος καλύπτονταν από εκτεταμένα υδροχαρή δάση, αλλά και δρυοδάση, που υπολείμματά τους συναντάμε ακόμη και σήμερα στο κάμπο της Ξάνθης και του Έβρου.

Η αξία και η ομορφιά της περιοχής ξεπερνά κατά πολύ τα όρια της Θράκης και είναι πολύτιμη εθνική κληρονομιά, πηγή πλούτου και σημαντικός τόπος για την άγρια φύση. Σταυροδρόμι τριών κόσμων αποκτά ιδιαίτερη σημασία, ως τόπος ξεκούρασης και διατροφής προς το μεγάλο ταξίδι στην Αφρική, ή στις Ρώσικες στέπες για πολλά είδη μεταναστευτικών πουλιών. Κάθε εποχή έχει τη δική της ομορφιά και ο χώρος των υγροτόπων αποκτά ένα διαφορετικό σχήμα και χρώμα. Πουλιά που έρχονται να ξεχειμωνιάσουν συχνά σμίγουν μ'αυτά που φεύγουν για Αφρική και σε θερμότερους τόπους. Και άλλα πάλι που έρχονται την Άνοιξη για να φωλιάσουν και να μεγαλώσουν τα μικρά τους στις αμμοθίνες και στους καλαμιώνες των λιμνών, ανταμώνουν μ'αυτά που ξεχειμώνιασαν εδώ και φεύγουν για την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Σ' αυτούς τους χώρους θα σμίξει ο καλαμοκανάς με την πρασινοκέφαλη πάπια και η αγκαθοκαλημάνα με τον αργυροτσικνιά. Όλα τα πουλιά όμως δεν θα τα συναντήσει ποτέ κανείς μαζεμένα στο ίδιο μέρος. Το καθένα από αυτά έχει τις δικές του προτιμήσεις. Άλλα προτιμούν τα ρηχά νερά της θάλασσας και των λιμνοθαλασσών, άλλα τις κοίτες και τις όχθες των ξεροπόταμων, άλλα τους πυκνούς καλαμιώνες, άλλα την χαμηλή και αραιή βλάστηση και άλλα τα πυκνά δάση ή τα ανοιχτά λιβάδια της Ροδόπης.

Η οδική είσοδος στη Θράκη από τα δυτικά οριοθετείται από τον Νέστο ποταμό στο ύψος του σημερινού χωριού των Τοξοτών. Το νερό κυλά ήρεμα και αθόρυβα στις βραχώδεις όχθες του ποταμού δίπλα από το παλιό πετρόχτιστο μονοπάτι που οδηγεί στην καρδιά των Στενών του Νέστου στην περιοχή των Λιβερών. Το ποτάμι αφού διέσχισε την ορεινή Ροδόπη και εμπλουτίστηκε από πλήθος παραπόταμων, ημερεύει καθώς πλησιάζει στην έξοδο του προς τη θάλασσα. Από τη Σταυρούπολη του Νομού Ξάνθης, έως το χωριό Γαλάνη δίπλα στους Τοξότες, ο ποταμός Νέστος κυλά ανάμεσα σε απόκρημνες πλαγιές δύο ορεινών όγκων, σχηματίζει πλήθος μαιάνδρων και προσφέρει μοναδικής ομορφιάς τοπία και συγκινήσεις, σε όποιους αποφασίσουν να

διασχίσουν την περιοχή, πεζοί ή με πλωτά μέσα. Η περιοχή, που είναι γνωστή και σαν “τα Στενά του Νέστου”, διαθέτει πλούσια και σχεδόν αδιατάρακτη παραποτάμια βλάστηση και πανίδα.

Οι μαιανδρισμοί του ποταμού, οι απότομες όχθες και τα πλατώματα δημιουργούν μικροκλίματα στο χώρο. Πάντσογλου Χρήστος

Ο Νέστος είναι ένα από τα σημαντικότερα ποτάμια της Ελλάδας. Πηγάζει από τη Βουλγαρία, από την περιοχή της Ρίλας. Καλύπτει διαδρομή 234 Km, από τα οποία 140 μέσα σε ελληνικό έδαφος. Στο Δέλτα του ποταμού μέχρι το 1953, οπότε και εκχερσώθηκε, υπήρχε το περίφημο υδροχαρές δάσος του Κοτζιά Ορμάν (Θρυλικό-Μεγάλο Δάσος), μοναδικό στο χώρο της Ευρώπης. Δέντρα ύψους 40m και πάχους 2m ήταν συνηθισμένα. Από τα πολυτιμότερα δέντρα, για το ξύλο τους, οι περιφημες “Μελιές”, ήταν γνωστές και περιζήτητες από την αρχαιότητα. Αγριογούρουνα, λύκοι, τσακάλια, βίδρες είναι ακόμη και τώρα, σε μικρότερους βέβαια αριθμούς σε σχέση με τα παλιότερα χρόνια πριν την εκχέρσωση, από τα σημαντικότερα αγρίμια, που μπορεί να εντοπίσει το έμπειρο μάτι από τα ίχνη τους, στη λάσπη και τις πέτρες της όχθης. Το 1977 ανακηρύχθηκαν ως αισθητικό δάσος τα “Στενά του Νέστου” σε έκταση 23.800 στρεμμάτων (13.800 στρέμματα υπάγονται στο νομό Ξάνθης). Το 1992 θεσπίστηκε περιμετρική ζώνη προστασίας του αισθητικού δάσους σε έκταση 43.900 στρεμμάτων στο νομό Ξάνθης και 26.300 στρεμμάτων στο νομό Καβάλας.

Πολλά διαφορετικά είδη ορχεοειδών υπάρχουν στον Νέστο. *Orchis purpurea*. Πάντσογλου Χρήστος

Ο κύριος όγκος του ποταμού περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία βιοτόπων, που εντοπίζονται στο διαφορετικό βάθος του νερού, που συχνά εισχωρεί σε ρωγμές στα βράχια δημιουργώντας φυσικούς θύλακες προστασίας της ιχθυοπανίδας, στις κατάφυτες όχθες αλλά και τα “αμμώδη νησιά” με ιτιές, που σχηματίζονται από τις μετακινήσεις της κοίτης του. Στις όχθες και στα πιο σταθερά “νησιά” εμφανίζονται παραποτάμια δάση, σε

αρκετά σημεία των οποίων υπάρχουν καρστικές πηγές. Σε άλλα σημεία του ποταμού υψώνονται απότομες χωμάτινες και αμμώδεις όχθες, κατάλληλοι βιότοποι για τα χαραδριόμορφα πουλιά. Στην περιοχή των Κομνηνών συναντάμε γεωργικές εκτάσεις με πέτρινους αναβαθμούς (πεζούλια ή ξερολιθιές) και φυσικούς φυτοφράκτες. Ξερολιθιές παρατηρούνται και σε όλη την κοιλάδα των Λιβερών, που σήμερα χρησιμεύουν ως χώρος φωλιάσματος της πανίδας της περιοχής. Σε όλο το μήκος των Στενών υπάρχουν απότομοι βραχώδεις σχηματισμοί μεγάλου ύψους και σπηλιές, ενώ από τα Λιβερά και χαμηλότερα παρατηρούνται μεγάλες απόκρημνες πλαγιές. Ο βιότοπος με τη μεγαλύτερη έκταση είναι αυτός των αείφυλλων πλατύφυλλων, που περιλαμβάνει εγκαταλειμμένους αγρούς με πεζούλια και βοσκότοπους. Ψηλότερα, στις πλαγιές και στις κορυφές των γύρω υψωμάτων, δημιουργούνται συστάδες φυλλοβόλων δέντρων. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι ανθρωπογενείς οικότοποι, κυρίως αυτοί που συνδέονται με την σιδηροδρομική γραμμή και τα εγκαταλειμμένα κτίσματα στα χωριά.

Οι απόκρημνες σχετικά πλαγιές, δεξιά και αριστερά της κοίτης του ποταμού στην περιοχή των Στενών, σκεπάζονται από αραιά δάση χνουδωτής βελανιδιάς (*Quercus pubescens* subsp. *anatolica*), ενώ σποραδικά παρατηρούνται πουρνάρια (*Quercus coccifera*), κέδροι (*Juniperus excelsa* και *Juniperus oxycedrus* subsp. *oxycedrus*), μελικουκιές (*Celtis australis*), κουτσουπιές (*Cercis siliquastrum*), αγριοκουμαριές (*Arbutus adrachne*), φράξοι (*Fraxinus ornus*), αγριελιές (*Olea europaea* subsp. *oleaster*), φυλλίγια (*Phillyrea latifolia*), και άλλα τυπικά δέντρα και θάμνοι της μεσογειακής μακίας βλάστησης. Ειδικότερα στις βραχώδεις ορθοπλαγιές, που εμφανίζονται συχνά σε διάφορα σημεία των Στενών, διακρίνονται διάφορα χαμόφυτα ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν τα σπάνια για τη χώρα μας είδη *Syringa vulgaris* (αγριοπασχαλιά) και *Haberlea rhodopensis* της οικογένειας των Γεσνεερίδων.

Η πανέμορφη *Haberlea rhodopensis* της οικογένειας των Γεσνεερίδων στολίζει στις αρχές της άνοιξης με τα φύλλα και τα άνθη της, τις απόκρημνες όχθες του ποταμού. Πάντσογλου Χρήστος

Χαμηλότερα, στις όχθες του ποταμού, σχηματίζεται μια στενή λωρίδα από υδροχαρή βλάστηση, με δένδρα όπως το σκλήθρο (*Alnus glutinosa*), το καβάκι (*Populus nigra*), η ασημόλευκα (*Populus alba*), το καραγάτσι (*Ulmus minor*), ο πλάτανος (*Platanus orientalis*) και διάφορα είδη ιτιάς. Ανάμεσα σ' αυτά σχηματίζεται υπόροφος από άλλα υδροχαρή είδη και θάμνους ή αναρριχώμενα φυτά, όπως ο λυκίσκος (*Humulus lupulus*), η αγράμπελη (*Clematis vitalba*), ο κισσός (*Hedera helix*), ο τάμος (*Tamus communis*), η καλυστέγη (*Calystegia sylvatica*), κλπ.

Ο μελισσοφάγος (*Merops apiaster*) ένα από τα ομορφότερα πουλιά της ελληνικής φύσης, καλοκαιρινός επισκέπτης στην περιοχή, φωλιάζει σε μεγάλους αριθμούς στις αμμώδεις εκτάσεις στο Δέλτα. Πάντσογλου Χρήστος

Οι παραποτάμιοι βιότοποι είναι οι σημαντικότεροι των Στενών, καθώς σε αυτούς έχουν παρατηρηθεί 151 από τα 213 είδη πουλιών, που εμφανίζονται στην περιοχή. Παραποτάμια δάση που ανάμεσά τους παρατηρούνται καρστικές πηγές, αμμώδεις όχθες (χαμηλές στην επιφάνεια του ποταμού αλλά και κάθεται), καθώς επίσης και κατάφυτες νησίδες, αποτελούν τους σημαντικότερους παραποτάμιους βιότοπους. Ενδεικτικά, με-

ρικά από τα είδη που φωλιάζουν εδώ είναι ο σταχτοτσικνιάς (*Ardea cinerea*), το διπλοσάινο (*Accipiter gentilis*), το σαΐνι (*Accipiter brevipes*), ο κραυγαετός (*Aquila pomarina*), το δενδρογέρακο (*Falco subbuteo*), η πετροτριλίδα (*Burhinus oedipnemus*), ο ποταμοσφυριχτής (*Charadrius dubius*), το ποταμογλάρονο (*Sterna hirundo*), η κουκουβάγια (*Athene noctua*) και η αλκυόνη (*Alcedo atthis*). Στα παραποτάμια δάση εμφανίζονται επιπλέον πέντε από τα δέκα διαφορετικά είδη από δρυοκολάπτες, που φωλιάζουν και τρέφονται και αποτελούν εξαιρετικά σημαντική ποικιλία σε Ευρωπαϊκό επίπεδο! Τα είδη που παρατηρούνται είναι η παρδαλοτσικλιτάρια (*Dedrocoros major*), η βαλκανοτσικλιτάρια (*Dedrocoros syriacus*), η νανοτσικλιτάρια (*Dendrocoros minor*), η μεσοτσικλιτάρια (*Dendrocoros medius*) και ο πράσινος δρυοκολάπτης (*Picus viridis*).

Η έξοδος από το ποτάμι μας επαναφέρει σε ένα άλλο περιβάλλον. Στο Δέλτα του Νέστου έχουν παρατηρηθεί 254 είδη πουλιών, ανάμεσα στα οποία

πολλά είναι απειλούμενα σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Οι υγρότοποι του Δέλτα περιλαμβάνονται στον κατάλογο των Υγροτόπων Διεθνούς Σημασίας (Σύμβαση Ramsar), γεγονός που επιβεβαιώνει την αξία τους για τα υδροβία πτηνά.

Στην περιοχή έχουν παρατηρηθεί 7 παγκοσμίως απειλούμενα είδη: αργυροπελεκάνος (*Pelecanus crispus*), κοκκινόχηνα (*Branta ruficollis*), βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), στικταετός (*Aquila clanga*), βασιλαετός (*Aquila heliaca*), κρικινέζι (*Falco naumanni*), λεπτομούτα (*Numenius tenuirostris*) και 12 κινδυνεύοντα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο, 70 είδη περιλαμβάνονται στο “Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Σπονδυλόζων της Ελλάδας”, από τα οποία 1 αναφέρεται ως εκλίπον, 19 κινδυνεύουν με εξαφάνιση, 21 είναι τρωτά και 8 είναι σπάνια. Ογδόντα ένα είδη περιλαμβάνονται στο Παράρτημα I της Οδηγίας 79/409/ΕΟΚ.

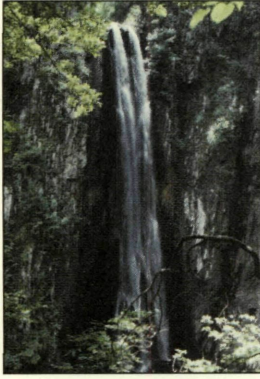

Η αγκαθοκαλημάνα (*Vanellus spinosus*) είναι το σπανιότερο πουλί της περιοχής του Δέλτα, μια και οι όχθες του Νέστου αποτελούν το βορειότερο σημείο διάδοσης του πτηνού αυτού στην Ευρώπη. Πάντσοςγλου Χρήστος

Το Δέλτα του Νέστου είναι η σημαντικότερη περιοχή στην Ελλάδα για την αναπαραγωγή της αγκαθοκαλημάνας (*Hoplopterus spinosus*), ενώ εδώ διασώζεται ο τελευταίος φυσικός πληθυσμός του άγριου κολχικού φασιανού (*Phasianus colchicus*).

Από το Δέλτα του Νέστου η πόλη της Ξάνθης απέχει περίπου τριάντα πέντε χιλιόμετρα και δεκαπέντε περίπου χιλιόμετρα από την είσοδο των Στενών του Νέστου. Η πόλη προσφέρεται για ανάπαυση και αφετηρία νέων εξορμήσεων. Οι δυνατότητες ποικίλουν ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του επισκέπτη. Στα βόρεια υπάρχει ο ορεινός όγκος της Ροδόπης με δύο ενδιαφέρουσες περιοχές προς Σταυρούπολη και Λειβαδίτη ή προς τα πομακοχώρια Ωραιόν και Εχίνο. Παράλληλα, για τους λάτρεις της θάλασσας, η περιοχή των Αβδηρών και του Πόρτο Λάγος έχει να επιδείξει πολλά ενδιαφέροντα.

Ακολουθώντας την ορεινή διαδρομή και μέσα από δρυοδάση χαμηλού υψομέτρου οδηγούμαστε στη Σταυρούπολη, χτισμένη στις πλαγιές χαμηλών

Ο εντυπωσιακός καταρράκτης του Λειβαδίτη με ύψος περισσότερο από 35 μέτρα που μέσα στα νερά του βρίσκει την τροφή του ο Νεροκότσουφας. Πάντσογλου Χρήστος

Το κρίνο της Ροδόπης (*Lilium rhodopeum*), ενδημικό είδος στην περιοχή, στολίζει με την παρουσία του τα ξέφωτα στις αρχές του καλοκαιριού. Πάντσογλου Χρήστος

λόφων κοντά στο Νέστο ποταμό. Η διαδρομή προς το Κάρουφυτο μας οδηγεί σταθερά στην καταπράσινη περιοχή του Λειβαδίτη. Το τοπίο της ευρύτερης περιοχής του Λειβαδίτη ή αλλιώς της Χαϊντούς, είναι ορεινό με έντονο ανάγλυφο. Περισσότερο απότομη είναι η ανατολική περιοχή με υψόμετρο κάτω από τα 1000 μέτρα, ενώ η δυτική, με υψόμετρο πάνω από τα 1000 μέτρα, είναι η πιο ομαλή. Η ψηλότερη και η ανατολικότερη κορυφή του συγκροτήματος είναι το Γυφτόκαστρο (1827m), πάνω ακριβώς στη μεθόριο με τη Βουλγαρία. Στις χαμηλότερες πλαγιές της ανατολικής περιοχής, μέχρι το ύψος των 1000 περίπου μέτρων, βρίσκονται τα πιο πολλά χωριά, καλλιεργούμενα και εγκαταλειμμένα χωράφια, και βροσκοτόπια με φυτοφράχτες από αυτοφυή καρποφόρα δένδρα, σημαντικοί χώροι διατροφής πολλών ζωικών ειδών. Επίσης, συναντούμε τοπικά δάση κυρίως από βελανιδιές και άλλα φυλλοβόλα είδη, τα οποία πυκνώνουν όλο και περισσότερο πάνω από τα 600 μέτρα υψόμετρο. Η δυτική περιοχή, με υψόμετρο πάνω από 1000 μέτρα, καλύπτεται από εκτεταμένα πυκνά δάση οξιάς, δασικής πεύκης και σημύδας. Σε μερικά σημεία, όπως γύρω από το Λειβαδίτη, τα δάση αυτά έχουν αντικατασταθεί από βοσκολίβαδα που τα δημιούργησαν οι άνθρωποι με τη φωτιά και τα χρησιμοποιούσαν ως θερινά βοσκοτόπια για εκατοντάδες χρόνια. Η περιοχή, είναι από τους σημαντικότερους βιότοπους στην Ελλάδα για όλα τα μεγάλα θηλαστικά. Τα δάση είναι σε καλή κατάσταση, αν και το δασικό οδικό δίκτυο είναι σχετικά πυκνό και η υλοτομία αρκετά έντονη. Εδώ υπάρχουν όλα τα μεγάλα δασόβια θηλαστικά της Ελλάδος.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια αυξητική τάση στον αριθμό επισκεπτών στην περιοχή. Οι μελλοντικές προβλέψεις είναι εξαιρετικά ευοίωνες, με την προϋπόθεση της διαφύλαξης του φυσικού περιβάλλοντος. Οικοτουριστικοί πόλοι είναι το παρθένο δάσος της Χαϊντούς και οι καταρράκτες του Λειβαδίτη.

Στην περιοχή του Λειβαδίτη συναντούμε 102 είδη πουλιών που όλα τους σχεδόν αναπαράγονται στα δάση της περιοχής. Πολλά από αυτά τα είδη πουλιών διατηρούν εδώ και στην ευρύτερη οροσειρά της Ροδόπης τους κύριους ή και μοναδικούς πληθυσμούς τους. Είναι ο αγριόκουρκος (*Tetrao urogallus*), η αγριόκοτα (*Bonasa bonasia*), η σπουργιτόγλαυκα (*Glaucidium passerinum*), ο ελατόμπουφος (*Aegolius funereus*) και ο καρυδοσπάστης (*Nucifraga caryocatactes*).

Αγριόγατα (*Felis silvestris*). Πέτρου Νίκος

Η περιοχή του Λειβαδίτη αποτελεί τη νοτιότερη εξάπλωση του αγριόκουρκου σε ολόκληρη την οροσειρά της Ροδόπης και συγκεντρώνει το μεγαλύτερο σε ποσοστό πληθυσμό της αγριόκοτας στην Ελλάδα.

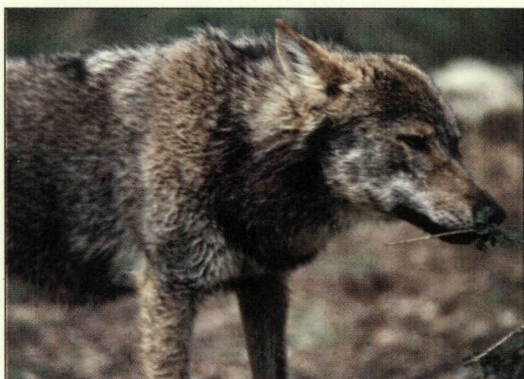
Ανατολικότερα από την περιοχή του Λειβαδίτη και πάντα στην ορεινή περιοχή της Ροδόπης απλώνονται τα **Πομακοχώρια** γαντζωμένα στις πλαγιές του βουνού. Η έντονη παρουσία των κατοίκων της περιοχής και οι αγροτοκτηνοτροφικές τους δραστηριότητες έχουν αφήσει έντονα σημάδια στο φυσικό περιβάλλον.

Συχνά οι καλλιεργούμενες εκτάσεις βρίσκονται σε απόρσιτα και επικλινή μέρη. Καλλιέργειες στην περιοχή του Κύκνου. Πάντσογλου Χρήστος

Η κοιλάδα που σχηματίζει ο Κόσυνθος ποταμός χαρακτηρίζεται από τις απότομες πλαγιές με τελική απόληξη στη λίμνη Βιστονίδα. Η περιοχή της κοιλάδας, και ιδιαίτερα το νότιο μέρος, είναι πυκνοκατοικημένη, με μικρής έκτασης αλλά διάσπαρτες καπνοκαλλιέργειες, υπερβοσκημένες διαβρωμένες πλαγιές και αναδασώσεις με πεύκα και ακακίες για τον περιορισμό περαιτέρω διάβρωσης. Γίνεται περιορισμένη ξύλευση, είτε στα τεχνητά πευκοδάση είτε στα φυσικά δρυοδάση.

Χαρακτηριστικοί τύποι οικοτόπων που συναντώνται στο οικοσύστημα του Κόσυνθου:

Τα μεγάλα θηλαστικά, όπως ο λύκος (*Canis lupus*) ενοούνται από το γεωμορφολογικό ανάγλυφο της περιοχής και την ύπαρξη κτηνοτροφίας. Πάνσογλου Χρήστος

Δάση Οξιάς. Στο βορειότερο τμήμα της κοιλάδας και προς τις ψηλότερες κορυφές η παραμεσογειακή ζώνη βλάστησης παραχωρεί τη θέση της στη ζώνη των δασών οξιάς, ελάτης κλπ. Οι οξιές επικρατούν και σχηματίζουν αμιγή δάση πάνω από τα 1100m, ενώ χαμηλότερα αναμιγνύονται με διάφορα άλλα ορεινά φυλλοβόλα, σχηματίζοντας μικτά ορεινά δάση.

Δάση δρυός. Στα χαμηλότερα μέρη της κοιλάδας, μέχρι το υψόμετρο των 800m περίπου, και σε νοτιότερες περιοχές άλλοτε κυριαρχούσαν τα δάση των φυλλοβόλων δρυών, αλλά σήμερα η εικόνα της βλάστησης έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό, εξαιτίας ανθρωπογενών επιδράσεων. Στο χαμηλότερο τμήμα της κοιλάδας, από την Αιώρα μέχρι τη Σμίνθη, συναντάμε θαμνώνες, καπνοχώραφα και χωράφια, με φυσικούς φυτοφράχτες. Από τη Σμίνθη προς τον Εχίνο παρατηρούμε εκτεταμένες αναδασώσεις με τραχεία πεύκη (*Pinus brutia*), και πιο ψηλά με μαύρη πεύκη (*Pinus nigra*) καθώς επίσης φυσικά δάση με πλατύφυλλη βελανιδιά (*Quercus frainetto*) και άλλα φυλλοβόλα, ενώ τοπικά εμφανίζεται και η οξιά (*Fagus sylvatica*).

Παραποτάμια βλάστηση. Στις όχθες του ποταμού Κόσυνθου παρατηρείται σε σημεία, παρόχθια υδροχαρής βλάστηση με σκλήθρα (*Alnus glutinosa*), ιτιές (*Salix amplexicaulis* & *Salix alba*), σπανιότερα πλατάνια (*Platanus orientalis*) και άλλα υδροχαρή φυτά.

Καλλιέργειες: Γύρω από την κοίτη του ποταμού και στα πλατώματα που σχηματίζονται κυριαρχεί η καλλιέργεια με παραδοσιακό τρόπο των περίφημων καπνών Ξάνθης. Οι άλλες καλλιέργειες είναι πολύ περιορισμένες και τείνουν να εκλείψουν.

Η συστηματική μελέτη επιμέρους ενοτήτων στο οικοσύστημα της κοιλάδας του Κόσυνθου, όπως π.χ. ο πληθυσμός της βίδρας (*Lutra lutra*) και η εξέλιξη

του, ή αντίστοιχα του μαυροπελαργού (*Ciconia nigra*), θα δείξει τη σημερινή κατάσταση στην περιοχή¹ και θα φανερώσει τα δυνατά όρια επέμβασης ανθρώπινων δραστηριοτήτων χωρίς να θιγεί ο συγκεκριμένος οικότοπος και συνολικότερα το οικοσύστημα της λεκάνης απορροής του Κόσυνθου ποταμού.

Κατηγορίζοντας παράλληλα με την ροή του ποταμού οδηγούμαστε στον κάμπο της Ξάνθης και στην Γενισέα, έδρα του σημερινού Δήμου Βιστονίδας, σημαντικό διοικητικό και εμπορικό κέντρο κατά την Οθωμανική περίοδο. Σε απόσταση 15Km περίπου από την Γενισέα βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος των **Αβδήρων**, το άλλοτε ανατολικότερο όριο του Δέλτα του Νέστου. Στην παράλια περιοχή Ερασμίου, Μαγγάνων, Μυρωδάτου, Αβδήρων, Μάνδρας, που περιλαμβάνει τα ομώνυμα χωριά και στους βαλτότοπους που ακόμη και σήμερα σχηματίζονται, παρατηρούνται ενδιαφέροντα είδη.

Στην περιοχή συναντούμε πάνω από 100 είδη πουλιών. Έχουν παρατηρηθεί 4 απειλούμενα είδη παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, αυτά είναι ο αργυροπελεκάνος (*Pelecanus crispus*), η νανόχηννα (*Anser erythropus*), η βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), ο στικταετός (*Aquila clanga*) και 3 κινδυνεύοντα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Από τα 100 είδη πτηνών που συναντούμε στην περιοχή, 28 είδη περιλαμβάνονται στο

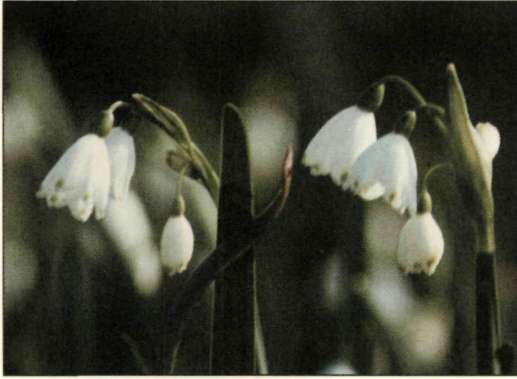

Τα θαλασσόκρινα (*Pancratium maritimum*) στολίζουν ακόμη τα απάτητα μέρη στις αμμοθίνες.
Πάντσογλου Χρήστος

“Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Σπονδυλόζωων της Ελλάδας”, από τα οποία 11 κινδυνεύουν με εξαφάνιση, 7 είναι τρωτά και 2 είναι σπάνια. Τριάντα τρία είδη περιλαμβάνονται στο Παράρτημα I της οδηγίας 79/ 409 για τα πουλιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο κρίνος της θάλασσας (*Pancratium maritimum*) που άλλοτε αφθονούσε στις αμμοθίνες, απειλείται σήμερα από τον τουρισμό. Το λευκόιο (*Leucojum*

1. Μέχρι και τις αρχές του 1990 η παρουσία της βίδρας ήταν σταθερή στην περιοχή, ενώ γενικότερα δεν υπάρχει σαφής γνώση για την κατάσταση του πληθυσμού της, όπως και για τον μαυροπελαργό που συνεχίζει η παρουσία του μέχρι και σήμερα.

Στους νερόλακκους του γλυκού νερού εμφανίζονται σπάνια αγριολούλουδα (*Leucojum aestivum*).

Πάντσογλου Χρήστος

στους χαμηλούς λόφους, όπου ακόμα σώζονται μικρά και υποβαθμισμένα δάση από βελανιδιές, όπως γύρω από τα Άβδηρα, αν και τείνουν να εξαφανιστούν από τη βόσκηση.

Σε ορισμένες παραλίες έχουν γίνει αναδασώσεις με θασίτικο πεύκο και παράλιο πεύκο.

Η περιοχή του Πόρτο Λάγος είναι διεθνούς σημασίας, πριν απ' όλα λόγω της πλούσιας ορνιθοπανίδας. Περιλαμβάνεται στον κατάλογο περιοχών της Σύμβασης Ramsar. Η σπουδαιότητά της έχει αναγνωριστεί από την I.U.C.N. (International Union for the Conservation of Nature) και άλλες διεθνείς οργανώσεις. Είναι πολύ σημαντική, τόσο για τα υδρόβια πτηνά, όσο και για τα αρπακτικά που φωλιάζουν μέσα κι έξω από την περιοχή της λίμνης.

Η λίμνη Βιστονίδα παρουσιάζει κατά τόπους διαφορετικό βαθμό αλατότητας στα νερά της και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να παρατηρείται μια μεγάλη ποικιλία από βιότοπους στην περιοχή. Πάντσογλου Χρήστος

aestivum) που φύτρωνε σε υγρές πεδινές εκτάσεις, κινδυνεύει επίσης από τις αποξηράνσεις και τη σύγχρονη γεωργία.

Γενικότερα η περιοχή χαρακτηρίζεται από πεδινές εκτάσεις με χαμηλούς λόφους, έλη και βάλτους κοντά στη θάλασσα. Στο μεγαλύτερο μέρος ο χώρος έχει καλλιεργηθεί κυρίως με ποτιστικές καλλιέργειες.

Η κτηνοτροφία περιορίζεται στους χαμηλούς λόφους, όπου ακόμα σώζονται μικρά και υποβαθμισμένα δάση από βελανιδιές, όπως γύρω από τα Άβδηρα, αν και τείνουν να εξαφανιστούν από τη βόσκηση.

Εδώ ξεχειμωνιάζουν πελεκάνοι, φλαμίγκος, πυγμαίοι κορμοράνοι, πάπιες. Η ευρύτερη περιοχή αποτελεί ενδιαμέσο σταθμό στα ταξίδια πολλών αποδημητικών πτηνών. Είναι η δεύτερη σε σημασία περιοχή στην Ελλάδα ως σταθμός κατά τη μετανάστευση και διαχείμαση των αργυροπελεκάνων. Ο χειμώνας στην περιοχή αποκτά ιδιαίτερο

ενδιαφέρον και επιφυλάσσει πολλές εκπλήξεις για τους παρατηρητές πουλιών. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα διάφορα είδη χαρδριόμορφων, τους γλάρους, τα αρπακτικά και τα χηνοπαπιά. Σε ιδιαίτερα βαρείς χειμώνες εκτός από τα σπάνια είδη που παρατηρούνται εκπλήσσει τον παρατηρητή και ο αριθμός των πουλιών. Μεγάλα κοπάδια χηνοπαπιών, και κορμοράνων μετακινούνται από χώρο σε χώρο αναζητώντας τροφή δημιουργώντας μοναδικές εικόνες στο χώρο.

Νεαρός λευκοτσικνιάς (*Egretta garzetta*), που αναπαράγεται στο αλσούλιο του Πόρτο Λάγος.
Πάντσογλου Χρήστος

Σε ολόκληρη την έκταση του Πόρτο Λάγος έχουν παρατηρηθεί 262 είδη πτηνών. Έχουν παρατηρηθεί 9 απειλούμενα είδη παγκοσμίως. Συγκεκριμένα αυτά είναι ο αργυροπελεκάνος (*Pelecanus crispus*), η νανόχηνα (*Anser erythropus*), η κοκκινόχηνα (*Branta ruficollis*), η βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), το κεφαλούδι (*Oxyura leucocephala*), ο στικταετός (*Aquila clanga*), ο βασιλαετός (*Aquila heliaca*), το κιρκινέζι (*Falco naumanni*), η λεπτομούτα (*Numenius tenuirostris*) και 12 κινδυνεύοντα σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Κρυπτοτσικνιάς (*Ardeola ralloides*). Νεαρό άτομο.
Πάντσογλου Χρήστος

Στο λιμάνι του Πόρτο Λάγος υπάρχει επιπλέον μεγάλη αποικία ερωδιών, περίπου πεντακοσίων φωλιών. Εδώ έχουν φωλιάσει κυρίως σταχτοτσικνιάδες (*Ardea cinerea*), λευκοτσικνιάδες (*Egretta garzetta*) και κρυπτοτσικνιάδες (*Ardeola ralloides*) αλλά και νανόμπουφοι (*Asio otus*) ενώ επιπλέον το χειμώνα κουρνιάζουν τις νύχτες αργυροτσικνιάδες (*Egretta alba*) και λαγγόνες (*Phalacrocorax pygmaeus*).

Ένα κοπάδι από βουβάλια (*Bubalus bubalis*), από τα τελευταία τριάντα περίπου ζώα που έχουν μείνει στο χώρο της Θράκης, δροσιζονται στους νερόλακκους στις εκβολές του ποταμού Κομφάτου. Πάντσογλου Χρήστος

Από το Παπίκιο όρος, η θέα προς τη λίμνη Βιστονίδα. Βύρων Ασημακόπουλος

Η πορεία από την Ξάνθη προς την Κομοτηνή στους πρόποδες της Ροδόπης και του Παπίκιου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Στις απότομες πλαγιές του βουνού, άλλοτε γυμνές από την υπερβόσκηση και άλλοτε δασωμένες από σύγχρονες αναδασώσεις, χαίρεται κανείς το πέταγμα του αετού και της γερακίνας. Στα νότια και σε απόσταση αναπνοής, ο επισκέπτης αντικρίζει τη βόρεια πλευρά της λίμνης Βιστονίδα, όπου βρίσκεται ο δασωμένος σήμερα αρχαιολογικός χώρος, που στον περιφραγμένο προστατευόμενο χώρο η φυσική βλάστηση ξαναζωντανεύει δίνοντας το στίγμα και το χρώμα του παρελθόντος. Η προσέγγιση στο χώρο είναι δυνατή από χωματόδρομο μέτριας βατότητας, παράλληλα με το αρχαίο τείχος που στα σπλάχνα του κρύβει τους πηλίνους σωλήνες υδροδότησης του αρχαίου οικισμού.

Παράλληλα με την πορεία μας ορθώνονται οι χιονισμένες πλαγιές του Παπίκιου όρους. Το Παπίκιο όρος είναι ένα βουνό μετρίου ύψους με κωνικό σχήμα, πάνω στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Οι δύο ψηλότερες κορυφές του, στο ελληνικό έδαφος, έχουν υψόμετρο αντίστοιχα 1483m και 1460m. Στη μέση και κατώτερη περιοχή του βουνού ως τα 1000m περίπου, εντοπίζουμε τα δάση φυλλοβόλων δρυών που καταστράφηκαν κατά ένα μεγάλο μέρος από τις πυρκαγιές και την υπερβόσκηση. Τη θέση τους έχουν πάρει, μετά από εκτεταμένες αναδασώσεις στη δεκαετία του 80, διάφορα είδη πεύκων. Στην ανώτερη περιοχή του βουνού πάνω από τα 1000m περίπου, κυριαρχούν τα δάση της ανατολικής οξιάς (*Fagus moesiaca*) που έχουν αραιωθεί και αυτά από την ανεξέλεγκτη βόσκηση.

Η ανώτερη ζώνη του Παπίκιου είναι από τους σημαντικότερους βιότοπους της χώρας μας. Περιλαμβάνει σπάνια είδη χλωρίδας για τον ελληνικό χώρο, όπως η *Silene waldsteinii*, το *Hypericum linarioides*, το *Sedum telephium*, η *Gentianella bulgarica*, κ.ά.

Επίσης παρατηρούνται σπάνια είδη πουλιών, όπως ο ασπροπάρης (*Neophron percnopterus*), ο χρυσαετός (*Aquila chrysaetos*), ο σταυραετός (*Hieraaetus pennatus*), ο φιδαιετός (*Circaetus gallicus*), ο μαύρος δρυοκολάπτης (*Dryocopus martius*), η μεσοτσικλιτάρρα (*Dendrocopos medius*), κ.ά.

Ο δρόμος μας αργά-αργά αποκλίνει από τα χαμηλότερα μέρη του βουνού και μας οδηγεί νοτιότερα μέσα στον κάμπο του νομού Ροδόπης. Η Κομοτηνή, μια σύγχρονη μεγαλούπολη με έντονο πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, μπορεί να αποτελέσει ορμητήριο και αφετηρία γνωριμίας μας με εξίσου ενδιαφέροντα σημεία, όπως και στο νομό Ξάνθης.

Στα βόρεια της πόλης και μέσα από κατάφυτη διαδρομή οδηγείται κανείς στα ορεινά δάση της ανατολικής Ροδόπης προς το οχυρό της **Νυμφαίας** ή την περιοχή της Γρατινής και μέσα από την κοιλάδα των παραπόταμων του Φιλιούρη στο χωριό Πάτερμα.

Το οχυρό της Νυμφαίας χτίστηκε στη νότια έξοδο της φυσικής διόδου που σχηματίζεται μέσα στον ορεινό όγκο της Ροδόπης και ενώνει την πεδιάδα της Κομοτηνής με την κοιλάδα του ποταμού Άρδα και σε συνέχεια με αυτήν της Φιλιπούπολης. Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει όλο το βόρειο ορεινό τμήμα του νομού Ροδόπης, εκτός του όρους Παπίκιο. Σε αυτήν ανήκουν τα χωριά Νυμφαία, Καρυδιά, Πάνδροσος, Πάτερμα, Άνω και Κάτω Δροσίνη, Σαρακηνή, Κάρδαμος, Κύμη, Σμιγάδα, Οργάνη, Μυρτίσκη, Εσοχή κ.ά.

Ο χείμαρρος Πάτερμος, ο ποταμός Φιλιούρης και ο ποταμός Βοσβόζης ηγγάζουν από την περιοχή και τη διασχίζουν, κατευθυνόμενοι προς την πεδιάδα και το Θρακικό Πέλαγος.

Eryx jaculus turcicus (Sand Boa, Ερημόφιδο, Λουρίτης). Αυτό το συμπαθητικό και άκακο φίδι ανήκει στην οικογένεια των Βόων. Είναι κοντόχοντρο, φθάνει σε μήκος τα 80 εκ. και τρέφεται κυρίως με σαύρες και τρωκτικά. Είναι σπάνιο είδος, ειδικά στην Δυτική Θράκη, όπου έχει βρεθεί μόνο στη Μάκρη (νομός Έβρου) και στο Παπίκιο όρος στο νομό Ροδόπης. Ασημακόπουλος Βύρωνας

Οι κορμοί των δέντρων, στα εκτεταμένα δρυοδάση της περιοχής, καλύπτονται από βρούφια, ένδειξη υγείας του οικοσυστήματος. Πάντσογλου Χρήστος

κατάσταση τα δάση των φυλλοβόλων δρυών, ανάμεσα στα οποία αναπτύσσονται χέρσες εκτάσεις, χωράφια ή βοσκότοποι.

Στην ανώτερη περιοχή, πάνω από τα 800m, υπάρχουν τα δάση της Ανατολικής Οξιάς (*Fagus moesiaca*) που διακόπτονται από ξέφωτα και βοσκολίβαδα.

Στα ανοιχτά λιβάδια χαμηλού υψομέτρου γυροφέρνουν τα αρπακτικά αναζητώντας τη λεία τους, που συχνά είναι από έντομα έως μικρά θηλαστικά και πουλιά. Γερακίνα (*Buteo buteo*). Πάντσογλου Χρήστος

παντούν εδώ, συμβάλλει και η γειτνίαση της περιοχής με τα βουνά του Έβρου.

Από αυτά τα είδη πτηνών, είναι απειλούμενα παγκοσμίως, ο βασιλαετός (*Aquila heliaca*) και το κιρκινέζι (*Falco naumanni*), και 6 χαρακτηρίζονται σαν κινδυνεύοντα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, 21 είδη περιλαμβάνονται

Το τοπίο είναι κυρίως ημιορεινό. Στους λόφους, αμέσως βόρεια της Κομοτηνής, παρατηρούμε θάμνους με βασικότερο το Πουρνάρι και διάφορα άλλα είδη της μεσογειακής μακίας. Ανάμεσα στους θαμνότοπους, σε πολλά σημεία, υπάρχουν χέρσες εκτάσεις που χρησιμεύουν ως χωράφια ή βοσκολίβαδα.

Στις πλαγιές των βουνών, σε υψόμετρο από 300m μέχρι 800m περίπου, κυριαρχούν σε καλή

Περισσότερο σημαντική για τα μεγάλα θηλαστικά είναι η περιοχή σε υψόμετρο πάνω από 300m όπου, αν και δεν υπάρχει καθεστώς προστασίας, η ανθρώπινη επέμβαση δεν είναι πολύ έντονη.

Συναντάμε, κυρίως στην κοιλάδα του ποταμού Φιλιούρη, 146 είδη πουλιών, ανάμεσα στα οποία πολλά είναι απειλούμενα σε παγκόσμιο ή εθνικό επίπεδο. Στην ποικιλία των ειδών που α-

στο «Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Σπονδυλόζων της Ελλάδας», από τα οποία 5 κινδυνεύουν με εξαφάνιση, 8 είναι τρωτά και 5 είναι σπάνια. Τριάντα εφτά είδη περιλαμβάνονται στο Παράρτημα I της οδηγίας 79/ 409 για τα πουλιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Νοτιοανατολικά της Κομοτηνής και πολύ κοντά στο χωριό Παγούρια εκβάλλει ο Φιλιούρης και ο Βοσβόζης ποταμός σχηματίζοντας σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από τη θάλασσα τη λίμνη **Ισμαρίδα ή Μητρικού**.

Το μέσο βάθος της είναι 1 μέτρο. Σημαντική επιφάνεια της λίμνης καλύπτεται από νούφαρα (*Nymphaea alba*) και τριβολοκρατέλες (*Trapa natans*), ενώ κατά τόπους επιπλέει η φακή του νερού (*Lemna minor*). Στο βορειοανατολικό μέρος της λίμνης απλώνονται εκτεταμένοι καλαμιώνες.

Η λίμνη τροφοδοτείται από δύο ποταμούς, το Βοσβόζη και τον Φιλιούρη, των οποίων τα ύδατα σήμερα έχουν μειωθεί σημαντικά. Στις εκβολές του ποταμού Βοσβόζη φυτρώνουν σκλήθρα, ιτιές και λεύκες. Εκεί όπου εκβάλλει ο Φιλιούρης επικρατούν τα αρμυρίκια.

Νοτιοδυτικά της λίμνης Ισμαρίδας βρίσκεται μια σειρά από λιμνοθάλασσες εξαιρετικής οικολογικής σημασίας, οι μεγαλύτερες των οποίων είναι το Έλος, η Πτελέα, η Αλυκή ή Μέση, η Καρατζά ή Αρωγή και η Ξηρολίμνη.

Συναντούμε 208 είδη πουλιών, ανάμεσα στα οποία πολλά είναι απειλούμενα σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Στην περιοχή έχουν παρατηρηθεί 6 είδη απειλούμενα παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, αυτά είναι ο αργυροπελεκάνος (*Pelecanus crispus*), η νανόχηννα (*Anser erythropus*), η βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), το κεφαλούδι (*Oxyura leucocephala*), ο στικταετός (*Aquila clanga*), το κικινέζι (*Falco naumanni*) ενώ 10 χαρακτηρίζονται σαν κινδυνεύοντα σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Οι χουλιαρομούτες (*Platalea leucorodia*), μόνιμοι κάτοικοι στην λίμνη, φωλιάζουν στην ανατολική πλευρά, όπου η βλάστηση είναι πυκνότερη. Πάντσογλου Χρήστος

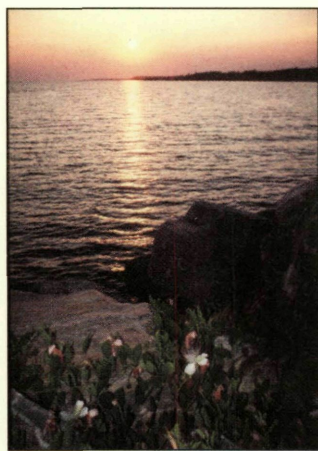
Επίσης, 56 είδη πτηνών περιλαμβάνονται στο “Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Σπονδυλόζων της Ελλάδας”, από τα οποία 18 κινδυνεύουν με εξαφάνιση, 17 είναι τρωτά και 4 είναι σπάνια. Εξήντα έξι είδη περιλαμβά-

νονται στο Παράρτημα I της οδηγίας 79/ 409 για τα πουλιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για όλους αυτούς τους λόγους, ο υγρότοπος της λίμνης Ισμαρίδας προστατεύεται με τη Σύμβαση Ramsar, ως διεθνούς σημασίας βιότοπος για τα πτηνά.

Ο κάμπος στη Μαρώνεια, απέναντι από τη Σαμοθράκη, στις πλαγιές του Ισμάρου, χαρακτηρίζεται από ποικιλία στη βλάστηση, μικρές κλίσεις και ολόδροσες ρεματιές.
Πάντσογλου Χρήστος

Η κάππαρη (*Capparis spinosa*) στην Ελλάδα ανθίζει από τον Μάιο ως τον Αύγουστο. Φυτό συνηθισμένο στην Νότια Ελλάδα. Στη Θράκη βρίσκεται σε μικρούς αριθμούς. Πάντσογλου Χρήστος

Ανατολικά της λίμνης ορθώνονται επιβλητικά τα υψώματα του Ίσμαρου και η παράλια περιοχή της Μαρώνειας που διασχίζεται από ρέματα και παρακλάδι του ποταμού Φιλιούρη. Είναι μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από ποικιλία τοπίων και βιοτόπων. Δεσπόζει το μικρό όρος Ίσμαρος που στις νότιες πλαγιές του προς τη θάλασσα, ήταν χτισμένη η Μαρώνεια, σημαντική πόλη της αρχαιότητας.

Σήμερα ο Ίσμαρος, που στα

προϊστορικά χρόνια σκεπαζόταν με δάση, είναι ένα όρος έντονα υποβαθμισμένο από την υπερβόσκηση, με αραιούς θάμνους, φρύγανα και λιγοστές ελιές στη νότια πλευρά του που αντικρίζει την θάλασσα.

Δυτικά, προς την Ξυλαγανή και τους Προσκυνητές υπάρχουν πεδινές εκτάσεις με εντατικές καλλιέργειες. Στην παράλια ζώνη (Αλκυόνα, Κρουονέρι, Πλατανίτης) έχουν γίνει εκτεταμένες αναδασώσεις κυρίως με κουκουναριές και σε μικρότερο βαθμό με παράλια πεύκη, γλαυκόχρωμο κυπαρίσσι και ελληνικό κυπαρίσσι. Υπάρχουν επίσης χαμηλοί λόφοι με θάμνους και ελαιώνες. Από τη Μαρώνεια προς την Κρωβύλη, μια σειρά χαμηλών λόφων, που σκεπάζεται από μεσογειακή μαχία, έχει αρκετά υποβαθμιστεί από

την αιγοβοσκή. Οι πλαγιές του βουνού ορθώνονται βραχώδεις και απόκρημνες προς την πλευρά της θάλασσας σχηματίζοντας ενδιαφέροντες κολπίσκους με απόκρημνα βράχια καταφύγιο για πολλά θαλασσοπούλια στην περιοχή.

Ο δρόμος προς την Αλεξανδρούπολη διασχίζει πεδινά τμήματα με καλλιέργειες και χαμηλούς λόφους μακίας βλάστησης όπου στα ψηλότερα σημεία σχηματίζονται νεαρά δάση δρυός. Λίγο πριν την Αλεξανδρούπολη βρίσκεται η Μάκρη και ο αρχαιολογικός χώρος της Μεσημβρίας.

Η παράλια περιοχή **Μάκρης, Μεσημβρίας, Δικέλλων**, εκτείνεται από το χωριό Μάκρη ως το όρος Ίσμαρος. Στα βόρεια της περιοχής δεσπόζει το όρος Τσοπάνος (628m.). Κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης εκτείνονταν μεγάλο δάσος που ανήκε στο Σουλτάνο και στο οποίο λέγεται ότι απαγορευόταν με ποινή θανάτου το κόψιμο έστω και ενός δέντρου. Σήμερα, το όρος είναι ένας υποβαθμισμένος βοσκότοπος με πυκνούς ή, κατά τόπους, αραιούς θάμνους.

Στα νότια εντοπίζονται οι παραλίες με θάμνους και φρύγανα της Μεσημβρίας, Δικέλλων, Μάκρης και Πετρωτών, όπου καταλήγει το ρέμα Σαπλή. Σε αυτές τις τοποθεσίες έχουν πραγματοποιηθεί περιορισμένες αναδασώσεις.

Βόρεια της Αλεξανδρούπολης εκτείνεται η περιοχή **Άβαντα - Κίρκης - Αγίων Θεοδώρων**, περιοχή που καταλαμβάνει τις νότιες και νοτιοδυτικές ορεινές εκτάσεις του νομού, δίπλα στη στενή πεδινή ζώνη της Αλεξανδρούπολης που αντίστοιχα απλώνεται μεταξύ Πελαγίας, Άβαντα, Αισύμης, όρους Σάπκα, Νέδα και Κίρκης.

Το ποικιλόμορφο τοπίο χαρακτηρίζεται από έντονο ανάγλυφο με φαράγγια, απότομες βραχώδεις ορθοπλαγιές και κοιλάδες με πυκνά δάση τις οποίες διατρέχουν πολλά τοπικά ρέματα. Πολλές από τις κοιλάδες αυτές είναι δύσκολα προσπελάσιμες από τον άνθρωπο.

Τυπική εικόνα της περιοχής οι απότομες βραχώδεις πλαγιές, που καταλήγουν σε ανοιχτούς κόλπους με βράχια ή άμμο και μακία βλάστηση. Πάντσογλου Χρήστος

Στα αιωνόβια πλατάνια και στα γέρικα πεύκα βρίσκουν καταφύγιο αρκετά αρπακτικά πουλιά. Μπούφος (*Bubo bubo*) WWF / Κ. Πιστόλας

Στις ορθοπλαγιές και τους βράχους ανάμεσα στις δασώδεις κοιλάδες, που είναι οι περισσότεροι σ' όλο το νομό Έβρου, κάνουν τις φωλιές τους σπάνια αρπακτικά πουλιά, ενώ τα δάση των κλειστών κοιλάδων της περιοχής προσελκύουν μεταναστευτικά και ξεχειμωνιάζοντα είδη, ιδιαίτερα στρουθιόμορφα, καθώς και πολλά είδη θηλαστικών. Συναντούμε πουλιά όπως ο χρυσαετός, το όρνιο, ο μπούφος, ο μαυροπελαργός, και πολλά θηλαστικά όπως το ζαρκαδι. Παράλληλα, η ποικιλία βιοτόπων σε συνδυασμό με το θερμό κλίμα της περιοχής, έχει δημιουργήσει ιδανικές συνθήκες για την ύπαρξη πολλών ερπετών και εντόμων.

Για όλους αυτούς τους λόγους, το σύνθετο οικοσύστημα της περιοχής είναι μοναδικό τόσο για την αισθητική, όσο και για την οικολογική του αξία.

Μετά την Αλεξανδρούπολη και σε απόσταση περίπου τριάντα χιλιομέτρων συναντάμε την πόλη των Φερών και το **Δέλτα του Έβρου**. Οριοθετείται από τη σιδηροδρομική γραμμή Αλεξανδρούπολης-Ορμενίου δυτικά, τον ποταμό Έβρο ανατολικά, τον δήμο Φερών βόρεια και το Θρακικό πέλαγος νότια. Η συνολική έκτασή του είναι 111.937km².

Ποικίλη παράχθια βλάστηση από θάμνους και δέντρα χαρακτηρίζει τα κανάλια και τις λιμνοθάλασσες στο Δέλτα. Πάντοσγλου Χρήστος

Στο Δέλτα του ποταμού, λόγω της ευνοϊκής γεωγραφικής του θέσης ανάμεσα στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική, συναντούμε 304 είδη πουλιών από τα 450 είδη της Ελλάδας. Αυτή η αφθονία ειδών αποτελεί σπάνιο φαινόμενο για τα ευρωπαϊκά δεδομένα και αποδεικνύει ότι το Δέλτα του Έβρου παραμένει ένας από τους σημαντικότερους μεσογειακούς υγρότοπους σε ότι αφορά το ξεχειμώνιασμα μεγάλων πληθυσμών από πάπιες, χήνες και άλλα υδρόβια πουλιά, των

οποίων οι πληθυσμοί τα τελευταία χρόνια δεν ξεπερνούν τα 50.000-60.000 άτομα.

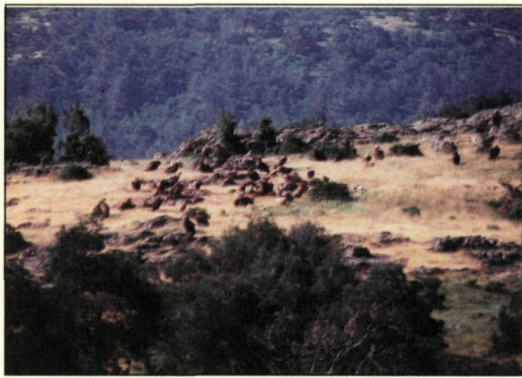
Είδη πτηνών που απαντώνται σπάνια στην Ευρώπη και παρατηρούμε εδώ είναι η νανόχηνα (*Anser erythropus*), η κοκκινόχηνα (*Branta ruficollis*), η λεπτομούτα (*Numenius tenuirostris*) κ.ά. Από ορνιθολογική άποψη το οικοσύστημα λειτουργεί ως: Βιότοπος για φώλιασμα και διατροφή για πολλές οικογένειες ερωδιών, κορμοράνων, γλάρων, παρυδάτιων, αρπακτικών και άλλων πτηνών. Καταφύγιο για μεγάλους πληθυσμούς υδρόβιων πουλιών από τις βόρειες περιοχές της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια του χειμώνα, αλλά και ως ζωτικός χώρος συγκέντρωσης και ανάπαυσης μεγάλων αριθμών μεταναστευτικών πουλιών κατά τις μετακινήσεις τους από και προς τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.

Μεγάλη συγκέντρωση ερωδιών και πελαργών σε πλημμυρισμένες εκτάσεις στο Δέλτα Έβρου. Κ. Ποϊραζίδης

Κατευθυνόμενοι βόρεια προς Διδυμότειχο, λίγο πριν το Σουφλί στα δυτικά υψώνονται χαμηλοί λόφοι και βουνά που συνθέτουν το ορεινό σύμπλεγμα **Δαδιάς-Λευκίμμης**.

Το προστατευόμενο δάσος Δαδιάς, βρίσκεται στο μέσο του νομού Έβρου, στο νοτιοανατολικό άκρο της οροσειράς Ροδόπης. Ανήκει στην πεδινή-ημιορεινή ζώνη με υψόμετρο που κυμαίνεται από 10 μέχρι 604 μέτρα. Δυτικά του δάσους, συναντούμε μια ορεινή έκταση με ψηλότερες κορυφές τη Σάπκα (1044m) και το Σίλο (1065m).

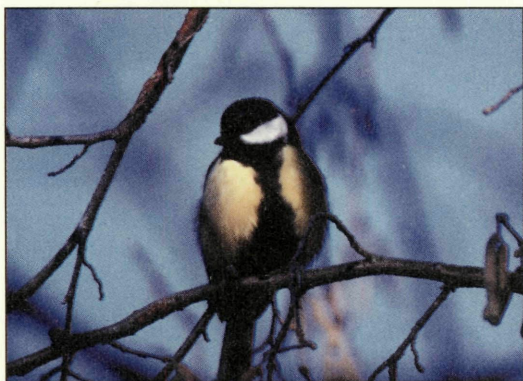

Ομάδα από γύπες στο χώρο της ταϊστρας στη Δαδιά. WWF / Κ. Πιστόλας

Το δάσος της Δαδιάς, χαρακτηρίζεται από έντονες εναλλαγές του φυσικού τοπίου. Η ύπαρξη λόφων και χαμηλών βουνών, οι μικρές κλειστές και ανοι-

χτές κοιλάδες, ο μεγάλος αριθμός μικρών και μεγάλων ρεμάτων και η ποικιλομορφία των κλίσεων του εδάφους δημιουργούν ένα έντονο τοπογραφικό ανάγλυφο. Οι εμφανείς διαφορές της μορφής, δομής και σύνθεσης της δασικής βλάστησης, η παρουσία βράχων και η καλλιέργεια χωραφιών με παραδοσιακά προϊόντα που χωρίζονται με φυτοφράκτες, αποτελούν τα βασικά στοιχεία σύνθεσης του τοπίου της περιοχής.

Η προστατευόμενη περιοχή 7.200 εκταρίων, αποτελείται από δύο πυρήνες αυστηρής προστασίας και περιφερειακή ζώνη, τα όρια της οποίας είναι ίδια με εκείνα του συνόλου των δασών Δαδιάς- Λευκίμμης- Σουφλίου.

Τα εντομοφάγα πουλιά, όπως ο καλόγερος ή παπαδίτσα (*Parus major*), το χειμώνα καταφεύγουν στους κατοικημένους χώρους και τρέφονται από υπολείμματα τροφών και καρπούς, που βρίσκουν στις αυλές των σπιτιών.
Πάντσολου Χρήστος

εμφανίζονται τα περισσότερα αρπακτικά και ερπετά από κάθε άλλη περιοχή της Ευρώπης.

Συναντούμε 219 είδη πουλιών, ανάμεσα στα οποία πολλά σπάνια και μοναδικά είδη στην Ελλάδα, όπως δρυοκολάπτες (*Picidae*), χαλκοκουρούνες (*Coracias garrulus*), ψαλτοτσιροβάκους (*Sylvia nisoria*), παρδαλοκεφαλάδες (*Lanius nubicus*), αμμοπετροκλήδες (*Oenanthe isabellina*) και άλλα. Περισσότερα από τα μισά είδη πουλιών που έχουν καταγραφεί στην Ελλάδα, συναντώνται στην περιοχή. Εντυπωσιακή είναι η παρουσία 42 ειδών ημερόβιων και νυκτόβιων αρπακτικών σε σύγκριση με τα 47 είδη της Ελλάδας, το 70% των ελληνικών στρουθιόμορφων ειδών, όπως και η ύπαρξη 28 ειδών μη στρουθιόμορφων.

Στην έκταση αυτή υπάρχει το μεγαλύτερο ημιορεινό πευκοδάσος της Θράκης με πολλά τμήματά του σε ηλικία άνω των 100 ετών. Ανάμεσα στα γέρικα πευκοδάση, παρεμβάλλονται ρέματα, βράχοι, καλλιέργειες και μικροί βοσκότοποι, δημιουργώντας αναρίθμητους χώρους διαβίωσης για όλα τα είδη πανίδας. Στην περιοχή, εξαιτίας του χαμηλού υψομέτρου, της γεωγραφικής της θέσης ανάμεσα σε Ευρώπη και Ασία και της μικρής παρέμβασης του ανθρώπου, ε-

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσία ορισμένων σπάνιων ειδών πουλιών. Οκτώ είδη είναι χαρακτηρισμένα σαν κινδυνεύοντα, ενώ άλλα 30 είδη απαιτούν υψηλή προστασία. Πενήντα εννιά είδη της περιοχής περιλαμβάνονται στο παράρτημα Ι της οδηγίας 79/409 για τα πτηνά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για τα οποία επιβάλλεται να ληφθούν ειδικά μέτρα για τη διατήρηση των πληθυσμών και των βιοτόπων τους.

Το σημαντικότερο είδος της περιοχής είναι ο μαυρόγυπας (*Aegyptus monachus*). Οι αποικίες αυτού του είδους στη Δαδιά είναι οι τελευταίες στην Ελλάδα και σε όλη την Ανατολική Ευρώπη. Είναι το “είδος - έμβλημα” της περιοχής.

Άλλα σημαντικά είδη, είναι ο κραυγαετός (*Aquila pomarina*) και ο μαυροπελαργός (*Ciconia nigra*), οι πληθυσμοί των οποίων σ’ αυτό το χώρο αποτελούν το 50% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού.

Στην περιοχή δεν παρατηρούνται ενδημικά είδη πουλιών, αλλά πολλά από τα εμφανιζόμενα είναι σπάνια ή απειλούμενα. Με βάση το “Κόκκινο Βιβλίο” των Απειλούμενων Σπονδυλοζώων της Ελλάδας, 8 είδη της περιοχής είναι

Ο μαυροπελαργός (*Ciconia nigra*), είναι ένα από τα σπανιότερα πουλιά που μπορεί να συναντήσει κανείς στην Ελλάδα. Στη Βόρεια Ελλάδα και ειδικότερα στην Θράκη παρατηρείται συχνά σε ορεινά ρυάκια και υγρότοπους. Καζαντζίδης Σάββας

χαρακτηρισμένα σαν κινδυνεύοντα, 12 είδη έχουν τρωτούς πληθυσμούς με κίνδυνο να μεταπέσουν στην παραπάνω κατηγορία, 2 είδη χαρακτηρίζονται ως απροσδιόριστα με κίνδυνο να μεταπέσουν σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες, 10 είδη χαρακτηρίζονται σαν σπάνια και 7 είδη χαρακτηρίζονται ως ανεπαρκώς γνωστά, τα οποία είναι μεν σπάνια, αλλά δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να ενταχθούν σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες.

Βορειότερα από τη Δαδιά είναι το Διδυμότειχο που διασχίζεται από τον Ερυθροπόταμο ο οποίος ανατολικότερα εκβάλλει στον Έβρο. Ο ποταμός Έβρος αποτελεί το ανατολικό όριο της Ελλάδας με την Τουρκία. Πηγάζει από την οροσειρά Ρίλα στη Βουλγαρία και ρέοντας νοτιοανατολικά εκβάλλει στο Θρακικό πέλαγος. Εισέρχεται στην Ελλάδα από το Ορμένιο και αποτελεί

το φυσικό όριο μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για ένα μικρό τμήμα του. Από τη Νέα Βήσα ως τις εκβολές του αποτελεί τη μεθοριακή γραμμή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Το συνολικό του μήκος είναι 530km, από τα οποία τα 230km ανήκουν σε ελληνικό έδαφος. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους ποταμούς της Βαλκανικής χερσονήσου. Παραπόταμοι του είναι ο Ερυθροπόταμος στην Ελλάδα, ο Άρδας στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία, ο Τούντζας στη Βουλγαρία και στην Τουρκία και ο Εργίνης στην Τουρκία.

Το τοπίο της περιοχής του ποταμού Έβρου από το Δέρειο ως τη θάλασσα, παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία βιοτόπων με πλούσια πανίδα και χλωρίδα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν το δάσος Δαδιάς-Λευκίμμης-Σουφλίου, τα φαράγγια και τα δάση στις περιοχές Κίρκης-Άβαντα-Αισύμης, καθώς επίσης και η περιοχή του ποταμού Άρδα. Έχουν καταμετρηθεί στην ευρύτερη περιοχή του ποταμού 36 προστατευόμενα ή απειλούμενα είδη θηλαστικών (μεταξύ αυτών η βίδρα, το τσακάλι και η αγριόγατα), 10 είδη πουλιών (μεταξύ αυτών ο μαυροπελαργός, ο κραυγαετός και ο θαλασσαετός) και 17 είδη ερπετών και αμφίβιων.

Βορειότερα του Διδυμοτείχου κυλά ο ποταμός Άρδας που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του νομού Έβρου, στην επαρχία Ορεστιάδας. Πηγάζει από τη Βουλγαρία, από την περιοχή της Κεντρικής Ροδόπης και εισέρχεται στο ελληνικό έδαφος δίπλα από το χωριό Μηλέα.

Αφού διασχίσει μια διαδρομή 36 χιλιομέτρων, εκβάλλει στον ποταμό Έβρο, στην περιοχή του χωριού Καστανιών, κοντά στην Αδριανούπολη.

Ποικίλη παράχθια βλάστηση από θάμνους και δέντρα και άφθονα ψάρια χαρακτηρίζουν την τεχνητή λίμνη που δημιουργείται στο ύψος του φράγματος του ποταμού Άρδα κοντά στην περιοχή του Πενταλόφου.

Πάντσογλου Χρήστος

Ο Άρδας σ' όλο το μήκος του στην Ελλάδα έχει μεγάλο πλάτος με νησίδες μέσα στην κοίτη του. Σ' όλη τη λεκάνη του έχουν πραγματοποιηθεί αναδασμοί γεωργικής γης και έχουν κατασκευαστεί αρδευτικά δίκτυα.

Ο σημαντικότερος βιότοπος για την πανίδα της περιοχής είναι γύρω από το ποτάμι, μέσα στην

πυκνή παραποτάμια βλάστηση και τις κοντινές γεωργικές εκτάσεις. Σε διάφορα σημεία στο δάσος, εμφανίζονται μικρά υγρά λιβαδάκια και μικρές εκτάσεις με ρηχά νερά. Πολλά από τα γέρικα δένδρα, προσφέρουν καταφύγιο και χώρους για να φωλιάσουν πολλά είδη πανίδας και μάλιστα σπάνια πτηνά όπως οι ερωδιοί, οι δρουκοκόλαπτες και άλλα, που συναντώνται σε μεγάλους αριθμούς.

Δυτικά από την πόλη του Διδυμοτείχου συναντάμε την περιοχή **Μεταξάδων - Παλιουρίου** που περιλαμβάνει επίσης και τα χωριά Αβδέλλα, Αλεποχώρι και Κόρυμβο. Χαρακτηρίζεται από ομαλό ανάγλυφο με χαμηλούς λόφους. Στα βόρεια των οικισμών Μεταξάδων και Παλιουρίου κυριαρχούν οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, ενώ στα νότια τους υπάρχουν φυλλοβόλα δάση από δρυς και βοσκότοπους. Βορειοδυτικά των δύο σημαντικότερων αυτών χωριών, εκτείνεται ο Ερυθροπόταμος. Τα ρέματα που σχηματίζονται είναι μικρού βάθους και καταλήγουν στον Ερυθροπόταμο ή σε παραποτάμους του.

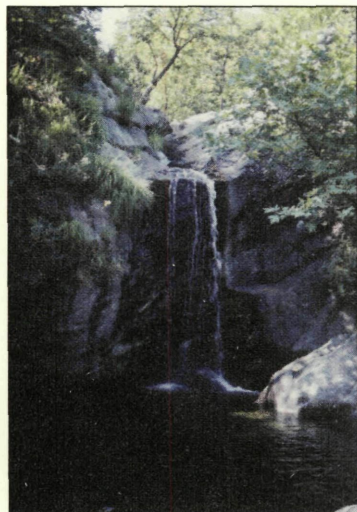

Ο ασπροπάρης (*Neophron percnopterus*) φωλιάζει στην περιοχή της Δαδιάς και στα απόκρημνα βράχια ψηλά στην κοιλάδα του Κομφάτου. Πάντσογλου Χρήστος

Η περιοχή δεν περιλαμβάνει ιδιαίτερα σημαντικούς βιότοπους για τα πτηνά και πολύ λίγα είδη αναπαράγονται εδώ. Πολλά όμως είδη πουλιών που φωλιάζουν σε γειτονικά δάση όπως της Δαδιάς, συχνά παρατηρούνται στην περιοχή για λήψη τροφής. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τους γύπες (μαυρόγυπες και όρνια). Η κοιλάδα του Ερυθροπόταμου και οι γύρω δασώδεις λόφοι, χρησιμοποιούνται από πολλά διαχειριζόμενα πτηνά, όπως άλλωστε και ο υπόλοιπος νομός Έβρου. Η περιοχή, λόγω της θέσης της πάνω σε μεταναστευτικό διάδρομο, φιλοξενεί για λίγες ώρες ή ημέρες πολλά μεταναστευτικά είδη πουλιών και κυρίως στρουθιόμορφα. Με βάση το “Κόκκινο Βιβλίο των Απειλούμενων Σπονδυλόζων της Ελλάδας”, 3 είδη πτηνών που εμφανίζονται εδώ είναι χαρακτηρισμένα σαν κινδυνεύοντα, 7 είδη έχουν τρωτούς πληθυσμούς με κίνδυνο να μεταπέσουν στην παραπάνω κατηγορία, 3 είδη χαρακτηρίζονται σαν σπάνια και 4 είδη χαρακτηρίζονται ως ανεπαρκώς γνωστά, τα οποία είναι μεν σπάνια αλλά δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για να ενταχθούν σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες.

Οι βόρειες ακτές του νησιού με τα ορεινά λιβάδια, τις δασωμένες πλαγιές και τα βραχοτόπια, όπως φαίνονται από το Φεγγάρι, την ψηλότερη κορυφή του όρους Σάος στα 1611m Πάντσογλου Χρήστος

Κρυστάλλινα νερά ξεκινούν από τις κορυφές, διασχίζοντας καταπράσινα δάση και χύνονται με ορμή στα βράχια σχηματίζοντας μικρές λίμνες, τις περίφημες "Βάθρες", στη βόρεια πλευρά του νησιού.

Πάντσογλου Χρήστος

φθάνουν ως τις ακτές και τα εντυπωσιακά ρέματα με τους καταρράκτες της βόρειας πλευράς. Τα νερά της Σαμοθράκης πηγάζουν από το βουνό και προέρχονται από το λιώσιμο των χιονιών ή από υπόγεια ύδατα που βρίσκουν

Το τέλος της περιήγησής μας στη Θράκη είναι η Σαμοθράκη. Το νησί Σαμοθράκη βρίσκεται στο βόρειο-ανατολικό άκρο της Ελλάδας, στο μέσο του Θρακικού πελάγους. Νησί του Αρχιπελάγους του Αιγαίου και νησί της Μεσογείου, αποτελεί ένα από τα σπάνια δείγματα νησιωτικής φυσικής ομορφιάς. Ο επιβλητικός όγκος του όρους Σάος, με τις γυμνές κορυφές, υψώνεται κάθετα από τη θάλασσα φτάνοντας στα 1.611m στη κο-

ρυφή Φεγγάρι. Βαθιές χαράδρες σχίζουν τις ορεινές πλαγιές μέσα από ένα πυκνό δίκτυο μικρών και μεγάλων ρεμάτων. Το απότομο ανάγλυφο ομαλοποιείται κάτω από τα 200m, με ήπιες κλίσεις στην πεδινή ζώνη. Χαμηλοί λόφοι παρεμβάλλονται στην πεδινή ζώνη και πολλές φορές απολήγουν στη θάλασσα. Η παράκτια ζώνη αποτελείται περιμετρικά από πετρώδεις παραλίες εκτός από το νότιο τμήμα μεταξύ των ακρωτηρίων Μαλαθρία και Κήπου, όπου κυριαρχούν οι άβατοι πανύψηλοι γκρεμοί. Οι αμμώδεις παραλίες είναι μικρές και περιορισμένες στο νότιο-ανατολικό άκρο του νησιού. Τα τοπία που κυριαρχούν στη βόρεια και νότια πλευρά του νησιού παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή διαφορά. Οι γυμνές πλαγιές του βουνού, οι αραιοί θαμνότοποι, οι ελαιώνες και τα σιταροχώραφα της νότιας πλευράς εναλλάσσονται με τις καταπράσινες πλαγιές, τα δάση και τους πυκνούς θαμνότοπους που

διεξόδους σε διάφορα σημεία του βουνού. Είναι πολύ καθαρά, αφού δεν περνούν από καμιά εστία μόλυνσης ή ρύπανσης. Η συνολική έκταση του νησιού είναι 178.000 στρέμματα εκ των οποίων, τα 95.500 στρέμματα αποτελούν τον ορεινό όγκο του νησιού, ενώ τα υπόλοιπα 82.500 στρέμματα περιλαμβάνουν την πεδινή και παράκτια ζώνη. Η συνολική περίμετρος του νησιού φθάνει τα 59 χιλιόμετρα εκ των οποίων, τα 11 χιλιόμετρα αντιστοιχούν στις νότιες απότομες κρημνώδεις α-

κτές. Η Σαμοθράκη αποτελεί ένα σπουδαίο τόπο στάσης για ξεκούραση και τροφή των μεταναστευτικών πτηνών, καθώς βρίσκεται κοντά στον ανατολικότερο μεταναστευτικό διάδρομο της Ευρώπης, τα στενά του Βόσπορου. Την άνοιξη και το φθινόπωρο το νησί προσφέρει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις ταξιδιάρικων πτηνών, όπως υδρόβια πτηνά που σταματούν στους μικρούς παραλιακούς υγροτόπους, ανάμεσά τους χαλκόκοτες, λευκοπελαργοί, μαυροπελαργοί και διάφορα είδη παπιών. Επίσης, αρπακτικά πτηνά που φωλιάζουν βορειότερα, όπως ο φιδαιετός, ο σταυραετός, το μαυροκιρκίνεζο, ξεκουράζονται στις κορυφές των δένδρων ή στα ηλεκτρικά σύρματα. Μικρόπουλα κατεβαίνουν στους θαμνότοπους, εξαντλημένα από το μακρινό τους ταξίδι από το βορρά προς το νότο και αποτελούν πολλές φορές, εύκολη λεία των μαυροπετριτών που φωλιάζουν στο νησί.

Σπάνια και προστατευόμενα είδη πτηνών είναι μόνιμοι φιλοξενούμενοι, προσδίδοντας με τη

Οι αμμώδεις παραλίες της απρόσιτης νότιας πλευράς βρίσκονται σε μικρούς κόλπους, εκεί όπου καταλήγουν οι ρεματιές με τα νερά της βροχής, τα πλατάνια, οι λυγαριές και οι πικροδάφνες. Παραλία Βάτου.

Πάντσογλου Χρήστος

Τα δελφίνια (*Delphinus delphis*) υπάρχουν παντού γύρω από το νησί σε κοπάδια με αρκετά άτομα. Κυνηγούν τα πολυπληθή αφρόψαρα και δεν φοβούνται να πλησιάσουν τα σκάφη. Πάντσογλου Χρήστος

παρουσία τους μια ιδιαίτερη αίγλη στο απομονωμένο νησί με μοναδικής ομορφιάς παρατηρήσεις. Ο σπιζαετός γυροπετά με φόντο το επιβλητικό βουνό ψάχνοντας την τροφή του στα χωράφια και τους αραιούς θαμνώνες, ενώ η ξαφνική παρουσία της αλκυόνης χρωματίζει τα δροσερά και καταπράσινα ρέματα. Θαλασσοκόρακες πετούν κοντά στην επιφάνεια της θάλασσας και συγκεντρώνονται σε μικρά βράχια σε ομάδες, πολλές φορές πάνω από 100 άτομα.

Στο τέλος του ταξιδιού μας μάς συντροφεύουν δελφίνια, ακούραστοι συνοδοιπόροι για τρεις χιλιάδες χρόνια των ελλήνων ναυτικών στα καταγάλανα νερά του βόρειου Αιγαίου.

Έβρος: Ιστορία, Μνήμη και “Γεγονότα τραγούδια”

Μιράντα Τερζοπούλου

Λαογράφος - Εθνολόγος

Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

*Στη μνήμη της Κυριακούλας Κ. από τις Καστανιές του Έβρου
που μου άνοιξε το δρόμο με τον πόνο και τα τραγούδια της*

Ο Μπρους Τσάτουιν, φωτισμένος ταξιδευτής και γνώστης των πολιτισμών, στο πολύτιμο βιβλίο του Τα μονοπάτια των τραγουδιών, όπου αναφέρεται στην τραγουδισμένη από τους Αυτόχθονες της γης της Αυστραλίας, δίνει μια εμπνευσμένη συμβολική εικόνα: “Ο κόσμος των τραγουδιών είναι ένας κόσμος μυστικός, μια νοητική κατασκευή πολύ πιο θαυμαστή και περίπλοκη από οτιδήποτε άλλο πάνω στη γη. Μια κατασκευή που κάνει τα υλικά κατορθώματα του ανθρώπου να μοιάζουν με σκουπίδια - αλλά που διαφεύγει την περιγραφή.”¹

Ο εύστοχος αυτός ορισμός, παρόλο που αναφέρεται στην πολύπλοκη σχέση που έχουν με τα τραγούδια τους οι τόσο μακρινοί -γεωγραφικά και πολιτισμικά- “πρωτόγονοι” νομάδες τροφοσυλλέκτες της Αυστραλίας, θα μπορούσε κάλλιστα να αφορά και τον αστείρευτο μυστικό κόσμο του ελληνικού “δημοτικού” τραγουδιού. Έναν κόσμο που με πολύ αργούς ρυθμούς και μέσα από απρόσμενες διαδρομές αποκαλύπτεται, αλλά και πάλι μόνο σ’ αυτούς που πραγματικά θέλουν και τολμούν να τον γνωρίσουν.² Εξίσου αργά και δύσκολα γίνονται κατανοητοί και οι λόγοι για τους οποίους το τραγούδι -παρά την αναγνωρισμένη του αξία ως ποιητικής δημιουργίας, που οφείλεται στη σχεδόν αποκλειστικά φιλολογική προσέγγισή του- ως συνολικό πολιτισμικό φαινόμενο παρέμεινε ουσιαστικά άγνωστο, σ’ ένα χώρο

1. Τσάτουιν (1990: 89).

2. Ανάλογη αξιολόγηση της παραδοσιακής μουσικής από έναν άλλο “δυτικό” διανοούμενο, τον Μπέλα Μπάρτοκ βλ. Σηφάκης (1997: 30-33).

μάλιστα όπου ο προφορικός, ο “μνημονικός” καλύτερα, πολιτισμός υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνικής ταυτότητας.³

Το δημοτικό τραγούδι, ανώνυμο συλλογικό προϊόν της προφορικής λαϊκής δημιουργίας, είναι μια δυναμική διαδικασία καλλιτεχνικής έκφρασης και ανθρώπινης επικοινωνίας, που παρέμενε μέχρι πρόσφατα -μάλιστα σε ορισμένες περιοχές και κάτω από ειδικές περιστάσεις παραμένει ακόμη και σήμερα- ζωντανή.⁴

Στενά διαπλεγμένα με το σύνολο της κοινωνικής ζωής, αφού συνοδεύουν όλες τις εκδηλώσεις του ιδιωτικού και δημόσιου βίου, αλλά και ανεπανάληπτα πολιτισμικά και ιστορικά γεγονότα -παρά τη σταθερή τους επανάληψη- εφόσον αναδημιουργούνται κάθε φορά που τραγουδιούνται,⁵ εναρμονιζόμενα με το χώρο, το χρόνο, τη συγκυρία και προσαρμοζόμενα στο εκάστοτε ακροατήριο, τα τραγούδια συμπυκνώνουν και εκφράζουν την τοπική ή υπερτοπική λαϊκή ιδεολογία, δηλαδή τη φιλοσοφική και μυθική σκέψη μέσα απ' την οποία φιλτράρεται τόσο η ατομική όσο και η συλλογική εμπειρία και γνώση.⁶ Μέσα στις ιστορίες που αφηγούνται, οργανώνουν και μέσα απ' αυτές μεταδίδουν όσα ξέρουν, όσα και όπως νομίζουν ότι πρέπει να μεταδώσουν.

3. Κυριακίδου- Νέστορος 1975:102· 1978: 96-97, Herzfeld 1982, Πολίτης Α. 1984: 280-282· 1993: 48-60, Δαμιανάκος 1987: 41-69, Τερζοπούλου και Ψυχογιού 1992: 143-165 (όπου και βιβλιογραφία)

4. “Εδώ δεν υπήρχαν τηλεοράσεις - ήταν ένα ιστορικό γεγονός για την πόλη. Καθόταν τώρα αυτός που είχε ένα μαντολίνο ή ένα βιολί - συνήθως μαντολίνα είχαν εδώ- και κάνανε στίχους, αυτοσχεδίαζαν που λέμε εμείς. Όταν μετά κάναν νυχτέρια- τα νυχτέρια στο Σουφλί ήταν όπως είναι τώρα τα πάρτυ τα δικά σας, της δικιάς σας της γενιάς- μαζεύοταν όλη η γειτονιά. Τριάντα στίτια μια γειτονιά, θα πηγαίαν απόψε σ' αυτό το σπίτι. Λοιπόν, πηγαίαν στο σπίτι, τριάντα άτομα μαζεύοταν, παίρναν τις ρόκες, ο ένας είχε την καλαθίνα με το μαλλί, με το μπαμπάκι στην άκρη, ο άλλος είχε το άλλο, και καθόταν και κάνανε. Έπειτα και στις δουλειές ακόμα, καλαμπόκια -τώρα τα μαζεύει η κομπίνα, τότε τα φέρναν με τ' αμάξι στο σπίτι, στο ξεκλάδιασμα, μαζεύομασταν όπως και στα νυχτέρια, σαράντα άτομα, ολόκληρη η γειτονιά- τότε είχαμε πολλά κουκούλια .. Λοιπόν βγάζοντας το καλαμπόκι, μαζεύομασταν γύρω γύρω κυκλικά και λέγαμε τραγούδια . Αυτός που έγραφε τους στίχους τους έλεγε μια φορά. Και όπως τώρα που λέμε τα κάθε τραγούδια, τότε έβγαζε ένας πέντε, δέκα στίχους ή πέντε, δέκα αράδες. Μετά, όταν καθόμασταν εκεί στη σειρά, η Ματούλα έβγαζε και δύο τρία λόγια μόνη της, κι άλλος τέσσερα πέντε, και το τραγούδι συμπληρωνόταν. Έτσι γινόταν τα τραγούδια τελειωμένα, τελειώνανε... Όσοι τώρα ταίριαζαν οι φωνές τους, το πηγαίαν με τη φωνή εκείνη. Εκείν' την ώρα αυτοσχεδιαζόμενοι πάντα, πώς εγώ τώρα ταίριαζει η φωνή μου να πούμε με δεύτερη, πάει με δεύτερη, άλλος πήγαινε πρώτη. Κι έτσι βγήκαν τα τραγούδια. Όλα ήταν μονόχρωμα, γι' αυτό και ο σκοπός είναι πάντα ο ίδιος όπως βλέπετε, σε μια φωνή. Όλα ήταν σε μια φωνή. Επειδής όμως ήτανε πολλά άτομα, τριάντα άτομα θα τραγουδούν καθένας έχει τη δική του φωνή, γι' αυτό κι άλλαν και γίναν οι φωνές και δεύτερες κι αυτό...” (Αφήγηση της Τ. Ε., γενν. 1938, Σουφλί)

5. Lord (1981: 102), Καψωμένος (1979), Κάβουρας (1993), Σερεμετάκη (1994), Ψυχογιού (1998).

6. Σβορώνος (1978: 34-43), Saunier (1979), Τσαγγαλάς (1981: 55-73 & 1988), Σηφάκης (1988: 11-15).

Στον ιστορικό ελληνικό χώρο υπήρξαν η συνισταμένη και συχνά το υποκατάστατο πολλών κοινωνικών και ψυχολογικών λειτουργιών: ήταν παιδεία και ψυχαγωγία, καλλιτεχνική έκφραση και τελετουργικός λόγος, οργανωμένο σύστημα διαχείρισης της ιστορικής μνήμης, μέσο διαπραγμάτευσης και ενίσχυσης της ταυτότητας, προβάλλοντας ανά πάσα στιγμή με τον κανονιστικό-μυθικό χαρακτήρα τους αλλά και με την εντυπωσιακή προσαρμοστικότητά τους στις συλλογικές αναπαραστάσεις, τις εκάστοτε ισχύουσες αξίες και ιδεολογίες, τους άγραφους κοινωνικούς κώδικες και κανόνες της κάθε κοινότητας.⁷

Ο πολυδιάστατος αυτός χαρακτήρας των τραγουδιών και η συμπόρευσή τους με την ιστορική πραγματικότητα εξασφάλισε τη μακραίωνη επιβίωσή τους, κράτησε, σε πείσμα των καιρών, μια παράδοση προφορικής ζωντανής μέχρι σήμερα. *“Τέτοια τραγούδια είναι απ’ το γεγονός, είναι πραγματικά τραγούδια αυτά, δεν είναι ψέματα τραγούδια, ‘σ’ αγαπώ, μ’ αγαπάς’, γεγονότα τραγούδια είναι όλα, απ’ τη ζωή βγαλμένα.”* (Από την αφήγηση της Κ.Β., γεννημένης το 1923, Πετρωτά).

Περιοχές όπως η Θράκη, που υπήρξε όχι μόνο λίκνο θρησκειών και τελετουργιών αλλά και πεδίο εξέλιξης σημαντικών ιστορικών γεγονότων, πολιτικών και πολιτισμικών διεργασιών, χώρος συνύπαρξης και αντιπαράθεσης λαών, αποτελούν ερευνητικό πεδίο εξαιρετικά ενδιαφέρον για τη μελέτη των συνθηκών που διαμορφώνουν το πλαίσιο δημιουργίας και επιτέλεσης των τραγουδιών, ενώ αντίστοιχα τα ίδια τα τραγούδια μάς βοηθούν να παρακολουθήσουμε το πώς βιώνεται η ιστορία ενός τόπου, πώς αναπλάθεται το παρελθόν και πώς αυτό χρησιμοποιείται στο παρόν, συνδεδεμένο με τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.⁸ Προϊόντα μιας τέτοιας σχέσης, τα τραγούδια που μελετήσαμε, άμεσα εξαρτημένα από την ιστορία, αποκαλύπτουν μια διαδικασία συνεχών διαφοροποιήσεών τους, που ως προς τα αίτια παραμένουν ακατανόητες, ως προς δε τη νοηματοδότηση της λογοτεχνικής έκφρα-

7. “Με τον όρο κοινότητα εννοούμε ομάδα ανθρώπων μεγαλύτερη από την οικογένεια και λιγότερο απρόσωπη από την οργανωμένη ή όχι σε κράτος εθνική ή εθνοτική ομάδα, ομάδα ατόμων δηλαδή που βρίσκονται σε άμεση διαπροσωπική σχέση καθημερινά ή σε συχνά χρονικά διαστήματα. Η έννοια της κοινότητας δεν εκφράζει απλώς την αντίληψη ότι κάποιος ανήκει σε μια ομάδα, είναι και η πίστη ότι δεν ανήκει σε κάποια άλλη. Η συνειδητοποίηση γίνεται μέσα από τις λεγόμενες διαχωριστικές γραμμές, π.χ. τη γλώσσα, τον τρόπο ζωής κτλ., οι οποίες εκφράζονται συμβολικά”, Αλεξάκης (1992: 71). Βλ. επίσης Λουτζάκη (1992: 11-12), Cohen (1989: 12).

8. Collard (1993: 357-389), Παπαταξιάρχης (1993: 53-58), Σκουτέρη-Διδασκάλου (1982: 3).

σης, σκοτεινές, αν δεν γνωρίζουμε και δεν παίρνουμε ανά πάσα στιγμή υπόψη το πώς διαμορφώνονταν μέσα στη ροή των τελευταίων αιώνων και πώς βιώθηκαν από την κάθε ομάδα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα.⁹ Η σταθερή, και συχνά ανικανοποίητη αυτή ανάγκη κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, οδήγησε σε πολλές σκέψεις, αναζητήσεις και διαπιστώσεις.

Από τις ελληνικές περιοχές της πρώην οθωμανικής αυτοκρατορίας, η Θράκη φέρει ίσως εμφανέστερα τα κατάλοιπα της ιστορικής αυτής περιόδου, αφού εδώ η διάρκειά της υπήρξε μεγαλύτερη, επομένως και η πολιτισμική αλληλεπίδραση των εκούσια ή ακούσια συμβιούντων πληθυσμών, εντονότερη. Για τα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, θα ήταν αναμενόμενο η περίοδος της Τουρκοκρατίας να είναι ένα κεφάλαιο της ιστορίας που θα απασχολούσε έντονα επιστήμονες διαφόρων κλάδων ώστε να φωτιστεί πολύπλευρα το παρελθόν και να γίνουν κατανοητά τα πολύπλοκα φαινόμενα του παρόντος.¹⁰ Ωστόσο στην Ελλάδα, για το σύστημα εθνικής Παιδείας τα πράγματα δεν έχουν διόλου έτσι. Ενώ η περίοδος της βυζαντινής αυτοκρατορίας, χριστιανικής και ορθόδοξης, ίσως γιατί, πέρα από όλα τα άλλα, ταυτίστηκε εκ των υστέρων με κάποια νεοελληνικά ιδεώδη, αποτέλεσε έναν αυτόνομο τομέα της ιστορικής έρευνας, η οθωμανική περίοδος αντιμετωπίστηκε όχι ως αυτόνομη ιστορική περίοδος αλλά ως μία παρέμβλητη και εξοβελιστέα φάση της εθνικής ιστορίας. Αναφερόμαστε σ' αυτήν περιγράφοντάς την ως περίοδο υποδούλωσης ενός αναδρομικά οροθετημένου και ενοποιημένου ελληνικού κράτους, αλλά και των όμορων κρατών, ανύπαρκτων τότε,¹¹ αγνοώντας όμως τα

9. Πολλοί τραγουδιστές-δημιουργοί, που έχουν και αναπαράγουν τη συνείδηση αυτής της σχέσης, μπορούν συχνά να αποδώσουν λεκτικά, με βάση τους συνειρμούς τους, τους όρους μιας τέτοιας διαδικασίας. Είναι αξιοπρόσεκτα, για παράδειγμα, τα σχόλια της Α. Τ., γεννημένης το 1914, σημαντικής τραγουδίστριας από τους Ασβεστάδες, για το πολύ διαδεδομένο τραγούδι του Αϊ-Γιώργη (Τούρκος κυνηγάει μια Ρωμιοπούλα, εκείνη καταφεύγει στην εκκλησιά του Αϊ-Γιώργη και του ζητάει να την κρύψει· ο άγιος την κρύβει μέσα "στ' άγια μάρμαρα". Με τη σειρά του ο Τούρκος τάζει στον άγιο, ζητώντας να του παραδώσει την κόρη. Ο άγιος την παραδίνει στον αλλόθρησκο.): "Αϊ- Ρουφιάνος. Την έδωσε την κοπέλα, ο κερατάς! Κοίταξε τι κακούργο, δε θα τ'ς πεις κακούργο; Αφού πάει, κρύφ'χε, άνοιξε, τ' λέει, τ'αϊ-μάρμαρα να κρυφτώ 'πό την Τουρκιά. Κι έταξε το σκλί το κερί με την οκά, θυμιάμα με τ'αμάξι, άνοιξαν τ'αϊ-μάρμαρα, τ'ν έδωσαν τς Τούρκοι. Ύστερα δε θα δώσουμε μεις;... Ακούω, τη Σμύρν' δεν την έδωσε ο Γούναρος; Δεν την πούλησε; Σμύρνη δεν έχ' η Τουρκιά; Ο Γούναρος την έδωσε, λέει. Πήρε τα λεφτά, την πούλησε στην Τουρκιά..." Για τη σχέση ιστορίας και πολιτισμικού γεγονότος, βλ. Sahlins (1987: 143-156).

10. Σβορώνος (1976: 9-12), Νιτσιάκος (1991: 11).

11. Δημαράς (1977), Πολίτης (1993: 16).

τότε υπαρκτά και συνεχώς μεταλλασσόμενα ανθρωπογεωγραφικά μορφώματα, που αποτέλεσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι κατά κύριο λόγο κληρονόμοι των εξελληνισμένων περιοχών της ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων, δηλαδή το Βυζάντιο και το Ισλάμ, συναντήθηκαν και αναμετρήθηκαν,¹² αναπτύσσοντας αυτόνομους μηχανισμούς παραγωγής πολιτισμού,¹³ μορφώματα τα οποία λειτούργησαν καθ' όλη εκείνη τη μακροαίωνη περίοδο, όπως λειτουργούσαν και πριν από αυτήν, και που με την οροθέτηση των εθνικών κρατών βίαια κατακερματίστηκαν, ενώ η δυναμική τους εκμηδενίστηκε.¹⁴

Αυτή η ελληνοκεντρική ιστορική οπτική, συνυφασμένη με τον πολιτικό σχεδιασμό του νέου κράτους και απαραίτητη για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας, καθώς και η μεθοδολογία που υπαγόρευε, στάθηκε ανίκανη - αφού ήταν απόλυτα αδιάφορη προς κάθε παρεκκλίνοντα προβληματισμό- να εκτιμήσει τις πολιτισμικές, θρησκευτικές, οικονομικές, θεσμικές επιδράσεις του μακροαίωνου προηγούμενου καθεστώτος στις διάφορες πτυχές του νεοελληνικού βίου, επομένως και να κατανοήσει, πέρα από τις προφανείς και αυτονόητες, τις υπόγειες και αντιφατικές σχέσεις αντιπαλότητας των πληθυσμών της περιοχής¹⁵ και το ποιόν των μεταξύ τους συγχρούσεων.¹⁶

Το φαινόμενο αυτό και οι επιπτώσεις του γίνονται περισσότερο αισθητά στις πιο “βαλκανικές”, δηλαδή τις βόρειες περιοχές της χώρας, εκείνες που καθυστερημένα ενσωματώθηκαν στον εθνικό κορμό, για τις οποίες, αν και παρουσιάζουν προκλητικό ενδιαφέρον λόγω της παρουσίας διαφορετικών

12. Βρυώνης (1996: 9), Βογιατζής (1998: 424-445).

13. Κυριακίδου-Νέστορος (1975: 105-6 και 1998: 255).

14. Ρορονίτς (1975), Νακρατζάς (1997), Dalègre (1997: 7-10).

15. Επισημαίνεται συχνά από τους ερευνητές η αντιφατικότητα του αφηγηματικού λόγου -εν μέρει και των τραγουδιών- όσον αφορά την κοινωνική δυναμική της ιστορικής πραγματικότητας. Οι δραματικές π.χ. περιγραφές των πληροφορητών για τις δεινές συνέπειες κάθε είδους συγχρούσεων στις οποίες έρχονταν οι χριστιανοί Έλληνες της Θράκης με τους κύριους εχθρούς τους, Τούρκους και Βουλγάρους, σχεδόν πάντα μετριάζονται με παράλληλα θετικά σχόλια για μια καλή συμβίωση σε επίπεδο καθημερινότητας και συχνά συνοδεύονται από έναν αναστοχασμό: “Δεν ήταν σκληρή η κατοχή [ενν. η βουλγαρική του '41], είμαστε γειτόνοι. Αύριο έγινε πύγμα' εμείς, τι τα ίδια θα κάνουμε; Δεν είν' έτσι; Ανοιχτοί είμαστε βρε παιδί μ' από δω, τελείως ανοιχτοί είμαστ'. Κανένας δε μας φ'λάει, όποιος θέλ' να έρθ' στο χωριό μας, μπορεί να έρθει. Αλλά δεν γίνεται καμιά ζημιά...” (αφήγηση της Α.Κ., γεν. 1925, Πεντάλοφος).

16. Σκοπετέα (1988: 175-189), Τοντόροβα (1996: 62), Γούναρης (1997: 11-15), Mackridge και Yannakakis (1997).

εθνοπολιτισμικών ομάδων, επικρατεί γνωστικό κενό. Τα λίγα γενικά και συγκεντρωτικά, με επιστημονικές απαιτήσεις, έργα που διαθέτουμε - πέρα από τις κατά τόπους μονογραφίες- για τις περιοχές αυτές, είτε προσεγγίζουν με επιστημονική “διακριτικότητα” τα δύσκολα σημεία,¹⁷ είτε τα αντιπαρέρχονται, δηλαδή τα αποσιωπούν ολότελα,¹⁸ αποτελώντας προσεγγίσεις που φέρουν ευδιάκριτα κάποια συγκεκριμένη ιδεολογική σφραγίδα και την απορρέουσα μονομέρεια.¹⁹ Ερευνητές που δεν θα ήθελαν να διαιωνίσουν τους μύθους που στηρίζουν τις ιδεολογίες σκοπιμότητας, που θα τολμούσαν να αμφισβητήσουν τις εφήμερες πολιτικές και διπλωματικές επιλογές των κυβερνήσεων, κινδυνεύουν πάντα να βρεθούν σε πολύ δύσκολη θέση.²⁰

Η περιοχή του Έβρου, ιστορικά φορτισμένη, πολιτισμικά -όπως και γεωγραφικά- ακριτική για το σύγχρονο αθηνοκεντρικό ελληνικό κράτος, επιβεβαιώνει τις σκέψεις αυτές, αποτελώντας μικρογραφία και συμπύκνωση ενός τέτοιου φαινομένου.

Θα πρέπει εξ αρχής να δηλωθεί η σύμβαση την οποία κάνουμε οροθετώντας το πεδίο της έρευνάς μας, δεχόμενοι δηλαδή τα σύνορα του νομού Έβρου ως όρια της ερευνώμενης περιοχής. Κι αυτό διότι το ευρύτερο πλέγμα οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, οι προεκτάσεις των πολιτισμικών δικτύων στα οποία εμπλέκονται οι μικρόκοσμοι των τοπικών κοινοτήτων που μελετούμε, ξεπερνούν κατά πολύ τα φυσικά και θεσμικά αυτά όρια.²¹ Καλύπτουν τουλάχιστον²² το πολιτισμικό εκείνο συνεχές, που είναι ο ευρύτερος, κατακερματισμένος σήμερα, θρακικός χώρος, στο πλαίσιο του οποίου και μόνο, και με βάση ένα πολύπλοκο και διαχρονικά μεταβαλλόμενο σύστημα σχέσεων, γίνονται κατανοητές οι επιμέρους και κατά τόπους διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες.

17. Τέτοιο παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί ο τόμος για τη Θράκη που εξέδωσε η Ακαδημία Αθηνών (1995).

18. Χαρακτηριστικός του ιδεολογικού αυτού στίγματος, ο συλλογικός πολυτελής τόμος *Θράκη, έκδοση της Γενικής Γραμματείας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης* (1994), που κυκλοφόρησε σε τέσσερις γλώσσες, εκτός εμπορίου.

19. Δαμιανάκος (1987: 21-39).

20. Διβάνη (1995: 11).

21. Βλ. Χτούρης στον ίδιο τόμο.

22. Σχεδόν εξίσου εμφανείς είναι οι προεκτάσεις προς τον αιγαιακό, τον μικρασιατικό και τον μαυροθαλασσίτικο ιστορικό και πολιτισμικό χώρο.

“Ημασταν εμείς αιχμάλωτ’ βρε παιδί μου, τετρακόσια χρόνια σκλαβωμέν’ εδώ... Όπως διώχνουν απ’ το κράτος και πααίνουν σε μια απαγορευμένη ζώνη, έτσι εδώ τα χωριά ήταν σε απαγορευμένη ζώνη. Από δω όλο πειρατές ήταν. Τη θεία μου τη μεγάλη γάλλος παπάς τη στεφάνωσε εδώ. Άγγλοι ήρθαν. Σέρβοι. Και ποιοί δεν ήρθαν; Άραβες ήταν, απ’ την Αδριανούπολη τα καμήλια τα περνούσαν ’πό δω και πήγαιναν στα Πετρωτά. Τα Πετρωτά είν’ όλοι Ηπειρώτ’. Εδώ είναι από την Κωσταντινούπολη κι από δω απ’ τα γύρω χωριά, κάμπος που είναι. Το γένος το δικό μας ήταν Φαναριώτες. Ο παππούς μ’ εδώ γεννήθηκε, αλλά ο μεγάλος ο παππούς ήρθε με τρεις γιούδες απ’ την Κωσταντινούπολη... Όταν μπήκ’ η Τουρκία, έφυγαν οι Βούλγαροι... Το ’20 ήρθε ο ελληνικός στρατός. Το ’22 έβαλαν τα σύνορα εδώ στη μπάρα, και τα χωράφια έμειναν στη Βουλγαρία τα μισά. Κι απ’ εδώ στα Δίκαια, Σπήλαιο, Ορμένιο, σ’ αυτά τα χωριουδάκια ήταν Τούρκ’ και κάθονταν. Στα Κόμαρα ήταν Βουργάρ’. Από εκείν’ την πλευρά, ήταν απ’ το Ορτάκιοι. Απ’ εδώ, απ’ της Βουλγαρίας τα μέρη [...] Έχουμε σύνορα παντού [...] Τουρκία κάθονταν, πόσα χρόνια κάθονταν Τουρκία, έφευγε Τουρκία, πόσ’ πόλεμοι γίνονταν, έρχονταν Ελλάδα, χτυπούσε Ελλάδα, έφταναν μέχρι απάνω, άιντε πάλι πίσω [...] Ο πατέρας μ’ ήταν επτά χρόνια στην Τουρκία, ήταν ταχυδρόμος. Όταν ήταν μέσα στην Τουρκία, τραγουδούσε τούρκικα. Όταν έβγαινε έξω στα ελληνικά μέρη, ξεμάχραινε από πολιτείες κι αυτά, τότε τραγουδούσε ελληνικά [...]

Το ’40 Βουλγαρία μας κήρυξαν τον πόλεμο. Ο στρατός έφ’γε από δω, ντάνγκα, ντάνγκα, ντάνγκα, οι καμπάνες. Έφ’γε, μας άφ’σε δηλαδή έτσι, αστυνομία, όλοι, έτσι ανοιχτοί, τελείως ανοιχτοί. Τα παιδιά έφευγαν, περνούσαν στην Τουρκία... Να, η Τουρκία που είναι εδώ στις Καστανιές, άμα είναι ήλιος όλα φαίνονται... Αλλά τα παιδιά φοβήθ’καν από ’δώ να μην τα μαζέψουν [οι Βουργάροι] παιδομάζωμα, όπως έκαμναν οι Τούρκ’, σε λείει πού να πάμε; Να τρέξουμε κατά την Ελλάδα; Στρατός έφ’γε, πέρασε στην Τουρκία... Από κει άλλοι χάθ’καν, άλλοι πάν’, ας πούμε, πώς το λεν αυτό; Στο Βιετνάμ, Γιασέρ Αραφάτ πούθε είναι, κατ’ εκείνα τα μέρη, στη Λιβύη, Μέση Ανατολή [...]

Σε λέω κινητό ήταν το πράγμα εδώ. Αφού όλο χτυπιούνταν συνέχεια... Κι ήλεγαν τέτοια τραγούδια εδώ πάνω αυτοί, κείνον τον πόλεμο, όλα, τα ‘χαν τραγούδια δηλαδή, είχαν τόσο καημό αυτοί, τόσο... Κι έχουν λόγια πάμπαλια μέσα, παλιά και ζαμανίσια. Αυτό θα πει πάμπαλια, δηλαδή αιώνες [...]"²³

23. Μαρτυρία της Α. Κ., γεννημένης το 1925, από τον Πεντάλοφο του Τριγώνου, γυναίκας με μνήμη και ικανότητα αφήγησης, ενεργή συνείδηση και ρόλο στα πράγματα της κοινότητας. Είναι χαρα-

Απόρροια μιας συνεχούς εξέλιξης και μιας αέναης προσαρμογής, ο πλούτος και η ποικιλία των μουσικών ακουσμάτων αλλά και το βάρος της ιστορικότητας που χαρακτηρίζει τα τραγούδια του Έβρου -ντόπια και προσφυγικά- δεν πρέπει να μας εκπλήσσουν. Όπως γενικά ίσχυε στους προφορικούς πολιτισμούς, τα τραγούδια, ως κύριο μέσο συλλογικής έκφρασης, είναι και το κύριο μέσο κατασκευής και μετάδοσης της ιστορικής μνήμης και διαμόρφωσης της πολιτικής συνείδησης.²⁴ Σε περιβάλλοντα έντονα συγκρουσιακά, η δημιουργία μιας συμβολικής ποιητικής γλώσσας φαίνεται να αποτελεί προσπάθεια παρέμβασης και χειρισμού ενός τραυματικού παρελθόντος, που αποσκοπεί στη χειραγώγηση των συναισθημάτων ήττας και απώλειας, στη δημιουργία νέων αξιολογικών κριτηρίων και νέας ιδεολογίας.²⁵

Όλη η ιστορική πορεία του χώρου της Θράκης, ως μνήμη και ως τραύμα, ως κίνητρο διαμαρτυρίας και ως επιτακτική ανάγκη μετάδοσης, έχει αποτυπωθεί στο τραγουδιστικό της ρεπερτόριο. Θρύλοι ενός μυθικού απώτερου ιστορικού παρελθόντος (εξιλαμισμοί, επιδρομές, αιχμαλωσίες, παιδομάζωμα, απειλητική ή ομαλή γειτνίαση με αλλόφυλες και αλλόθρησκες ομάδες, βίαιες απαγωγές γυναικών, αναγκαστικοί ξενιτεμοί κτλ.), όπως και τα πρόσφατα αλλά επίσης μυθοποιημένα τραυματικά ιστορικά γεγονότα του πρώτου μισού του 20ού αιώνα (βαλκανικοί και παγκόσμιοι πόλεμοι, βουλγαρικές κατοχές, ενσωμάτωση στην Ελλάδα, συνοροθέτηση και αποκοπή των χωριών εκατέρωθεν του Έβρου, Μικρασιατικό, προσφυγιά, Εμφύλιος κτλ.) και ακόμη τοπικά αλλά εξίσου σημαντικά για την κάθε κοινότητα γεγονότα, όλα αυτά τα στοιχεία, αφού προσαρμόστηκαν στις ισχύουσες συμβάσεις, διηθήθηκαν στο συλλογικό φαντασιακό, επηρέασαν και επηρεάστηκαν από το συμβολικό σύστημα, ενσωματώθηκαν στη θεματική παρακαταθήκη της μυθοποιητικής και μουσικής παράδοσης, παρεισέφεραν στο “σενάριο” των αδόμενων τραγουδιών, συμβάλλοντας στην εμπέδωση της εθνικής ταυτότητας, πολύ περισσότερο όμως στη διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης τοπικής ιδιαιτερότητας.²⁶

κτηριστικός ο οργανωμένος τρόπος επιλογής, αξιολόγησης και ένταξης μέσα στο χρόνο -και το χώρο- των ιστορικών γεγονότων και ενδιαφέρουσα η μυθοπλασία της παρουσίας τους. Σ’ αυτή βρίσκουμε ενσωματωμένα στοιχεία που προδίδουν την ιδεολογία και ρητορική της κρατικής εκπαίδευσης (π.χ. η στερεότυπη έκφραση “τετρακόσια χρόνια σκλαβωμένοι”, διάρκεια που για τη Θράκη ειδικά δεν ισχύει, αφού εκεί η τουρκική κατοχή ήταν πολύ μεγαλύτερη) ή αναδρομικούς συνειρμούς με γεγονότα της εντελώς πρόσφατης ιστορίας (Βιετνάμ, Καντάφι).

24. Σκουτέρη-Διδασκάλου (1996: 131-151).

25. Κουτσούκης (1992: 223-235), Λε Γκοφ (1998: 204-205).

Ένας ενδιαφέρων χειρισμός που ισχύει για όλα τα χωριά και χαρακτηρίζει το τραγουδιστικό τους ρεπερτόριο είναι η σταθερή εμμονή στο οθωμανικό παρελθόν, όχι τόσο με την έννοια της παρουσίας ειδικών “χρονολογημένων” τραγουδιών -όπως είναι, για παράδειγμα, τα κλέφτικα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας- όσο μέσω μιας συνεχούς αναφοράς στις συνθήκες του οθωμανικού παρελθόντος ως κοινωνικοπολιτικού υπόβαθρου όπου διαδραματίζονται μελι-σμένες ιστορίες που σαφώς ανήκουν σε μεταγενέστερη ιστορική εποχή, ή βέβαια και παλιότερη, πράγμα που όμως είναι φυσικό να συμβαίνει. Το φαινόμενο έχει ενδιαφέρον να μελετηθεί. Μια πρώτη γνώμη που θα τολμούσε να διατυπώσει κανείς είναι πως, πέρα από τις τρέχουσες ανάγκες της πιο επίκαιρης αντιπαλότητας, δηλαδή τα αντιτουρκικά αισθήματα που εξυπηρετεί, η χρήση του ιστορικού αυτού πλαισίου αναφοράς λειτουργεί ως χώρος “απυρόβλητος”, όπου οι τραυματικές συγκρούσεις με τους ομόθρησκους Βουλγάρους επί έναν περίπου αιώνα,²⁷ τα ακόμη πιο τραυματικά μετεμφυλιοπολεμικά

26. Για αρκετά μεγάλο διάστημα η θρακική εκδοχή της ελληνικής ταυτότητας δείχνει να βρίσκεται σε αντίφαση και σε αντίθεση με την πραγματικότητα του έθνους. Χαρακτηριστικό είναι ένα μειζολόγιο τοπικό (;) ποίημα που μας απήγγειλε 72χρονη πληροφορήτρια στον Πεντάλοφο Τριγώνου, το 1996, δηλώνοντας: “Πατέρας μ’ μου το μαθε, είν’ εκατό τόσο χρονώ... το χε πει στο σχολείο όταν πήγαινε...”

*Πως σ’ αγαπώ, γλυκειά Ελλάς, σαν δεύτερή μου μάνα / στον κόσμο πια το φώναξα σαν Πασχαλιάς
καμπάνα, / Μα έχουμ’ απ’ τους Έλληνας παράπονο μεγάλο / πως εφραγκέψατε πολύ, ω
Ελληνόπαιδά μου! / Όλα σας είναι φράγκικα κι όλα σας ζηλεμένα / κι ελληνικό πια έθιμο δε σώζε-
ται κανένα. / Φράγκικος είναι ο χορός, φράγκικα τα τραγούδια, / με φράγκικα ονόματα βαφτίζουν
τα λουλούδια. / Αχ, πείτε μου πού τραγουδούν ελληνικά τραγούδια...*

Η επίδραση της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ελλάδας στη Θράκη μετά το 1870 και κυρίως μετά την ενσωμάτωσή της στον εθνικό κορμό, και φυσικά ο ρόλος του σχολείου και του βιβλίου αλλά και της δράσης των συλλόγων και των διανοουμένων στη διαμόρφωση νοοτροπιών και ιδεολογίας και στην οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας, είναι αποφασιστικής σημασίας. Για την πολιτική αυτή, βλ. Κοτζαγεώργη- Ζυμάρη (1997), Μπελιά (1988: 243-268 και 1981: 245-302), Δημαράς (1977: 482-483). Βλ. επίσης Άντερσον (1997: 26), Καστοριάδης (1985: 189), Λε Γκοφ (1998: 210-211), Βαρουξάκης (1991: 202-206), Αναγνωστάκης-Μπαλτά (1990: 44κ), Εξερτζόγλου (1996: 9-17), Νιτσιάκος (1996: 93-96).

27. Είναι χαρακτηριστικό πως ακόμη και σ’ένα τραγούδι για τη δράση των κομιτατζήδων το 1920, από τα ελάχιστα όπου γίνεται αναφορά σ’ αυτούς και στην ανθελληνική τους στάση, οι Βούλγαροι χαρακτηρίζονται ως “Τούρκοι”:

*Τρίτη μέρα ξημέρωνε τ’ αγι’ Αποστόλου μέρα / Τούρκοι Βουλγάροι βγήκανε να κάψουν το Τοχμάκι /
Δε μπόρεσαν να το πατήσουν μήτε να το κάψ’ν / Έτυχε ένας λοχαγός ο Σιώτος ο λεβέντης...*

Το τραγούδι έχουν καταγράψει το 1960 στους Μεταξάδες (παλιά ονομασία Τοχμάκι) Διδυμοτείχου οι Δ. Πετρόπουλος και Στ. Καρακάσης, ερευνητές του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (χφ Κ.Ε.Ε.Α. 2343: 131). Βλ. και Εξερτζόγλου (1996: 80).

γεγονότα ή ακόμα και εκείνα της εποχής της προσφυγιάς, χάνουν την οξύτητά τους, μεταφερόμενα και σε ένα ανώτερο φιλοσοφικό επίπεδο.²⁸

Υπό αυτό το πρίσμα, από το μεγάλο αριθμό τραγουδιών που ακούσαμε και καταγράψαμε στα χωριά του Έβρου -και που αντιστοιχούν σε όλες τις γνωστές κατηγορίες της καθιερωμένης συμβατικής ταξινόμησής τους-²⁹ εστιάζουμε την προσοχή μας στην έντονη παρουσία -που ασφαλώς ενισχύθηκε εν μέρει και από το δικό μας ενδιαφέρον- παλιών ή νεότερων, αλλά πάνω σε παλιές φόρμουλες κατασκευασμένων, πολύστιχων αφηγηματικών τραγουδιών. Τέτοια τραγούδια αποτελούν την πιο χαρακτηριστική ειδολογική κατηγορία του θρακιώτικου ρεπερτορίου, ίσως επειδή η θεματολογία τους είχε τη δυνατότητα να αφομοιώνει στοιχεία από όλες τις εποχές καθώς και την ελαστικότητα να προσαρμόζεται νοηματικά στην τοπική συγκυρία. Τα τραγούδια αυτά, ιδιαίτερα όταν τραγουδιούνται και χορεύονται σε τελετουργικό πλαίσιο, όπως π.χ. στο γάμο ή στο χορό του Πάσχα ή στα μεγάλα πανηγύρια, δηλαδή στους κατεξοχήν χώρους αναπαραγωγής και μετάδοσης της ιδεολογίας, αποκτούν έναν έντονα διδακτικό-παραδειγματικό χαρακτήρα.³⁰

Μέσα από την επιλεγμένη θεματολογία τους, τα αφηγηματικά τραγούδια λειτουργούν ως μουσικοί μύθοι, θα έλεγε κανείς, εκφράζουν τις συλλογικές φαντασιωσικές αναπαραστάσεις και, ανακαλώντας με επινοητικότητα αξίες όπως ο ηρωισμός, η τιμή, η πίστη, η αντίσταση κτλ., διαχειρίζονται θέματα καιρίας σημασίας για τη φυσική και ηθική επιβίωση της κοινότητας: κατασιγάζουν το φόβο μπροστά στο διαρκή κίνδυνο από την εκάστοτε απειλή του ξένου και εχθρού· αποτρέπουν τον πειρασμό της εξωμοσίας και της διολίσθησης προς αυτόν -που σταθερά εκπροσωπείται από το στερεότυπο ακραίο σύμβολο ετερότητας, τον αλλόθρησκο Τούρκο- παροτρύνοντας στη διαφύλαξη της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας με έμφαση στη χριστιανική πίστη· ρυθμίζουν τις γαμήλιες και άλλες στρατηγικές, με σκοπό τη διατήρηση της συνοχής της ομάδας· υπαγορεύουν τους ρόλους των ατόμων και το σεβασμό στην κοινωνική ιεραρχία· τονώνουν -πλαισιώνοντας τα λατρευτικά έθιμα- τη σχέση με τη θρησκεία και την “παράδοση”, διεκτραγωδώντας εντυπωσιακά με την “πολεμικότητά” τους³¹ τις σκληρές επιπτώσεις που θα επέφερε σε κάθε περίπτωση

28. Βλ. Collard (1993: 379-381), Hassoun (1996: 19-21).

29. Τερζοπούλου και Ψυχογιού (1992: 155-158).

30. Τερζοπούλου και Ψυχογιού (1992: 156).

31. Παραδέλλης (1997: xv-xvii).

η παράβαση των θεσμών.³² Θα λέγαμε πως μετατρέπονται σε ιερά κείμενα με διττό -φανερό και απόκρυφο- νόημα.³³ Κάθε γενιά και κάθε ομάδα τα νοηματοδοτεί εκ νέου και τα αποκρυπτογραφεί διαφορετικά, σύμφωνα με την οπτική του φύλου, της ηλικίας κ.λπ. και κατά τις εκάστοτε ανάγκες της.³⁴

32. Το χοροστάσι ήταν το λαϊκό δικαστήριο, όπου κρίνονταν κυρίως οι γυναίκες, τις οποίες κατ' εξοχήν αφορούσαν οι κάθε είδους απαγορεύσεις:

Μία θα έκαμνε κάτι, την έβγαναν και τραγούδι. Δεν σήκωνε να μην δεν την πουν τραγούδι. Και το χωρίς στεφάνι που έκαμνε παιδί, την έλεγαν μπαζντάρω, δηλαδή πρώιμο, δηλαδή χωρίς να βάλει στεφάνι (αφήγηση της Β.Π., γενν. 1917, Καρωτή)

Άμα ήταν γκαστρωμένη, μπαζντάρω, την έβγαζαν τραγούδι. Έμεινε έγκυος αρραβωνιασμένη; Μπαζντάρω. Τις έλεγαν μπαζντάρες. Η άμα έφευγε, δεν την έδιναν οι γονείς της και κλέφτηκε, θα την έβγαζαν κατσάκω, φευγάτη. Αυτό γινόταν με καυγά, αυτό γινόταν μάχη κείν' την ημέρα στο χορό. Εγώ μια τέτοια περίπτωση έζησα - αυτό έγινε το '39, οπότε εγώ ήμουν εννιά χρονών - που τραγούδησαν αυτή την Α., και την τραγούδησαμε γιατί ήταν μπαζντάρω και την έβγαλαν τραγούδι. Το 'βγαλαν χωριανές, αντίζηλες τώρα εκείνες που είχαν έτσι κάτι, τέλος πάντων, ενδιαφέρον, την έβγαλαν τραγούδι. Γιατί κάποτε κι αυτές τραγούδησαν μίαν άλλη. Της το φυλάγανε. Και την έβγαλαν τραγούδι.

Τώρα έμαθαν ότι η Α. ήτανε γκαστρωμένη. Α... θα τη βγάλουμε τραγούδι. Το 'βγαλαν το τραγούδι, το ταίριαζαν, κρυφά τώρα αυτές, κρυφά, το 'βγαλαν το τραγούδι. Από χει και πέρα προσδιόρισαν και την ημερομηνία, πότε θα το τραϊδήσουν... Τώρα εντάξει. Αφού στρώθηκε ο χορός τώρα, κατέβηκαν, και η Α. εκεί, και η μάνα τσ' στο χορό, και οι αδερφές τσ', και τ' αδέρφια τσ' απ' την άλλη πλευρά, όλοι. Κι αρχινάνε να τραϊδήσουν τώρα... Ίου! Γυάλισε. Α, έτσι είσαι; Αμ σεις, λέει, γιατί τό 'κανε; Σεις πο 'κάνατε κείνο; Κι αρχινάνε, δάρθηκαν. Δάρθηκαν. Σκοτωμός. Μάχη. Έτσι γινούνταν αυτό. Έγινε μάχη. Έσκασαν γιατί αυτές χόρευαν τώρα, απ' έξω ήταν τα σόια. Ήταν θιεις. Ήταν παραθιεις. Ήταν... Απ' έξω δεν τραγούδαγαν, αλλά ήταν τα σόια έξω και τα φύλαγαν.

[Ο γαμπρός] δε μιλούσε εκείνος... Τίποτα. Αφασία. Τίποτα δεν τον έλεγαν εκείνον. Δεν έπαιρνε έκταση μεγάλη, άντρες να μαλώσουν. Οι γυναίκες μαλλιοτραβιόνταν, άντρες δεν ανακατώνονταν. Όπως γκαστρώθηκε τη βγάλαν εκεί πέρα τώρα... Να μη γκαστρώνοσασταν, σε λέει. Ε, τι;... Συ το 'κανες τη ζημιά..." (Αφήγηση της Σ.Σ., γενν. 1930, Φέρες).

33. Ong (1997: 103), Hassoun (1996: 98-99).

34. Μιλούν για το ίδιο τραγούδι μια γυναίκα κι ένας άντρας, η Σ.Σ., "συνειδητή" τραγουδίστρια, γεννημένη το 1930, από τις Φέρες και ο Δ.Μπ., γενν. το 1936, από την Κυανή. Οι στίχοι και τα σχόλια: Γιάννης θέριζε μαζί με την καλή του / συνορίστηκαν και πιάστηκαν στο μπάξι. / Όποιος διαβεί / Γιάνν' άλλον καλό θα πάρει / κι όποιος διαβεί Γιάνν' άλλην καλή θα πάρει. / Κόρη έδιαβη σαράντα δυο δεμάτια / κόρη δίψασι κρύο νερό γυρευεί. / Γιάννη μ' δίψασα κρύο νερό γυρεύω. / Βλέπεις τα βουνά και τα ψηλά μπαίρια / 'κει 'ναι τα νιρά 'κει 'ναι κι η κρουβρόση / κόρη έσκασε για μια σταλιά νεράκι...

Κοίταξε, το τραγούδι κι ο χορός νονό δεν έχει. Εγώ το 'μαθα διαφορετικά απ' τον πατέρα μου, απ' τον πατέρα τ' άλλος το μαθαίνει διαφορετικά. Θα σας πω το ιστορικό με την κοπέλα αυτή. Ήτανε δυο παιδιά αρραβωνιασμένα. Η κοπέλα ήθελε, για τον άλφα ή βήτα λόγο, να τον χωρίσει τον αρραβωνιαστικό της. Αλλά δεν είχε την τόλμη να τον πει δηλαδή, ξέρεις τίποτα, μέχρι εδώ ρε φίλε, δε σε γουστάρω, τερματίζουμε, το δρόμο σου, το δρόμο μου. Τα παλιά τα χρόνια το 'χανε ντροπή πολύ για να γίνει τέτοιο πράγμα, να χωρίσει ένα αντρόγυνο ή ένας αρραβωνιασμένος ή ένας παντρεμένος δηλαδή. Η κοπέλα όμως τώρα δεν τον ήθελε αυτόν να πούμε, ήθελε πάση θυσία να τον χωρίσει

Ακόμη και σήμερα, που η ιστορική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα έχει άρδην μεταβληθεί, κατά συνέπεια και οι όροι επιτέλεσης των τραγουδιών, είναι εντυπωσιακό το πόσο ζωηρά λειτουργεί η μνήμη -βιωματική ή επινοημένη- σχετικά με αυτά και μέσα απ' αυτά. Το πώς, ανακαλώντας το πρόσφατο ή απώτερο, ιστορικό ή μυθικό παρελθόν, συμπαρασύρει στην επιφάνεια το πνεύμα και την τεχνοτροπία των τραγουδιών, τους κανόνες λειτουργίας τους, την επίγνωση του βαρύνοντος ρόλου των τραγουδιστών. Μελετώντας το λόγο αλλά και τη “ρητορική”, δηλαδή τον ιδιαίτερο μουσικό τρόπο με τον οποίο εκφέρεται ο λόγος αυτός κατά την επιτέλεση των τραγουδιών, κατανοούμε το βαθύτερο νόημα που αποδίδεται στο περιεχόμενό τους, εξιχνιάζουμε το ιδεολογικό και φαντασιακό τους υπόβαθρο, την οπτική μέσα από την οποία η κάθε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα βίωσε και βιώνει τις συλλογικές εμπειρίες, τους όρους με τους οποίους επαναδιαπραγματεύτηκε το διαρκές πρόβλημα της επιβίωσης και οροθέτησής της, της ομοιότητας και της διαφοράς, της ταυτότητάς της.³⁵

δηλαδή. Τους έστειλαν τώρα οι γονείς να παν να θερίσουν στο χωράφι. Εκεί που θερίζαν τώρα αυτοί να πούμε με τα δρεπάνια, σκέφτηκε τώρα αυτή πονηρά τι να κάνει. Δε βάζουμε μπάξι, λέει. Το στοίχημα το 'λεγαν μπάξι τα παλιά τα χρόνια. Λέει δε βάζουμε μπάξι, ποιος θα θερίσει περισσότερα δεμάτια; Άμα σε διάβω 'γώ, λέει, θα πάρω άλλον άντρα, άμα διάβ'ς εσύ θα πάρεις άλληian καλή. Ο άλλος τώρα, καταλάβαινε τις κινήσεις της, άμα είδε και την πρόταση αυτή που τον έκανε... Αρχίζει τώρα αυτή νευρικά να χτυπάει το δρεπάνι. Έκοψε τριανταδυο δεμάτια επιπλέον απ' το παλληκάρι. Τόσο σκύλα ήταν δηλαδή. Κακής ψυχής γυναίκα δηλαδή. Γιατί τριάντα δυο δεμάτια, όλη μέρα να θερίζεις δεν μπορούσες να τα κόψεις εύκολα. Αυτή τώρα, επειδής παραδούλεψε, κουράστηκε δηλαδή, λέει, Γιάννη μ' δίψασα, κρύο νερό γυρεύω. Λέει, το μπάξι είπαμε, λέει, δε θα πιούμε νερό να πούμε, ούτε φαγητό. Αυτή πάλι, περνούσε η ώρα, Γιάννη μ', δίψασα, κρύο νερό γυρεύω, αλλά ο άλλος, επειδής την κατάλαβε που πήγαινε πονηρά, την έβαλε έσκασε από το νερό. Η κοπέλα δε βάσταξε, κλατάρησε, πέθανε και τελείωσε. Κατάλαβες; Την άστρεψε ο άλλος δηλαδή με τον τρόπο του, να πούμε, και γλίτωσε να πούμε. Αυτή είναι η σημασία του τραγουδιού. Είναι ωραίο τραγούδι. Έχει ιστορία το τραγούδι, έχουν όλα ιστορία τα τραγούδια (Αφήγηση του Δ. Μπ.).

Και η γυναικεία ερμηνεία:

Το τραγούδι ήτανε σοβαρή υπόθεση. Κοίταξε, ξέρεις τι θα πει “Κάτσε καλά θα σε βγάλουμε τραγούδι;”... Κι οι άντρες ταυτίζονταν με τις γυναίκες. Κάπου δεν τ' άρεσε να πάρει μια γυναίκα που την είχαν βγάλει τραγούδι. Σου λέει “τραγουδισμένη”. Και “χορεμένη”. Ξευτιλισμένη σ' εκείνα τα χρόνια. [Τη γυναίκα] πάνω σε τι θα την παινέψουν; Αμ να θερίσει καλά; Να τώρα, παράδειγμα, Γιάννης θερίζε μαζί με την καλή του, την έβγαλαν τραγούδι. Από πείσμα κείνος την πέθανε τη γυναίκα. Από πείσμα. Τη ζήλεψε γιατί τον έκανε συμφωνία η Μάρω, αν με διάβεις Γιάννη, άλληn καλή θα πάρεις, κι αν σε διάβω Γιάννη, άλλον καλό θα πάρω. Και τον έδιαβε... Σαράντα δυο δεμάτια. Λέει, δίψασα, Γιάννη. Άμα δίψασες, λέει, τα βουνά τα βλέπεις, εκεί είναι το νερό, εκεί να 'πα να πιεις. Να, έσκασε η κόρη. Σε λέει, αφού με πέρασες και θα πάρεις άλλον πάνε πέθανε... Αφού θα πάρεις έτσι κι αλλιώς άλλον, εγώ δε θα σ' έχω, πάνε πέθανε, κι η κόρη έσκασε.... (Αφήγηση της Σ.Σ.).

35. Κάβουρας (1994: 140-165), Νιτσιάκος (1994: 33-54), Πασσερίνι (1998: 38-39).

Μέσα απ' αυτή την οπτική, τα τραγούδια αναδεικνύονται σε αναλυτικά εργαλεία που επιτρέπουν στον ερευνητή, αποκωδικοποιώντας το συμβολικό τους λόγο, να κατανοήσει το πώς οι ίδιοι οι τραγουδιστές-μέλη της κοινότητας αντιλαμβάνονται την ηθική και την ιστορία αλλά και την ιδιαίτερη ταυτότητά τους, σε συνάρτηση συνήθως με την ετερότητα που αποτελούν γι' αυτούς οι εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες με τις οποίες βρίσκονται σε επαφή. Εξιχνιάζοντας τη διαχρονική διαμόρφωση του τραγουδιστικού ρεπερτορίου, παρακολουθούμε τη σταδιακή αποκρυστάλλωση των συλλογικών αυτών ταυτοτήτων και τους τρόπους μέσα από τους οποίους μεταδίδονται και αντίστοιχα προσλαμβάνονται κάτω από ρευστές ή ακραίες ιστορικές συνθήκες που συχνά οδηγούν την κοινότητα σε σχέσεις οριακές με τις γειτονικές της ομάδες.

Η πρώτη εικόνα ωστόσο που αποκομίζει σήμερα κανείς σχετικά με το τραγούδι, διατρέχοντας τον Έβρο, απέχει σημαντικά από εκείνη που σχηματίζει μελετώντας τις πηγές ή ακούγοντας τις μαρτυρίες των κατοίκων κάποιας ηλικίας για ό,τι έζησαν μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες ή για ό,τι άκουσαν πως συνέβαινε παλιότερα και που τώρα πια τους διακατέχει ως "μνήμη", βγαίνοντας εντυπωσιακά ζωντανό στην επιφάνεια με το ερέθισμα της πρώτης κατάλληλης ανάκλησης.

Κατά γενική ομολογία, ορόσημο για τη βαθιά κοινωνική και πολιτισμική αλλαγή θεωρείται ο Εμφύλιος, οι αναγκαστικές μετακινήσεις χωριών και η επακόλουθη εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Τότε που "άνοιξε η Γερμανία", από τότε που "ανακατώθ'κε ο κόσμος". Οι μεταπολεμικές εξελίξεις (διαρροή του πληθυσμού, εύκολες επικοινωνίες, μεικτοί γάμοι κτλ.) οδήγησαν στη διασάλευση, αν όχι αποδόμηση, των παραδοσιακών κοινοτικών δεσμών. Οι βασικές δομές συγγένειας, οι θεωρούμενες αείζωες αξίες, τα κριτήρια για την αξιολόγηση των κοινωνικών γεγονότων ανατράπηκαν, οι σχέσεις ετερότητας και οι συγκρούσεις, με εμφυλιοπολεμικές πια αφετηρίες και διαστάσεις, μεταφέρθηκαν μέσα στο πλαίσιο των κοινοτήτων.³⁶ Η παντοδυναμία των τραγουδιών, όπως εκφωνούνταν χορευόμενα στο δημόσιο βήμα των χωριών -το χοροστάσι- ως πολιτικός-πολιτισμικός υποδειγματικός λόγος, αμφισβητήθηκε.³⁷

36. Βαν Μπουσχότεν (1997: 171κε).

37. Ήταν διακόσια σπίτια, τρακόσια σπίτια, αντόπιοι και πρόσφυγοι... Έκαμαμ' ένα χορό! Τρεις δίπλες και τέσσερις. Άμα βγήκε αυτό το ανταρτικό, συ τι είσαι, εγώ τι είμαι, μισήθηκαν ο κόσμος. Απ' το ανταρτικό και δώθε χάλασε ο κόσμος. (Β.Π., Καρωτή).

Η διάδοση του ραδιοφώνου αρχικά, η εμφάνιση αργότερα της τηλεόρασης, του βίντεο και της δισκογραφίας, η ανάμειξη και ο συγχρωτισμός των Εβριτών με τους λοιπούς Θρακιώτες της Διασποράς στα κέντρα υποδοχής, η ίδρυση εκεί τοπικών ή πανθρακικών συλλόγων με μουσικοδιδασκάλους, χορωδίες κτλ., οδήγησαν στη διαμόρφωση υπερτοπικών τραγουδιστικών μοντέλων, και η ανάδειξη επαγγελματιών ή ημιεπαγγελματιών τραγουδιστών, που τα ερμηνεύουν κατά περίπτωση, τα επέβαλε.

Οι παραδοσιακοί χώροι και οι συνθήκες επιτέλεσης των τραγουδιών (πανηγύρια, γάμοι, νυχτέρια, χοροί στο προαύλιο της εκκλησίας, στις πλατείες κτλ.) επίσης εγκαταλείφθηκαν. Νέοι ωστόσο κοινωνικοί χώροι δημιουργούνται κατά τα τελευταία χρόνια, κυρίως με την παλιννόστηση των μεταναστών: τα Κ.Α.Π.Η. και κυρίως οι πολιτιστικοί σύλλογοι των χωριών -αποκλειστικά σχεδόν γυναικείοι.³⁸ Μέσα από οργανωμένες ή αυτοσχέδιες εκδηλώσεις, με αναβιώσεις εθίμων, όπου αγαπούν να κάνουν χρήση της παραδοσιακής φορεσιάς,³⁹ με το χορό και το τραγούδι, οι γυναίκες, πολιτικοποιημένες μεν πλέον συχνά και πρώην μετανάστριες, με αναθεωρημένες επομένως εκτιμήσεις για τις αξίες του παρελθόντος, αναζητούν την αποκατάσταση του πνεύματος της κοινότητας και δίνουν νέα δυναμική στα πολιτιστικά πράγματα της περιοχής, δημιουργώντας ταυτόχρονα εναλλακτικά σχήματα κοινωνικοποίησης και διασκέδασης. Στο πλαίσιο των συλλόγων αυτών οι γυναίκες συγκροτούνται σε κοινωνικό σώμα, επιτυγχάνοντας μια νέου τύπου συνοχή και δημιουργούν νέες επιτελεστικές συνθήκες. Τα τραγούδια τους συνειρμικά επαναπροσλαμβάνουν συχνά το χαρακτήρα ενός άλλου τύπου τελετουργικού λόγου που τους δίνει και πάλι τη δυνατότητα να ανάγουν σε εξαιρετικά τα συνήθη, ώστε εξιστορώντας υπερτοπικούς θρύλους είτε και τοπικά επώνυμα επεισόδια του παρελθόντος, να γεφυρώνουν το "τότε" με το σήμερα, να υπερβαίνουν τη μικρή κλίμακα του τοπικού περνώντας στη μεγάλη διάσταση της ιστορίας και εκφράζοντας μια νέα, δική τους κοσμοαντίληψη.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας, ο άλλος πόλος της μουσικής πραγματικότητας στα χωριά του Έβρου, που γεφυρώνει το χτες με το σήμερα, είναι εκείνα τα ηλικιωμένα άτομα, συνήθως γυναίκες και πάλι, που η κοινότητα τα αναγνωρίζει ως καλούς τραγουδιστές, όχι τόσο με την έννοια του καλλιφώνου δεξιοτέχνη⁴⁰ όσο κυρίως του γνώστη της σωστής επιτέλεσης των

38. Βλ. Λουτζάκη στον ίδιο τόμο.

39. Βρέλλη-Ζάχου (1994: 102 κε).

40. Ωστόσο έχουν πάντα επεξεργασμένη φωνητική τεχνική και πλήρη συνείδηση σχετικά μ' αυτό: *Η φωνή*

τραγουδιών⁴¹ που έχει τη δυνατότητα να τα νοηματοδοτεί κατάλληλα, του διαχειριστή της ιστορικής μνήμης. Οι ιδιότητες αυτές -για τις οποίες αποδεικτικό στοιχείο αποτελεί συχνά η κληρονομικότητα-⁴² προσδίδουν στα μέλη αυτά της κοινότητας κύρος, δικαίωμα λόγου και κριτικής.⁴³

Τα συγκεκριμένα άτομα, τα οποία σήμερα, όπως μάλλον και στο παρελθόν, είναι σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες, όχι μόνο έχουν αναπτυγμένες μνημοτεχνικές ικανότητες αλλά και έντονη ακουστική αντίληψη και, βιώνοντας

μου τώρα δεν είναι καλή πια. Πρώτα και μακάμ' καλό και όλα τα έκανα. Το μακάμ' είναι ότι όπως θέλω στο τραγούδι γυρίζω τη φωνή. Έτσι θέλω να την πάω, έτσι την πααίνω. Είναι μερικοί που τραγουδούν που δεν μπορούν να τη γυρίσουν και την πηγαίνουν ίσα, αλλά έχει και τα τέτοια της η φωνή. Το μακάμ' είναι τούρκικο, αλλά θέλω να πω ότι γυρνάς τη φωνή όπου θέλεις. (Αφήγηση της Κ.Κ., γενν. 1931, Καστανιές).

Ο πατέρας μου μας μάθαινε τραγούδια για να πούμε στο χορό. Και τα μάθαινε απ' τη μάνα του, η γιαγιά μου ήταν πολύ τραγουδίστρια. Ήταν κι εκείνος, όπως τώρα εγώ βρίσκω ωραίες φωνές. Το τραγούδι σε βρίσκει μόνο του τη φωνή, μόνο του τη βρίσκ'. Θα πεις μια φωνή τέτοια ούτως ώστε δε θα σε ταιριάσ', θα ξαναπεις άλλη, άλλη, ούτως ώστε θα βρεις την κατάλληλη φωνή για να βάλεις ένα τραγούδ'. Δεν ξέρω αυτοί τι κάνουν οι τραγουδιστάι, να μιλήσω πώς τα φέρνουν βόλτα. Εγώ πάντως έσ' τα φέρνω βόλτα. (Α.Κ., Πεντάλοφος).

41. Τώρα δεν κάνουν τίποτα. Δεν κάνουν τα παλιά. Τα παλιά, άμα τα βλέπεις τι έκαμαν! Είχαν μια τακτική, πώς να σε πω, σέβονταν και το μεγάλο και το τραγούδι που θα έλεγαν έπρεπε να το πουν, όχι τσάραλα-μάρала-κάρала. Όχι. Έπρεπε να το πουν. (Β.Π., Καρωτή).
42. Η γιαγιά μ' κι ο μπαμπάς τ'ς ήταν τραγουδιστάρης και η μάνα τ'ς τα ίδια αλλά κι εγώ, όπου κι αν άκ'σα τραγούδι, εκείνο που τ' άρεζα το μάθαινα, από μια σταλούδα χοριτσούδι, να, πέντε χρόνων. Η γιαγιά μ' με τα μάθαινε. Αυτή τα 'ξερε. Η φωνή της καλή και καλή γυναίκα ήταν και της άρεσε η φωνή μου και Κυριακό με φώναζε απ' την αγάπη της, μάθε τα παιδάκι μου εσύ. Μ'αγκάλιαζε και με φιλούσε και μου τα μάθαινε αυτά. Κοιμόμουνα σε ένα κρεβάτι που έφερε από την Κωσταντινούπολη και με αγκάλιαζε σε εκείνο το κρεβάτι, ενώ η μαμά μου κάτω κοιμόταν με το μπαμπά μου, αλλά εμένα με είχε κοντά της και τουρκικά τραγούδια και ελληνικά τραγούδια μου έλεγε. Ωσου να αποκοιμηθούμε. Μου τα μάθαινε με το στίχο. Άντε τώρα αυτό το τραγούδι θα πούμε, κι έλεγε ένα στίχο εκείνη κι ένα εγώ. 'Εχω δυο αδέρφια ακόμα και μια αδερφή, αλλά εκείνοι δε μάθανε τα τραγούδια, γι' αυτό και με αγαπούσε εμένα πιο πολύ, γιατί της έμοιασα. Ξέρω χιλιάδες και τραγούδια και παραμύθια και απ' όλα ξέρω από τη γιαγιά μου. Να πιάνουν τόπο, έλεγε, δηλαδή, κείνον απού θα το πεις, να το φχαριστηθείς. (Κ.Κ., Καστανιές).
43. Τη Λαμπρινή την έδωσα πολλά τραγούδια κι έβαλε κάτι λέξεις μέσα στα τραγούδια και την είπα, όταν λέμε ένα τραγούδι παλιό εσύ μην το χαλάς. Και τη ρωτάει ο δημοσιογράφος, τι ήταν αυτός στο τραγούδι, και λέει κλέφτης. Την λέω, Λαμπρινή, σταμάτα, δεν ήταν κλέφτης, ήταν ο Χάρος. Αφού πάλεψε ο άλλος με το Χάρο, κι από κεί πού 'πιανε ο Χάρος αυλάκι το αίμα έτρεχε. Αυτός τον λέει τον Χάρο, έχω γυναίκα νιούτσιχη, χήρα δεν πρέπ' να γένει, και τα παιδιά μικρούτσικα, ορφάνια δεν τα πρέπει... Ποιος κλέφτης; Μην τα χαλάς τα τραγούδια, άμα θες παλιά τραγούδια, να μην τ' αλλάξεις. Εγώ τά 'μαθα απ' τη μάνα μου, άλλη τά 'μαθε απ' τη γιαγιά της... Μιλάει ηλικιωμένη τραγουδίστρια και αναφέρεται στην πρόεδρο του πολιτιστικού συλλόγου του χωριού που ενδιαφέρεται για την παράδοση του τόπου και την προβολή της, με τους δικούς της βέβαια όρους.

το σήμερα με όρους προφορικής παράδοσης, “ακουστικοποιούν” ακόμη και τα οπτικά, δηλαδή τα γραπτά ερεθίσματα. Ακολουθώντας αντίστροφη πορεία, από το γραπτό στον προφορικό λόγο, μελοποιούν πάνω σε γνωστά ή αυτοσχέδια μουσικά μοτίβα, ποιήματα και τραγούδια που μαθαίνουν από βιβλία,⁴⁴ προσαρμόζουν στα οικεία τους ιστορικά δεδομένα ακόμη και τα ανιστορικά στοιχεία ανοίκειων τραγουδιών, με τρόπο που να εκφράζουν την προσωπική τους αισθητική και ιδεολογία αλλά και να ανταποκρίνονται πάντα στη συλλογική απαίτηση και τοπική πραγματικότητα.⁴⁵

44. Το τραγούδι, όταν το διαβάσεις, με το άνοιγμα το στόμα, με το άνοιγμα τη λέξη, σε οδηγεί μόνο του, πού θα πας. Κι ο χορός, όταν πηγαίνεις να χορέψεις, κείνος που είναι χορευταράς και το λέει η καρδιά του, αμέσως το πιάνει. Εκείνος που δεν μπορεί, δεν θα το πάει. Έτσι και με το τραγούδι. Φωτίζονται όλοι αυτοί οι άνθρωποι... Αυτά τα τραγούδια, «*Λιάκαινα*», της «*Τρίχας* του γιοφύρι», τά 'χω μάθει μέσα απ' το βιβλίο. Φωνές δικές μου, απ' τον πατέρα μου... Αυτό το βιβλίο ήταν απ' το 1800..., πότε έγιναν εδώ τα σχολεία, πατέρας μου που πήγαιναν... Το σόι μου είν' μεγάλο, η μάνα μ' είναι δέκα αδέρφια κι ο πατέρας μ' δέκα, ανέψια πολλά, πρώτα ξαδέρφια, τα 'παιρναν αυτά τα βιβλία κι έλεγαν τότε τον «*Κατσαντών*», τον «*Αθανάσιο Διάχο*», το «*Γιεφύρι της Άρτας*», νανουρίσματα, βλάχικα. Είχε από όλα τα είδη τα τραγούδια μέσα. Αλλ' εγώ τά 'χω μαθημένα από παιδί πού 'μουνα. Δεκαπέντε χρονώ, δεκάξ' που 'μουνα. Κι από τότε, ας πούμε δεν τα ξεχνάω, τα επαναλαμβάνω. Την «*κυρα-Φροσύνη*» που 'ριξε ο Αλή πασάς στα Γιάννενα στη λίμνη. Το «*Μιχάλ'μπεη*». Κι αυτό απ' τη φωνή. Αλλά αυτό το 'λεγαν πιο παλιοί παππούδες. Κείν' που πολέμ'σαν έναν καιρό εκείνα τα χρόνια. Ήταν πιο παλιό αυτό. Αλλά του 'χε και το βιβλίο όμως γραμμένο. Το 'χε και το βιβλίο. (Α.Κ., Πεντάλοφος).

Αυτό εγώ δε θυμάμαι να το πούν τραγούδι. Το 'λεγαν σαν ένα παραμύθι. Από σένα άκουγα, απ' τον άλλο άκουγα, δεν το διάβασα, αλλά μου φαίνεται το διάβαζαν. Είχαμε βιβλία. Αλλά πώς τα 'βγαζαν αυτά τα τραγούδια οι γυναίκες; Μαζεύονταν κι έλεγαν, αυτό τον ήχο να βάλουμε, η άλλη έλεγε, εκείνον να βάλουμε. Κάθε τραγούδι το 'βγαλνες, να πούμε, θα πάρει τον ηχώ του, τον ήχο του όπως πρέπει. Τα βγάζαν τα τραγούδια και χωρίς χαρτιά. (Β.Π., Καρωτή).

45. Τραγουδούν και σχολιάζουν η Σ.Δ., γενν. 1918, και η Κ.Κ., γενν. 1922, τραγουδιστικό ζευγάρι από τα Λάβαρα.

Στα χίλια οχτακόσια κι εβδομήκοντα / Βαγγέλης καπετάνιος, ωχ αμάν, γύριζε στα βουνά / με γαλανή σημαία και μ' αργυρό σταυρό / όσα βουνά κι αν γύρ'σε κι όσα γκιζέρισε / σαν της Δαδιάς τα μέρια, ωχ αμάν, δε βρήκε πουθενά / ν' ικεί έχει καλληκάρια δεκαοχτώχρονα / που πολεμούν τους Τούρκους, ωχ αμάν, τα άτιμα σκυλιά / για να γυρίσουν πίσω στην Κόκκινη Μηλιά.

Αυτός ήταν χωριανός μας, καπετάν-Βαγγέλης. Δεν έκαμνε κανένα κακό. Βγήκε στο βουνό μόνο και μόνο για τους πλούσιους, γιατί δε λογάριαζαν τ'ς φτωχοί. Ψοφούσε ένα ζώο ενός φτωχού, δεν ήλεγαν να μαζευτούν απ' το χωριό να τον βοηθήσουν, να τον πάρουν ένα ζώο να κάνει τη δουλειά τ'. Κι αυτός βγήκε στο βουνό. Τη νύχτα σηκώνονταν ύστερα και έρχονταν κρυφά στους πλουσίους και τ'ς έλεγε, απόψε θέλω τόσα λεφτά. Τα 'δωσαν. Έκανε καλό στην πόλη. Γι' αυτό βγήκε μόνο και μόνο στο βουνό.

Αυτό καμιά φορά δεν το τραγουδούσαν. Είναι πολύ παλιό και δεν το ξέρει κανένας. Είχε μας το 'πέι ένας ιερέας, μεγάλος, το 'χαμε γραμμένο στην κοινότητα και μας λέει μια μέρα -τόρα μοναχή

Οι ηλικιωμένες αυτές γυναίκες κατευθύνουν και διδάσκουν τις νεότερες, μεταδίδοντάς τους σχετικά με το τραγούδι -σε επίπεδο ύφους, ήθους και περιεχομένου- όσα και οι ίδιες διδάχτηκαν και με τις αναπτυγμένες μνημο-τεχνικές τους ικανότητες, διέσωσαν μην υποτιμώντας ποτέ την αξία τους.⁴⁶ Οι πολιτιστικοί σύλλογοι δημιουργούν το πλαίσιο όπου είναι δυνατόν να συνυπάρχουν “τόσο η συνέχεια όσο και η αναβίωση και η αναπαράσταση, τόσο οι άμεσοι φορείς όσο και οι χρήστες της παράδοσης”.⁴⁷ Δίνουν την ευκαιρία στις γυναίκες να επανακτήσουν την παραδοσιακή σχέση τους με τη λυτρωτική συλλογικότητα και -ειδικότερα στις “τραγουδίστριες”- “γκρεμίζοντας το φράγμα που χωρίζει το παρόν από το παρελθόν”, να ξανακάνουν τα τραγούδια σημαντικά πολιτισμικά σύμβολα, αποδίδοντάς τους το υπόγειο συμπυκνωμένο νόημά τους. Να μας θυμίσουν πως η “Ιστορία που τραγουδά η Μνημοσύνη είναι μια αποκρυπτογράφηση του αόρατου, μια γεωγραφία του υπερφυσικού”,⁴⁸ και πως Μούσες, προστάτιδες της Μουσικής, της Ποίησης και του Χορού, ήταν κόρες της Μνημοσύνης.

Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε με τον τίτλο: “Ιστορίας μνήμη και ‘γεγονότα’ τραγούδια” σ. 121 και εξής, στον τόμο: “**ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ (Μια διεπιστημονική προσέγγιση ΕΒΡΟΣ)**”, που εκδόθηκε το 1999 από τον Σύλλογο “Οι Φίλοι της Μουσικής”-Ερευνητικό Πρόγραμμα “Θράκη” τον οποίον και ευχαριστούμε θερμά για την άδεια επαναδημοσίευσής του στον παρόντα τόμο.

μ’ ήμουνα, ήταν η κυρά Σταμάτα, δε θυμάμαι- τόσα τραγούδια ξέρετε, λέει, τον «Καπετάν-Βαγγέλη» λέει, δε θα τον πείτε καμιά φορά να τον ακούσουμε λέει. Δεν ξέρουμε, τι «Καπετάν-Βαγγέλης» είναι αυτός, εμείς ούτε είχαμε ιδέα. Αμα ξέρεις λέω, πες μας καμπόσα λόγια, θα βάλουμε και μοναχές μας, θα το ταιριάσουμε. Και πηγαίνει στην κοινότητα, μας φέρνει ένα κομμάτι χαρτί έτσι, κι εκείνος, να πούμε, είχε μέσα γραμμένα, ποιήμα, και έβαλαμε κι εμείς καμπόσα και τό γραψαμε. Ύστερα κανέναν. Τα λόγια καλά μας τα ‘φερε, τώρα τη φωνή τι θα κάνουμε. Ήταν δυο γριές. Πααίνουμε στη μία. Μπα, τι, εμείς δεν ξέρουμε, λέει. Πααίνουμε και σε μια συγγενή μας γιαγιά, πες μας γιαγιά, εσύ τουλάχιστον αυτό το τραγούδι, πώς πααίν’ τη φωνή τ’. Δεν θυμόταν καθόλου. Κι έκατσαμε ύστερα οι δύο μας κι έβαλαμε το “ωχ αμάν” και το ταιριάσαμε. Το ταιρίασαμε και τον είπαμε τον παπά... Με τη σειρά τσ’ ήταν αυτά, μα δε μπορούσαμε να τα ταιριάσουμε, επειδής δεν ήξεραμε φωνή. Άμα ήταν κανέναν να το θυμόταν, δε θα το ‘ξερε πια να μας πει; Εμείς περπάταμε το μισό το χωριό για να μάθουμε τη φωνή. Για τον Βαγγέλη τον Καπετάνιο, όλο το χωριό ξέρει την ιστορία, το ιστορικό τ’, το τραγούδι όχι.

46. Αφηγείται η Κ.Κ., καταξιωμένη τραγουδίστρια από τις Καστανιές, που, γεμάτη συγκίνηση και σε κατάσταση μέθεξης, μας “έδωσε” πολλά, παλιά και σημαντικά τραγούδια, πλήρη νοήματος: “Πό μια σταλούδα σε λέω, μια σταλούδα χορτσούδ’, να, πέντε χρονώ να ήμαν, ακόμα μικρό και με φώναζαν στις χαρές και τι φωνή! Τώρα την έχασα τη φωνή μου, τώρα η φωνή μου ράισε απ’ το κλάμα κι απ’ τη στεναχώρια... Τώρα πάλι τα θυμήθηκα τα τραγούδια, τα θυμήθηκα, με αναγκάσατε να τα θυμηθώ. Αλλιώς δε θα τα ‘λεγα... Κείνες απ’ τα ‘λεαν, δεν είναι. Με τ’ άφησαν μόνο σε μένα. Τώρα καλά εκάνατε και μου τα πήρατε γιατί άμα πεθάνω και ‘γώ θα χαθούν. Τα τραγούδια χάνονται. Ποιος πεθαμένους τραγουδά και τα θυμάται. Ενώ τώρα αυτά θα ‘πομείνουν.”

47. Νιτσιάκος (1994: 13).

48. Vernant (1989: 148), Κυριακίδου-Νέστορος (1975: 106-107).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αλε ξάκης Ε.Π.

1992 "Χορός, εθνοτικές ομάδες και συμβολική συγκρότηση της κοινότητας στο Παγώνι της Ηπείρου. Μελέτη μιας περίπτωσης". *Εθνογραφικά* 8: 71-82.

1995 "Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Παγωνίου". *Εθνολογία* 4: 151-170.

1996 "Εμείς και οι άλλοι". *Εθνοϊστορικές προσεγγίσεις στα περιηγητικά κείμενα για τη Μάνη*. Στο: Μάνη. Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία. Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές (15ος-190ς αι.). Πρακτικά Συμποσίου, Λιμένι. Αερόπολης, 4-7/11/1993. Αθήνα. 143-205.

Αναγνωστάκης Η. - Μπαλτά Ευαγγελία

1990 *Η Καππαδοκία των "ζώντων μνημείων"*. Αθήνα: Πορεία

Αντερσον Μπ.

1997 *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μετ. Π. Χαντζαρούλια). Αθήνα: Νεφέλη.

Βαν Μπουσχότεν Ρίκι

1997 *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*. Αθήνα.: Πλέθρον.

Βαρουξάκης Γ.

1991 "Φαντασιακές κοινότητες" και Μεγάλη Ιδέα. Μια συμβολή του Ν.Γ.Πολίτη ", *Μνήμων* 13: 197-213.

Βερέμης Θ.

1998 "Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912". Στο: *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, επιμ. Δ.Γ. Τσαούσης (γ' έκδοση). Αθήνα: Εστία. 59-67.

Βογιατζής Γ.

1998 *Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Αθήνα: Ηρόδοτος.

Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα

1994 "Χορός και ένδυμα: Παράδοση και αναπαράσταση". Στο: *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα. 97-109.

Βρυώνης Σ.

1996 Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11ος-15ος αιώνας). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Γούναρης Β.

1997 "Εισαγωγικές παρατηρήσεις". Στο: Ταυτότητες στη Μακεδονία (επιμ. Γούναρης Β.- Μιχαηλίδης Ι. - Αγγελόπουλος Γ.), Αθήνα: Παπαζήσης, 11-25.

Collard Anna

1993 "Διερευνώντας την 'κοινωνική μνήμη' στον ελλαδικό χώρο" (μετ. Α. Δέφνερ). Στο: Ανθρωπολογία και παρελθόν, συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας (επιμ. Παπαταξιάρχης Ε.- Παραδέλλης Θ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια. 357-389.

Δαμιανάκος Σ.

1987α "Ετερότητα και Εθνογραφία. Για μια κοινωνιολογική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού". Στο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός. Αθήνα: Πλέθρον. 21-39.

1987β "Ακαδημαϊκή λαογραφία και αγροτική κοινωνία. Μια χαρακτηριστική περίπτωση: η μυθοποιία του κλέφτικου". Στο: Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Αθήνα: Πλέθρον. 41-69.

Δημαράς Κ.Θ.

1977 "Ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες". Στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.ΙΓ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 455-484.

Διβάνη Λένα

1995 Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών. Αθήνα: Νεφέλη.

Δραγούμης Μ.Φ.

1998 "Το περιεχόμενο και η έκφραση της "ελληνικότητας" στη μουσική μας". Στο: Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας, επιμ. Δ.Γ. Τσαούσης (γ' έκδοση). Αθήνα Εστία. 201-204.

Εξερχζόγλου Χ.

1996 Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912. Αθήνα: Νεφέλη.

Hassoun J.

1996 Το κοντραμπάντο της μνήμης (μετ. Αριέλλα Ασέρ). Αθήνα: Εξάντας.

1995 Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές (Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, αρ. 6). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

1994: Θράκη. Έκδοση: Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.

Κάβουρας Π.

1993 "Αυτοσχέδιο διαλογικό τραγούδι και γλεντικός συμβολισμός στην 'Όλυμπο Καρπάθου". Εθνολογία 2: 155-200.

1994 "Τραγουδώντας τον κόσμο: Προφορική ποίηση και Ιστορία στην Όλυμπο της Καρπάθου". Στο: Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία, επιμ. Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης (Πρακτικά Διημερίδας 1-2 Απρ. 1994). Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου. 140-163.

Καστοριάδης Κορνήλιος

1985 Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας (β' έκδοση). Αθήνα: Ράππας.

Καψωμένος Ε.Γ.

1979 Το σύγχρονο κρητικό ιστορικό τραγούδι. Η δομή και η ιδεολογία του. Αθήνα: Θεμέλιο.

Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη Ξανθίππη

1997 Η ελληνική εκπαίδευση στη Βουλγαρία (1800-1914). Η ιστορία, οι δομές και ο ρόλος της. Θεσσαλονίκη: Φαιστός.

Κουτσούκης Κ.Σ.

1992 "Συγκρουσιακά φαινόμενα και συλλογική μνήμη στην ελληνική κοινωνία (1941-1974): μια σημειολογική προσέγγιση". Στο: Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 223-235.

Κυριακίδου- Νέστορος Αλκη

1975 "Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονη της προοπτική". Στο Λαογραφικά Μελετήματα. Αθήνα: Ολκός. 86-110.

1978α Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Αθήνα:Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη.

1978β "Στίλπων Κυριακίδης: Από τη ρομαντική στη μορφολογική προσέγγιση των δημοτικών τραγουδιών". Εισαγωγή στο: Στίλπων Π. Κυριακίδης, το δημοτικό τραγούδι. Συναγωγή μελετών. Αθήνα: Ερμής.ζ'-κθ'.

1998 "Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα". Στο: Ελληνισμός και

Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας, επιμ Δ.Γ. Τσαούσης (γ' έκδοση). Αθήνα: Εστία. 249-256.

Λε Γκοφ Ζακ

1998 *Ιστορία και Μνήμη* (μετ. Γ.Κουμπουρλής). Αθήνα: Νεφέλη.

Λουτζάκη Ρένα

1992 "Για μια ανθρωπολογία του χορού", *Εθνογραφικά* 8, 11-26.

Μαμώνη Κυριακή

1995 *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922)*. Ιστορία και δράση. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

Μπελιά Ελένη

1981 "Εκθεση Στυλ. Γονατά περί Θράκης, 1907", *ΔΙΕΕΕ* 24: 245-302.

1988 "Η εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους προς την Θράκη 1869-1910". Στο: *Η ιστορική, αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τη Θράκη (Πρακτικά Συμποσίου)*. Θεσσαλονίκη.243-268.

Νακρατζάς Γ.

1997 *Η στενή εθνολογική συγγένεια των σημερινών Ελλήνων Βουλγάρων και Τούρκων* (γ' έκδοση). Θεσσαλονίκη: Μπατάβια.

Νιτσιάκος Β.

1991 *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*. Αθήνα: Οδυσσεάς.

1994 "Εισαγωγή". Στο: *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα. 9-16.

1996 "Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα". *Εθνολογία* 4: 93-106.

Νιτσιάκος Β.- Λαΐτσος Σ.

1994 "Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας. Το παράδειγμα του χορού στο Κινίκ' (Περιβόλι Γρεβενών)". Στο: *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα.33-54.

Οng W. J.

1997 *Προφορικότητα και Εγγραμματοσύνη. Η εκτεχνολόγηση του λόγου* (μετ. Κ. Χατζηκυριάκου). Ηράκλειο: Πανεπιστημονικές Εκδόσεις Κρήτης.

Παπαταξιάρχης Ε.

1993 "Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας". Στο: *Ανθρωπολογία και παρελθόν, συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας* (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.13-74.

Παραδέλλης Θ.

1997 "Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση" Προφορικότητα και Εγγραμματοσύνη: Από την αυτόνομη δράση στην κοινωνική πρακτική". Στο: Ong W. J., Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη. Η εκτεχνολόγηση του λόγου (μετ. Κ. Χατζηκυριάκου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. ΙΧ-XXXIV.

Πασσερίνη Λουίζα

1998 Σπαράγματα του 20ου αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία (μετ. Ο. Βαρών-Βασάρ, Ι. Λαλιώτου, Ι.Πεντάζου). Αθήνα: Νεφέλη.

Πολίτης Α.

1984 Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Προϊποθέσεις, προσπάθειες και η δημιουργία της πρώτης συλλογής. Αθήνα: Θεμέλιο.

1993 Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων.

Σβορώνος Ν.

1976 Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Αθήνα: Θεμέλιο.

1978 "Η προβληματική της μελέτης του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού", Γραφή 1: 34-43.

Σερεμετάκη Νάντια Κ.

1994 Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα Άκρα. Δι-αίσθηση, θάνατος, γυναίκες, μετ. Ν. Μαστρακούλης (α' έκδοση: Chicago 1991). Αθήνα: Νέα σύνορα-Λιβάνη.

Σπφάκης Γ. Μ.

1988 Για μια ποιητική του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

1997 Μπέλα Μπάρτοκ και δημοτικό τραγούδι. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Σκοπετέα Έλλη

1988 Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880). Αθήνα: Πολύτυπο.

Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελεονώρα

1982 "Η παράδοση της "παράδοσης". Από τον καθημερινό στον επιστημονικό λόγο. Στο: Αρχιτεκτονική και παράδοση. Η παράδοση σε σύγχρονες ιδεολογικές, επιστημονικές και αρχιτεκτονικές πρακτικές, επιμ. Γ. Χατζηγώγας. Θεσσαλονίκη. Ατλαντίδα. 17-44.

1996 "Όρια και αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση". Στο: Λαϊκά δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις (Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994). Αθήνα:ΥΠ.ΠΟ.-Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού & Κέντρο Λαϊκών Δρωμένων. 131-151.

Τερζοπούλου Μιράντα και Ψυχογιού Ελένη

1992 " 'Ασματα' και τραγούδια. Προβλήματα έκδοσης των δημοτικών τραγουδιών". *Εθνομολογία* 1: 143-165.

Τοντόροβα Μαρία

1996 *Τα Βαλκάνια: από την ανακάλυψη στην κατασκευή*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσαγγαλός Κ.

1981 "Προβλήματα και απόψεις για την έρευνα του δημοτικού τραγουδιού στο φυσικό του περιβάλλον. Η ζωή, η λειτουργία και η κοινωνική θέση των δημοτικών τραγουδιών μέσα σε μια ελληνική κοινότητα". *Ανθρωπολογικά* 2, 53-73.

1988 *Το δημοτικό τραγούδι και οι κοινωνικές του διαστάσεις*, Α΄. Ιωάννινα.

Τσάτουιν Μπ.

1990 *Τα μονοπάτια των τραγουδιών (μετ. Σοφία Φιλέρη)*. Αθήνα: Χατζηνικολή.

Vernant J.-P.

1989 *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα, μετ. Στέλλα Γεωργιάδου, β' έκδ., Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα*

Ψυχογιού Ελένη

"Έξεκινήσεις και πάεις για να φύεις...". Ο θάνατος ως διάβαση σε ένα γορτυνιακό μοιρολόι". *Εθνογραφικά* 11 (υπό έκδοση).

ΞΕΝΗ

Cohen A.P.

1985 *The Symbolic Construction of Community*, London: Key Ideas.

Dalègre Joëlle

1997 *La Thrace grecque. Populations et territoire*. Paris: L' Harmattan.

Herzfeld M.

1982 *Ours Once More. Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*. University of Texas Press.

Lord A.

1981 *The Singer of Tales*. Cambridge Mass.-London: Harvard University Press.

Mackridge P. -Yannakakis El. (ed.)

1997 *Ourselves and Others. The development of a Greek Macedonian Cultural Identity since 1912*, Oxford-New York.: Berg.

Popovic A.

1975 "Les musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane. Problèmes d'approche", *Journal Asiatique* CCLXII/3-4: 317-360.

Sahlins M.

1987 *Islands of History*. The University of Chicago Press.

Saunier G.

1979 "Adikia". *Le mal et l'injustice dans les chansons populaires grecques*. Paris. Les Belles Lettres.

Συμβάλλοντας στην προσπάθεια της πολιτιστικής προβολής και αναπτυξιακής πορείας της ελληνικής Θράκης, τα τρία Ινστιτούτα ιστορίας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σε συνεργασία με την Πολυτεχνική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης και άλλους επιστημονικούς και δημοτικούς φορείς της περιοχής, επεξεργάζονται ένα ερευνητικό και τεχνολογικό πρόγραμμα με σκοπό τη δημιουργία ενός “Θρακικού Ηλεκτρονικού Θησαυρού”.

Ο ΘΗΘ συγκεντρώνει στοιχεία για την ιστορία και τον πολιτισμό της ελληνικής Θράκης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής στις περιπτώσεις που το απαιτεί η ιστορική πραγματικότητα, καθώς και για το περιβάλλον και τον τουρισμό.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται εισηγήσεις ειδικών επιστημόνων, κατά κύριο λόγο ερευνητών των τριών ανθρωπιστικών Ινστιτούτων του ΕΙΕ και άλλων επιστημόνων που συνεργάζονται στο συγκεκριμένο πρόγραμμα.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα

Τηλ.: 72 73 501, Fax: 72 46 618

ISBN: 960-7998-04-9